

DEJINY

2/2019

ISSN 1337-0707

Dejiny 2/2019 – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
<http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-22019.html>

Dejiny 2/2019 – e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov
in Prešov, <http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-22019.html>

Ilustrácia na obálke: Ján Vasilko – Sochy v horách, akryl na plátne (170 x 130 cm)

Redakčná rada / Editorial Board:

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda/chairman (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Libuša Franková, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. PhDr. Vladimír Goněc, DrSc. (Masarykova univerzita, Brno)
PhDr. Ivan Halász, PhD. (Maďarská akadémia vied, Budapešť)
doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc. (Prešovská univerzita, Prešov)
prof. PhDr. Roman Holec, DrSc. (Univerzita Komenského, Bratislava)
doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
PhDr. Zuzana Kollárová, PhD. (MV SR, Štátny archív Levoča, pobočka Poprad)
PhDr. Peter Koval', PhD. (Prešovská univerzita, Prešov)
doc. Igor Lichtej, CSc. (Užhorodská národná univerzita, Užhorod)
prof. PaedDr. Martin Pekár, PhD. (Univerzita P. J. Šafárika, Košice)
Dr. h. c. Prof. Dr. Karl Schwarz (Universität Wien)
Dr. hab. Krzysztof Strykowski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań)
prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc. (Spoločenskovedný ústav SAV, Košice)
prof. Dr. Waclaw Wierzbieniec (Uniwersytet Rzeszów)

Redakcia / Editors:

doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD. (zodpovedná redaktorka/liable editor)
PhDr. Ján Džujko, PhD., PhDr. Peter Koval', PhD., Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

Recenzenti čísla:

doc. Mgr. Ján Adam, PhD., Mgr. Monika Bizoňová, PhD.,
doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD., doc. PhDr. Soňa Gabzdilová, CSc.,
Ing. Jaroslav Gonos, PhD., PhDr. Stanislav Šanta, PhD.,
prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Jazykové korektúry:

Mgr. Jozef Jurčišin

Preklady resumé:

Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

- © Vydáva Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity
s vydavateľstvom UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
a Historickou spoločnosťou kráľovského mesta Prešov
- © Issued by Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov
with publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

Prešov 2019

ISSN 1337-0707

OBSAH / CONTENTS

Nadežda JURČIŠINOVÁ	7
Slovo na úvod / Foreword	

ŠTÚDIE / SCIENTIFIC ARTICLES / STUDIEN

Mária KALETOVÁ – Anton LIŠKA	10
Archívny výskum stavebného vývoja farského kostola všetkých svätých v Humennom / <i>Archival research of the constructional development of the parish church of all saints in Humenné</i>	
Matúš VOJNA	33
Vinohradníctvo na michalovskom panstve v prvej polovici 18. storočia / <i>Viniculture in Manor of Michalovce in first half of 18th century</i>	
Pavel HRONČEK	62
Počiatky hnedouhoľného baníctva vo Veľkom Krtíši a činnosť bane Eva / <i>The beginnings of brown coal mining in Veľký Krtíš and the mining activity in Eva Mine</i>	
Michal FALAT	81
Spoločenská štruktúra rusínskeho obyvateľstva v Uhorsku na začiatku 20. storočia / <i>Social composition of the Ruthenian population in Hungary at the beginning of the 20th century</i>	
Lucie GILAROVÁ	103
Družiny mládeže v prešovskom kraji 1950 – 1960 / <i>Youth fellowships in the Prešov region 1950 – 1960</i>	

ĽUDIA A DOBA / PEOPLE AND TIME / MENSCHEN UND ZEIT

Eubica HARBULOVÁ	126
K životnému jubileu doc. PhDr. Miloslavy Bodnárovej, CSc. / <i>To the jubilee of doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc.</i>	
Peter KOVAL	130
K životnému jubileu doc. PhDr. Libuši Frankovej, CSc. / <i>To the jubilee of doc. PhDr. Libuša Franková, CSc.</i>	
Ján DŽUJKO	134
Životné jubileum riaditeľa Inštitútu histórie FF PU v Prešove doc. PaedDr. Patrika Derfiňáka, PhD. / <i>To the jubilee of Director of Institute of History (The Faculty of Arts of Prešov University) doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD.</i>	

MATERIÁLY / MATERIALS / MATERIALEN

Matúš VOJNA	140
Vývoj monumentálnej architektúry v staroveku II. Egejská oblasť / <i>The development of monumental architecture in ancient times II. Aegean territory.</i>	

PREDSTAVUJEME / WE INTRODUCE / REPRÄSENTIEREN

<i>Euba KRÁĽOVÁ</i>	154
SNM – Múzeum rusínskej kultúry v Prešove / <i>SNM – Museum of Ruthenian Culture in Prešov</i>	
<i>Lívia PRIBULOVÁ</i>	158
Takmer neznáma národná kultúrna pamiatka – Mohyla v Očkove / <i>Almost unknown national cultural monument – Cairn in Očkov</i>	

PRIPOMÍNAME / WE REMIND / WIR ERINNERN

<i>Libuša FRANKOVÁ</i>	162
Karol Samuel Benjamín Szereday (Seredai) (1812 – 1894). Osvetový a ľudový výchovný dejateľ / <i>Karol Samuel Benjamín Szereday (Seredai) (1812 – 1894). Educational and folk personality.</i>	
<i>Veronika DADAJOVÁ</i>	166
Národný buditeľ Rusínov-Ukrajincov Alexander Pavlovič / <i>National awakener of Ruthenians-Ukrainians Alexander Pavlovič</i>	
<i>Nadežda JURČIŠINOVÁ</i>	169
Prešovský rodák pôsobiaci v Bardejove Gejza Žebrácky (1869 – 1951) / <i>Prešovský native working in Bardejov Gejza Žebrácky (1869 – 1951)</i>	
<i>Ján DŽUJKO</i>	172
Rok 1919 a vznik prvých slovenských periodík na východnom Slovensku / <i>The year 1919 and the emergence of the first Slovak periodicals in Eastern Slovakia</i>	
<i>Patrik DERFIŇÁK</i>	174
Pred 150 rokmi otvorili Suezský prieplav / <i>The Suez Canal was opened 150 years ago</i>	
<i>Peter KOVAL</i>	177
100 rokov od založenia odbočky Československého červeného kríža v Košiciach / <i>100 years since the foundation of the Czechoslovak Red Cross in Košice</i>	
<i>Ján DŽUJKO</i>	180
Zabudnuté tlačové orgány Slovenskej republiky rád / <i>Forgotten Press units of the Slovak Socialist Republic</i>	
<i>Nadežda JURČIŠINOVÁ</i>	182
Národovec z východu Slovenska Ján Straka / <i>Awakener from Eastern Slovakia Ján Straka</i>	
<i>Luciána HOPTOVÁ</i>	185
Od oslobodenia Bieloruska uplynulo 75 rokov / <i>75 years from liberation of Belorussia</i>	

RECENZIE – ANOTÁCIE / REVIEWS – ANNOTATIONS / REZENSION – ANOTATION

<i>LUCIÁNA HOPTOVÁ</i>	188
CHŁOSTA-SIKORSKA, Agnieszka. <i>Kraków i jego mieszkańcy w latach 1945 – 1947</i> . Kraków: Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner, 2016. 376 s. ISBN 978-83-65148-94-0.	

<i>Patrik DERFIŇÁK</i>	189
KUZMÍKOVÁ, Miriam a kol. „...a národ oboril sa na národ“. <i>Veľká vojna v archívnych dokumentoch Slovenského národného archívu</i> . Bratislava: Slovenský národný archív, 2017. 214 s. ISBN 978-80-972850-0-3.	
<i>Patrik DERFIŇÁK</i>	190
STOLARCZYK, Marian – LECHOWICZ, Ludwik. <i>125 lat Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół“ w Brzesku 1892 – 2017</i> . Brzesko: Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół“ w Brzesku, 2017. 280 s. ISBN 978-83-941878-2-8.	
<i>Peter KOVAL</i>	191
<i>Historica Carpatica. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach</i> , 49/2018. Eds. Dáriuš Gašaj, Martin Jarinkovič. Košice: Východoslovenské múzeum v Košiciach, 2018. 166 s. ISBN 978-80-89093-52-6.	
<i>Luciána HOPTOVÁ</i>	192
<i>Вишеградская Европа. Центральноевропейский журнал</i> , № 1-2 / 2019. 204 с. ISSN 2686-9756.	

KRONIKA / CHRONICLE / CHRONIK

<i>Peter ŠVORC</i>	196
Výjazdové zasadnutie výboru Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. Prešov, 17. – 18. október 2019 / <i>Meeting of the Slovak Historical Society Committee (SAS). Prešov, October 17 – 18, 2019</i>	
<i>Mária KALETOVÁ</i>	200
Medzinárodná vedecká konferencia Granice i pogranicza. Krakov, 23. – 24. október 2019 / <i>International Scientific Conference Granice i pogranicza. Krakow, October 23 – 24, 2019</i>	
<i>Ján DŽUJKO</i>	202
Odkaz T. G. Masaryka. Prešov, 24. október 2019 / <i>Message of T. G. Masaryk. Prešov, 24 October 2019</i>	
<i>Peter KOVAL</i>	203
Cena Milana Hodžu docentke N. Jurčišinovej. Prešov, 28. október 2019 / <i>Milan Hodža Award to Associate Professor N. Jurčišinová. Prešov, 28 October 2019</i>	
<i>Vavrinec ŽEŇUCH</i>	205
Pri príležitosti životného jubilea doc. Miloslavy Bodnárovej sa uskutočnila konferencia venovaná mestám a mestečkám Prešov, 20. – 21. november 2019 / <i>On the occasion of the anniversary of doc. Miloslav Bodnárová a conference dedicated to the towns was held Prešov, 20 – 21 November 2019</i>	

V tomto čísle časopisu predstavujeme slovenského výtvarníka

Jána Vasilka	208
--------------------	-----

O AUTOROCH / A WORD ABOUT AUTHORS / ÜBER AUTOREN	211
--	-----

Slovo na úvod

Nežná revolúcia, Pražská jar, víťazstvo pracujúceho ľudu, jar národov... Nebudem pokračovať vo vymenúvaní všetkých takýchto slovných zvrátov, pomenovaniach historických udalostí menej či viac vzdialených, časovo i geograficky. Píšem úvodník v špecializovanom časopise venovanom odborníkom, ale aj laikom, ktorí sa zaujímajú o dejiny, a dobre teda vedia čo tie slová znamenajú, ba aj súvislosti, v ktorých vznikali, aby zjednodušene „niečo“ pomenovali.

Od tej prvej udalosti v uvedenom zozname plynú 30 rokov – november, december 1989, rok 1990 a je to dôvod, aby som sa v týchto riadkoch zamyslela čo sa stalo, čo je obsahom pojmu „nežná revolúcia“, čo sme ako občania, obyvatelia stratili, čo získali. Ak pripustíme, že v jej dôsledku sa zmenilo spoločenské zriadenie vo vtedajšej Československej socialistickej republike (ČSSR, o pár mesiacov po novembri 1989 premenovanej na Českú a Slovenskú Federatívnu republiku a o doslova pár rokov na novovzniknuté samostatné – Českú republiku a Slovenskú republiku, aby zas o pár rokov sa zišli v kruhu členských štátov Európskej únie), tak ide o mimoriadne významnú, priam dejinnú udalosť. Isteže, až s odstupom dlhšieho časového úseku sa bude dať všetko to spreď 30 rokov zhodnotiť, zaradiť do kontextov a vynášať ešte prenikavejšie súdy.

Na tomto mieste a v tejto chvíli môžem napísať len niečo v spôsobe zamyslenia sa nad minulosťou samotného historika, keďže tejto spoločenskovednej disciplíny som verná celú svoju pracovnú kariéru. Aké to bolo pred novembrom 1989? Kým niečo k tomu poznamenám, tak pripomeniem: historik Josef Petráň napísal monumentálnu spomienkovú knihu *Filozofové dělají revoluci* s podtitulom *Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948 – 1968 – 1989)* a s osobným venovaním autora ju mám z roku 2016 (žiaľ, v decembri 2017 zomrel). Ako pocta prenasledovanému historikovi Jozefovi Jablonickému vyšlo v roku 2013 kolektívne dielo pod názvom *Odvažujem balvan*, v ktorej je veľmi veľa napísané o tom, ako historik po februári 1948 mohol pracovať alebo nemohol vôbec pracovať. A najnovším príspevkom tohto druhu je kniha *Rozhovor s dejinami*, v ktorej historik (mnou veľmi cenený) Ivan Kamenec rozjíma o cestách slovenskej histórie (ale aj o sebe) v rozhovore s Miroslavom Michelom.

Pred novembrom 1989 nebolo slobody bádania, nebolo slobody vo voľbe tém, ktorej sa historik chcel venovať. Všetko slúžilo tomu, čo bolo napísané vo štvrtom článku Ústavy ČSSR – čiže vedúcej úlohe Komunistickej strany Československa (KSČ) v spoločnosti. Ak som chcela ako mladá historička sa venovať nejakej téme (samozrejme nie vykopávkam v starovekom Ríme), musela byť moja téma spojená s dejinami robotníckeho hnutia, zvlášť KSČ a celého komunistického hnutia na svete. Ideologicky rozpoltený svet na tábor socializmu a tábor imperializmu bol nepreklenuteľný. Nebolo slobody v prístupe ku knižným titulom, a keď bola, tak len k publikáciám z krajín socialistickeho tábora (navyše napr. poľská spisba v oblasti sociológie nebola v ČSSR veľmi v milosti), tlačové tituly napr. z roku 1968 boli na

◀ *Dóm svätého Štefana, najväčšia katedrála vo Viedni. Z najstaršej stavby kostola sv. Štefana z 12. storočia sa nezachovali žiadne pamiatky. Západná fasáda s obrou bránou a vežami pochádza z druhej neskorej románskej stavby (1230 – 1263). Foto: Nadežda Jurčišinová*

špeciálnom zozname a bolo treba získať súhlas, ak sa historik chcel nimi zaoberať, robiť si z nich výpisky, lebo aj technický stav pre túto prácu bol iný. Týkalo sa to aj ďalších archívnych materiálov. Pred kým ju schovávali? Takých otázok by sme z tamtých čias našli nepomerne viac... Lenže bola tu malá (stala iba jednu česko-slovenskú korunu) tak povediac biblia tamtých čias – Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti od XIII. zjazdu KSČ, dokument schválili v decembri 1970 a ním zakázali všetko, čo mohlo mať nejaké iné smerovanie ako to z „poučenia“. Poučení sme teda písali, i keď nie až toľko (ako dnes), lebo nebolo to i to...

To všetko malo aj svojich konkrétnych nositeľov, strážcov ideovej čistoty, vedeckého bádania, možno skôr nebádania. Či už títo pedagógovia, riadiaci pracovníci boli „v osídlach“ Štátnej bezpečnosti, ako temnej tajnej pästi KSČ alebo nie, tak to ponechávam ako otvorenú otázku. Jednoducho, historik to nemal ľahké, v konečnom dôsledku bojoval sám so svojím svedomím. Pod tlakom zachrániť si kožu, existenciu boli sme dvojtvárni. Jedno sa hovorilo na chodbách, či ticho pri káve, druhé bolo publikované.

Čo priniesol November? V prvom rade pre historikov otvorené archívy, voľnosť vo výbere tém a súvislostí s nimi prepojenými. Jednoducho voľnosť bádania, rešpektovanie pravidiel všeobecne akceptovaných. Nad tým všetkým musí tróniť zodpovednosť. Bez nej ani ten výdobytok ponovembrového vývoja historici nezužitkujú tak ako by mali. Veľmi obľúbené je v našich kruhoch slovné spojenie – víťazi píšu históriu. Nepoznám veľa (a možno ani jedného) historikov, ktorí by patrili k víťazom, takže je to tak trochu za vlasy pritiahnuté tvrdenie. Dnešok je takýmto trendom naklonený. Máme rôzne konšpiračné teórie, o ktorých by sa dalo hovoriť veľmi veľa. Akurát mi to pripomína zašlé časy, keď o čiernom sme museli hovoriť, že je biele a naopak.

Ak má byť „poučenie“ z Novembra nejaké zmysluplné, tak historici si musia brániť svoju slobodu, svoj voľný prístup k tomu, čo sa udialo cez rôzne pramene, zdroje. Je na nich ako to spracujú, či sa za výsledky svojho bádania alebo „bádania“ budú hanbiť, neprežijú v konfrontácii, v diskusii, ale to je už téma, o ktorej by mal niekto písať o 30 rokov...

Nadežda Jurčišinová

ŠTÚDIE

Pohľad zo strany hrádze na Starinu, okres Snina, najväčšiu nádrž na pitnú vodu na Slovensku, najväčší zdroj pitnej vody v strednej Európe. Vybudovaná na hornom toku rieky Cirocha v Bukovských vrchoch, na území Národného parku Poloniny v rokoch 1981 až 1988. Výstavbe predchádzalo vysťahovanie siedmich dedín z dôvodu ochranného pásma zdroja pitnej vody nad nádržou. Foto: Jozef Jurčíšin

ARCHÍVNY VÝSKUM STAVEBNÉHO VÝVOJA FARSKÉHO KOSTOLA VŠETKÝCH SVÄTÝCH V HUMENNOM¹

Mária KALETOVÁ – Anton LIŠKA

Abstract: *Archival research of the constructional development of the parish church of all saints in Humenné.* The Roman Catholic parish church of All Saints in Humenné (former monastery church of the Virgin Mary Order of smaller brothers - Franciscans) is one of the oldest monastery church buildings in the Prešov region. According to available literature, the Franciscans began its construction in the mid-14th, respectively. in the 15th century, making the building one of the oldest Franciscan churches in Slovakia. Despite its inseparable heritage values and historical significance beyond the regional context, both contemporary and past historiography paid minimal attention to this Gothic sacral monument. The present study attempts to illustrate the imaginary black hole in the research of the subject, it describes the constructional-historical development of the former Franciscan church in Humenné from its construction to the present. In addition to archival sources, older and contemporary literature, map and visual materials, the knowledge gained during field research was used in the study.

Key words: Franciscans. Humenné. All Saints Church. Construction development.

Výstavba kláštorného komplexu v Humennom je spätá s Rehoľou menších bratov (lat. *Ordo fratrum minorum*), všeobecne nazývaných františkáni. Išlo o observantskú vetvu pôvodnej rehole sv. Františka z Assisi, ktorej prívrženci začali na územie Uhorska, vrátane dnešného Slovenska, prenikať z Chorvátska a Dalmácie v druhej polovici 14. storočia.² V r. 1447 si observanti v Uhorsku vytvorili samostatnú provinciu, ktorá od r. 1523 niesla názov Provincia Najsvätejšieho Spasiteľa (lat. *Provincia Hungariae S. Salvatoris*). Uhorských členov rehole na základe názvu ich provincie ľudovo nazývali salvatoriáni.³

Presný dátum príchodu salvatoriánov do Humenného známy nie je. Zakladanie kláštorov v Uhorsku bolo v sledovanom období spojené s iniciatívou miestnej šľachty a samotné založenie kláštora predstavovalo dlhodobý proces spojený s udele-

- 1 Štúdia vznikla ako podklad pre pamiatkové výskumy – Architektonicko-historický výskum (Mgr. Michaela Haviarová, PhD., Mgr. art. Tomáš Haviar) a Archeologický výskum (PhDr. Ivana Strakošová) pamiatkového objektu Kostol (r. k. Všetkých svätých) národnej kultúrnej pamiatky Kláštor františkánov v Humennom, zapísanej v Ústrednom zozname pamiatkového fondu, v registri nehnuteľných kultúrnych pamiatok, pod číslom 110/1-2.
- 2 ZEMENE, R. Marián. Vývojové tendencie františkánskej rehoľnej rodiny od stredoveku do súčasnosti. In Rastislav KOŽIAK – Vincent MÚCSKA (eds.). *Rehole a kláštory v stredoveku*. Banská Bystrica – Bratislava: Vydavateľstvo Chronos, 2002, s. 176.
- 3 LENČIŠ, Štefan. *Drugetovci a ich vzťah ku katolíckej cirkvi*. Ružomberok: TF KU v Ružomberku, 2009, s. 77.

ním majetkov kláštora – fundáciou, ktorú nariaďovali aj uhorské svetské i cirkevné zákonné ustanovenia. Bez zaopatrenia sakrálnych stavieb majetkami nebolo možné takýto objekt vysvätiť. K objektu františkánskeho kláštorného komplexu v Humennom sa však takáto fundačná listina nedochovala.⁴

Najstaršia doposiaľ známa písomná zmienka, hovoriaca o františkánoch v Humennom, pochádza až z konca 15. storočia. Ide o listinu datovanú do roku 1488, prostredníctvom ktorej vtedajší uhorský kráľ Matej Korvín oznámil Leleskému konventu, že Mikuláš z Lúčky a Bernard Horkay v mene svojej zomrelej matky prehlásili, že veľkú debnu so svojimi písomnosťami, týkajúcimi sa dedín v Užhorodskej, ale aj iných župách Uhorska, zverili za účelom bezpečného uloženia do rúk minoritov sv. Františka v kláštore Najsvätejšej Panny Márie v Humennom.⁵ Z uvedeného vyplýva, že členovia františkánskej rehole prišli do tohto mesta pred rokom 1488, pričom v roku 1488 tam boli už dobre adaptovaní. Podľa Štefana Lenčiša možno na základe citovanej listiny ich príchod datovať od prelomu 14. a 15. storočia, nakoľko stavba kostola a kláštora si v sledovanom období vyžadovala značný čas.⁶ S daným názorom možno jednoznačne súhlasiť. Členovia Rehole menších bratov – františkáni prišli do Humenného na pozvanie miestnej magnátskej rodiny Drugeth.⁷

Stavebno-historický vývoj kostola v stredoveku (do r. 1529)

Exaktne datovať začiatok a koniec výstavby kostola nie je možné, nakoľko sa nám o tom nedochovala žiadna písomná správa. Na základe architektonických znakov a vyššie citovanej dobovej listiny z r. 1488 kladú historici, architekti a pamiatkari výstavbu predmetného sakrálného objektu do druhej polovice 14., resp. prvej polovice 15. storočia. Archívne dokumenty, uložené v Archíve Pamiatkového úradu SR v Bratislave,⁸ Súpis pamiatok na Slovensku I.,⁹ Štefan Lenčiš,¹⁰ Stanislav Stolárik,¹¹ Emil Konček a Júlia Mantičová¹² datujú výstavbu celého kláštorného komplexu, vrá-

4 DŽUGAN, Adrián. *Rehoľné komunity na Humenskom panstve do konca 18. storočia*. (Diplo-mová práca). Prešov: IH FF PU v Prešove, 2011, s. 21-22.

5 DŽUGAN, Adrián. *Františkáni v Humennom do konca 18. storočia*. In Marek CHOVA-NEC (ed.). *7. študentská vedecká konferencia*. Prešov: PU v Prešov, 2012, s. 255.

6 LENČIŠ, Štefan. *Drugetovci a ich vzťah ku katolíckej cirkvi*. Ružomberok: TF KU v Ružomberku, 2009, s. 78.

7 STOLÁRIK, Stanislav. *Humenské kolégium a traja košickí mučeníci*. Humenné: Miestny od-bor Matice slovenskej v Humennom, 1995, s. 19.

8 Archív Pamiatkového úradu SR Bratislava (ďalej APÚ BA), fond Výskumné správy a me-todické materiály (ďalej T), sign. 268. *Humenné, zoznam I.*, s. 5; APÚ BA, T, sign. 581/1. *Humenné, nečíslované*.

9 GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (ed.). *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok prvý, A – J*. Bratislava: Obzor, 1967, s. 469.

10 LENČIŠ, Štefan. *Drugetovci a ich vzťah ku katolíckej cirkvi*. Ružomberok: TF KU v Ružom-berku, 2009, s. 79.

11 STOLÁRIK, Stanislav. *Humenské kolégium a traja košickí mučeníci*. Humenné: Miestny od-bor Matice slovenskej v Humennom, 1995, s. 20.

12 Archív Krajského pamiatkového úradu Prešov, (ďalej AKPÚ PO), fond Evidenčné listy národných kultúrnych pamiatok (ďalej EL NKP). *Humenné, kostol katolícky*, s. 1.

tane kostola, od prelomu 14. a 15. storočia, Miroslav Kropilák, Štefan Pison, ¹³ Peter Süle st., Peter Süle ml., ¹⁴ Ferdinand Uličný, ¹⁵ Bibiana Pomfyová, ¹⁶ Magdaléna Kvasnicová, ¹⁷ Miloslava Bodnárová a Ivana Strakošová ¹⁸ zase do 15. storočia. Historické schematizmy Košického biskupstva z rokov 1915, ¹⁹ 1938 ²⁰ a 1943, ²¹ časopis Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, ²² Samuel Borovszky, ²³ Jakab Rupp, ²⁴ Naďa Kirinovičová, ²⁵ Juraj Guzej ²⁶ a Jozef Francúz ²⁷ datujú výstavbu kostola do 14. storočia a Belo Polla ²⁸ do prvej polovice 15. storočia.

Podľa Václava Mencla, ktorý v roku 1930 realizoval základný výskum objektu, kostol nebol vybudovaný naraz, ale počas troch etáp. V prvej etape, ktorú datoval do druhej polovice 14. storočia, bola podľa jeho názoru vybudovaná loď kostola od víťazného oblúka po emporu. Následne, na prelome 15. a 16. storočia (v rozmedzí rokov 1490 – 1510) dobudovali františkáni svätyňu a bočnú (južnú) kaplnku.

-
- 13 KROPILÁK, Miroslav – PISON, Štefan (eds.). *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. 1. časť. Bratislava: Veda, 1977, s. 472.
 - 14 SÜLE, Peter – ŠÜLE, Peter (eds.). *Encyklopédia miest a obcí Slovenska*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo PS-LINE, 2005, s. 691.
 - 15 ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce: Zemplínska spoločnosť, 2001, s. 180.
 - 16 POMFYOVÁ, Bibiana (ed.). *Stredoveký kostol. Historické a funkčné premeny architektúry*. 1. zväzok. Bratislava: Ústav dejín umenia SAV a FO ART, s. r. o., 2005, s. 310.
 - 17 KVASNICOVÁ, Magdaléna. Architektúra novovekých františkánskych kláštorov na Slovensku v 17. a 18. storočí. In Magdaléna Kvasnicová – Marek Šeregi (eds). *Architektúra kláštorov a rehoľných domov na Slovensku. Dejiny a pamiatková ochrana*. Bratislava: Spektrum STU, 2018, s. 199.
 - 18 FEDIČ, Vasiľ a kol. *Dejiny Humenného*. Humenné: Redos, 2002, s. 48 a 379.
 - 19 *Schematismus cleri dioecesis Cassoviensis ad annum Jesu Christi 1915*. Cassoviae, 1915, s. 131.
 - 20 *Schematismus venerabilis cleri dioeceseos Cassoviensis anno reparate salutis 1938*. Cassoviae, 1938, s. 128.
 - 21 *Schematismus venerabilis cleri administrationum apostolicarum Cassoviensis, Rosnaviensis et Satmariensis in Slovachia anno reparate salutis 1943*. Prešov, 1943, s. 109.
 - 22 APÚBA, T, sign. 4604. Humenné. Údaje k dejinám mesta Humenné vybrané z časopisu Adalékok Zemplén vármegye történetéhez od archivára Zemplínskej župy Dr. Tibora Mecznera z r. 1933. Preložila Inž. arch. Katarína Chudomelková r. 1962. *Strojopis*, 1962, s. 55.
 - 23 BOROVSZKY, Samuel. *Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r.t. város*. Budapest: Apollo Irodalmi és Nyomdai Rt., 1908, s. 52.
 - 24 RUPP, Jakab. *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre vagyis a nevezetes város, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve*. Budapest: A magyar tudományos akadémia Könyvtár és Kiadó hivatala, 1876, s. 267.
 - 25 KIRINOVICHOVÁ, Naďa. Františkáni-observanti a ich stavby na území Slovenska v 15. storočí. In *Monument revue*. Bratislava: Pamiatkový úrad SR, roč. 1, 2012, č. 2, s. 4.
 - 26 GUZEJ, Juraj. *Humenné a okolie*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1972, s. 118.
 - 27 GUZEJ, Juraj – FRANCÚZ, Jozef. *Humenné*. Humenné: Mestský úrad v Humennom, 1993, s. 50.
 - 28 POLLA, Belo. Z najstarších dejín Humenného. In Marta Antalová et. al. *Pamätnica gymnázia v Humennom (1945 – 1970)*. Humenné: Riaditeľstvo školy a ZRPŠ v Humennom, 1970, s. 35.

podarilo dostať sa veže františkánskeho kostola, v ktorej v tom čase viseli tri zvony. Dva z nich boli uliate v 18. storočí, prostredný zvon pochádzal zo začiatku druhej polovice 15. storočia. Podľa autora článku išlo o nádherný gotický zvon, ktorého súčasťou bol reliéf znázorňujúci Pannu Máriu a nápisová páska s latinským textom nasledujúceho znenia: Sancta Maria et omne Sancti Patroni ecclesiae homonnensi interedent pro nobis 1460 (Svätá Mária a všetci svätí patróni humenského kostola orodujte za nás 1460).³⁴ Podľa nášho názoru sa však tento zvon dostal do veže františkánskeho kostola až po požiari, ktorý vypukol v meste Humenné dňa 10. mája 1787. Predmetný požiar zasiahol oba tamojšie rímskokatolícke kostoly – farský aj františkánsky. Z listu Alexandra Szirmaya, ktorý dňa 13. mája 1787 adresoval súdnej stolici Zemplínskej župy, sa o. i. dozvedáme, že kým farský kostol, situovaný v strede mesta, plamene požiaru zničili úplne, na budove františkánskeho kostola sa toto nešťastie prejavilo v podobe zničenia všetkých jeho drevených konštrukcií a roztavenia všetkých zvonov visiacych v jeho veži (...et campanae quoque in ejusdem claustralis ecclesiae turri habitae liquefactae sunt).³⁵ Z uvedeného vyplýva, že požiar z 10. mája 1787 zničil všetky zvony, situované vo františkánskom kostole. Čo sa stalo so zvonmi farského kostola dokument neuvádza. Podľa nášho názoru, vychádzajúc z vyššie uvedených skutočností, gotický zvon z roku 1460 nebol pôvodne situovaný vo františkánskom (ak by bol jeho súčasťou, roztavil by sa), ale vo farskom kostole a do veže františkánskeho kostola sa dostal až po požiari z roku 1787 a jeho následnej obnove, realizovanej v 90. rokoch 18. storočia.

Ďalší záznam, hovoriaci o stavebnom vývoji kostola v stredoveku, pochádza až z konca 20. rokov 16. storočia. V danom období, presnejšie v roku 1529, napadli mesto Humenné nemecké vojská pod velením kapitána Jána Katzianera (Cocianusa).³⁶ Vojaci počas svojho ťaženia o. i. podpálili tunajší františkánsky kláštor s kostolom, pričom založený požiar obe budovy úplne zničil.³⁷ V dôsledku spomenutej udalosti františkáni Humenné niekedy po roku 1531 opustili a obe svoje schátrané budovy (kláštor i kostol) nechali napospas osudu.³⁸

Stavebno-historický vývoj kostola v novoveku (do roku 1900)

Obnoviť budovy františkánskeho kláštora (kostol a kláštor), poškodené požiarom z roku 1529, sa podľa väčšiny autorov zaoberajúcich sa ich stavebným vývojom podarilo až na začiatku 17. storočia, keď sa vrátili späť do rúk katolíckej cirkvi. V ro-

34 APÚ BA, T, sign. 4604. Humenné. Údaje k dejinám mesta Humenné vybrané z časopisu *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* od archivára Zemplínskej župy Dr. Tibora Mecznera z r. 1933. Preložila Inž. arch. Katarína Chudomelková r. 1962. *Strojopis*, 1962, s. 55.

35 Štátny archív Prešov – Nižná Šebastová (ďalej ŠA PO-NŠ), fond Drugeth Humenné (ďalej DH), inv. č. 336/11, 13. máj 1787. *Copia relationis et opinionis Alexandri Szirmay quoad incendiu et ecclesias Hommonenses, nečíslované*.

36 LENČIŠ, Štefan. *Drugetovci a ich vzťah ku katolíckej cirkvi*. Ružomberok: TF KU v Ružomberku, 2009, s. 79.

37 KIRINOVICHOVÁ, Naďa. Františkáni-observanti a ich stavby na území Slovenska v 15. storočí. In *Monument revue*. Bratislava: Pamiatkový úrad SR, roč. 1, 2012, č. 2, s. 4.

38 STOLÁRIK, Stanislav. *Humenské kolégium a traja košickí mučeníci*. Humenné: Miestny odbor Matice slovenskej v Humennom, 1995, s. 20.

koch 1560 – 1613 miestny františkánsky kostol totiž spravovali protestanti.³⁹ Výnimku v tomto smere tvorí Blanka Kovačovičová, ktorá v podkladoch pre pripravovaný Súpis pamiatok na Slovensku z roku 1964 uvádza, že františkáni v prvej tretine 16. storočia, tesne po požiari v roku 1529, zaklenuli svätyňu kostola neskorogotickou sieťovou klenbou so štíhlými rebrami a svorníkmi.⁴⁰

Vyššie spomenutá obnova františkánskeho kostola s kláštorom, datovaná do začiatku 17. storočia, bola realizovaná v spojitosti s iným než františkánskym rádom, a síce rehoľným rádom Spoločnosti Ježišovej (lat. *Societas Jesu*), ľudovo nazývanými jezuiti. Príslušníkov spomenutého rádu pozval do Humenného v súvislosti s rekatalizačnými snahami a zriadením vyššej strednej školy – kolégia, v roku 1612 miestny magnát Juraj III. Drugeth. Jednou z podmienok, ktoré mu pre uvoľnenie učiteľov z radov jezuitských rehoľníkov pre potreby miestneho kolégia určil generálny predstaviteľ rehole páter Claudio Aquavivo, bolo poskytnutie vhodných budov pre ich ubytovanie, vrátane vlastného sakrálneho objektu – kaplnky alebo kostola.⁴¹ Z vyššie uvedeného dôvodu dal Juraj III. Drugeth v rokoch 1615 – 1616 za veľké finančné náklady opraviť schátraný kláštorňý komplex františkánov v Humennom, susediaci s parcelami, na ktorých sa nachádzalo jeho rodinné sídlo. Na jar 1616 boli realizované dokončovacie práce – omietnutie kostola a kláštora haseným vápnom a zastrešenie striech kláštora pomocou drevených dosák a šindľovej krytiny. Kostol spolu s kláštorom dal po ich obnove v roku 1616 do správy jezuitom. Spolu s oboma budovami im podaroval aj záhradu (ovocný sad), susediaci s kláštorňým komplexom, aby v ňom mohli pestovať plody pre každodenný život.⁴² V jezuitskej správe ostali pôvodné františkánske majetky do r. 1619, keď mesto napadli povstalecké vojská Gabriela Bethlena, ktoré jezuitov z Humenného vyhнали a kláštorňý komplex obsadili a využívali pre svoje potreby. Po potlačení povstania prešiel humenský kláštor s kostolom v rozmedzí rokov 1629 – 1632 opätovne obnovou. Po tejto obnove ich do správy dostali znovu jezuiti, ktorí v Humennom pôsobili nepretržite v rokoch 1632 – 1643.⁴³

Podľa Súpisu pamiatok na Slovensku I.,⁴⁴ viacerých archívnych dokumentov, uložených v Archíve Pamiatkového úradu SR v Bratislave,⁴⁵ Emila Končeka, Júlie Mantičovej,⁴⁶ Stanislava Stolárika,⁴⁷ Adriána Džugana,⁴⁸ Miroslava Kropiláka a Štefana

39 APÚ BA, T, sign. 4604. *Humenné. Údaje k dejinám mesta Humenné vybrané z časopisu Adalékok Zemlén vármegye történetéhez od archivára Zemlínskej župy Dr. Tibora Mecznera z r. 1933. Preložila Inž. arch. Katarína Chudomelková r. 1962. Strojopis, 1962, s. 56.*

40 APÚ BA, T, sign. 268. *Humenné, zoznam I.*, s. 6.

41 LENČIŠ, Štefan. *Drugetovci a ich vzťah ku katolíckej cirkvi*. Ružomberok: TF KU v Ružomberku, 2009, s. 91.

42 GUZEJ, Juraj. *Humenné a okolie*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1972, s. 53-54.

43 FEDIČ, Vasiľ. *Dejiny Humenného*. Humenné: Redos, 2002, s. 59.

44 GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (ed.). *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok prvý, A – J*. Bratislava: Obzor, 1967, s. 469.

45 APÚ BA, T, sign. 268. *Humenné, zoznam I.*, s. 5; APÚ BA, T, sign. 581/1. *Humenné, nečíslované*.

46 AKPÚ PO, fond EL NKP. *Humenné, kostol katolícky*, s. 1.

47 STOLÁRIK, Stanislav. *Humenské kolégium a traja košíckí mučeníci*. Humenné: Miestny odbor Matice slovenskej v Humennom, 1995, s. 20.

48 DŽUGAN, Adrián. *Františkáni v Humennom do konca 18. storočia*. In Marek CHOVA-NEC (ed). *7. študentská vedecká konferencia*. Prešov: PU v Prešove, 2012, s. 263.

Pisoňa⁴⁹ bola na konci tohto obdobia, presnejšie v roku 1642, ku kostolu pristavaná bočná (južná) kaplnka. Toto tvrdenie je však podľa nášho názoru mylné, vychádzajúce zo zlej interpretácie dejinných udalostí. Je pravdou, že v roku 1642 bola v areáli kláštora františkánov v Humennom vybudovaná kaplnka, avšak nešlo o bočnú (južnú) kaplnku kostola, ale o samostatne stojaci sakrálny objekt, nachádzajúci sa 30 krokov od hlavného vchodu do kostola. Kaplnku zasvätenú Panne Márii Loretánskej (Kráľovnej anjelov) nechali vybudovať miestni magnáti z rodiny Drugeth. Kaplnka sa za krátky čas stala známym mariánskym pútnickým miestom jágerskej diecézy. V roku 1686 sa spomína ako jedno zo 14 pútnických miest jágerskej diecézy so zázračným obrazom, resp. sochou (v Humennom išlo o zázračnú sochu). Písomne je predmetná kaplnka poslednýkrát spomínaná v roku 1795. V danom roku bola zasvätená Najsvätejšiemu Spasiteľovi.⁵⁰ Existenciu tejto kaplnky potvrdzuje i pôdorys areálu františkánskeho kláštora v Humennom, vyhotovený dňa 19. februára 1791, na ktorom je vyznačená v areáli kláštorného komplexu, juhozápadne od hlavného vstupu do kostola. V sledovanom období tvorila kaplnka Loretánskej Panny Márie súčasť tamojšieho špitála.⁵¹

V roku 1643, po tom, ako Ján X. Drugeth v roku 1640 preložil jezuitské kolégium z Humenného do Užhorodu, jezuiti definitívne opustili mesto a budovy kláštorného komplexu ostali vyprázdnené. Dňa 9. augusta 1651 Juraj IV. Drugeth adresoval provinciálovi františkánskej rehole v Uhorsku list, v ktorom ho žiadal, aby sa františkáni opätovne vrátili do Humenného a prevzali do správy svoj kláštor s kostolom. Príchodu rehoľníkov do mesta predchádzala komplexná obnova budov, ktorá prebiehala v rokoch 1651 – 1663. Pravdepodobne po ukončení tejto obnovy dostal františkánsky kostol nové zasvätenie – jeho novým patrónom sa stal sv. Ján Kapistranský. Dňa 4. októbra 1672 bol kláštor spolu s kostolom vyrabovaný (znesvätenie liturgických predmetov použitím na profánne účely) a v roku 1676 vypálený povstaleckými vojskami Imricha Tökölyho. Dňa 1. februára 1688, počas zasadania Kapituly miestnej františkánskej provincie v Skalici, došlo k opätovnej zmene zasvätenia františkánskeho kostola v Humennom, pričom jeho novým patrónom sa stal sv. Bonifác.⁵² Z roku 1692 sa dochovala správa o stave tunajšieho františkánskeho kláštora, ktorú vyhotovil gvardián Leonard Ondrejko. Podľa tejto správy sa kostol v sledovanom období nachádzal v dobrom stave. Dobrý stav kostola bol podľa gvardiána jednak výsledkom svedomitej starostlivosti tunajších mníchov, jednak výsledkom stabilnej finančnej podpory zo strany miestnej patrónky – Márie Drugethovej, rod. Esterházy, vdovy po Jurajovi IV. Drugethovi, vďaka ktorej bolo

49 KROPILÁK, Miroslav – PISOŇ, Štefan (eds.). *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. 1. časť*. Bratislava: Veda, 1977, s. 472.

50 LENČIŠ, Štefan. *Drugetovci a ich vzťah ku katolíckej cirkvi*. Ružomberok: TF KU v Ružomberku, 2009, s. 81.

51 ŠA PO-NŠ, DH, inv. č. 336/13, 19. február 1791. *Generalriss des Homonnauer Franciscaner verwüsten Klosters*.

52 LENČIŠ, Štefan. *Drugetovci a ich vzťah ku katolíckej cirkvi*. Ružomberok: TF KU v Ružomberku, 2009, s. 81-82.

možné do kostola zakúpiť nový veľký oltár, opraviť poškodený organ a vykonať veľa ďalších drobných opráv objektu.⁵³

Komplexnou obnovou však kostol prešiel až v rozmedzí rokov 1720 – 1735.⁵⁴ Súčasťou predmetnej obnovy bola podľa Václava Mencla aj barokizácia konzol v bočnej (južnej) kaplnke kostola, ktorá prebehla v roku 1734. Dosvedčovať to má nápis v kartuši nad pásom, situovaný v hornej časti severnej steny kaplnky nad víťazným oblúkom.⁵⁵ V súčasnosti tento nápis v kaplnke viditeľný nie je. V južnom múre kaplnky, západne od neogotického kamenného oltára sv. Kríža, sa však dochovala čierna mramorová nápisová doska s dvoma erbmi v jej spodnej časti (vľavo erb rodu Vandernath, vpravo erb rodu Zichy) a epigrafickým nápisom s chronogramom nasledujúceho znenia:

aptaDVoeXstrVXIItCoMItIssa teresIazIChI
 PVreeXVotIVoLoCazeLoMotaDVobVs:
 VnVspatronVsnepoMVCVsCreVItab VnDa
 seD feLIXaLIVsMartIIrqVIVE ICtVsabense.
 ClrCltereXtInCtVsMInVs aVt(eM): CCC.
 bonIfaCIVs anno
 enpatethoCCE a(n)no aXXIV. qVIntI Die
 Mensls

Predmetný epigrafický nápis hovorí o tom, že grófka Terézia Zichy, zbožne a horlivo milujúca patróna sv. Ján Nepomuckého a sv. Bonifáca, dala v bočnej (južnej) kaplnke františkánskeho kostola umiestniť relikvie oboch spomenutých svätcov. Chronogram, zakomponovaný v predmetnom nápise, ukrýva dva roky – 1735 a 1736. Podľa informácií publikovaných v diele Anton Szirmaya *Notitia topographica, politica incltyti comitatus Zempleniensis*, boli ako prvé uložené v predmetnej kaplnke, v tom čase zasvätenej sv. Antonovi, relikvie sv. Bonifáca. Stalo sa tak dňa 14. júla 1735, bezprostredne po ukončení komplexnej obnovy kostola. Relikvie sv. Bonifáca, ktoré v roku 1677 daroval grófovi Žigmundovi Drugethovi pápež Inocent XI., dala grófka Terézia Zichy, vdova po grófovi Gothardovi Vandernathovi, preniesť do kostolnej kaplnky sv. Antona z rodinnej kaplnky, nachádzajúcej sa v humenskom kaštieli. Po prenesení boli relikvie svätca uložené do kryštálovej schránky situovanej na novom kamennom oltári, ktorý dala špeciálne pre túto príležitosť grófka Zichy vyhotoviť. Schránku s relikviami pred prípadnými zlodejmi ochraňo-

Obr. 2. Mramorová nápisová doska s dvoma erbmi a epigrafickým nápisom s chronogramom.
 Zdroj: foto A. Liška

53 DŽUGAN, Adrián. *Rehoľné komunity na Humenskom panstve do konca 18. storočia*. (Diplo-mová práca). Prešov: IH FF PU v Prešove, 2011, s. 25.

54 GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (ed.). *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok prvý, A – J*. Bratislava: Obzor, 1967, s. 469.

55 APÚ BA, Z, sign. 3675. *Humenné, františkánsky klášter – výskum Václava Mencla z r. 1930, nečíslované*.

vala železná mriežka.⁵⁶ Presun týchto relikvií sa konal za účasti veľkého počtu príslušníkov magnátskych a šľachtických rodov, nižšej šľachty a mnohých veriacich.⁵⁷ Relikvie druhého zo spomínaných svätcov dala Terézia Zichy umiestniť do bočného oltára, situovaného v kaplnke sv. Antona a zasväteného sv. Jánovi Nepomuckému, v roku 1736.

Z publikácie Urbana Fridricha *Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae ordinis minorum S. P. Francisci. Pars secunda. De conventibus, & residentiis*, vydané v roku 1759 v Košiciach, sa dozvedáme, že v polovici 18. storočia sa v kláštornej kostole humenských františkánov nachádzalo celkovo sedem oltárov. Hlavný oltár bol zasvätený sv. Bonifácovi mučeníkovi. Druhý oltár, situovaný na pravej strane, bol zasvätený sv. Františkovi, tretí oltár, umiestnený na ľavej strane, niesol patrocínium Zvestovania Panny Márie, štvrtý oltár, ktorý mal podobu dreveného obrazu znázorňujúceho Panu Máriu Škapuliarsku, bol situovaný vedľa oltára sv. Františka. Kde boli umiestnené a koho patrocínium niesli zvyšné tri oltáre autor neuvádza. Naproti tomu sa však zmieňuje o tom, že v bočnej (južnej) kaplnke, zasvätenej sv. Antonovi, boli v sledovanom období umiestnené relikvie troch svätcov – sv. Jána Nepomuckého, sv. Bonifáca a sv. Antona. Urban Fridrich vo svojom diele ďalej uvádza, že tak kostol, ako aj všetky oltáre v ňom umiestnené, boli v polovici 18. storočia posvätené. V polovici 18. storočia sa v ňom nachádzali dve krypty. Prvá z nich bola situovaná vo svätyni, za hlavným oltárom, a pochovaných v nej bolo približne 40 františkánskych mníchov. Druhá krypta sa nachádzala pod bočnou (južnou) kaplnkou sv. Antona. Pochované v nej boli viaceré osoby, z ktorých najvýznamnejší boli gróf František Barkóczi so svojou manželkou, grófkou Zuzanou, rodina Petthö a Pavol Okolicsányi s manželkou Júliou, rod. Szentiványi.⁵⁸

Ďalšia stavebná úprava kostola je datovaná do roku 1765. Hovorí o tom o. i. aj letopočet, ktorý je vyrytý v klenáku vstupného portálu lode, datujúci zmeny týkajúce sa jej zaklenutia a vybudovania organovej emporie v jej západnej časti.⁵⁹ Finančné náklady spojené s predmetnou obnovou uhradil gróf Štefan Csáky spoločne s grófom Henrichom Vandernathom.⁶⁰ Či bola loď kostola zaklenutá aj pred týmto rokom z dochovaných archívnych prameňov a dostupnej odbornej literatúry známe nie je. Predmetnej otázke sa doposiaľ venoval jediný autor – Jaroslav Bureš, ktorý vo svojej nepublikovanej kandidátskej dizertačnej práci *Středověké stavby sloven-*

56 SZIRMAY, Anton. *Notitia topographica, politica inclyti comitatus Zempleniensis*. Budae: Typis regiae Universitatis Pestanae, 1803, s. 358.

57 FRIDRICH, Urban. *Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae ordinis minorum S. P. Francisci. Pars secunda. De conventibus, & residentiis*. Cassoviae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1759, s. 88.

58 FRIDRICH, Urban. *Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae ordinis minorum S. P. Francisci. Pars secunda. De conventibus, & residentiis*. Cassoviae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1759, s. 88-89.

59 GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (ed.). *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok prvý, A – J*. Bratislava: Obzor, 1967, s. 469.

60 *Schematismus venerabilis cleri administrationum apostolicarum Cassoviensis, Rosnaviensis et Satmariensis in Slovachia anno reparatae salutis 1943*. Prešov, 1943, s. 109.

Obr. 3. Františkánsky kostol s kláštorm v Humennom na historickej mape I. vojenského mapovania (1782 – 1784).

Zdroj: <https://mapire.eulen/map/europe-18century-firstsurvey/>; repro. A. Liška

ských mendikantů: Příspěvek k charakteristice slovenské gotiky z r. 1965 pripustil i tú možnosť, žeby loď františkánskeho kostola bola zaklenutá aj pred rokom 1765.⁶¹

Na historickej mape I. vojenského mapovania, realizovaného v rokoch 1782 – 1784, je objekt františkánskeho kostola zakreslený na západnom okraji mesta, približne v jeho strede, západne od miestneho potoka a juhozápadne od areálu tamojšieho kaštieľa. Kostol bol súčasťou kláštorného areálu, ktorý bol po celom obvode ohradený múrom. Zo severnej strany bol ku kostolu pristavaný kláštor s pôdorysom v tvare písmena U. V areáli kláštorného komplexu sa okrem kostola a kláštora v sledovanom období nachádzali aj ďalšie dve budovy, situované západne, resp. severozápadne od budovy kostola.

Dňa 10. mája 1787 vypukol v meste Humenné ničivý požiar, v dôsledku ktorého bolo poškodených a zničených viacero budov, medzi inými i františkánsky kostol s kláštorm. Z listu Alexandra Szirmaya, ktorý dňa 13. mája 1787 adresoval súdnej stolici Zemplínskej župy, sa o. i. dozvedáme, že na budove františkánskeho kostola sa toto nešťastie prejavilo v podobe zničenia všetkých jeho drevených konštrukcií a roztavenia všetkých zvonov visiacich v jeho veži. Nakoľko farský kostol bol v dôsledku požiaru úplne zničený, Alexander Szirmay navrhoval, aby sa všetok nepoškodený mobiliár z jeho interiéru preniesol do františkánskeho kostola. Fran-

61 POMFYOVÁ, Bibiana. Stredoveká architektúra žobravých reholí na Slovensku – stav výskumu a problémové okruhy. In Magdaléna KVASNICOVÁ – Marek ŠEREGI (eds). *Architektúra kláštorov a rehoľných domov na Slovensku. Dejiny a pamiatková ochrana*. Bratislava: Spektrum STU, 2018, s. 117.

tiškánsky kostol, ktorý oheň poškodil v menšej miere ako farský, mal po obnove slúžiť miestnemu farskému spoločenstvu. Budovu kláštora pre zmenu navrhoval adaptovať na faru a školu.⁶² Na základe požiadavky Alexandra Szirmaya vyslala súdna stolica Zemplínskej župy do Humenného dňa 22. septembra 1787 stoličného úradníka Pavla Messárosa spolu s murárskym majstrom Jurajom, ktorý mal in situ vyhodnotiť stavebno-technický stav oboch rímskokatolíckych kostolov. Zo záznamu, vyhotoveného a podpísaného oboma vyslancami župy v ten istý deň sa dozvedáme, že kým farský kotol sa nachádzal v dezolátnom stave, murované konštrukcie (múry a klenby) františkánskeho kostola boli v poriadku.⁶³ Situácia okolo obnovy humenských rímskokatolíckych kostolov sa definitívne vyriešila počas zasadnutia Uhorskej miestodržiteľskej rady, konanej dňa 30. septembra 1788. Na spomenutom zasadnutí bolo prijaté rozhodnutie, že bývalý františkánsky kostol bude adaptovaný na farský.⁶⁴ S opravou farského kostola sa začalo ešte v ten istý rok a trvala nepretržite až do roku 1797.⁶⁵ Projekt prestavby areálu františkánskeho kláštora v súvislosti s adaptáciou budovy kláštora na faru a cirkevnú školu a budovy kostola na farský kostol, bol však vyhotovený až vo februári 1791. Podľa projektu mal byť kostol upravený do barokovej podoby, pričom hmota stavby a jej dispozícia mali ostať nedotknuté. Baroková úprava sa mala prejavíť predovšetkým v exteriéri – na fasáde západného štítového priečelia kostola a zastrešení a štukovej výzdobe fasád veže. Súčasťou obnovy kostola malo byť i osadenie vežových hodín v priestore pod profilovanou terčíkovou podstrešnou rímsou veže⁶⁶ a obnova striech a krovov kostola.⁶⁷ Zásadnejšie stavebné úpravy sa v tejto etape realizovali najmä vo veži kostola, ktorá bola požiarom najviac poškodená. Financovanie predmetnej obnovy františkánskeho kostola sa dialo predovšetkým v réžii jeho svetských patrónov – grófov Štefana Csákyho a Imricha Vandernatha. Prvý menovaný poskytol v roku 1794 na rekonštrukčné práce kláštorného komplexu tisícky tehál, klincov, dosák a iného stavebného materiálu, a tiež sumu 2 256 zlatých a 33 grajciarov. V roku 1796 opätovne prispel na obnovu stavebným materiálom a čiastkou 1 652 zlatých a 43 grajciarov. Gróf Imrich Vandernath venoval v rozmedzí rokov 1795 – 1796 na opravu budov františkánskeho kláštora a kostola sumu vo výške 2 421 zlatých.⁶⁸

Dobová rytina františkánskeho kláštora s kostolom z druhej polovice 19. storočia, resp. ich kolorované pohľadnice z roku 1899 dosvedčujú, že projekt z roku 1791, pokiaľ ide o exteriér kostola, bol takmer úplne realizovaný. Rozdiely medzi projektom a rytinou, resp. kolorovanými pohľadnicami sú badateľné predovšetkým

62 ŠA PO-NŠ, DH, inv. č. 336/11, 13. máj 1787. *Copia relationis et opinionis Alexandri Szirmay quoad incendium et ecclesias Hommonenses, nečíslované.*

63 ŠA PO-NŠ, DH, inv. č. 336/11, 22. september 1787. *Testimonium murarios magistri de statu ecclessias, nečíslované.*

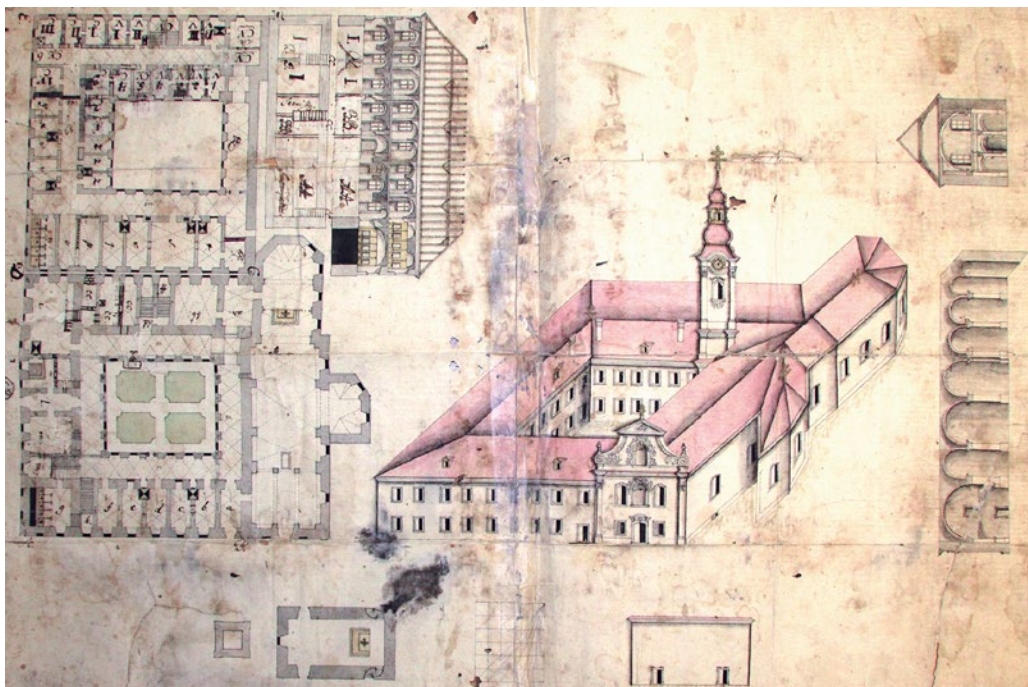
64 ŠA PO-NŠ, DH, inv. č. 336/11, 30. september 1788. *Copia intimati consilii Locumtenentiali quad Homonnenses ecclessias, et claustrum, nečíslované.*

65 FEDIČ, Vasiľ a kol. *Dejiny Humenného*. Humenné: Redos, 2002, s. 112.

66 ŠA PO-NŠ, DH, inv. č. 336/13, 19. február 1791. *Delineatio specialis claustrum franciscanorum Homonnensis in parochiam et ludirectoratium convertendi.*

67 FEDIČ, Vasiľ a kol. *Dejiny Humenného*. Humenné: Redos, 2002, s. 112.

68 FEDIČ, Vasiľ a kol. *Dejiny Humenného*. Humenné: Redos, 2002, s. 112.

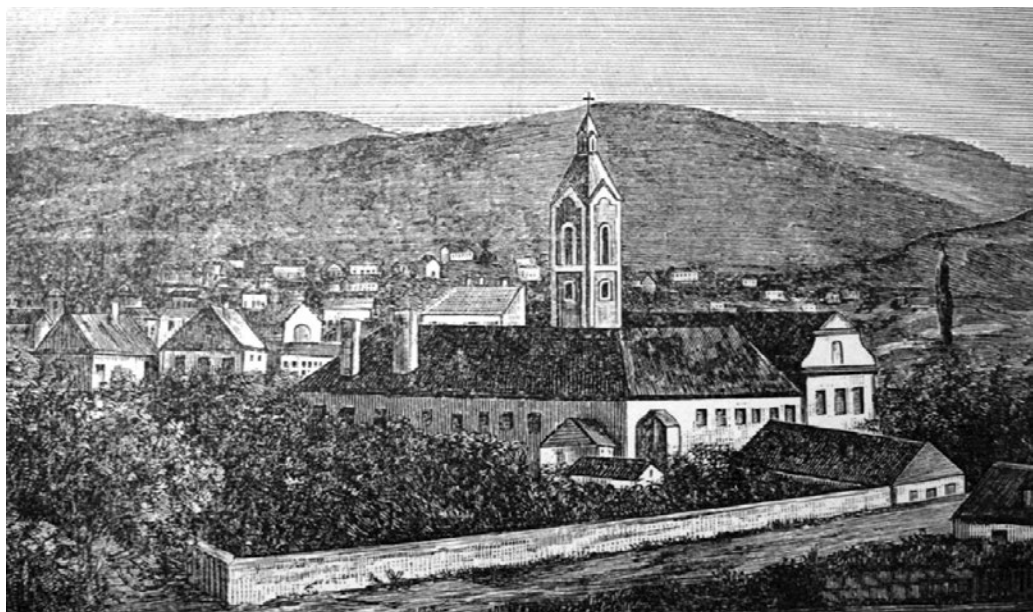
Obr. 4. Projekt barokovej prestavby františkánskeho kostola s kláštorom z 19. 2. 1791.

Zdroj: ŠA PO-NŠ, f. DH, inv. č. 336/13, 19. 2. 1791. *Delineatio specialis claustris franciscanorum...*, repro A. Liška

na kostolnej veži. Na projekte je veža františkánskeho kostola zastrešená dvojstupňovou cibulovou strechou s baňou, na rytine a pohľadniciach je zastrešená dvojstupňovou ihlanovou strechou s baňou. Projekt počíta s osadením vežových hodín pod terčíkovou podstrešnou rímsou veže, na rytine a kolorovaných pohľadniciach však vežové hodiny absentujú. Odlišné je tiež členenie a štuková výzdoba fasád, ako aj situovanie otvorov vo veži. Pokiaľ ide o vežové hodiny, je pravdepodobné, že ich osadenie na veži v rámci obnovy z konca 18. storočia realizované nebolo. Pokiaľ ide o zastrešenie veže a úpravu jej fasády, dochované písomné pramene, odborná literatúra a nápisy s datovaniami, nachádzajúcimi sa v podstrešní kostola a na parapete empory (v súčasnosti zastretý výmaľbou), takéto úpravy na objekte v priebehu 19. storočia nespomínajú. Na druhej strane, typ zastrešenia a úprava fasády veže kostola, typické v tomto prostredí pre poslednú tretinu 19. storočia, s najväčšou pravdepodobnosťou poukazujú na fakt, že ku stavebným úpravám veže predsa len v priebehu 2. polovice 19. storočia dôjsť mohlo.

Prvá stavebná úprava františkánskeho kostola po jeho komplexnej obnove z konca 18. storočia prebehla v roku 1816. Podľa Súpisu pamiatok na Slovensku I. išlo o bežné opravné práce realizované v interiéri objektu.⁶⁹ Z toho istého roku sa nám dochoval i koncept kanonickej vizitácie farnosti Humenné, vypracovaný miestnym správcom

69 GÜNTHEROVÁ, Alžbeta (ed.). *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok prvý, A – J*. Bratislava: Obzor, 1967, s. 469.

Obr. 5. Dobová rytina s vyobrazením veže, strechy a západného štítového priečelia františkánskeho kostola v Humennom z druhej polovice 19. storočia.

Zdroj: FEDIČ, Vasil' a kol. *Dejiny Humenného*. Humenné: Redos, 2002, s. 58; repro A. Liška

farnosti Michalom Baldovszkym dňa 25. júla, z ktorého sa dozvedáme, že po ničivom požiari, ktorý zasiahol mesto Humenné v roku 1787, bol na farské účely adaptovaný bývalý kostol františkánov. Kto a kedy tento kostol dal postaviť autor konceptu vizitácie určiť nevedel. Pred požiarom bol zasvätený sv. Bonifácovi mučeníkovi, po jeho adaptácii na farský získal patrocínium Všetkých svätých. Kostol bol situovaný mimo mesta. Jeho loď bola dlhá 40 krokov a široká 18 krokov. Kapacitne postačoval potrebám miestnej farnosti. Z jednej strany ho obkolesoval ohradný múr, z druhej strany budova kláštora. Vybudovaný bol z pevného materiálu. Súčasťou kostola bola v roku 1816 i krypta, situovaná pod bočnou (južnou) kaplnkou sv. Kríža, v ktorej bolo pochovaných okolo 60 osôb. V interiéri kostola sa nachádzalo šesť oltárov, chór s organom a relikvie sv. Bonifáca, sv. Jána Nepomuckého a sv. Kríža. Okrem oltárov zdobilo interiér kostola aj viacero obrazov namaľovaných na plátne a zarámovaných v drevených rámoch. Išlo o obrazy svätcov (sv. Ján Nepomucký, sv. Jozef, sv. Bonifác, sv. Júlia), Panny Márie (Panna Mária Škapuliarska, Panna Mária Loretánska), a tiež obrazy zachytávajúce výjavy zo života Ježiša Krista (ukladanie Ježišovho tela do hrobu, Ježišovo Zmŕtvychvstanie). Súčasťou chrámového interiéru bol aj veľký a malý krucifix a procesiový kríž. Veža kostola bola v roku 1816 zastrešená šindľovou krytinou namaľovanou na červeno a viseli v nej tri zvony. Prvý zo zvonov vážil šesť centnárov a bol zasvätený Všetkým svätým, druhý zvon vážil tri centnára a tretí zvon jeden centnár. Všetky tri zvony posvätil jágerský biskup Karol Esterházy.⁷⁰

70 Arcibiskupský archív v Košiciach (ďalej AACass), fond Kanonické vizitácie (ďalej KV), inv. č. 251, 25. júl 1816. *Responsa ad puncta sancti visitationis canonicae parochialis ecclesiae oppidi Homonna de anno 1816*, nečíslované.

Obr. 6. Františkánsky kostol s kláštorm v Humennom na historickej mape II. vojenského mapovania (1825).

Zdroj: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey/>; repro A. Liška

Na historickej mape II. vojenského mapovania, realizovaného v Humennom v roku 1825, je objekt františkánskeho kostola zakreslený na západnom okraji mesta, približne v jeho strede, západne od miestneho potoka a juhozápadne od areálu tamojšieho kaštieľa. Kostol bol v roku 1825 súčasťou kláštorného areálu, ktorý po celej obnove ohradzoval múr.

V roku 1833 bola realizovaná bližšie nešpecifikovaná úprava veže kostola, o čom svedčí nápis s datovaním na východnej stene V. NP veže. Nápis je tmavočervený a má nasledovné znenie: SIIN AK. 1833.⁷¹

Na historickej katastrálnej mape mesta Humenné, vyhotovenej v roku 1867, je objekt františkánskeho kostola situovaný na severozápadnom okraji mesta, západne od miestneho potoka a juhozápadne od areálu tamojšieho kaštieľa, na parcele č. 1515. Ku svätyni bola v jej severovýchodnej časti pristavaná veža. Kostol bol i naďalej súčasťou kláštorného areálu, ktorý bol po celom obvode ohradený múrom. Zo severnej strany bol ku kostolu pristavaný kláštor s pôdorysom v tvare písmena U. V areáli kláštorného komplexu sa okrem kostola a kláštora v sledovanom období nachádzali aj ďalšie dve budovy, situované východne, resp. severozápadne od kostola a kaplnka, resp. kríž, situovaná západne od vstupu do kostola.⁷²

71 Datovanie a nápis na východnej stene piateho nadzemného podlažia veže kostola.

72 Ústredný archív geodézie a kartografie Bratislava (ďalej ÚAGK BA), fond Pôvodný katastrálny operát (ďalej PKO), sign. Ze 121. *Historická katastrálna mapa mesta Humenné z r. 1867.*

Obr. 7. Františkánsky kostol s kláštorm v Humennom na historickej katastrálnej mape (1867).

Zdroj: ÚAGK BA, f. PKO, sign. Ze 121, r. 1867; repro A. Liška

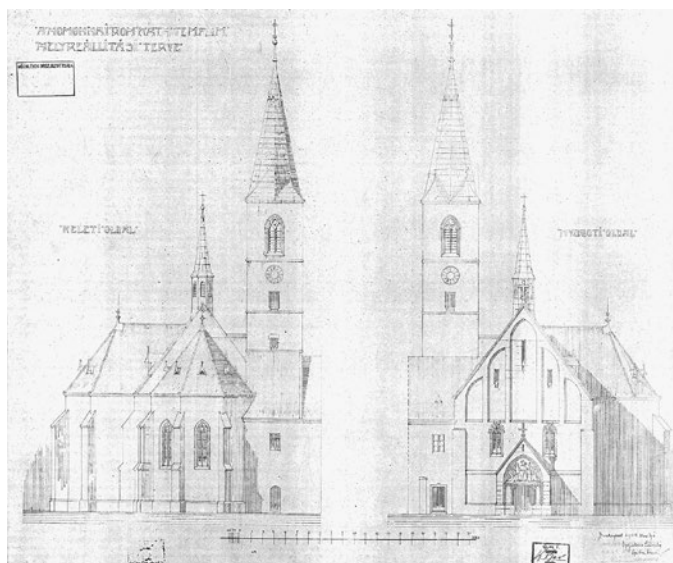
Ako už bolo vyššie spomenuté, na základe porovnaní projektu prestavby kláštora a kostola z roku 1791, rytiny, zachytávajúcej obe budovy v druhej polovici 19. storočia a kolorovaných pohľadníc kostola z roku 1899, možno predpokladať, že v druhej polovici 19. storočia došlo ku prestavbe krovu veže kostola a úprave jej fasád. Túto hypotézu opierame o dve základné skutočnosti. Prvou je fakt, že projekt sa s rytinou a pohľadnicami v tomto smere nezhodujú. Druhou je skutočnosť, že výzdoba fasády a typ zastrešenia kostolnej veže, zachytený na rytine z druhej polovice 19. storočia a kolorovaných pohľadniciach z roku 1899, sa v prostrední humenského regiónu vyskytuje až od druhej polovice 19. storočia.

Stavebno-historický vývoj kostola v 20. storočí (do roku 2000)

Začiatok 20. storočia so sebou priniesol poslednú veľkú obnovu františkánskeho kostola, ktorá určila jeho súčasný architektonický výraz. Spomenutá obnova vychádzala z projektu prestavby kostola, vyhotoveného v Budapešti v novembri 1905 maďarským architektom Lászlóm Gyalusom. Projekt počítal s adaptáciou interiéru aj exteriéru kostola do neogotického slohového výrazu, rešpektujúc jeho existujúcu dispozíciu. Súčasťou projektu bolo i nové zastrešenie kostola, vrátane výstavby nových krovov nad loďou, svätyňou, bočnou (južnou) kaplnkou a vežou objektu a výstavby sanktusníka nad loďou, vybudovanie schodiska na emporu v juhozápadnom rohu lode, osadenie balustrády vo svätyni, úprava empory, inštalácia vežových hodín, úprava štítu západného vstupného priečelia na spôsob štítov zo 14. storočia, vybudovanie západnej predsieni s trojuholníkovým štítom zdobeným plastikou Krista sediaceho

na tróne a z oboch strán obkoleseného postavou klačiaceho anjela, úprava operákov a exteriérových vstupov do krypt kostola a obnova fasád, dverných a okenných otvorov, vrátane výplní.⁷³

Z dochovaných písomných prameňov a pohľadníc zo začiatku 20. storočia vieme s určitou povedať, že až na pár detailov (úprava empory, plastická výzdoba štítu západnej predsieni) bol projekt vykonaný tak, ako bol navrhnutý. Komplexná obnova podľa vyššie spomenutého projektu Lászla Gyalusa bola realizovaná v priebehu rokov 1906 – 1911. Súčasťou obnovy bolo i osadenie vežových hodín, vyrobených v továrni Jánosa Müllera v Budapešti v roku 1907,⁷⁴ osadenie dlažby z liateho terazza a inštalácia súčasného neogotického mobiliára v podobe drevených lavíc, kovového lustra, kamennej kazateľnice, bočných kamenných oltárov, zasvätených Panne Márii Karmelskej, sv. Jánovi Nepomuckému a sv. Krížu a hlavného dreveného oltára s postavami uhorských svätcov vzdávajúcich hold Panne

Obr. 8. Projekt Lászla Gyalusa na neogotickú prestavbu kostola z novembra 1905 – pohľad západný a východný.

Zdroj: AKPÚ PO, HPP. Humenné, r. k. kostol Všetkých svätých – projekt Lászla Gyalusa na prestavbu kostola; repro A. Liška

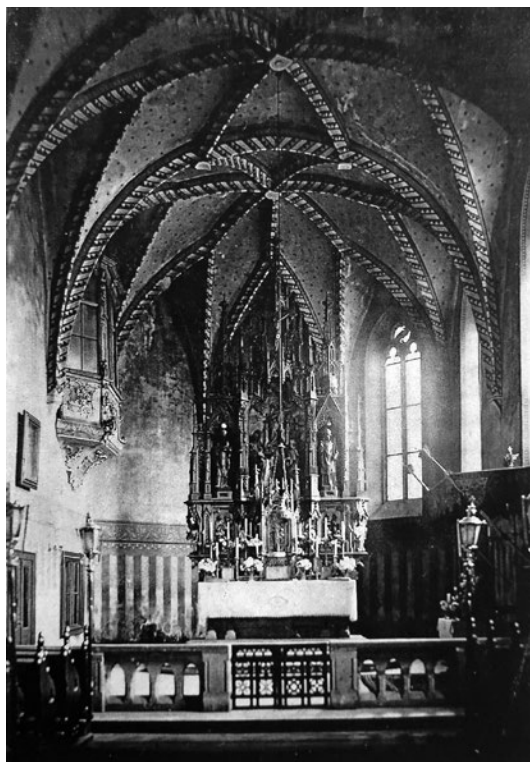

Obr. 9. Projekt Lászla Gyalusa na neogotickú prestavbu kostola z novembra 1905 – pohľad južný.

Zdroj: AKPÚ PO, HPP. Humenné, r. k. kostol Všetkých svätých – projekt Lászla Gyalusa na prestavbu kostola; repro A. Liška

73 AKPÚ PO, fond Historické projekty a plány (ďalej HPP). Humenné, r. k. kostol Všetkých svätých – projekt prestavby kostola z novembra 1905.

74 FEDIČ, Vasil' a kol. *Dejiny Humenného*. Humenné: Redos, 2002, s. 153.

Obr. 10. Kolorovaná pohľadnica západného priečelia františkánskeho kostola v Humennom po obnove exteriéru na začiatku 20. storočia (po obnove 1906 – 1911).

Zdroj: Mierová ulica, Rímskokatolícky kostol Všetkých svätých. In Dobové pohľadnice. Homonna 1317 – 2017 Humenné. Humenné: Slovenská numizmatická spoločnosť pri SAV – pobočka Humenné, 2017, nečíslované.

Obr. 11. Svätýňa a hlavný neogotický oltár františkánskeho kostola v Humennom na historickej fotografii zo začiatku 20. storočia (po obnove 1906 – 1911).

Zdroj: Titulná strana Kroniky farnosti Humenné od r. 1992; repro A. Liška

Márii osadeného na kamennej menze. Podľa informácií dostupných na internetovej stránke r. k. farnosti Všetkých svätých v Humennom, je autorom hlavného oltára tunajšieho františkánskeho kostola rakúsky sochár Jozef Rifesser Altbauer. Vyhotovil ho mal v roku 1900 vo svojej dielni, nachádzajúcej sa v talianskom mestečku St. Ulrich v nemecky hovoriacej časti južného Tirolska. Bočné oltáre a kazateľnica boli podľa citovaného zdroja taktiež vyrobené v roku 1900 v Tirolsku.⁷⁵ Po ukončení komplexnej obnovy bol kostol v roku 1911 slávnostne posvätený.⁷⁶

V roku 1916 bola na kostole vďaka finančnej podpore tunajšieho patróna, grófa Ladislava Csákyho, opravená strecha. O rok neskôr (1917) boli z veže kostola zrekvi-

75 História – farnosť. In Rímskokatolícka farnosť Všetkých svätých v Humennom. [on-line]. [cit. 2019-03-15]. Dostupné na internete: <<http://humenne.rimkat.sk/historia-farnosť>>.

76 Schematismus venerabilis cleri administrationum apostolicarum Cassoviensis, Rosnaviensis et Salmariensis in Slovachia anno reparatae salutis 1943. Prešov, 1943, s. 109.

rované pre vojenské účely všetky tri zvony. Nové zvony pribudli do veže opätovne až v roku 1923 a 1926.⁷⁷ Zvony z roku 1923 mali priemer 89 a 105 cm, zvon z roku 1926 dosahoval priemer 42 cm. Všetky tri zvony boli uliate na Ukrajine, vo zvonolejárskej dielni Františka Egry de Bakta, nachádzajúcej sa v obci Malý Hejivec. Okrem bohatej florálnej a figurálnej výzdoby boli ich účasťou aj nápisy. Na najväčšom zvone, uliatom v roku 1923, sa nachádzal nasledujúci nápis:

ANTECESSOR OBIIT IN BELLO A. 1917
ME SUSCITAVIT GRATIA FIDELIUM
PER FRANCISCUM EGRY DE BAKTA IN GEJÖCZ A. 1923⁷⁸
Prostredný zvon, uliaty v r. 1923, zdobil nasledujúci text:
ÖNTÖTTE EGRY FERENCZ KISGEJÖCZÖN 1923⁷⁹
IN HONOREM OO.S.S. EX COLLECTIS FIDELIUM
FECIT ME FRANCISCUS EGRY DE BAKTA IN GEJÖCZ⁸⁰
Tretí, najmenší zvon, uliaty v r. 1926, niesol na sebe nápis:
ÖNTÖTTE EGRY FERENCZ KISGEJÖCZÖN. 1926.
IN HONOREM
B. M. V. DE MONTECARMELO FIDELIS⁸¹

Krátko pred inštaláciou nových zvonov do veže kostola bol v roku 1921 vďaka milodarom veriacich opravený tunajší organ. V priebehu roka 1926 prešli vďaka finančnej podpore patróna opätovne obnovou strechy objektu.⁸² V poradí druhou komplexnou obnovou, realizovanou v priebehu prvej polovice 20. storočia, prešiel františkánsky kostol v Humennom počas druhej svetovej vojny – v roku 1940. Obnova sa v tomto prípade týkala výlučne interiéru. Vďaka milodarom miestnych veriacich bola v kostole v danom roku zavedená elektrika, elektrifikoval sa organ,⁸³ objekt bol obielený a opatrený figurálnymi nástennými maľbami chýrnych akademických maliarov.⁸⁴ Z dnes už neviditeľného latinského nápisu (asi len zatrený farbou), nachádzajúceho sa v strede parapetu empory, sa dozvedáme, že autormi predmetných figurálnych malieb boli Mikuláš Jordán a Ján Koch.⁸⁵ Obnovený kostol bol slávnostne posvätený dňa 10. novembra 1940. Posviacku kostola za účasti miest-

77 *Schematismus venerabilis cleri administrationum apostolicarum Cassoviensis, Rosnaviensis et Sarmariensis in Slovachia anno reparatae salutis 1943*. Prešov, 1943, s. 109.

78 Predchodca zanikol vo vojne r. 1917. Vytvoril ma vďaka veriaciim František Egry de Bakta v Hejivci r. 1923 – preklad Mária Kaletová (ďalej MK).

79 Odľal Egry Ferencz v Malom Hejivci 1923 – preklad MK.

80 Na chválu Všetkých svätých zo zbierky veriacich vyrobil ma František Egry de Bakta v Hejivci – preklad MK.

81 Odľal Egry Ferencz v Malom Hejivci. 1926. Na slávu (česť) preblahoslavenej Panny Márie Karmelskej – preklad MK.

82 *Schematismus venerabilis cleri administrationum apostolicarum Cassoviensis, Rosnaviensis et Sarmariensis in Slovachia anno reparatae salutis 1943*. Prešov, 1943, s. 109.

83 *Schematismus venerabilis cleri administrationum apostolicarum Cassoviensis, Rosnaviensis et Sarmariensis in Slovachia anno reparatae salutis 1943*. Prešov, 1943, s. 109.

84 FEDIČ, Vasil' a kol. *Dejiny Humenného*. Humenné: Redos, 2002, s. 380.

85 APÚ BA, Z, sign. 1347. Humenné – základný výskum Blanky Kovačovičovej z r. 1954, s. 1.

neho dekana-farára Štefana Filyu, 6 000 veriacich a vtedajšieho župana Šarišsko-zemplínskej župy Andreja Dudáša vykonal biskup Jozef Čársky.⁸⁶

Proces vyhlásenia františkánskeho kostola za národnú kultúrnu pamiatku sa začal 31. júla 1956. V daný deň informovalo vtedajšie Povereníctvo kultúry Farský úrad v Humennom o zaradení kostola medzi umelecko-historické pamiatky.⁸⁷ V tom istom roku sa začali na neogotické okná kostola osádzať vitráže, ktorých autorom bol Mikuláš Klimčák. Spomenuté vitráže vznikli v dvoch etapách – v 50. rokoch 20. storočia vitráže vo svätyni, v 60. rokoch 20. storočia vitráže v lodi, bočnej kaplnke a predsieni kostola. Ide o súbor 14 vitráží, z ktorých 11 má figurálne vzory a tri sú zdobené nápismi. Vo svätyni sa nachádzajú vitráže s vyobrazeniami Mojžiša, sv. Jána Krstiteľa, sv. Matúša evanjelistu, sv. Mareka evanjelistu, sv. Lukáša evanjelistu, sv. Jána evanjelistu, sv. Petra a sv. Pavla. V lodi sú na vitrážach vyobrazení sv. Juraj, sv. Cyril a sv. Metod. Okná bočnej (južnej) kaplnky zdobia vitráže s výjavmi znázorňujúcimi Narodenie a Vzkriesenie Ježiša Krista. V priestore nad emporou sú okná zdobené postavami troch anjelov. Okná predsieni zdobia vitráže s nasledujúcimi nápismi: DOM BOŽÍ, BRÁNA NEBIES, JA SOM CESTA, PRAVDA, ŽIVOT. Vitráže boli navrhnuté a vyrobené v duchu slovenskej moderny. Realizátorsky predmetné práce zabezpečilo Ústredí uměleckých řemesel Praha – závod Brno.⁸⁸

Začiatkom 60. rokov 20. storočia, presnejšie v rokoch 1960 – 1961, boli realizované bližšie nespécifikované úpravy v podstreší kostola. Dosvedčujú to nápisy s datovaniami 1960 H. J. a G. A. 1961, situované na štítovom múre strechy kostola medzi loďou a svätynou. O dva roky neskôr, v januári 1963, došlo ku poškodeniu víťazných oblúkov medzi loďou a svätynou a loďou a bočnou (južnou) kaplnkou. Na oboch oblúkoch boli v sledovanom čase spozorované obojstranné trhliny.⁸⁹ Dňa 24. júla toho istého roku (1963) bol zavŕšený proces vyhlasovania kostola za národnú kultúrnu pamiatku. V spomenutý deň Komisia pre školstvo a kultúru Okresného národného výboru v Humennom uznesením číslo 17/63 schválila tento objekt spolu s objektom príslušného kláštora pre zápis do štátneho zoznamu kultúrnych pamiatok.⁹⁰

V roku 1965 bola v interiéri kostola realizovaná čiastočná obnova, spočívajúca vo výmaľbe interiéru, vrátane rebier klenieb vo svätyni a bočnej (južnej) kaplnke, reštaurovaní existujúcich figurálnych nástenných malieb⁹¹ a pozlátení hlavného

86 FEDIČ, Vasiľ a kol. *Dejiny Humenného*. Humenné: Redos, 2002, s. 251-252.

87 AKPÚ PO, fond Spisová agenda ústavu (ďalej SAÚ), spis Humenné – Kláštor františkánov (ďalej spis HE – KF), nesignované. *List Povereníctva kultúry zo dňa 31. 7. 1956 adresovaný Farský úrad v Humennom*.

88 CÓNOVÁ, Ilona – GAJDOŠOVÁ, Ingrid – LACKOVÁ, Desana (eds.). *Vitráže na Slovensku*. Bratislava: PÚ SR a Vydavateľstvo SLOVART, 2006, s. 220-221.

89 AKPÚ PO, SAÚ, spis HE – KF, nesignované. *Zápisnica z komisionálneho posúdenia stavu oblúkov nad svätynou a južnou kaplnkou zo dňa 26. 1. 1963*.

90 AKPÚ PO, EL NKP. *Humenné, kostol katolícky*, s. 2.

91 AKPÚ PO, SAÚ, spis HE – KF nesignované. *Žiadosť Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Prešove (ďalej KSŠPSOP PO) zo dňa 26. 6. 1965 adresovaná Farskému úradu Humenné o zaslanie návrhov na reštaurovanie nástenných figurálnych malieb tunajšieho kostola*.

neogotického dreveného oltára.⁹² Súčasťou obnovy bolo pravdepodobne i osadenie novej kamennej dlažby v celom interiéri kostola, odstránenie balustrád zo svätyne, namaľovanie nástenného figurálneho obrazu nad víťazným oblúkom medzi loďou a svätyňou a namaľovanie stropných obrazov s náboženskou symbolikou (Baránok Boží, loď, holubica a pod.) na klenbách lode. Spomenuté maľby nie sú signované ani datované. Na dobových pohľadniciach z prvej polovice 20. storočia sa nevyskytujú, na fotografiách z roku 1965 už viditeľné sú. To isté platí aj o kamennej dlažbe. Naproti tomu balustrádu vo svätyni kostola dobové pohľadnice z prvej polovice 20. storočia zachytávajú, fotografie z roku 1965 už

Obr. 12. Juhozápadný pohľad na exteriér františkánskeho kostola v Humennom na fotografii z r. 1964.

Zdroj: APÚ BA, T, sign. 268. Humenné, zoznam I., s. 28; repro A. Liška

nie. Z vyššie uvedeného dôvodu možno predpokladať, že aj nami spomenuté úpravy, o ktorých sa nedochovali písomné záznamy, boli pravdepodobne realizované taktiež v roku 1965. Nakoľko reštaurovaním figurálnych malieb františkánskeho kostola v Humennom bol v danom roku poverený Mikuláš Klimčák (s výnimkou figurálnych malieb Mikuláša Jordána, ktoré reštauroval samotný autor), domnievame sa, že práve on je autorom i vyššie spomenutých nástenných a stropných malieb. Pri reštaurovaní nástenných malieb však neboli obnovené všetky obrazy. Reštaurátorskými úpravami prešli výlučne maľby Mikuláša Jordána. Obrazy namaľované Jánom Kochom sa v tomto období nachádzali vo veľmi zlom stave, a preto bolo rozhodnuté, že sa zachraňovať nebudú.⁹³ Kým reštaurátorské práce na nástenných figurálnych maľbách sa v sledovanom roku niesli v rézii Mikuláša Klimčáka a Mikuláša Jordána, výmaľbu stien, stropov, konzol, kartuší, svorníkov a rebier klenieb svätyne a bočnej (južnej) kaplnky, t. j. všetkých častí interiéru mimo figurálnych malieb,

92 AKPÚ PO, SAÚ, spis HE – KF, nesignované. Žiadosť Farského úradu Humenné zo dňa 15. 1. 1965 o potvrdenie KSŠPSOP PO, že zlato, ktoré prišlo z USA, bolo dovezené pre potreby hlavného oltára.

93 AKPÚ PO, SAÚ, spis HE – KF, nesignované. Odpoveď Farského úradu Humenné zo dňa 30. 6. 1965 na žiadosť KSŠPSOP PO zo dňa 26. júna 1965.

Obr. 13. (vľavo) Východná časť lode a svätyňa františkánskeho kostola v Humennom po obnove v r. 1965. Zdroj: AKPÚ PO, ZN, Humenné, Rím. kat. kláštorňý kostol Všetkých svätých, neg. č. 7758; repro A. Liška

Obr. 14. (vpravo) Západná časť lode a empora františkánskeho kostola v Humennom po obnove v r. 1965. Zdroj: AKPÚ PO, ZN, Humenné, Rím. kat. kláštorňý kostol Všetkých svätých, neg. č. 7761; repro A. Liška

realizovala česká firma Chránová služba Červený Kostelec.⁹⁴ Pri tejto výmaľbe boli pretreté všetky rušivé prvky ako drapérie, výzdoba stropov (modrá obloha so zlatými hviezdikami) a rebier svätyne a bočnej (južnej) kaplnky a pod., pričom steny, klenby, vífazané oblúky, medziklenbové pásy, prístenné piliere a konzoly boli opatrené povrchovým náterom v odtieni lomená biela, rebrá klenieb svätyne a lode a profilované rímasy prístenných pilierov povrchovým náterom v odtieni svetloružová.⁹⁵

Obnove a reštaurovaníu výmaľby v interiéri kostola predchádzal zisťovací sondážny výskum, ktorý na tvári miesta vykonala v máji 1965 reštaurátorka a historička umenia Mária Mariániová. Z dochovanej výskumnej správy sa dozvedáme, že vo svätyni kostola bol v danom roku zachovaný jednotný biely náter. Taký istý

94 AKPÚ PO, SAÚ, spis HE – KF, nesignované. Správa zo sondážneho výskumu stien a klenieb františkánskeho kostola v Humennom zo dňa 28. 5. 1965.

95 AKPÚ PO, SAÚ, spis HE – KF, nesignované. Podmienky KSŠPSOP PO zo dňa 11. 11. 1962, stanovené pre úpravu interiéru kostola; AKPÚ PO, fond Zbierka negatívov (ďalej ZN). Humenné, Rím. kat. kláštorňý kostol Všetkých svätých. Interiér, neg. č. 7757 – 7772.

náter sa nachádzal aj na rebrách. Rebrá vo svätyni boli kamenné, so štukovou povrchovou úpravou. Na všetkých stenách a rebrách klenieb svätyně sa nachádzala vyrovňavajúca omietka z roku 1906. Na stenách mala omietka hrúbku 0,5 až 7 cm, na rebrách 0,5 až 2 cm. Až do vyrovňavajúcej omietky mali steny presbytéria šesť náterov, na vyrovňavajúcej omietke boli zachytené nátery tri. Južná (bočná) kaplnka mala na klenbe a stenách taktiež aplikovanú vyrovňavajúcu súvislú omietku z roku 1906. Mária Mariániová vo výskumnej správe odporúčala, aby sa pri plánovanej obnove kostola rešpektoval povrch s vyrovňavajúcou omietkou z roku 1906, nakoľko bol tento po technickej stránke plne vyhovujúci.⁹⁶

Koncom 60. rokov 20. storočia, presnejšie v roku 1969, boli realizované i práce týkajúce sa obnovy fasád kostola, v rámci ktorých boli obnovené exteriérové omietky, operáky, kamenné články a všetky architektonické prvky fasád. Súčasťou spomenutej obnovy bolo i odsadenie odtokových rúr odkvapového systému od múrov kostola z dôvodu eliminácie stekania dažďovej vody po obnovených fasádach objektu.⁹⁷

Počas 80. rokov 20. storočia boli vo františkánskom kostole v Humennom realizované iba dva menšie zásahy. V roku 1984 tu boli osadené nové drevené spovednice⁹⁸ a v roku 1986 bol opravený hodinový stroj vo veži kostola. O oprave hodinového stroja hovorí nápis s datovaním 1986 J. P., situovaný na jeho drevených dvierkach.

Viacerými obnovami prešiel františkánsky kostol v Humennom aj v priebehu 90. rokov 20. storočia. V roku 1991 bol na južnej strane exteriéru kostola, za účelom jeho odvlhčenia, vybudovaný odvetrávací kanálik.⁹⁹ V rokoch 1996 – 1997 prešiel rozsiahlejšou obnovou opätovne interiér kostola. Súčasťou obnovy bolo odstráne-

Obr. 15. Oprava krovu a strechy svätyně františkánskeho kostola v Humennom na fotografii z r. 1999. Zdroj: AKPÚ PO, f. ZN, Humenné, Rím. kat. kláštorňý kostol Všetkých svätých, neg. č. 35433-1; repro A. Liška

96 AKPÚ PO, SAÚ, spis HE – KF, nesignované. *Správa zo sondážneho výskumu stien a klenieb františkánskeho kostola v Humennom* zo dňa 28. 5. 1965.

97 AKPÚ PO, SAÚ, spis HE – KF, nesignované. *Stanovisko KSŠPSOP PO* zo dňa 3. 6. 1969 ku zámeru obnovy fasád kostola a kláštora v Humennom.

98 AKPÚ PO, SAÚ, spis HE – KF, nesignované. *Stanovisko KSŠPSOP PO* zo dňa 21. 12. 1983 ku zámeru výroby a osadenia drevených spovedníc vo františkánskom kostole v Humennom.

99 AKPÚ PO, SAÚ, spis HE – KF, nesignované. *Stanovisko Ústavu pamiatkovej starostlivosti v Prešove (ďalej ÚPS PO)* zo dňa 4. 6. 1991 ku zámeru výstavby odvetrávacieho kanála po celom vonkajšom obvode františkánskeho kláštora a kostola v Humennom.

nie travertínového obkladu po celom obvode stien svätyne a následná aplikácia omietok na takto obnažené murivá, výmalba interiéru bez zásahu do figurálnych malieb, oprava elektroinštalácie a výmena svietidiel.¹⁰⁰ Počas tejto obnovy došlo v septembri 1996 v dôsledku neodbornej manipulácie pri realizácii prác na obnove elektroinštalácie a osvetlenia ku poškodeniu kamenných ostení vífázneho oblúku medzi loďou a bočnou (južnou) kaplnkou.¹⁰¹ Na sklonku 20. storočia, v roku 1999 a 2000 bola realizovaná obnova krovov a strešných krytín lode, svätyne a bočnej (južnej) kaplnky kostola.¹⁰² Historické krovové konštrukcie zo začiatku 20. storočia boli z dôvodu zlého stavebno-technického stavu odstránené a nahradené ich tvarovými a materiálovými kópiami. Sanktusník ostal pri tejto obnove nedotknutý. Súčasťou obnovy bolo i vybudovanie železobetónového venca nad svätyňou kostola, výmena krytiny na strechách lode, svätyne a bočnej (južnej) kaplnky a výmena odkvapového systému objektu.

Stavebno-historický vývoj kostola v 21. storočí (do súčasnosti)

Stavebné úpravy súvisiace s obnovou františkánskeho kostola v Humennom pokračovali aj v priebehu 21. storočia. Na jeho začiatku, v roku 2001, boli v interieri kostola vyspravené poškodené časti maľovky.¹⁰³ O rok neskôr boli realizované práce týkajúce sa komplexnej obnovy fasád kostola, vrátane obnovy exteriérových omietok, povrchových náterov a obloženia sokla pravouhlými kamennými blokmi. Spomenutou obnovou nadobudli fasády objektu svoj súčasný výraz. Na začiatku roka 2018 bola na západnej fasáde štítového priečelia a západnej fasáde predsieň kostola v rámci údržbových práce realizovaná sanácia poškodených častí fasádnych omietok a očistenie fasádnych náterov. Nateraz poslednou stavebnou rekonštrukciou prešiel kostol v rozmedzí mesiacov august – október 2019. Išlo o obnovu interiéru. V sledovanom období bola v objekte osadená nová veľkoformátová kamenná dlažba (travertín, mramor), zrekonštruovala sa elektroinštalácia (vrátane osvetlenia, ozvučenia, TV a kamerového systému), inštalovalo sa nové podlahové vykurovanie, sanovali sa poškodené omietkové vrstvy v soklových častiach murív, obnovila sa výmalba interiéru (mimo figurálnych malieb), na svoje pôvodné miesto (približne v strede lode) bol osadený neogotický kovový stropný luster, bol rozobratý obetný stôl a jeho neogotické kamenné prvky boli následne inštalované pod hlavný drevený neogotický oltár Všetkých svätých, t.j. na svoje pôvodné miesto. Obnovené priestory interiéru kostola počas slávnostnej odpustovej svätej omše, slúženej v priestoroch bývalého františkánskeho kostola v Humennom na sviatok Všetkých svätých (1. 11. 2019), slávnostne posvätil pomocný biskup Košickej arcidiecézy Mons. Marek Forgáč.

100 *Kronika farnosti Humenné od r. 1992*, s. 16 a 37; AKPÚ PO, SAÚ, spis HE – KF, nesignované. *Stanoviská ÚPS PO zo dňa 20. 11. 1995 a 17. 7. 1996 ku zámerom obnovy františkánskeho kláštora a kostola v Humennom*.

101 AKPÚ PO, SAÚ, spis HE – KF, nesignované. *Zápisnica z kontrolného dňa vo veci obnovy františkánskeho kláštora v Humennom, uskutočneného dňa 18. 9. 1996*.

102 FEDIČ, Vasiľ a kol. *Dejiny Humenného*. Humenné: Redos, 2002, s. 350.

103 AKPÚ PO, SAÚ, spis HE – KF, nesignované. *Stanovisko ÚPS PO zo dňa 14. 6. 2001 ku zámeru výmalby interiéru františkánskeho kostola v Humennom*.

VINOHRADNÍCTVO NA MICHALOVSKOM PANSTVE V PRVEJ POLOVICI 18. STOROČIA

Matúš VOJNA

Abstract: *Viniculture in Manor of Michalovce in first half of 18th century.* The manor of Michalovce was located in the area of two districts – County of Zemplín and County of Ung. Minor part of Michalovce manor, together with the city of Michalovce was located in County of Zemplín and bigger part of this manor was part of County of Ung. Manor of Michalovce was located in the area eligible to breed grapevine and production of wine. This location is regarded as northernmost area eligible to breeding of grapevine in medieval Hungary or central Europe. In the beginning of 18th century there were a lot of vineyards undeveloped or abandoned cause of war conflicts, decline of population, plagues etc. After this, agriculture and production of wine were ascended, accorded to state registry of population levies from 1715 and 1720. The state registry of 1715 was not well prepared and reveals joyless status of agricultural and social ratios. More accurate information brings registry from 1720. The information about expanse of vineyards gained from this registry we must take as minimal expanse of vineyards, because officers were not took into account expanses of yeomanry vineyards and church vineyards same as there were not information about new founded vineyards. In the manor of Michalovce there were located 3 cities (Michalovce, Sobrance and Staré) and 55 villages in period of 18th century.

Key words: Viniculture. Wine. The manor of Michalovce. Eastern Slovakia. 18th century. County of Zemplín. County of Ung.

Michalovské panstvo začalo postupne vznikať od polovice 13. storočia, a v 14. storočí sa už rozprestieralo od Krivoštian cez Staré, Michalovce, Jastrabie pri Michalovciach, po Lúčky a Klokočov, pričom zahrňovalo majetky a chotáre vyše 20 dedín. Centrom tohto panstva bol hrad vo Vinnom, ktorý patril šľachticom z Michaloviec.¹ Územie panstva bolo vhodné najmä na pestovanie obilnín, v severnej a východnej časti panstva boli vhodné podmienky aj na pestovanie viniča hroznorodého. Miestnu mikroklimu tu do značnej miery ovplyvňovalo aj rozsiahle močaristé územie s príznačným názvom *Blata*, ktoré sa rozprestieralo na mieste dnešnej Zemplínskej

1 ADAM, Ján. Michalovské panstvo. In SEKELA, Vladimír – JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice – Michalovce: TypoPress – Mestský úrad, 2007, s. 67; ADAM, Ján. Michalovské panstvo. In MOLNÁR, Martin – STARJÁK, Matej (zost.). *Michalovce a okolie. Šľachta*. Michalovce – Prešov: Mestské kultúrne stredisko – Zemplínske múzeum – Počítače AIO, 2015, s. 5; BODNÁROVÁ, Miloslava. Michalovce v stredoveku. In SEKELA, Vladimír – JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice – Michalovce: TypoPress – Mestský úrad, 2007, s. 40; ULÍČNÝ, Ferdinand. Vývin feudálneho panstva Sztárayovcov na východnom Slovensku od 13. do 15. storočia. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica*. roč. 15, 1964, s. 143; ULÍČNÝ, Ferdinand. Najstaršia šarišská a užská šľachta. In ŠTULRAJTEROVÁ, Katarína (zost.). *Najstaršie rody na Slovensku*. Martin: Matica slovenská – Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 1994, s. 72.

Šíravy a tunajším vinohradom poskytovalo dostatok vlhkosti. Osídlené územie panstva sa pohybuje v nadmorskej výške v rozmedzí 100 – 300 m n. m., okraje choťárov dedín nachádzajúcich sa v severnej časti panstva pod Vihorlatskými vrchmi siahajú do dvoj až trojnásobnej výšky.² Michalovské panstvo sa rozprestieralo na území dvoch stolíc – Zemplínskej a Užskej. Menšia časť panstva spolu s Michalovcami na západe sa nachádzala v Zemplínskej stolici a väčšia časť na východe patrila do Užskej stolice.

V roku 1418 kráľ Žigmund Luxemburský potvrdil Albertovi z Michaloviec, jeho potomkom aj jeho príbuzným, držbu všetkých nadobudnutých aj dedičných majetkov v Zemplínskej a Užskej stolici, najmä za jeho zásluhy v bojoch proti Turkom. V tejto listine sa prvýkrát úplne spomínajú všetky majetky prislúchajúce k michalovskému,³ jasenovskému⁴ a tibavskému panstvu,⁵ ktoré susedili s michalovským panstvom.⁶

Vlastník michalovského, jasenovského a tibavského panstva Albert z Michaloviec patril medzi najvýznamnejších šľachticov pochádzajúcich z Michaloviec v stredovekom období. Už od mladosti sa angažoval v službách najvyšších krajinských

- 2 ADAM, Ján. Michalovské panstvo. In SEKELA, Vladimír – JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice – Michalovce: TypoPress – Mestský úrad, 2007, s. 67; ADAM, Ján. Michalovské panstvo. In MOLNÁR, Martin – STARJÁK, Matej (zost.). *Michalovce a okolie. Šľachta*. Michalovce – Prešov: Mestské kultúrne stredisko – Zemplínske múzeum – Počítače AIO, 2015, s. 5; KÓNYA, Peter. K vinohradníctvu na severnom okraji vinohradníckych oblastí v Užskej a Zemplínskej stolici v 17. – 19. storočí. In GRÓFOVÁ, Mária – LUKAČKA, Ján (zost.). *Vinicola Carpathensis (k 65. narodeninám univ. prof. PhDr. Jozefa Baďuríka, CSc.)*. Bratislava: Stimul – Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2011, s. 109.
- 3 Do michalovského panstva vtedy patrili tieto dediny: Staré, Krivošfany, Oreské, Wysk, Vyšná a Nižná Zbudza, Henclovce, Červenica, resp. Červená Poruba, Brutovce, Hozdov, Preča, Staré a Nové Topoľany, Staré a Nové Petrovce, mestečko Michalovce, Hrádok, hrad Vinné a dedina Vinné, Vyšná a Nižná Trnava, Symonháza, Kaluža, Blatá, Klokočov, Várkond, Veľké a Malé Zalužice, Nový Čechov, Vrbovec, Starý a Nový Hažín, Lúčky, Malá Porúbka, Lažňany, Stráňany, Orlovec a Porúbka.
- 4 Do jasenovského panstva vtedy patrili tieto dediny: Remety, resp. Jasenov, Nemecká Poruba, Jovsa, Kusín, Rybnica, Jasenov, Úbrež, Revište, resp. Závadka, Hnojné, Fekišovce, Nižné Revištie a Revištie, Bunkovce, Nižné Remety, Ruskovce, Rybnica, Kaydanow, Seronycza a Hliník.
- 5 Do tibavského panstva vtedy patrili tieto dediny: Trhová Tibava, resp. Sobrance, Vyšná Tibava, Veľká Tibava a hrad Tibava, Choňkovce, Koňuš, Čertiž, Ostrov, Vojnatina, Porostov, Koromľa, Bahuso a Priekopa.
- 6 ADAM, Ján. Michalovské panstvo. In SEKELA, Vladimír – JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice – Michalovce: TypoPress – Mestský úrad, 2007, s. 67; ADAM, Ján. Michalovské panstvo. In MOLNÁR, Martin – STARJÁK, Matej (zost.). *Michalovce a okolie. Šľachta*. Michalovce – Prešov: Mestské kultúrne stredisko – Zemplínske múzeum – Počítače AIO, 2015, s. 5-6; MOLNÁR, Martin. *Stredoveký rytier Albert z Michaloviec*. Michalovce: Priatel'ia Zemplína – Mestské kultúrne stredisko – Zemplínske múzeum, 2017, s. 19-20; NAGY, Gyula (szerk.). *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család okleveltára II. (1397 – 1457)*. Budapest: Sztáray Antal – Franklin-Társulat, 1889, s. 200-204; ULÍČNÝ, Ferdinand. Vývin feudálneho panstva Sztárayovcov na východnom Slovensku od 13. do 15. storočia. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Historica*, roč. 15, 1964, s. 143-144.

hodnostárov a neskôr sa stal aj johanitom, čiže rytierom jeruzalemského rádu sv. Jána. Postupne sa vypracoval až na najvyššieho predstaviteľa johanitov v Uhorsku (prior z Vrany, resp. auránsky prior), a zároveň zastával aj funkciu slavonsko-chorvátskeho, resp. dalmátsko-chorvátskeho bána. Patril teda medzi osemnásť najvyšších cirkevných a osem najvyšších krajinských hodnostárov v Uhorsku. V roku 1417 sa zúčastnil aj Kostnického koncilu. Okrem majetkov v Zemplínskej a Užskej stolici vlastnil Albert ešte rôzne iné majetky vo viacerých častiach Uhorska. Albert z Michaloviec zomrel v roku 1434.⁷

Jasenovské panstvo spolu s tibavským bolo neskôr začlenené do michalovského panstva. A aj keď to v minulosti nebolo typické, michalovské panstvo ostalo z väčšej časti vždy v rukách jedného šľachtického rodu. Často sa síce delilo medzi jednotlivé vetvy rodu šľachticov z Michaloviec, časti panstva sa tiež záložovali iným zemepánom, no neskôr sa panstvo opäť sceľovalo. Za zakladateľa rodu šľachticov z Michaloviec sa považuje Jakov, a postupne sa z tohto rodu vyčleňovali ďalšie rody. Za najznámejších a najvýznamnejších môžeme považovať Stáraiovcov zo Starého, ďalej napr. Pongrácovcov, Eödönfiovcov, Bánfiovcov a mnohých ďalších.⁸

Koncom 17. storočia vlastnili väčšinu michalovského panstva dva šľachtické rody: Pongrácovci a Stáraiovcí. Väčšia zmena v majetkových pomeroch nastala v roku 1696, kedy na základe zálohu získali väčšiu časť Michaloviec a viaceré obce panstva Sirmaiovcí. Okrem týchto troch významnejších šľachtických rodov malo svoje majetky v Michalovciach a na panstve aj množstvo menších zemepánov. V prvom desaťročí 18. storočia počas posledného a zároveň najväčšieho protihabsburského povstania vedeného Františkom II. Rákocim, dochádzalo v Michalovciach a na panstve k ďalším zálohovaniam majetku, a tým k ešte väčšiemu rozdrobeniu panstva medzi jednotlivých zemepánov. Veľkú časť Michaloviec a panstva vtedy vlastnil najmä Andrej Sirmai.

Na prelome 17. a 18. storočia boli Michalovce značne vyľudnené, čo malo na svedomí najmä nedávne protihabsburské povstanie Imricha Thökölyho, a neskôr aj pobyt habsburských vojsk počas protitureckej vojny. Tak v rokoch 1696 a 1699 bolo v mestečku zaznamenaných len šesť sedliackych usadlostí, podobne ako v niekto-

-
- 7 BODNÁROVÁ, Miloslava. Michalovce v stredoveku. In SEKELA, Vladimír – JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice – Michalovce: TypoPress – Mestský úrad, 2007, s. 58-59; DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský. Sonda do života stredovekého uhorského šľachtica s osobitným zreteľom na územie Slovenska*. 3. vyd. Budmerice: Rak, 2017, s. 228-229, 537; MOLNÁR, Martin. *Stredoveký rytier Albert z Michaloviec*. Michalovce: Priatelja Zemplína – Mestské kultúrne stredisko – Zemplínske múzeum, 2017, 40 s.; MIŠÍKOVÁ, Alena. Počiatky a vývin Stáraiovskeho rodu z Michaloviec do začiatku 18. storočia. In SEKELA, Vladimír (zost.). *Rod Sztáray a Michalovce*. Banská Bystrica – Michalovce: PRO – Zemplínske múzeum, 2014, s. 13-15; MIŠÍKOVÁ, Alena. Kaštieľ v Michalovciach do roku 1743. In DEMKO, Maroš – MOLNÁR, Martin (zost.). *Kaštieľ v Michalovciach*. Michalovce: Zemplínske múzeum, 2017, s. 16-17.
- 8 ADAM, Ján. Michalovské panstvo. In SEKELA, Vladimír – JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice – Michalovce: TypoPress – Mestský úrad, 2007, s. 67-68; ADAM, Ján. Michalovské panstvo. In MOLNÁR, Martin – STARJÁK, Matej (zost.). *Michalovce a okolie. Šľachta*. Michalovce – Prešov: Mestské kultúrne stredisko – Zemplínske múzeum – Počítače AIO, 2015, s. 6-7.

rých okolitých dedinách. Situácia sa len o trochu zlepšila v roku 1709, avšak na úkor sedliackych usadlostí. V tomto roku sa v Michalovciach už nenachádzala ani jedna sedliacka usadlosť, iba päť želiarskych, dve slobodnícke usadlosti a 10 meštianskych, resp. remeselníckych domácností. Opustených usadlostí bolo v tomto roku v Michalovciach až 40. Okrem poddanského obyvateľstva sa v mestečku v roku 1710 nachádzalo až 29 domácností patriacich drobným zemanom, tzv. kurialistom. Okrem pobytu vojsk v mestečku a na panstve mala značne negatívny vplyv na demografický vývin a rovnako aj na hospodárske pomery najmä morová epidémia, ktorá zasiahla územie Zemplínskej a Užskej stolice počas jesene v roku 1709. Morová epidémia vyčítala na tomto území až do začiatku leta v roku 1710. Predpokladá sa, že v Michalovciach podľahla tejto epidémii moru až polovica obyvateľstva. Okrem toho bolo miestne obyvateľstvo neustále povinné odvádzať peňažné a naturálne dávky nielen svojim zemepánom a cirkvi, ale aj vojsku, ktoré sa tu zdržiavalo, či už to boli kurucké alebo cisárske oddiely. Ozbrojené zrážky kuruckých a cisárskych oddielov mali na svedomí aj spustošenie niektorých okolitých dedín ako napr. Topoľany, Petrovce, Močarany, Lastomír, Stráňany a ďalších. Aby toho nebolo málo, tak rok 1709 bol aj mimoriadne neúrodný kvôli silným jarným mrazom a v niektorých oblastiach kvôli tomu hrozil aj hladomor. Počas týchto mrazov boli rovnako postihnutí vinohradníci aj roľníci, keďže mrazy boli také silné, že zamrzli skoro všetky oziminy, všetko hrozno a ovocie, a dokonca od zimy pomrzlo aj veľké množstvo dobytky. Veľká neúroda bola aj v roku 1713, kedy sa na michalovskom panstve neurodilo skoro žiadne hrozno, ovocie a ani obilie, a dokonca ani žalude v lesoch.⁹

Všetky tieto negatívne udalosti mali samozrejme na svedomí aj upadajúce hospodárstvo na panstve. Okrem remeselnej výroby klesala aj poľnohospodárska produkcia a samozrejme aj vinohradníctvo. S úbytkom obyvateľstva nemal kto obrábať polia a vinohrady, ktoré postupne pustli a v niektorých prípadoch aj úplne zanikli. Situácia sa pomaly začala zlepšovať až po roku 1711, kedy bolo potlačené a ukončené posledné protihabsburské povstanie Františka II. Rákociho.

Po roku 1711 sa začali meniť aj majetkové pomery v Michalovciach a na panstve. Väčšiu časť mestečka a panstva až do začiatku 40-tych rokov 18. storočia užívali na základe už spomínaného zálohu z roku 1696 Sirmaiovci, konkrétne vdova a synovia Andreja Sirmaia: Andrej, Imrich a Adam. Pongrácovci sa dostali do komplikovanej situácie najmä kvôli svojej prílišnej angažovanosti na strane Františka II. Rákociho počas povstania, a o niečo neskôr rod Pongrácovcov vymrel po meči. To značne pomohlo Stáraiovcovi v ich vzostupe, konkrétne barónovi Imrichovi Stáraiovi, ktorý bol vtedy jediným právoplatným dedičom michalovského panstva. Okrem nich vlastnil v Michalovciach a na panstve menšie majetky ešte barón Imrich Luzsénszky a niekoľko menej významných zemanov. Imrich Stárai postupne už od 20-tych rokov 18. storočia sceľoval michalovské panstvo do svojich rúk. V tomto jeho úsilí bol veľmi významný rok 1743, kedy Imrich Stárai uzavrel dohodu s dedičmi Andreja Sirmaia o vrátení mestečka a veľkej časti panstva zálohovaného ešte v roku

9 KÓNYA, Peter. Michalovce od 18. storočia do roku 1918. In SEKELA, Vladimír – JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice – Michalovce: TypoPress – Mestský úrad, 2007, s. 100-104; KÓNYA, Peter. Hospodárske pomery v Michalovciach v 18. storočí. In *Annales historici Presovienses* 7. Prešov: Universum, 2007, s. 38-45.

1696. Záloh bol vyplatený veľkou sumou 68 000 uhorských zlatých. Táto čiastka bola následne vyplácaná Sirmaiovcom počas piatich nasledujúcich rokov. Imrich Stárai ďalej pokračoval v sceľovaní majetkových podielov v Michalovciach a na panstve, a v 50-tych rokoch už bol väčšinovým vlastníkom celého panstva. Imrich Stárai bol okrem iného aj cisárskym a kráľovským radcom, županom Užskej stolice, nositeľom prostredného Rádu sv. Štefana a funkcionárom ďalších krajinských hodností. Napokon sa v roku 1747 stal grófom a tým sa zaradil medzi magnátov.¹⁰

Ako sme už uviedli, michalovské panstvo sa rozprestieralo na území vhodnom k pestovaniu viniča a k produkcii vína. Aj keď bolo v minulosti pestovanie viniča rozšírené ešte severnejšie, predsa môžeme povedať, že aj michalovské panstvo už patrilo k hraničným regiónom nachádzajúcich sa na severnej hranici rentabilnosti pestovania viniča v Uhorsku, resp. v strednej Európe. Začiatkom 18. storočia bolo množstvo vinohradov neobrábaných a spustnutých, čo bolo výsledkom už uvedených vojnových konfliktov, úbytku obyvateľstva, morovej epidémie atď. Jednotlivé hospodárske odvetvia, medzi nimi aj vinohradníctvo, sa postupne na michalovskom panstve opäť vzťahovali, čo môžeme sledovať najmä na základe údajov z celokrajinských súpisov daň platiaceho obyvateľstva z rokov 1715 a 1720. Aj keď súpisy neboli dokonalé, odhalili značne neutešený stav hospodárskych a sociálnych pomerov, spôsobený už uvedenými udalosťami. Podstatne presnejšie údaje než daňový súpis z roku 1715 prináša až druhý súpis z roku 1720. Údaje z týchto súpisov týkajúce sa rozlohy vinohradov v jednotlivých lokalitách musíme vnímať len ako minimálny rozsah týchto vinohradov, keďže do súpisu neboli zaznamenané zemepanské a cirkevné vinohrady a tiež novovysadené vinohrady.

V tomto období sa na michalovskom panstve nachádzali celkom tri mestecká (Michalovce, Sobrance a Staré) a 55 dedín. Rozloha vinohradov bola v súpise uvádzaná v kopáčoch (*fossor*), pričom jeden kopáč predstavuje rozlohu približne 2,7 áru.¹¹ Ide o rozlohu vinohradu, ktorú dokázal za jeden deň okopať jeden človek – kopáč.

10 KÓNYA, Peter. Michalovce od 18. storočia do roku 1918. In SEKELA, Vladimír – JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice – Michalovce: TypoPress – Mestský úrad, 2007, s. 105-106; KÓNYA, Peter. Hospodárske pomery v Michalovciach v 18. storočí. In *Annales historici Presovienses* 7. Prešov: Universum, 2007, s. 38-41; KÓNYA, Peter. K panskému hospodáreniu v zemplínskych a užských mestečkách v 18. storočí (Humenné, Michalovce, Sobrance). In *Annales historici Presovienses*, roč. 12, 2012, č. 2, s. 60-61; KÓNYA, Peter. Šľachta v mestečkách a obciach horného Zemplína v 17. – 18. storočí. In MOLNÁR, Martin – STARJÁK, Matej (zost.). *Michalovce a okolie. Šľachta*. Michalovce – Prešov: Mestské kultúrne stredisko – Zemplínske múzeum – Počítače AIO, 2015, s. 60-62; ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 14, inv. č. 199, No. 3000, Zmluva medzi Imrichom Stáraiom a Sirmaiovcami o vrátení zálohovaných majetkov z roku 1696 v Michalovciach, Stráňanoch, Topoľanoch, Trnave pri Laborci, Kaluži, Klokočove, Hažíne, Čechove, Veľkej Rybnici, Sobranciach, Podhorodi, Bunkovciach, Ostrove, Choňkovciach, Porube pod Vihorlatom, Vyšných Remetách, Revištiach, Starom, Krivošťanoch a Oreskom v sume 68 000 zlatých; ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 55, inv. č. 940, Fasc. 11, No. 5. Zmluva medzi Imrichom Stáraiom a Sirmaiovcami o vrátení zálohovaných majetkov z roku 1696 v Michalovciach a dedinách Zemplínskej a Užskej stolice v sume 68 000 zlatých.

11 KAZIMÍR, Štefan. Poľnohospodárstvo. In *Dejiny Slovenska II. (1526 – 1848)*. Bratislava: VEDA, 1987, s. 340; MIŠÍKOVÁ, Alena. Hospodárske pomery na dedinách michalovské-

V 17. a začiatkom 18. storočia sa vinohrady nachádzali aj priamo v **Michalovciach**, konkrétne na južnom svahu vrchu Hrádok.¹² Avšak vinohrady zrejme nemal kto obrábať a postupne spustli, keďže v daňovom súpise z roku 1715 sa v mestečku neuvádzajú žiadne. V Michalovciach bolo vtedy zaznamenaných len sedem sedliackych poddanských usadlostí.¹³ Vinohrady na Hrádku boli následne obnovené a v roku 1720 sú už zaznamenané, pričom ich rozloha bola sedem kopáčov. Tieto vinohrady však nemali v držbe poddaní, ale boli súčasťou panského majera. V Michalovciach bolo vtedy zaznamenaných už 15 sedliackych poddanských usadlostí.¹⁴ O michalovských vinohradoch sa zmienil aj Matej Bel vo svojich Notíciách, v ktorých píše, že „tu rastie aj vinič na osobitnom vršku nad mestečkom. Sú to nové vinohrady, hrozno je kyslé, nedobré.“¹⁵ Michalovské víno zrejme nebolo veľmi kvalitné a určené bolo pravdepodobne len do miestnych panských krčiem a hostincov. Vinohrady na Hrádku sa spomínajú neskôr až v roku 1737 v súpise a ocenení majetkov baróna Imricha Stáraia, kde sa však uvádza, že tieto vinohrady boli veľmi zanedbávané a je potrebná ich kultivácia, o čom svedčí aj ich produkcia v roku 1736, ktorá predstavovala len jeden sud vína.¹⁶ Michalovské vinohrady sa bez konkrétnejších informácií spomínajú aj v nasledujúcich rokoch 1738 a 1739 v súpisoch skonfiškovaných majetkov Imricha a Juraja Gomboša.¹⁷ Vinohrady na Hrádku ešte existovali aj začiatkom druhej polovice 18. storočia, konkrétne sa spomínajú v roku 1752.¹⁸

ho panstva v 18. a prvej polovici 19. storočia. In KOTULIČ, Rastislav (ed.). *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky ANNO 2009*. Prešov: Prešovská univerzita, 2009, s. 256-257.

- 12 KÓNYA, Peter. Michalovce od 18. storočia do roku 1918. In SEKELA, Vladimír – JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice – Michalovce: TypoPress – Mestský úrad, 2007, s. 100; KÓNYA, Peter. Hospodárske pomery v Michalovciach v 18. storočí. In *Annales historici Presovienses* 7. Prešov: Universum, 2007, s. 45-46; KÓNYA, Peter. K panskému hospodáreniu v zemplínskych a užských mestečkách v 18. storočí (Humenné, Michalovce, Sobrance). In *Annales historici Presovienses*, roč. 12, 2012, č. 2, s. 60.
- 13 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 181. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/2055.
- 14 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 186. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras/adatlap/4019.
- 15 BEL, Matej. *Zemplínska stolica*. Bratislava: Zemplínsky valal, 2000, s. 174. Preklad: SLA-NINKA, Martin.
- 16 Súpis a ocenenie majetkov baróna Imricha Stáraia, s. 28. Uložené v Zemplínskom múzeu v Michalovciach.
- 17 <https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/> HU MNL OL E 156 – a. – Fasc. 012. – No. 022./a.
<https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/> HU MNL OL E 156 – a. – Fasc. 012. – No. 022./b.
<https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/> HU MNL OL E 156 – a. – Fasc. 068. – No. 014.
<https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/> HU MNL OL E 156 – a. – Fasc. 049. – No. 015.
<https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/> HU MNL OL E 156 – a. – Fasc. 049. – No. 016.
<https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/> HU MNL OL E 156 – a. – Fasc. 085. – No. 024.
<https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/> HU MNL OL E 156 – a. – Fasc. 123. – No. 013.
- 18 ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 15, inv. č. 208, No. 3342. *Vyšetrovanie o desiatkoch z viníc na Hrádku v Michalovciach*.

Z dediny **Stráňany**, ktorá je dnes už súčasťou Michaloviec, síce zatiaľ nepoznáme žiadne priame doklady o existencii vinohradov z 18. a ani z predošlých storočí, avšak ich existenciu môžeme s veľkou pravdepodobnosťou predpokladať, keďže v už spomínaných súpisoch skonfiškovaných majetkov Imricha a Juraja Gomboša z rokov 1738 a 1739 sú pri Stráňanoch uvedené chotárne názvy. Medzi nimi je aj chotárny názov *Pod Viničkami*, ktorý môžeme považovať za dôkaz existencie vinohradov v tejto časti stráňanského chotára.¹⁹ Neskôr, v rokoch 1779 a 1780 sa okrem tohto chotárneho názvu uvádza ešte jeden – *Na Viničkoch*, ktorý už konkrétne poukazuje na miesto predošlej existencie vinohradov.²⁰

Vinohradnícke lokality michalovského panstva sa nachádzali na úpätiach južných svahov Vihorlatských vrchov. Najvýznamnejšie a najväčšie vinohradnícko-roľnícke obce sa nachádzali v severozápadnej časti panstva. Od severozápadu smerom na juhovýchod to boli Krivošfany, Staré, Oreské, Trnava pri Laborci, Vinné a Banka.

V severozápadnom cípe michalovského panstva v dedine **Krivošfany** boli v daňovom súpise z roku 1715 zaznamenané vinohrady o celkovej rozlohe 33 kopáčov. Zaznamenaných bolo celkom 21 sedliackych poddanských usadlostí a dve želiarske. Z toho vinohrady malo v držbe iba osem sedliakov.²¹ V roku 1720 síce klesol počet sedliakov v Krivošfanoch na 17 a želiar tu nebol zaznamenaný žiaden, ale rozloha vinohradov vzrástla z 33 na 44 kopáčov. Taktiež vzrástol počet sedliakov, ktorí obrábali vinohrady z osem na 11.²²

Vinohrady v Krivošfanoch sa nachádzali a dodnes nachádzajú na južnom svahu Krivoštianky. Matej Bel o tomto vrchu píše, že „*Vrch Krivošfany je vzdialený od Chlmca na sever zhruba štyri míle a nachádza sa na hraniciach s Užskou stolicou, neďaleko druhého brehu rieky Laborec, ktorá priteká z humenského panstva. Výškou neprevyšuje ostatné, avšak je oveľa dlhší a pekne obrátený na juh a teda poskytuje širší priestor viniciam a ak sa aj nevyrovná plodom ostatných vrchov, aspoň vínom na bežnú potrebu sa k ostatným pripočítava.*“²³ Víno z Krivoštian Matej Bel na inom mieste zaradil medzi druhoradé, ale veľmi zdravé vína: „*Ostatné vína, ktoré sa sem – tam v kraji urodia, sú druhoradé. A hoci aj medzi*

19 https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a-Fasc.012-No.022/a.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a-Fasc.012-No.022/b.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a-Fasc.068-No.014.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a-Fasc.049-No.015.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a-Fasc.049-No.016.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a-Fasc.085-No.024.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a-Fasc.123-No.013.

20 MIŠÍKOVÁ, Alena. Dejiny okolia Michaloviec do polovice 19. storočia. In SEKELA, Vladimír – JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice – Michalovce: TypoPress – Mestský úrad, 2007, s. 81.

21 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 180. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/2044.

22 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 186. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras/adatlap/3623.

23 BEL, Matej. *Zemplínska stolica*. Bratislava: Zemplínsky valal, 2000, s. 28. Preklad: SLA-NINKA, Martin.

nimi to – ktoré vynikne, nemožno ho porovnávať ani so slabšími tokajskými. Medzi inými totiž veľmi chutné sú vína z Viničiek, Ladmoviec a z Trne, veľmi zdravé sú z Krivoštian, z Chlmca a z Kamenca, lebo aj silou aj chuťou sú príjemné, predsa však sa nemôžu dlhšie uchovať, lebo zrôsolovatejú a zoctovatejú. Ináč vranovské, humenské a z Domaše, ako aj všetky ostatné zhorknú, ak dobre nedozrejú. A hoc aj dozrejú, treba ich vypiť toho istého roku, lebo neskôršie prekysnú.“²⁴ Napokon ešte tretíkrát spomína Matej Bel krivoštianske víno ako ušľachtilé, zdravé a silné: „Krivošťany ležia pod vrchom toho istého mena. Vrch je obrátený na juh a príjemné svahy rodia ušľachtilé víno, zdravé a silnejšie ako zo Starého. Vinice však nepatria krivoštianskym obyvateľom, ale barónom a iným veľmožom, ako aj zemanom tohto kraja. Samotní obyvatelia, akokoľvek sú nepočetní, tak veru aj chudobní, nemajú polia ani dobytok, a preto sa snažia užiť prácami vo vinohradoch a na žatvách. Patria barónovi Stárajovi a Pavlovi Okoličianskemu.“²⁵ Víno z Krivoštian spomína vo svojom diele aj Anton Sirmaj, ktorý ho radí do tretej a zároveň poslednej akostnej triedy spolu s vínom zo susedného Brekova a zo Sečoviec, ale zároveň ho odporúča aj ako „dobrú pijatiku.“ Ďalej píše, že „Sečovčania, Krivošťanci a Brekovania chvália svoje víno, ktoré je veľmi priezračné a u popíjajúcich vyvoláva podivné jajkanie a ochkanie.“²⁶ Veľmi zaujímavá je aj jeho zmienka o krivoštianskom víne s názvom *Jachus*, ktoré vraj bolo veľmi cenené a zdravé.²⁷

V Krivošťanoch sa v roku 1715 z vinohradu o rozlohe dvoch kopáčov vyprodukoval zvyčajne jeden sud vína. Krivoštianske víno bolo v tomto období zaradené do predposlednej akostnej skupiny, rovnako ako víno zo susedných dedín Brekov a Staré. Sud krivoštianskeho vína s objemom troch bratislavských džberov, čo predstavuje približne 264 litrov, sa predával v cene päť rýnskych zlatých, v lepších rokoch aj za sedem rýnskych zlatých. Menej kvalitné už boli len vína z Humenného, Vranova a zo susedného Oreského, ktoré sa predávali v cene tri rýnske zlaté za sud. Na porovnanie uveďme, že najlepšie vína z tokajskej vinohradníckej oblasti sa predávali v cene 25 rýnskych zlatých za sud a napr. víno z Kráľovského Chlmca bolo len o niečo drahšie – sedem rýnskych zlatých za jeden sud.²⁸ Krivoštianske víno patrilo k tým kvalitnejším spomedzi vín vyprodukovaných v tejto oblasti, avšak jeho kvalita značne závisela aj od klimatických pomerov v tom ktorom roku a samozrejme aj od iných faktorov, čo malo nezanedbateľný vplyv na kvalitu jednotlivých ročníkov.

24 BEL, Matej. *Zemplínska stolica*. Bratislava: Zemplínsky valal, 2000, s. 44. Preklad: SLANINKA, Martin.

25 BEL, Matej. *Zemplínska stolica*. Bratislava: Zemplínsky valal, 2000, s. 185. Preklad: SLANINKA, Martin.

26 SIRMAJ, Anton zo Sirmy. *Historické, topografické a politické poznatky stolice Zemplínskej*. ČURMOVÁ, Viera (zost.). Michalovce: Zemplínska spoločnosť, 2004, s. 24-25. Preklad: SLANINKA, Martin.

27 SIRMAJ, Anton zo Sirmy. *Historické, topografické a politické poznatky stolice Zemplínskej*. ČURMOVÁ, Viera (zost.). Michalovce: Zemplínska spoločnosť, 2004, s. 28. Preklad: SLANINKA, Martin.

28 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 401; ADAM, Ján. *Posledné generácie v nevoľníctve a poddanstve*. In ADAM, Ján (zost.). *Dejiny Strážskeho*. Strážske: Excel enterprise, 2008, s. 39-40.

Okrem poddaných tu mali svoje vinohrady aj zemepáni. V roku 1707 boli medzi majetkami Sirmaiovcov v Krivošťanoch zaznamenané aj dva vinohrady. Z prvého vinohradu sa vtedy dorobilo až 36 sudov vína. Produkcia druhého vinohradu bola o polovicu menšia, len 18 sudov vína. Okrem vinohradov v Krivošťanoch vlastnili Sirmaiovcí vinohrady aj v susednom Starom či v Pozdišovciach.²⁹ V roku 1732 vlastnil Miklós Tussay v Krivošťanoch jeden vinohrad nachádzajúci sa na promontóriu s názvom *Olaszosska*, ktorý bol pôvodne spustnutý, ale po kultivácii sa z neho priemerne vyprodukovalo len päť až osem sudov vína. Sud tohto vína sa predával za šesť rýnskych zlatých a hodnota tohto vinohradu bola 533 rýnskych zlatých.³⁰ V roku 1738 tu vlastnil jeden vinohrad aj barón Imrich Stárai, ktorý bol predtým majetkom Imricha Gomboša. O tento vinohrad sa staral jeho poddaný Michael Mazovcsik.³¹

V mestečku **Staré**, ležiacom juhovýchodne od Krivoštieň, sa nachádzali v rámci michalovského panstva rozsiahle vinohrady. V celokrajinskom daňovom súpise z roku 1715 boli v Starom zaznamenané vinohrady o rozlohe 78 kopáčov. Zaznamenaných bolo celkom 26 sedliackych poddanských usadlostí a tri želiarske. Z toho sa vinohradníctvu venovalo až 20 sedliakov.³² V roku 1720 sa síce počet sedliackych poddanských domácností veľmi nezmenil, keďže zaznamenaných bolo 25 sedliakov a žiaden želiar, avšak rozloha vinohradov sa zväčšila takmer dvojnásobne na 151 kopáčov. Z toho vinohrady o rozlohe 53 kopáčov mali v držbe devätnásť obyvateľia, ktorí nežili v Starom, ale pochádzali z okolitých dedín a mestečiek. Išlo napr. o obyvateľov susednej Vole, Krivoštieň a ďalších susedných dedín. Domáci sedliaci obhospodarovali vinohrady o rozlohe 82 kopáčov, pričom vinohrad nemal v držbe iba jeden sedliak. Vinohrady o rozlohe 16 kopáčov vlastnili v Starom ešte aj traja zemanovia: Thomas Szentsimony, Stephanus Hoffer a Joannes Hanka.³³

Víno zo Starého patrilo do rovnakej akostnej skupiny ako krivoštieňské víno a Matej Bel o ňom tiež písal ako o zdravom víne: „Inakšie je obec i vinice na svahu vrška obráteného na sever. Hrozno nie je veľké, ale má dobrú chuť a víno je na pitie zdravé. Nikdy totiž nepoškodí, aj keď ho vypiješ viac. Je len trpké, ak dobre nedozreje.“³⁴

V roku 1707 sa medzi majetkami Sirmaiovcov v Starom spomína aj jeden skultivovaný vinohrad. Aj keď sa v súpise neuvádza jeho rozloha, pravdepodobne išlo

29 https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.113.-No.055. Produkcia vinohradu v Pozdišovciach bola len 6 sudov vína.

30 https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.061.-No.005.
https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.082.-No.059.
https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.156.-No.035.

31 https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.120.-No.031.
https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.120.-No.033/a.

32 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 182. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/2049.

33 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 188. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras/adatlap/3624.

34 BEL, Matej. *Zemplínska stolica*. Bratislava: Zemplínsky valal, 2000, s. 185. Preklad: SLA-NINKA, Martin.

o značne veľký vinohrad, keďže jeho produkcia bola až 70 sudov vína.³⁵ Vinohrady, ktoré neboli rentabilné sa časom začali používať na iné poľnohospodárske účely. Takýto vinohrad v Starom sa spomína aj v súpise majetku Miklósa Tussaya z roku 1732, ktorý sa v tomto období využíval už ako obilné pole. Miklós Tussay vlastnil ešte jeden spustnutý vinohrad v Moravanoch na promontóriu s názvom *Sankocs*.³⁶

V roku 1736 bola v severozápadnej časti michalovského panstva vykonaná obhliadka zemepanských vinogradov spolu s ich ocenením. Po obhliadke sa skonštatovalo, že veľa zanedbaných vinogradov bolo v posledných rokoch skultivovaných a že poskytujú celkom slušnú úrodu. Kultivácia vinogradov však ešte nebola dokončená, preto boli dosť časté značne veľké rozdiely vo výnosnosti jednotlivých viníc, aj keď išlo o blízke, resp. susedné lokality. V Starom sa nachádzala vinica *Belavarka* s rozlohou až 140 kopáčov, na ktorej pracovali poddaní zo Starého a z neďalekej Vole. Z tejto vinice sa bežne vyprodukovalo 20, 30, 36, a niekedy dokonca aj 40 a v roku 1737 to bolo až 47 sudov vína. Z tejto vinice sa dorábalo kvalitnejšie víno než v susedných Krivošťanoch či v Oreskom, keďže jeden sud sa predával až za 10 zlatých.³⁷ V roku 1740 sa v Starom spomína aj vinica *Balkovka*, ktorú Imrich Stárai záložoval Ladislavovi Belevárimu za 106 zlatých.³⁸

V urbári Starého z roku 1746 sa okrem Belavarky a Balkovky spomínajú ešte tri vinice: *Olsava*, *Uvrat* a *Podpucsova*. Pri porovnaní spred desiatich rokov znie neuveriteľne, že z Belavarky sa v tomto roku vyprodukovalo až 100 sudov vína. Oveľa menej vína sa dorobilo z ostatných viníc. Z Olsavy a Podpucsovej sa vyprodukovalo rovnako po 25 sudov vína a najmenej vína sa dorobilo z vinohradu Uvrat, len 12 sudov.³⁹ Ďalšia vinica s názvom *Jakubka* sa spomína až v roku 1760 a jej vlastníkom bol László Bellanyi. Z Jakubky sa ešte pred kultiváciou vyprodukovali bežne len štyri sudy vína. Po kultivácii to už bolo 10 sudov.⁴⁰

V **Oreskom**, východne od Starého, môžeme pozorovať zaujímavú situáciu, keďže v tejto obci bolo v daňovom súpise z roku 1715 zaznamenaných celkom osem sedliackych poddanských usadlostí, ale žiadne vinohrady.⁴¹ Vinohrady tam sa-

35 https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.113.-No.055.

36 https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.061.-No.005.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.082.-No.059.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.156.-No.035.

37 ADAM, Ján. Michalovské panstvo. In SEKELA, Vladimír – JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice – Michalovce: TypoPress – Mestský úrad, 2007, s. 73; ADAM, Ján. Michalovské panstvo. In MOLNÁR, Martin – STARJÁK, Matej (zost.). *Michalovce a okolie. Šľachta*. Michalovce – Prešov: Mestské kultúrne stredisko – Zemplínske múzeum – Počítače AIO, 2015, s. 15. Súpis a ocenenie majetkov baróna Imricha Stáraia, s. 28, 77, 383-385. Uložené v Zemplínskom múzeu v Michalovciach.

38 ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 13, inv. č. 196, No. 2932. Imrich Stárai zálohuje vinicu v Starom Ladislavovi Belevárimu za 106 zlatých.

39 ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 14, inv. č. 202, No. 3114. Urbár obce Staré (Conscriptio, seu Urbarium Terarum arabilium, et foenetorum in Possessione Sztára...).

40 https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.118.-No.056.

41 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 181. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/2052.

mozrejme existovali, ale boli spustnuté a neobhospodarované, keďže v roku 1720 tam už boli zaznamenané vinohrady s rozlohou až 120 kopáčov, pričom sedliakov bolo zaznamenaných už 13, z toho osem sa ich venovalo aj vinohradníctvu. Avšak domáci poddaní obrábali vinohrady o rozlohe len 28 kopáčov, zvyšné vinohrady s rozlohou 92 kopáčov boli obhospodarované poddanými z okolitých dedín a mestiečiek, ktorých počet bol 19. Boli to napr. obyvatelia susedných Hencloviec, Trnavy, Zbudze, Strážskeho, Humenného a ďalší.⁴² V roku 1738 tu vlastnil jednu vinicu aj barón Imrich Stárai, ktorá bola predtým majetkom Imricha Gomboša.⁴³

Víno z Oreského patrilo do poslednej akostnej skupiny a zároveň bolo aj najlacnejšie. Jeden sud tohto vína mal cenu len tri rýnske zlaté, rovnako ako víno z Vranova či z Humenného.⁴⁴ Potvrďuje to aj Matej Bel: „Pôda je tu kopcovitá a neúrodná. Urodí sa tu len horšie víno.“⁴⁵

Južne od Starého a Oreského sa nachádza obec **Zbudza**. Keďže ide o obec nachádzajúcu sa na rovine, vinohradníctvu sa tam obyvatelia už vo väčšom meradle nevenovali a aj rozloha tamojších vinohradov bola veľmi malá. Tak v roku 1715 tam boli zaznamenané len tri poddanské sedliacke usadlosti, pričom len jeden sedliak mal v držbe vinohrad s rozlohou dvoch kopáčov.⁴⁶ V roku 1720 sa počet sedliackych usadlostí nezmenil, avšak vinohrady v Zbudzi už zaznamenané neboli.⁴⁷ Tamojšie vinohrady boli zrejme málo výnosné a postupne zanikli. Zbudza bola hraničnou obcou medzi Zemplínskou a Užskou stolicou, ktorej časť patrila do Zemplínskej a časť do Užskej stolice. Krivošťany, Staré a Oreské patrili ešte do Zemplínskej stolice a všetky nasledujúce obce, ktorým sa budeme venovať patrili už do Užskej stolice.

Východne od Zbudze leží obec **Trnava**, resp. **Tarnava** (dnes **Trnava pri Laborci**), ktorá patrila popri Krivošťanoch, Starom a Oreskom medzi významnejšie vinohradnícke obce na michalovskom panstve. O vinohradníctve v Trnave sa stručne zmieňujú vo svojich dielach Adam Horvát z Pavloviec a aj Matej Bel. Podľa Adama Horváta je „poloha Trnavy dobrá, polia sú úrodné a v chotári sa nachádza dosť veľa viníc.“⁴⁸

42 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 187. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras/adatlap/3625.

43 https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.120.-No.031. https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.120.-No.033/a.

44 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 401.

45 BEL, Matej. *Zemplínska stolica*. Bratislava: Zemplínsky valal, 2000, s. 185. Preklad: SLANINKA, Martin.

46 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 148. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/1718.

47 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 150, 185. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras/adatlap/3643.

48 HORVÁT, Adam z Pavloviec. *Popis Užskej stolice*. KOČAN, Jozef – MOLNÁR, Martin (zost.). Pavlovce nad Uhom: Jozef Rovňák – Excel, 2010, s. 39. Preklad: SLANINKA, Martin.

Podobne opísal Trnavu aj Matej Bel: „Trnava sa drží na nevysokom kopci, ktorý je vhodný aj pre vinič, ktorý tu obyvatelia šikovne pestujú, ale obrábajú aj polia.“⁴⁹

V daňovom súpise z roku 1715 bolo v Trnave zaznamenaných len sedem sedliackych poddanských usadlostí a jedna želiarska, pričom vinohrad nemal v držbe iba jeden sedliak. Ostatní šiesti sedliaci obrábali vinohrady s celkovou rozlohou 27 kopáčov.⁵⁰ Za päť rokov sa počet poddanských usadlostí veľmi nezmenil (šesť sedliakov a žiaden želiar), ale situácia v dedine sa prekvapujúco zmenila, keďže v roku 1720 rozloha vinohradov vzrástla až na 102 kopáčov a všetci sedliaci sa venovali už len vinohradníctvu. Neboli zaznamenané žiadne polia ani lúky a môžeme povedať, že z roľnícko-vinohradníckej dediny sa stala výlučne vinohradnícka dedina. Podobne ako v Starom a Oreskom, aj tu mali vinohrady v držbe obyvatelia susedných obcí. Išlo napr. o obyvateľov z Veľkých Zalužíc, Porúbky, Michaloviec, Stráňan či susedného Vinného a ďalších obcí. Šiesti domáci sedliaci z Trnavy obhospodarovali dokopy vinohrady s rozlohou 33 kopáčov a zvyšné vinohrady s rozlohou 69 kopáčov obrábalo celkom 15 cudzích vinohradníkov, z toho štyria boli zemanovia (*Fossores Nobilium*), ktorí vlastnili vinohrady o celkovej rozlohe 21 kopáčov.⁵¹

Počas už spomínanej obhliadky vinohradov v severozápadnej časti michalovského panstva v roku 1736 bola obhliadka vykonaná aj v Trnave, kde sa spomínajú viaceré vinice so zaujímavými názvami. Išlo o vinice *Lastouka*, nazývaná aj *Malina*, *Adamka*, *Gaborka*, *Krivá*, *Úzka* a *Lemeška*. Vinica *Lastouka*, resp. *Malina* (*Lasztoka seu Malina*) mala pomerne veľkú rozlohu 90 kopáčov. Rok predtým sa z hrozna dopesťovaného na tejto vinici dorobilo deväť sudov vína, pričom jeden sud mal hodnotu 10 uhorských zlatých. Z predaného vína sa jedna tretina výnosu použila na ďalšiu kultiváciu a plánovalo sa aj zväčšenie rozlohy tejto vinice na 100 kopáčov. Predpokladalo sa, že potom bude možné ročne vyprodukovať 15 a viac sudov vína. Vinica *Adamka* bola o tretinu menšia než *Lastouka*. Jej rozloha bola 60 kopáčov, ale aj keď bola menšia, dávala väčšiu úrodu hrozna, keďže v tom istom roku (1735) bola jej produkcia až 30 sudov vína. Pod touto vinicou sa nachádzala aj vínna pivnica (*domus vinaria*), kde sa spracovávala úroda z viacerých viníc. Túto vínnu pivnicu vybudoval murársky majster z Košíc. Najväčšou trnavskou vinicou bola *Gaborka*, ktorá mala rozlohu až 130 kopáčov, ale v roku 1735 bola zároveň najmenej výnosnou. Z tejto vinice sa dorobilo len 20 sudov vína. Nízka výnosnosť *Gaborky* v tomto období bola zapríčinená najmä jej zanedbaním v minulosti. Po plánovanej kultivácii sa predpokladalo, že jej ročná produkcia bude minimálne 30 sudov vína ročne. Vinice *Krivá*, *Úzka* a *Lemeška* sa nachádzali na vrchu *Svätý kríž* (*Sancte Crucis, Szent Kerest*). Najväčšia z nich bola *Krivá* (*Görbe*), ktorá mala rozlohu až 80 kopáčov a zvyčajne sa z nej vyprodukovalo 20 sudov kvalitného vína. Poukazovalo sa aj na kvalitnú kultiváciu tejto vinice. O polovicu menšia bola vinica *Úzka* (*Keskeny*) s rozlohou 40 kopáčov, avšak bola oveľa výnosnejšia, keďže sa z nej bežne dorobilo 20, 24 a niekedy

49 BEL, Matej. *Užská stolica*. Bratislava: Zemplínsky valal, 1999, s. 69-70. Preklad: SLANINKA, Martin.

50 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 149. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/1717.

51 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 152. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras/adatlap/8296.

aj 26 sudov vína, pričom jeden sud tohto vína sa bežne predával po deväť zlatých. Vinica Lemeška (*Lemeske*) mala rozlohu 60 kopáčov a po jej kultivácii sa z nej bežne vyprodukovalo 20 až 24 sudov vína. Víno z trnavských viníc sa bežne predávalo po 10 uhorských zlatých za jeden sud. Najkvalitnejšie trnavské víno sa dorábalo z hrozna dopestovaného na vinici Krivá, ktoré sa v lepších rokoch predávalo až za 18 uhorských zlatých za jeden sud. Počas rôznych sezónnych prác v týchto viniciach si mohli námezdní pracovníci za jeden pracovný deň zarobiť 24 denárov. Na ďalšiu kultiváciu týchto vinohradov sa zväčša použila jedna tretina z výnosu predaja vína. Vo vinohradoch s nízkou produkciou to spočiatku predstavovalo značne vysokú investíciu, keďže sa tým nedali pokryť ani len náklady na mzdy, ktoré sa potom museli vyrovnáť zo ziskov z výnosnejších viníc.⁵²

V roku 1717 sa v Trnave spomína ešte vinica s názvom *Horka*, ktorú vlastnil Andrej Kováč. Ten ju vymenil s Andrejom Sirmaiom za vinohrad Michala Lučku v susednom Vinnom, ktorý sa nachádzal na svahu kopca Svätý kríž.⁵³

Vinohrady sa často predávali alebo zálohovali a cena priemerného vinohradu v tejto oblasti sa pohybovala okolo 100 zlatých. Podobnú hodnotu mala aj sedliacka usadlosť.⁵⁴ Tak napr. v roku 1706 predal svoju vinicu v Trnave Ladislav Pongráč za 150 zlatých.⁵⁵ V roku 1715 Imrich Stárai zálohoval jednu svoju vinicu v Krivošľanoch za 70 zlatých Michalovi Borbelimu.⁵⁶ V Starom v roku 1717 zálohoval František Reves vinicu Jánovi Sajošovi za 60 zlatých.⁵⁷ Imrich Stárai zálohoval v roku 1745 vinicu v Trnave Adamovi Semeremu za 50 zlatých.⁵⁸ O rok neskôr si Adam Semere zálohoval opäť od Imricha Stáraia strednú časť vinice Adamka tiež v Trnave za 100 zlatých.⁵⁹

Vinohrady mohli vlastniť aj tzv. inskriptionalisti. Boli to poddaní, ktorým za rôzne zásluhy mohol ich zemepán za určitú peňažnú čiastku dať do dočasného ale-

-
- 52 ADAM, Ján. Michalovské panstvo. In SEKELA, Vladimír – JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice – Michalovce: TypoPress – Mestský úrad, 2007, s. 73; ADAM, Ján. Michalovské panstvo. In MOLNÁR, Martin – STARJÁK, Matej (zost.). *Michalovce a okolie. Šľachta*. Michalovce – Prešov: Mestské kultúrne stredisko – Zemplínske múzeum – Počítače AIO, 2015, s. 15-16. Súpis a ocenenie majetkov baróna Imricha Stáraia, s. 29-31, 33-35, 114, 117, 384-387, 389-391. Uložené v Zemplínskom múzeu v Michalovciach.
- 53 MIŠÍKOVÁ, Alena. Vinohradníctvo vo Vinnom do roku 1848. In MOLNÁR, Martin (zost.). *Vinianske vinohradníctvo a vinárstvo*. Vinné: Vinianske obecné múzeum a galéria, 2014, s. 45-46; ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 28, inv. č. 395, No. 5804. Výmena viníc vo Vinnom a Trnave pri Laborci medzi Andrejom Sirmaiom a Andrejom Kováčom.
- 54 MIŠÍKOVÁ, Alena. Vinohradníctvo vo Vinnom do roku 1848. In MOLNÁR, Martin (zost.). *Vinianske vinohradníctvo a vinárstvo*. Vinné: Vinianske obecné múzeum a galéria, 2014, s. 39.
- 55 ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 11, inv. č. 163, No. 2399. Svedectvo o predaji vinice v Trnave pri Laborci Ladislavom Pongrácom za 150 zlatých.
- 56 ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 11, inv. č. 172, No. 2505. Imrich Stárai zálohuje vinicu v Krivošľanoch Michalovi Borbelimu za 70 zlatých.
- 57 ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 11, inv. č. 174, No. 2532. František Reves zálohuje vinicu v Starom Jánovi Sajošovi za 60 zlatých.
- 58 ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 14, inv. č. 201, No. 3067. Imrich Stárai zálohuje vinicu v Trnave pri Laborci Adamovi Semeremu za 50 zlatých.
- 59 ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 14, inv. č. 203, No. 3141. Imrich Stárai zálohuje Adamovi Semeremu stred vinice Adamka v Trnave pri Laborci za 100 zlatých.

bo doživotného vlastníctva vinohrad, resp. iný majetok, napr. usadlosť.⁶⁰ V Trnave v roku 1703 takto získal vinohrad Štefan Čižmadia, ktorý bol poddaným Kláry Šemšeiovej.⁶¹

Trnava na východe susedila s dedinami **Vinné** a Banka. Vinné patrilo a dodnes patrí medzi najvýznamnejšie a najväčšie vinohradnícke lokality v tejto oblasti, o čom svedčí aj názov obce odvodený od slova víno. Zároveň je to aj jedna z najstarších dedín v okolí Michaloviec. V celokrajinskom daňovom súpise z roku 1715 bolo vo Vinnom zaznamenaných 17 sedliakov a jeden želiar, pričom vinohrady nemali v držbe iba traja sedliaci. Celková výmera vinohradov obrábaných poddanými bola v tomto roku 64 kopáčov. Z vinohradu o rozlohe jedného kopáča vtedy vo Vinnom zvyčajne vyprodukovali jeden okov vína, ktorý mal objem 54 litrov a jeho predajná cena bola dve zlaté. Jeden sud mal objem tri okovy, čiže 162 litrov, a jeho cena bola zvyčajne šesť až sedem zlatých.⁶²

O päť rokov neskôr sa situácia vo Vinnom značne zmenila a vinohradov bolo v dedine zaznamenaných oveľa viac. Aj keď počet sedliakov klesol zo 17 na 10, rapídne sa zvýšil počet želiarov z jedného až na 17 a dokonca sa tu nachádzala aj jedna slobodnícka usadlosť. Popri roľníctve sa vinohradníctvu nevenoval iba jeden sedliak a jeden želiar. Dvaja želiari sa venovali roľníctvu aj vinohradníctvu, ostatní štrnásť želiari obhospodarovali iba vinohrady. Títo domáci poddaní obrábali vinohrady s celkovou rozlohou 105 kopáčov. Tak ako aj v predchádzajúcich dedinách, aj vo Vinnom vlastnili vinohrady obyvatelia pochádzajúci z iných častí panstva. Celkom bolo v súpise zaznamenaných 24 cudzích vinohradníkov, z toho deväť boli zemanovia, ktorí dokopy vlastnili vinohrady s rozlohou 66 kopáčov. Ôsmi pochádzali z Michaloviec a jeden z Nacinej Vsi. Päťnásť poddaní, ktorí nežili vo Vinnom obhospodarovali dokopy vinohrady o rozlohe 101 kopáčov. Väčšina z nich pochádzala z Michaloviec, Lúčok a Malých Zalužíc. V daňovom súpise z roku 1720 boli teda vo Vinnom zaznamenané vinohrady o celkovej rozlohe až 272 kopáčov,⁶³ čo bolo najviac v rámci celého michalovského panstva.

Okrem poddaných tu samozrejme vlastnili rozsiahle vinohrady aj zemepáni a cirkev. Z roku 1715 sa zachoval súpis majetkov generála Imricha Gomboša, ktorý vo Vinnom vlastnil celkom tri vinohrady. Jeden vinohrad mal na svahu kopca Svätý kríž, z ktorého sa dorobili štyri sudy vína z lepšej sorty a cena tohto vinohradu bola 200 zlatých. Ďalšie dve vinice vlastnil na svahu kopca *Šútova* (*Sythehege*, *Suta*). Vinica *Čapovka*, resp. *Čapkova* (*Caphoka*, *Csapkova*) mala cenu až 500 zlatých a jej ročná produkcia bola okolo 10 sudov vína dorobeného tiež z hrozna lepšej sorty. Vinica *Popernica* (*Popernicza*, *Pepernicza*) mala hodnotu 333 zlatých a ročne sa z nej dorobilo osem

60 MIŠÍKOVÁ, Alena. Vinohradníctvo vo Vinnom do roku 1848. In MOLNÁR, Martin (zost.). *Vinianske vinohradníctvo a vinárstvo*. Vinné: Vinianske obecné múzeum a galéria, 2014, s. 40.

61 ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 11, inv. č. 161, No. 2362. Klára Šemšeiová zanechala vinicu v Trnave pri Laborci svojmu poddanému Štefanovi Čižmadiovi.

62 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 149. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/1720.

63 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 152. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras/adatlap/8293.

sudov vína, pričom táto vinica v tomto období bola sčasti neobrábaná.⁶⁴ Neskôr, v rokoch 1738 a 1739 už tieto vinice prinášali väčšiu úrodu hrozna a následne aj väčší objem vyprodukovaného vína, čo bolo dôsledkom najmä predošlých kultivácií. Vinicu na svahu kopca Svätý kríž a vinicu *Domanyku* vtedy vlastnil Andrej Sirmai. Z vinice na Svätom kríži sa v roku 1738 vyprodukovalo 12 sudov vína, a v roku 1739 to bolo už 14 sudov. Na kultiváciu tejto vinice sa použilo až 450 rýnskych zlatých. Z vinice Domanyka sa vyprodukovalo 20 sudov vína v roku 1738, a v roku 1739 to bolo až 24 sudov. Do kultivácie Domanyky sa investovalo 200 rýnskych zlatých a jej následná hodnota bola až 800 rýnskych zlatých. Popernica bola sčasti ešte stále spustená a neobrábaná. V roku 1738 sa z nej vyprodukovali síce len štyri sudy vína, avšak v roku 1739 to už bol dvojnásobok – osem sudov. Z Čapovky sa v obidvoch rokoch vyprodukovalo rovnako po 12 sudov vína. Hodnota Čapovky a Popernice bola vtedy dokopy až 1 000 rýnskych zlatých.⁶⁵ Tieto vinice sa neskôr prestali obrábať, zrejme kvôli zanedbávaniu a následnej nízkej výnosnosti, keďže v roku 1760 už boli spustené a pásol sa v nich dobytok.⁶⁶

Príjem z viniarskych vinohradov mala v prvej polovici 18. storočia aj rímskokatolícka farnosť v Michalovciach, pod ktorú patrila aj filiálka Vinné. Podľa cirkevného súpisu z roku 1728 dostávala farnosť z Vinného desiatok vo forme vína, avšak toto víno pochádzalo z „mizerných“ vinohradov. Tieto vinohrady zrejme boli

64 MIŠÍKOVÁ, Alena. Vinohradníctvo vo Vinnom do roku 1848. In MOLNÁR, Martin (zost.). *Viniarske vinohradníctvo a vinárstvo*. Vinné: Viniarske obecné múzeum a galéria, 2014, s. 45.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.049.-No.013.
https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.063.-No.007.
https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.108.-No.030.
https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.120.-No.020.
https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.146.-No.012.

65 ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 13, inv. č. 194, No. 2892. Ocenenie majetkov Juraja a Imricha Gombošovcov Spišskou komorou; ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 13, inv. č. 196, No. 2930. Výťah súpisu majetkov Juraja a Imricha Gombošovcov v Zemplínskej a Užskej stolici.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.012.-No.022/a.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.012.-No.022/b.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.068.-No.014.
https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.049.-No.015.
https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.049.-No.016.
https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.085.-No.024.
https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.123.-No.011.
https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.123.-No.013.

66 ADAM, Ján. Michalovské panstvo. In SEKELA, Vladimír – JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice – Michalovce: TypoPress – Mestský úrad, 2007, s. 73; ADAM, Ján. Michalovské panstvo. In MOLNÁR, Martin – STARJÁK, Matej (zost.). *Michalovce a okolie. Šľachta*. Michalovce – Prešov: Mestské kultúrne stredisko – Zemplínske múzeum – Počítače AIO, 2015, s. 15.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.142.-No.027.

len málo výnosné, keďže v kanonickej vizitácii z roku 1749 sa spomínajú už ako spustnuté. Okrem vinohradov vo Vinnom farnosť vlastnila aj vinohrady v Trnave. Michalovská farnosť vtedy poberala tiež príjem z výčapu vína dorobeného z vinianskych a trnavských vinohradov.⁶⁷

Okrem Čapovky a Popernice sa nám zachovali aj názvy ďalších viníc v chotári Vinného. Na západných svahoch vinianskeho hradného vrchu sa nachádzal vinohrad *Kudrovec* (*Kudrocz*). Na svahu kopca Svätý kríž sa spomína napr. vinohrad *Pap*, vinica *Kurinka*, neskôr aj vinice *Harbata*, resp. *Hrbatá* (*Harbatha*) a *Starajka*. Na Šútovej hore to boli ešte vinice *Kalnoka* a *Damanka*, a neskôr aj *Rolova vinica*, ktorá bola pomenovaná po Jozefovi Rhollovi zo Sniny, ktorý ju mal v prenájme. Nachádzali sa tu ešte vinice *Terezka*, *Kotorka*, *Kecerka*, *Solomka*, *Tušajka*, *Boronkajka*, *Ivanoška* a mnohé ďalšie.⁶⁸ Z vinice *Solomka* (*Szolyomka*) sa napr. v roku 1736 dorobili štyri sudy vína.⁶⁹

Tak ako v predchádzajúcich dedinách, aj vo Vinnom sa vinohrady často zálohovali alebo predávali. Vinianske vinohrady mali ale podstatne vyššiu cenu, než vinohrady v susedných dedinách. Tak napr. v roku 1720 zálohovala Katarína Pongrácová, manželka Jána Feketeho, vinohrad na svahu kopca Svätý kríž Adamovi Sirmaiovi za 500 zlatých.⁷⁰ Neskôr, v roku 1726 si Adam Sirmai zobral do prenájmu ďalší vinohrad na svahu kopca Svätý kríž od Judity Telekiovej, vdovy po Jánovi Pongrácovi, za 311 zlatých.⁷¹ Aj Andrej Sirmai vlastnil vo Vinnom vinohrady. Jeden z nich mal napr. hodnotu 250 zlatých.⁷² Takú istú hodnotu mal aj iný, avšak spustnutý vinohrad na svahu kopca Svätý kríž.⁷³ V roku 1735 si Andrej Sirmai zobral do prenájmu ďalší vinohrad na svahu kopca Svätý kríž od Imricha Stáraia za 342 zlatých.⁷⁴ Tento vinohrad mal v roku 1754 hodnotu až 500 zlatých.⁷⁵ Okrem vinohradov, ktoré mal v prenájme Andrej Sirmai, vlastnil Imrich Stárai v roku 1741 ešte minimálne

-
- 67 KÓNYA, Peter. Michalovce od 18. storočia do roku 1918. In SEKELA, Vladimír – JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice – Michalovce: TypoPress – Mestský úrad, 2007, s. 111; MIŠÍKOVÁ, Alena. Vinohradníctvo vo Vinnom do roku 1848. In MOLNÁR, Martin (zost.). *Vinianske vinohradníctvo a vinárstvo*. Vinné: Vinianske obecné múzeum a galéria, 2014, s. 46.
- 68 BURAL, Miroslav. Prírodné pomery. In MOLNÁR, Martin (zost.). *Vinianske vinohradníctvo a vinárstvo*. Vinné: Vinianske obecné múzeum a galéria, 2014, s. 23-26.
- 69 MIŠÍKOVÁ, Alena. Vinohradníctvo vo Vinnom do roku 1848. In MOLNÁR, Martin (zost.). *Vinianske vinohradníctvo a vinárstvo*. Vinné: Vinianske obecné múzeum a galéria, 2014, s. 46.
- 70 ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 12, inv. č. 177, No. 2556. Ján Fekete zálohuje vinicu vo Vinnom za 500 zlatých.
- 71 ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 12, inv. č. 183, No. 2648. Judita Telekiová zálohuje vinicu vo Vinnom Adamovi Sirmaiovi za 311 zlatých.
- 72 ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 13, inv. č. 192, No. 2836. Ocenenie vinice Andreja Sirmai vo Vinnom na 250 zlatých.
- 73 ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 13, inv. č. 194, No. 2909. Gabriel Tabodi odhaduje opustenú vinicu v Szent Kerest na 250 zlatých.
- 74 ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 29, inv. č. 410, No. 5861. Imrich Stárai zálohuje vinicu vo Vinnom Andrejovi Sirmaiovi za 342 zlatých.
- 75 MIŠÍKOVÁ, Alena. Vinohradníctvo vo Vinnom do roku 1848. In MOLNÁR, Martin (zost.). *Vinianske vinohradníctvo a vinárstvo*. Vinné: Vinianske obecné múzeum a galéria, 2014, s. 46.

tri ďalšie vinohrady, ktoré sa nachádzali na svahu kopca Svätý kríž.⁷⁶ V roku 1737 na vinianskom hradnom kopci vlastnil Peter Fekete vinohrad, ktorý mal hodnotu 100 zlatých.⁷⁷ Do zemepanských viníc chodili pravidelne na robotu poddaní aj z tých dedín panstva, kde vinohrady neexistovali. Tak napr. sedliaci z Topolian chodili v 18. storočí pravidelne v jeseni robotovať do vinianskej vinice Harbata na svahu kopca Svätý kríž.⁷⁸

Dominantou Vinného bol vždy hrad nachádzajúci sa na vinianskom hradnom kopci. Viniansky hrad vznikol niekedy v tretej tretine 13. storočia, prípadne až na prelome 13. a 14. storočia. Hrad bol až do prvej polovice 18. storočia jedným z hlavných opevnených sídiel šľachticov z Michaloviec a zároveň aj centrom panstva. Po potlačení posledného protihabsburského povstania Františka II. Rákociho v roku 1711 bol hrad z veľkej časti zdemolovaný cisárskym vojskom.⁷⁹ Aj napriek tomu sa na hrade zachovali *„veľké vínne pivnice, hlboko zapustené..., kde sú uložené výnosy z veľmi dobrého vína. Majitelia chránia ruiny stavby tak ako sú, lebo majú v nich sklepenia a pivnice, ktoré sú veľmi úzkostlivo strážené hajdúchmi, ktorých najíma kastelán.“*⁸⁰

Pri charakteristike vín pochádzajúcich z Užskej stolice zaradil Adam Horvát aj Matej Bel vinianske víno do druhej, resp. strednej akostnej skupiny. Avšak víno dorobené z viníc nachádzajúcich sa na svahu kopca Svätý kríž zaraďujú obaja do prvej akostnej skupiny, aj keď všetky dokopy označujú len ako stolové vína. Matej Bel popisuje Užskú stolicu ako *„kraj, kde sa predovšetkým na vyvýšených miestach urodí hojne viniča. Vychvaľované sú vína užhorodské, svätokrížske, serednianske, od tých trochu slabšie sú pektenské, lehotské, vinianske, chlmecké a horjanské. Všetko sú to vína stolové. Sláva najzdravšieho sa pripisuje serednianskému, avšak ľud pokladá užhorodské za ušľachtilejšie. Hovorí sa, že ho môžu piť bez škodlivých účinkov aj ľudia s miernymi bolesťami kĺbov, na ktoré ešte účinnejšie pôsobí používanie vareného vína. Ale ja by som usúdil, že túto slávu mu pririekli opilci, aby bez prekážky, so všetkou starostlivosťou a bez znepokojenia mohli prelievať svoje hrdlá vínom vtedy, keď by sa bolo potrebné zdržať pitia vôbec. Najnižšiu známku majú vína z Lazov, chudľovské, linecké, gajdošské, dravecké, koromľanské, koňušské a ostatné. Celá stolica má naozaj bohato vychvaľované vína a ak sa uschovajú vo vínných*

-
- 76 ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 13, inv. č. 197, No. 2955. Súpis majetkov Eudenfiovcov od roku 1687, ktoré kedysi patrili Imrichovi Gombošovi, neskôr Imrichovi Stáraiovi.
- 77 ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 13, inv. č. 193, No. 2877. Štefan Čižmadia, poddaný Stáraiovcov predal Petrovi Feketemu vinicu pod hradom Vinné za 100 zlatých.
- 78 MIŠÍKOVÁ, Alena. Dejiny okolia Michaloviec do polovice 19. storočia. In SEKELA, Vladimír – JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice – Michalovce: TypoPress – Mestský úrad, 2007, s. 86.
- 79 BODNÁROVÁ, Miloslava. Michalovce v stredoveku. In SEKELA, Vladimír – JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice – Michalovce: TypoPress – Mestský úrad, 2007, s. 42-43; KÓNYA, Peter. Michalovce od 18. storočia do roku 1918. In SEKELA, Vladimír – JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice – Michalovce: TypoPress – Mestský úrad, 2007, s. 104; ULÍČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov: Filozofická fakulta v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 1995, s. 271-272.
- 80 BEL, Matej. *Užská stolica*. Bratislava: Zemplínsky valal, 1999, s. 64-65. Preklad: SLANINKA, Martin.

pivniciach, vhodných na ich úschovu, stávajú sa stálymi.“⁸¹ Pri popise jednotlivých obcí uvádza, že „Vinné je významná obec, ktorá má pekný úžitok nielen z obilných polí, ale aj z vinohradov. Samotná obec ustúpila medzi hory, ale obilné polia sa rozprestierajú na rovine. Tam, kde sú posadené vinohrady, sú strmé vršky, ktoré výhodne zachytávajú jarné slnko. Spájajú sa tam vinice svätokrížske, ktoré obyvatelia obrábajú s nemenšou horlivosťou, ako svoje vlastné vinianske. Obec je dedičným majetkom rodu Nad'mihálievcov. Vlastníctvo obce je rozdelené medzi viacerých. Mnohí z nich tu založili svoje kaštiele a sídla. Medzi nimi sú baróni Gombošovci, zemaní Semereovci, Kazinciovci a Draveckí.“⁸² Rovnaké údaje nájdeme aj v diele Adama Horváta, keďže Matej Bel z jeho práce o Užskej stolici preberal veľké množstvo informácií.⁸³

Severným susedom Vinného bola dedina **Banka**, resp. **Baňka**, ktorá sa v druhej polovici 19. storočia stala súčasťou Vinného. Banka bola kuriálnou obcou, v ktorej v roku 1715 žili len drobní zemaní bez poddaných, keďže v daňovom súpise neboli zaznamenaní žiadni sedliaci ani želiari, a teda ani žiadne polia, lúky či vinohrady.⁸⁴ V daňovom súpise z roku 1720 bolo v Banke zaznamenaných 15 sedliakov, tí sa však venovali len vinohradníctvu, keďže polia a lúky tu zaznamenané neboli. Celková rozloha zaznamenaných vinohradov bola 91 kopáčov.⁸⁵ Z Banky sa tak stala výlučne vinohradnícka dedina, rovnako tomu bolo aj v susednej Trnave.

Keďže v Banke sa nenachádzali žiadne polia ani lúky, ktoré by mohli sedliaci obrábať, museli popri práci vo svojich vinohradoch, chodiť pracovať aj do susedného Vinného, aby si zabezpečili dostatok prostriedkov k prežitiu. Matej Bel napr. uvádza, že sedliaci z Banky chodili do Vinného pásť dobytok, čím „si vyslúžili nejaký ten groš.“⁸⁶

Na východ od Vinného sa nachádzajú ďalšie dediny, v ktorých sa obyvatelia popri roľníctve venovali aj vinohradníctvu a svoje vinohrady tu mala samozrejme aj šľachta a cirkev. Ide o obce Kaluža, Klokočov, Kusín, Jovsa, Poruba pod Vihorlatom a Vyšná Rybnica.

81 BEL, Matej. *Užská stolica*. Bratislava: Zemplínsky valal, 1999, s. 23-24, 48. Preklad: SLANINKA, Martin.

82 BEL, Matej. *Užská stolica*. Bratislava: Zemplínsky valal, 1999, s. 69. Preklad: SLANINKA, Martin.

83 HORVÁT, Adam z Pavloviec. *Popis Užskej stolice*. KOČAN, Jozef – MOLNÁR, Martin (zost.). Pavlovce nad Uhom: Jozef Rovňák – Excel, 2010, s. 19, 32. Preklad: SLANINKA, Martin.

84 MIŠÍKOVÁ, Alena. Hospodárske pomery na dedinách michalovského panstva v 18. a prvej polovici 19. storočia. In KOTULIČ, Rastislav (ed.). *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky ANNO 2009*. Prešov: Prešovská univerzita, 2009, s. 257; MIŠÍKOVÁ, Alena. Hospodárske a sociálne pomery na panstve Michalovce v 18. storočí a prvej polovici 19. storočia. In DOMENOVÁ, Marcela – MAGDOŠKO, Drahoslav (eds.). *Poznávanie dejín Slovenska. Pramene, metódy a poznatky*. Prešov – Košice: Universum – Katedra histórie Filozofickej fakulty UPJŠ, 2015, s. 306.

85 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 150. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras/adatlap/8294.

86 BEL, Matej. *Užská stolica*. Bratislava: Zemplínsky valal, 1999, s. 69. Preklad: SLANINKA, Martin.

Kaluža bola v roku 1715 vyľudnenou dedinou, keďže v celokrajinskom daňovom súpise boli zaznamenané len dve sedliacke usadlosti. K obidvom usadlostiam patrili aj vinohrady, avšak len jeden sedliak svoj vinohrad o rozlohe dvoch kopáčov obhospodaroval. Ten druhý síce mal v držbe vinohrad o rozlohe šiestich kopáčov, ale v súpise je uvedené, že ide o spustnutý vinohrad.⁸⁷ V zemepanskom súpise majetkov Imricha Gomboša, tiež z roku 1715, sa uvádza, že sa tam nachádzali aj ďalšie vinohrady patriace k trom opusteným sedliackym usadlostiam, pričom Imrich Gomboš tu vlastnil celkom päť opustených usadlostí. Pri dvoch z nich sa ešte uvádza, že priemerná produkcia vína z týchto vinohradov bola štyri sudy vína. Tretí vinohrad bol spustnutý.⁸⁸ V Kaluži sa nachádzala aj vínná pivnica spolu s domom vincúra. V roku 1729 bol vincúrom zeman Bartolomej Bálint žijúci priamo v Kaluži, ktorý mal na starosti vinohrady patriace barónovi Imrichovi Stáraiovi.⁸⁹

V roku 1720 už bolo v Kaluži zaznamenaných päť sedliackych usadlostí, avšak len jeden sedliak mal v držbe vinohrad s rozlohou troch kopáčov. Aj keď sa domáci obyvatelia Kaluže vinohradníctvu v tomto období veľmi nevenovali, v daňovom súpise bolo zaznamenaných ešte 12 cudzích vinohradníkov, ktorí obrábali vinohrady s celkovou rozlohou 47 kopáčov. Pochádzali najmä zo susedného Vinného a Klokočova, ďalší boli z Lúčok či z Poruby pod Vihorlatom. Dokopy boli v Kaluži v roku 1720 zaznamenané vinohrady s celkovou rozlohou 50 kopáčov.⁹⁰

Počet obyvateľstva v Kaluži sa postupne zvyšoval. V súpise z roku 1724 bolo v dedine zaznamenaných už osem sedliackych usadlostí, pričom traja sedliaci mali aj vinohrady s celkovou rozlohou osem kopáčov. Dvaja sedliaci obrábali vinohrady s rozlohou dvoch kopáčov a jeden sedliak mal vinohrad s rozlohou štyroch kopáčov. Všetci traja sedliaci dorobili zo svojich vinohradov po jednom sude vína. V roku 1735 žilo v Kaluži už 12 sedliackych rodín, jeden želiar a dve vdovy po sedliakoch, pričom vinohradníctvu sa venovali už štyria sedliaci. Sedliaci obrábali vinohrady s rozlohou tri, štyri, päť a šesť kopáčov, dokopy 18 kopáčov. V tomto roku musela byť veľmi slabá úroda, keďže všetci štyria dorobili dokopy iba jeden sud vína.⁹¹

87 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 148. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/1721.

88 https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.049.-No.013.
https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.063.-No.007.
https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.108.-No.030.
https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.120.-No.020.
https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.146.-No.012.

89 KÓNYA, Peter. K vinohradníctvu na severnom okraji vinohradníckych oblastí v Užskej a Zemplínskej stolici v 17. – 19. storočí. In GRÓFOVÁ, Mária – LUKAČKA, Ján (zost.). *Vinicola Carpathensis (k 65. narodeninám univ. prof. PhDr. Jozefa Bad'uríka, CSc.)*. Bratislava: Stimul – Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2011, s. 111-112.

90 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 150. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras/adatlap/8297.

91 KÓNYA, Peter. K vinohradníctvu na severnom okraji vinohradníckych oblastí v Užskej a Zemplínskej stolici v 17. – 19. storočí. In GRÓFOVÁ, Mária – LUKAČKA, Ján (zost.). *Vinicola Carpathensis (k 65. narodeninám univ. prof. PhDr. Jozefa Bad'uríka, CSc.)*. Bratislava: Stimul – Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2011, s. 111-112.

Barón Imrich Stárai vlastnil v Kaluži dve väčšie vinice, ktoré sa volali *Starinka* a *Sikorka*. *Starinka* (*Sztarinka*) mala pôvodne rozlohu 30 kopáčov, ale po kultivácii bola zväčšená na 40 kopáčov, pričom ročne sa z nej vyprodukovalo 20, 24, niekedy aj 26 sudov vína. Víno zo *Starinky* sa bežne predávalo po deväť zlatých za jeden sud. Väčšiu rozlohu mala vinica *Sikorka*. Pôvodne to bolo 50 kopáčov, v roku 1736 bola už zväčšená na 60 kopáčov. Ročne sa z nej dorobilo 20, 30 a v lepších rokoch dokonca až 40 sudov vína. Víno dorobené z hrozna dopestovaného na *Sikorke* na svahu otočeného priamo na juh patrilo medzi tie kvalitnejšie z tejto oblasti, keďže jeden sud tohto vína sa predával až za 14 uhorských zlatých. Zvyšné víno z tejto vinice sa predávalo spravidla po 10 zlatých za jeden sud. V Kaluži sa spomína ešte vinica *Zardovanka*, z ktorej sa bežne dorobilo šesť až sedem sudov vína ročne. Neuvádza sa však jej rozloha a ani cena vína, ale vzhľadom na jej nízku produkciu bola buď oveľa menšia alebo oveľa zanedbanejšia než predošlé vinice.⁹² Priemerné víno zo susedného Vinného či z Trnavy sa predávalo spravidla po päť až šesť uhorských zlatých, tie kvalitnejšie po 10 uhorských zlatých za jeden sud.

Vinohrady, ktoré v Kaluži obrábali poddaní, boli z dlhodobého hľadiska zrejme veľmi málo výnosné, preto ich poddaní postupne prestali obrábať a časom spustli. Dokazuje to aj daňový súpis Uzskej stolice z roku 1750, v ktorom bolo zaznamenaných celkom 14 poddanských usadlostí (13 sedliakov a jedna vdova), ale v dedine už neboli zaznamenané žiadne vinohrady. Obyvatelia Kaluže sa vinohradníctvu začali opäť venovať až v 70-tych rokoch 18. storočia.⁹³

V susednom **Klokočove** boli v celokrajinskom daňovom súpise z roku 1715 zaznamenaní celkom piati sedliaci, pričom všetci sa venovali aj vinohradníctvu. Štyria sedliaci obrábali vinohrady, každý s rozlohou štyroch kopáčov a jeden sedliak s rozlohou troch kopáčov. Dokopy boli v súpise zaznamenané vinohrady o rozlohe 19 kopáčov.⁹⁴ V súpise z roku 1720 boli v Klokočove zaznamenaní šiesti sedliaci, ale ani jeden vinohrad.⁹⁵ Zrejme kvôli malej výnosnosti sa obyvatelia Klokočova prestali venovať vinohradníctvu a miestne vinohrady boli načas neobrábané. Koncom 30-tych rokov sa obyvatelia už opäť venovali aj vinohradníctvu, keďže v daňovom súpise Sobraneckého okresu Uzskej stolice z roku 1738 boli v Klokočove zaznamenané vinohrady s celkovou rozlohou 19 kopáčov, rovnako ako v roku 1715. V roku 1738 sa počet sedliackych usadlostí znížil na päť, ale pribudli dve želiarske domá-

92 ADAM, Ján. Michalovské panstvo. In SEKELA, Vladimír – JÁGER, Mikuláš (zost.). *Dejiny Michaloviec*. Košice – Michalovce: TypoPress – Mestský úrad, 2007, s. 73; ADAM, Ján. Michalovské panstvo. In MOLNÁR, Martin – STARJÁK, Matej (zost.). *Michalovce a okolie. Šľachta*. Michalovce – Prešov: Mestské kultúrne stredisko – Zemplínske múzeum – Počítače AIO, 2015, s. 15-16. Súpis a ocenenie majetkov baróna Imricha Stáraia, s. 17, 32-33, 69, 387-388. Uložené v Zemplínskom múzeu v Michalovciach.

93 KÓNYA, Peter. K vinohradníctvu na severnom okraji vinohradníckych oblastí v Uzskej a Zemplínskej stolici v 17. – 19. storočí. In GRÓFOVÁ, Mária – LUKÁČKA, Ján (zost.). *Vinicola Carpathensis (k 65. narodeninám univ. prof. PhDr. Jozefa Baďuríka, CSc.)*. Bratislava: Stimul – Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2011, s. 112.

94 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 148. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/1722.

95 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 151. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras/adatlap/8300.

nosti.⁹⁶ Z týchto piatich usadlostí vlastnil barón Imrich Stárai celkom tri usadlosti, avšak všetky tri boli evidované ako opustené. Ku každej z nich patrili aj vinohrad.⁹⁷

Vinohradníctvu sa venovali aj obyvatelia **Kusína**. V Kusíne boli v roku 1715 zaznamenané len štyri sedliacke usadlosti, pričom vinohrady s celkovou rozlohou 13 kopáčov mali v držbe traja sedliaci (štyri, tri a šesť kopáčov).⁹⁸ Vinohrady v Kusíne a tiež v niektorých nasledujúcich dedinách už neboli také výnosné a víno také kvalitné ako napr. vo Vinnom či v Trnave, preto ich obyvatelia postupne prestali obrábať a venovali sa už len roľníctvu, poprípade iným hospodárskym činnostiam. V daňovom súpise z roku 1720 už v Kusíne neboli zaznamenané žiadne vinohrady.⁹⁹ Vinohrady v Kusíne sa opäť spomínajú až v roku 1738, avšak nevieme či išlo o produkčné vinohrady, keďže patrili k šiestim opusteným usadlostiam, ktoré boli majetkom baróna Imricha Stáraia.¹⁰⁰

Podobná situácia nastala aj v susednej **Jovse**, kde v daňovom súpise z roku 1715 boli zaznamenané štyri sedliacke usadlosti, pričom vinohrady o celkovej rozlohe štyroch kopáčov obrábali dvaja sedliaci. Obidvaja mali vinohrad s rozlohou dvoch kopáčov. V súpise sa ešte uvádza, že k dedine patrili les, kde rástli stromy s veľmi vhodným drevom na výrobu vinohradníckych putní a sudov na víno.¹⁰¹ Obyvatelia Jovsy tak mohli putne a sudy vyrábať nielen pre svoje potreby, ale aj pre vinohradníkov z okolitých dedín. V celokrajinskom daňovom súpise z roku 1720 už v Jovse neboli zaznamenané žiadne vinohrady.¹⁰²

V **Nemeckej Porube** (dnes **Poruba pod Vihorlatom**) boli v celokrajinskom daňovom súpise z roku 1715 zaznamenaní celkom štrnásť sedliaci a dvaja želiari. Produkčné vinohrady mali v držbe len traja sedliaci s celkovou výmerou 10 kopáčov. Dvaja z nich mali vinohrady s rozlohou dvoch kopáčov a jeden o rozlohe šiestich kopáčov. V súpise bol ešte zaznamenaný jeden sedliak so spusteným vinohradom

96 KÓNYA, Peter. Vývin obce v 18. storočí (1711 – 1780). In KÓNYA, Peter a kol. *Dejiny Klokočova*. Klokočov: 2005, s. 78; KÓNYA, Peter. K vinohradníctvu na severnom okraji vinohradníckych oblastí v Užskej a Zemplínskej stolici v 17. – 19. storočí. In GRÓFOVÁ, Mária – LUKAČKA, Ján (zost.). *Vinicola Carpathensis (k 65. narodeninám univ. prof. PhDr. Jozefa Baďurika, CSc.)*. Bratislava: Stimul – Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2011, s. 116.

97 https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a-Fasc.120-No.031.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a-Fasc.120-No.033/a.

98 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 148. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/1723.

99 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 151. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras/adatlap/8299.

100 https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a-Fasc.120-No.031.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a-Fasc.120-No.033/a.

101 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 148. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/1724.

102 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 150. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras/adatlap/8298.

o rozlohe štyroch kopáčov.¹⁰³ Tak ako v predošlých prípadoch, aj v Porube bolo vinohradníctvo zrejme veľmi málo výnosné a obyvatelia sa časom prestali vinohradníctvu venovať. V roku 1720 už v Porube neboli zaznamenané žiadne vinohrady.¹⁰⁴ Podobne ako v Jovse, aj v chotári Poruby sa nachádzali rozsiahle lesy bohaté na kvalitné drevo. V súpise Užskej stolice z roku 1735 bolo v Porube zaznamenaných 25 poddanských domácností, pričom 10 poddaných sa popri roľníctve venovalo aj remeselnej výrobe. Z týchto desiatich remeselníkov sa až šiesti venovali debnárstvu a štyria kolárstvu.¹⁰⁵ Miestni debnári vyrábali okrem iného aj sudy, s ktorými mohli zásobovať vinohradníkov v okolitých dedinách.

V neďalekej **Vyšnej Rybnici** sa v roku 1715 vinohradníctvu venoval len jeden sedliak, ktorý obrábal vinohrad s rozlohou jedného kopáča. V dedine bolo v tomto roku v daňovom súpise zaznamenaných celkom 11 sedliakov a jeden želiar.¹⁰⁶ Situácia bola podobná aj o päť rokov neskôr, kedy bolo v dedine zaznamenaných celkom 13 sedliakov a jeden želiar. Vinohradníctvu sa stále venoval ten istý sedliak, ale obrábal už väčší vinohrad s rozlohou dvoch kopáčov.¹⁰⁷

Vihorlatské vrchy sa pri Vyšnej Rybnici stáčajú juhovýchodným smerom a na ich upätí sa nachádzali ďalšie roľnícko-vinohradnícke dediny, ktoré patrili do michalovského panstva. Od Vyšnej Rybnice smerom na juhovýchod to boli Hlivištia, Baškovce, Choňkovce, Koňuš, Priekopa, Porúbka a Koromľa.

V **Hlivištiach** bolo v celokrajinskom daňovom súpise z roku 1715 zaznamenaných celkom sedem sedliackych usadlostí, pričom vinohrady mali len dvaja sedliaci s celkovou rozlohou osem kopáčov. Jeden sedliak obrábal vinohrad s rozlohou piatich kopáčov a druhý s rozlohou troch kopáčov.¹⁰⁸ Situácia bola veľmi podobná aj v roku 1720, kedy bolo v dedine zaznamenaných celkom osem sedliackych usadlostí a vinohradníctvu sa venovali tiež len dvaja sedliaci. Avšak rozloha vinohradov sa o trochu zmenšila, zaznamenané vinohrady mali celkovú rozlohu sedem kopáčov. Jeden sedliak mal vinohrad o rozlohe troch kopáčov, druhý s rozlohou štyroch kopáčov.¹⁰⁹ V roku 1738 sa spomína jeden zemepanský vinohrad patriaci barónovi Imrichovi Stáraiovi, ktorý bol predtým majetkom Imricha Gomboša.¹¹⁰

103 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 149. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagos-osszeiras/adatlap/1725.

104 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 151. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras/adatlap/8301.

105 MIŠÍKOVÁ, Alena. Dejiny obce do roku 1848. In MOLNÁR, Martin (zost.). *Poruba pod Vihorlatom v toku času*. Poruba pod Vihorlatom: Excel enterprise, 2010, s. 47.

106 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 148. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagos-osszeiras/adatlap/1726.

107 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 150. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras/adatlap/8304.

108 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 148. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagos-osszeiras/adatlap/1730.

109 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 150. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras/adatlap/8305.

110 https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.120.-No.031. https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.120.-No.033/a.

V susedných **Baškovciach** bolo v roku 1715 v celokrajinskom daňovom súpise zaznamenaných celkom šesť sedliackych usadlostí, avšak ani jeden sedliak sa už vinohradníctvu aktívne nevenoval. V súpise bol zaznamenaný len jeden spustnutý vinohrad s rozlohou štyroch kopáčov.¹¹¹ Rovnaká situácia bola v dedine aj v roku 1720, kedy tiež neboli zaznamenané žiadne produkčné vinohrady.¹¹² Aj keď sa poddaní v Baškovciach už vinohradníctvu aktívne nevenovali, v dedine stále existovala jedna veľká produkčná zemepanská vinica. Začiatkom 18. storočia ešte patrila Imrichovi Gombošovi a neskôr, keď boli majetky Imricha a Juraja Gombošovcov skonfiškované, stala sa majetkom baróna Imricha Stáraia. V roku 1738 predstavovala produkcia z tejto vinice 12 sudov vína. V súpise skonfiškovaných majetkov sa ešte uvádza, že v minulosti bola produkcia vína z tejto vinice oveľa vyššia, avšak vinica bola dlhodobo zanedbávaná a je potrebné, aby prebehla jej kultivácia.¹¹³ Táto vinica mala v roku 1742 hodnotu až 400 rýnskych zlatých a rovnako ako v roku 1738, aj v roku 1742 z nej bolo vyprodukovaných 12 sudov vína.¹¹⁴ Barón Imrich Stárai vlastnil túto vinicu do roku 1746.¹¹⁵

V prvej polovici 18. storočia boli **Choňkovce** najväčšou vinohradníckou dedinou vo východnej časti michalovského panstva. V celokrajinskom daňovom súpise z roku 1715 bolo v Choňkovciach zaznamenaných celkom 16 sedliackych poddanských usadlostí, pričom piati sedliaci obrábali produkčné vinohrady s celkovou rozlohou 10 kopáčov. Ďalší siedmi sedliaci síce mali vinohrady s celkovou rozlohou 19 kopáčov, ale tie boli zaznamenané ako spustnuté.¹¹⁶ Značne odlišná situácia bola zaznamenaná v daňovom súpise z roku 1720, kedy sa rozloha produkčných vinohradov v Choňkovciach zväčšila z 10 až na 43 kopáčov a počet sedliackych usadlostí vzrástol na 20, avšak z tunajších poddaných mali vinohrady už len dvaja sedliaci s celkovou rozlohou 12 kopáčov. Jeden obrábal vinohrad s rozlohou deviatich kopáčov, ten druhý s rozlohou troch kopáčov. Ďalšie vinohrady o rozlohe 11 kopáčov

111 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 147. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/1731.

112 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 150. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras/adatlap/8306.

113 https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.012.-No.022.a.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.012.-No.022.b.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.068.-No.014.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.049.-No.015.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.049.-No.016.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.085.-No.024.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.123.-No.013.

114 https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a.-Fasc.145.-No.102.

115 ŠA Prešov, f. Rod Stárai z Michaloviec, kr. 14, inv. č. 202, No. 3123. Svedectvo užského slúžneho o dražbe vinice v Baškovciach a kúrie v Sobranciach patriacej Imrichovi Stáraiovi.

116 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 148. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/1732.

obrábali dvaja cudzí vinohradníci. Jeden z nich pochádzal zo susedných Hlivíšť a obrábal vinohrad o rozlohe päť kopáčov. Ten druhý bol obyvateľom neďalekých Sobraniec a jeho vinohrad mal rozlohu šesť kopáčov. Vinohrad, resp. vinohrady s rozlohou až 20 kopáčov patrili miestnemu pravoslávne kňazovi (*Ruthens Sacerdos*).¹¹⁷ Vinohrady v Choňkovciach existovali aj v nasledujúcich desaťročiach, keďže poddanské vinohrady sa tu konkrétne spomínajú v súpisoch skonfiškovaných majetkov Imricha a Juraja Gomboša z rokov 1738 a 1739, avšak bez podrobnejších údajov.¹¹⁸

V susednej dedine **Koňuš** bolo v celokrajinskom daňovom súpise z roku 1715 zaznamenaných celkom deväť sedliackych poddanských usadlostí a jedna želiarska, ale iba dvaja sedliaci mali produkčné vinohrady o celkovej rozlohe štyroch kopáčov. Jeden z nich obrábal vinohrad s rozlohou troch kopáčov a druhý s rozlohou len jedného kopáča. V súpise boli zaznamenané aj spustnuté vinohrady piatich sedliakov, ktorých rozloha bola vtedy až 27 kopáčov.¹¹⁹ V roku 1720 už bola väčšina spustnutých vinohradov skultivovaná a zaznamenané vinohrady mali celkovú rozlohu 21 kopáčov. Zdvojnásobil sa aj počet sedliackych poddanských usadlostí z deväť na 17 a v dedine bola stále jedna želiarska usadlosť. Vinohrady s celkovou rozlohou 17 kopáčov obrábal štyria tunajší sedliaci a jeden vinohrad s rozlohou štyroch kopáčov obhospodaroval jeden obyvateľ so susednej Priekopy.¹²⁰ Tunajšie vinohrady spomenul vo svojom diele aj Adam Horvát, ktorý o Koňuši uvádza, že „*sa nachádza v lesoch pod horami. Neveľmi vhodné miesto pre siatie ozimín. Má aj nejaké vinice, čo stačí pre miestnu spotrebu.*“¹²¹ Rovnaký popis dediny a malé vinohrady uvádza aj Matej Bel.¹²² Vinohrady v Koňuši vlastnil v tomto období aj zemepán Juraj Gomboš, avšak neskôr v roku 1753 sa spomínajú už ako spustnuté.¹²³

117 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 150. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras/adatlap/8308.

118 https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156_-_a_-_Fasc.012_-_No.022/a.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156_-_a_-_Fasc.012_-_No.022/b.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156_-_a_-_Fasc.068_-_No.014.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156_-_a_-_Fasc.049_-_No.015.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156_-_a_-_Fasc.049_-_No.016.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156_-_a_-_Fasc.085_-_No.024.

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156_-_a_-_Fasc.123_-_No.013.

119 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 148. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/1735.

120 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 151. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras/adatlap/8307.

121 HORVÁT, Adam z Pavloviec. *Popis Užskej stolice*. KOČAN, Jozef – MOLNÁR, Martin (zost.). Pavlovce nad Uhom: Jozef Rovňák – Excel, 2010, s. 36. Preklad: SLANINKA, Martin.

122 BEL, Matej. *Užská stolica*. Bratislava: Zemplínsky valal, 1999, s. 67. Preklad: SLANINKA, Martin.

123 https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156_-_a_-_Fasc.012_-_No.025/a.

V roku 1715 boli v celokrajinskom daňovom súpise **Priekopy** zaznamenané len štyri sedliacke poddanské usadlosti a vinohradníctvu sa aktívne venovali dvaja sedliaci, pričom každý z nich obrábal vinohrad o rozlohe troch kopáčov. Produkčné vinohrady mali celkovú rozlohu šesť kopáčov. Spustnuté vinohrady v Priekope zaznamenané neboli.¹²⁴ V roku 1720 sa zvýšil počet sedliackych poddanských usadlostí síce len na päť, ale celková rozloha vinohradov vzrástla zo šesť na 15 kopáčov. Z piatich sedliakov sa vinohradníctvu venovali štyria. Jeden z nich, Michael Suba mal vinohrad aj v susednej dedine Koňuš.¹²⁵

V **Porúbke** bolo v celokrajinskom daňovom súpise z roku 1715 zaznamenaných sedem sedliackych poddanských usadlostí a celková rozloha produkčných vinohradov bola 16 kopáčov. Zo siedmich sedliakov sa vinohradníctvu popri roľníctve venovali piati.¹²⁶ V roku 1720 síce klesol počet sedliackych poddanských usadlostí zo sedem na šesť, avšak rozloha produkčných vinohradov vzrástla zo 16 na 22 kopáčov. Vinohradníctvu sa vtedy venovali všetci sedliaci v Porúbke.¹²⁷

Susedná dedina **Koromľa** bola najvýchodnejšou dedinou na michalovskom panstve. V Koromli bolo v celokrajinskom daňovom súpise z roku 1715 zaznamenaných až 17 sedliackych poddanských usadlostí a tri želiarske. Celková rozloha produkčných vinohradov však bola len 13 kopáčov, pričom vinohradníctvu sa venovalo len päť sedliakov. Jeden sedliak mal ešte spustnutý vinohrad s rozlohou jedného kopáča.¹²⁸ V roku 1720 sa zvýšil počet sedliackych poddanských usadlostí zo 17 na 19, a želiari už v dedine neboli žiadni. Rozloha produkčných vinohradov, ktoré obrábali ôsmi tamojší sedliaci sa zvýšila len nepatrne z 13 na 14 kopáčov. V súpise boli ešte zaznamenaní aj piati cudzí vinohradníci, ktorí mali v Koromli vinohrady dokopy o rozlohe 10 kopáčov. Cudzí vinohradníci pochádzali zo susedných dedín Husák, Petrovce, Vyšné Nemecké, Tibava a Nevické. Celková rozloha zaznamenaných vinohradov v Koromli v roku 1720 bola 24 kopáčov.¹²⁹ Adam Horvát pri popise tejto dediny uvádza, že „leží tiež na neúrodných kopcoch s malými vinicami.“¹³⁰

Neďaleká **Tibava** patrila v predošlých storočiach medzi jednu z najvýznamnejších vinohradníckych lokalít vo východnej časti michalovského panstva. Avšak

https://archives.hungaricana.hu/en/urbarium/HU_MNL_OL_E_156-a-Fasc.012-No.025/b.

124 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 149. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagos-osszeiras/adatlap/1737.

125 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 151. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras/adatlap/8309.

126 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 149. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagos-osszeiras/adatlap/1738.

127 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 151. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras/adatlap/8310.

128 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 148. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagos-osszeiras/adatlap/1740.

129 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 151. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras/adatlap/8314.

130 HORVÁT, Adam z Pavloviec. *Popis Užskej stolice*. KOČAN, Jozef – MOLNÁR, Martin (zost.). Pavlovce nad Uhom: Jozef Rovňák – Excel, 2010, s. 36. Preklad: SLANINKA, Martin.

v rokoch 1715 a 1720 bola Tibava podľa celokrajinských daňových súpisov úplne vyľudnená a nebol tam zaznamenaný ani jeden sedliak či želiar.¹³¹ Zaujímavé ale je, že v daňovom súpise Koromle z roku 1720 je zaznamenaný jeden sedliak z Tibavy, ktorý tam mal vinohrad o rozlohe troch kopáčov.

V **Komárovciach**, nachádzajúcich sa juhozápadne od Tibavy, síce v roku 1715 neboli zaznamenané žiadne vinohrady,¹³² ale v roku 1720 tam už produkčné vinohrady existovali. Zo šiestich sedliakov sa vinohradníctvu venoval iba jeden, ktorý obrábal vinohrad o rozlohe troch kopáčov.¹³³

Od Tibavy smerom na západ, cestou naspäť k Michalovciam, boli produkčné vinohrady zaznamenané ešte v dvoch dedinách, v Lúčkach a vo Veľkých Zalužiciach.

V **Lúčkach** bolo v celokrajinskom daňovom súpise z roku 1715 zaznamenaných šesť sedliackych poddanských usadlostí, pričom štyria sedliaci sa popri roľníctve venovali aj vinohradníctvu. Celková rozloha zaznamenaných produkčných vinohradov bola v tomto roku 11 kopáčov.¹³⁴ Situácia v dedine sa radikálne zmenila v roku 1720, kedy bola dedina zrejme celá vyľudnená, keďže v daňovom súpise nebol zaznamenaný ani jeden poddaný.¹³⁵

Taktiež **Veľké Zalužice** boli v tomto období vyľudnenou dedinou, keďže v roku 1715 bol v dedine zaznamenaný len jeden sedliak, ktorý sa popri roľníctve venoval aj vinohradníctvu. Obrábal vinohrad s rozlohou dvoch kopáčov.¹³⁶ V roku 1720 nastala vo Veľkých Zalužiciach rovnaká situácia ako v Lúčkach, v dedine už nebol zaznamenaný ani jeden sedliak či želiar.¹³⁷

V susedných **Malých Zalužiciach** boli ešte v celokrajinskom daňovom súpise z roku 1715 zaznamenané spustnuté vinohrady s celkovou rozlohou štyroch kopáčov, na ktorých sa už vtedy pásol dobytok a ktoré mali dvaja sedliaci, rovnako po dvoch kopáčoch.¹³⁸ Avšak ani v roku 1720 vinohrady neboli obnovené a obyvatelia sa venovali už len roľníctvu.¹³⁹ Vinohrady sa v Malých Zalužiciach nespomínajú už ani v nasledujúcom období.

131 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 152.

132 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 149. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/1699.

133 http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras/adatlap/8353.

134 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 148. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/1709.

135 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 151.

136 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 149. http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/1714.

137 ACSÁDY, Ignác. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában*. Budapest, 1896, s. 151.

138 http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/1715.

139 http://adatbazisokonline.hu/sk/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras/adatlap/8289.

Tab. 1. Údaje týkajúce sa vinohradníckych lokalít na michalovskom panstve podľa celokrajinských daňových súpisov z rokov 1715 a 1720. U – počet všetkých usadlostí, UV – počet usadlostí s vinohradmi, V – rozloha vinohradov v kopáchoch, P – priemerná rozloha vinohradov pripadajúca na jednu usadlosť s vinohradmi, CV – počet cudzích vinohradníkov.

Obec	1715				1720				
	U	UV	V	P	U	UV	CV	V	P
Banka	0	0	0	0	15	15	0	91	6,06
Hlivištia	7	2	8	4	8	2	0	7	3,5
Choňkovce	16	2	10	5	20	3	2	43	8,6
Jovsa	4	2	4	2	10	0	0	0	0
Kaluža	2	1	2	2	5	1	12	50	3,84
Klokočov	5	5	19	3,8	6	0	0	0	0
Komárovce	8	0	0	0	6	1	0	3	3
Koňuš	10	2	4	2	18	4	1	21	4,2
Koromľa	20	5	13	2,6	19	8	5	24	1,84
Krivošťany	23	8	33	4,12	17	11	0	44	4
Kusín	4	3	13	4,3	6	0	0	0	0
Lúčky	6	4	11	2,75	0	0	0	0	0
Michalovce	7	0	0	0	15	0	0	7	0
Oreské	8	0	0	0	13	8	19	120	4,44
Poruba pod Vihorlatom	16	3	10	3,33	13	0	0	0	0
Porúbka	7	5	16	3,2	6	6	0	22	3,66
Priekopa	4	2	6	3	5	4	0	15	3,75
Staré	29	20	78	3,9	25	24	22	151	3,28
Trnava pri Laborci	8	6	27	4,5	6	6	15	102	4,85
Veľké Zalužice	1	1	2	2	0	0	0	0	0
Vinné	18	15	64	4,26	28	26	24	272	5,44
Vyšná Rybnica	12	1	1	1	14	1	0	2	2
Zbudza	3	1	2	2	3	0	0	0	0
Spolu	218 (401)	88	323	3,67	258 (469)	120	100	974	4,42

V zátvorkách je uvedený počet zaznamenaných poddanských usadlostí vo všetkých dedinách a mestečkách michalovského panstva.¹⁴⁰

140 Podľa MIŠÍKOVÁ, Alena. Hospodárske pomery na dedinách michalovského panstva v 18. a prvej polovici 19. storočia. In KOTULIČ, Rastislav (ed.). *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky ANNO 2009*. Prešov: Prešovská univerzita, 2009, s. 258; MIŠÍKOVÁ, Alena. Hospodárske a sociálne pomery na panstve Michalovce v 18. storočí a prvej polovici 19. storočia. In DOMENOVÁ, Marcela – MAGDOŠKO, Drahošlav (eds.). *Poznávanie dejín Slovenska. Pramene, metódy a poznatky*. Prešov – Košice: Universum – Katedra histórie Filozofickej fakulty UPJŠ, 2015, s. 307.

Na michalovskom panstve sa v prvej polovici 18. storočia nachádzali celkom tri mestecká a 55 dedín, dokopy 58 sídlisk. Produkčné vinohrady patriace k poddanským usadlostiam boli v celokrajinskom daňovom súpise z roku 1715 zaznamenané celkom v 19 sídliskách, čo predstavuje tretinu všetkých sídlisk michalovského panstva. Výnimkou boli len vinohrady priamo v Michalovciach, ktoré patrili k panskému majeru. Najrozsiahlejšie vinohrady sa nachádzali v Starom (78 kopáčov), Vinnom (64), Krivošfanoch (33), Trnave pri Laborci (27) a v Klokočove (19). Celková rozloha zaznamenaných produkčných vinohradov v roku 1715 predstavovala 323 kopáčov. V dnešných plošných mierach by to predstavovalo približne 872,1 árov, pri prepočte s hodnotou 2,7 áru, ktorú predstavuje jeden kopáč. Na celom michalovskom panstve bolo vtedy zaznamenaných 401 poddanských usadlostí (359 sedliackych a 42 želiarskych), pričom usadlostí, ku ktorým patrili aj vinohrady bolo celkom 88, čo predstavuje necelú štvrtinu všetkých usadlostí na panstve. K jednej roľnícko-vinohradníckej usadlosti tak v priemere patrila vinohrad o rozlohe 3,67 kopáča. Najväčšia priemerná rozloha vinohradov patriacich k jednej roľnícko-vinohradníckej usadlosti v jednotlivých sídliskách bola v Choňkovciach (5 kopáčov), Trnave pri Laborci (4,5), Kusíne (4,3), Vinnom (4,26), Krivošfanoch (4,12), Hlivištiach (4), Starom (3,9) a v Klokočove (3,8).

O päť rokov neskôr sa celková hospodárska situácia na michalovskom panstve podstatne zlepšila, čo sa týkalo aj vinohradníctva. Počet sídlisk, v ktorých boli v celokrajinskom daňovom súpise z roku 1720 zaznamenané vinohrady obrábané poddanými sa síce znížil z 19 na 16, avšak celková rozloha produkčných vinohradov sa stonásobila. Kým v roku 1715 bola rozloha vinohradov 323 kopáčov, v roku 1720 to bolo až 974 kopáčov (približne 2 629,8 árov). Najrozsiahlejšie vinohrady sa nachádzali vo Vinnom (272 kopáčov), Starom (151), Oreskom (120), Trnave pri Laborci (102) a v Banke (91). Zvýšil sa aj počet poddanských usadlostí na panstve zo 401 na 469 (427 sedliackych, 41 želiarskych a jedna slobodnícka), pričom počet usadlostí, ku ktorým patrili vinohrady tiež vzrástol z 88 na 120, čo predstavovalo približne štvrtinu všetkých poddanských usadlostí na panstve.

V celokrajinských daňových súpisoch z roku 1720 boli zaznamenaní aj cudzí vinohradníci, ktorí v danej lokalite nebývali, ale mali tam vinohrad. Väčšinou išlo o obyvateľov susedných dedín, v ktorých už nebol dostatok vhodnej pôdy k zakladaniu nových vinohradov, alebo tam vôbec neboli vhodné podmienky na ich zakladanie. Zo 16 vinohradníckych lokalít boli títo cudzí vinohradníci zaznamenaní v ôsmich lokalitách. Celkový počet týchto cudzích vinohradníkov bol až 100 (celkový počet domácich vinohradníkov bol 120), pričom nešlo len o poddaných, ale nachádzali sa medzi nimi aj zemaná. Celkový počet zaznamenaných vinohradníkov bol teda 220. Najviac cudzích vinohradníkov bolo pochopiteľne zaznamenaných v najväčších vinohradníckych lokalitách, niekde ich bolo dokonca viac než domácich vinohradníkov. Vo Vinnom bolo zaznamenaných 26 domácich a 24 cudzích vinohradníkov, v Starom 24 domácich a 22 cudzích, v Oreskom bolo len osem domácich a až 19 cudzích, v Trnave pri Laborci len šesť domácich a až 15 cudzích a v Kaluži bol dokonca zaznamenaný len jeden domáci a až 12 cudzích vinohradníkov. Zvýšila sa aj celková priemerná rozloha vinohradu pripadajúca na jedného vinohradníka z 3,67 kopáča v roku 1715 na 4,42 kopáča v roku 1720. Najväčšia priemerná rozloha vinohradu v jednotlivých vinohradníckych lokalitách pripadajúca na jedného vinohradníka

bola v Choňkovciach (8,6 kopáča), Banke (6,06), Vinnom (5,44), Trnave pri Laborci (4,85), Oreskom (4,44) a v Koňuši (4,2).

Pre väčšinu poddaných na michalovskom panstve, ktorí sa venovali vinohradníctvu, predstavovala táto činnosť spravidla len doplnkový zdroj obživy popri roľníctve a chove hospodárskych zvierat. Kým ešte v roku 1715 mali všetky miestne vinohradnícke lokality charakter roľnícko-vinohradníckych dedín a mestečiek, tak v roku 1720 nastala výnimočná situácia v Trnave pri Laborci a v Banke. V celokrajinských daňových súpisoch týchto dvoch dedín neboli zaznamenané žiadne polia ani lúky patriace k jednotlivým poddanským usadlostiam, ktoré by ich obyvatelia mohli obrábať, avšak všetci obyvatelia mali vinohrady. Trnavu pri Laborci a Banku preto môžeme označiť za výlučne vinohradnícke obce nachádzajúce sa na michalovskom panstve v tomto období.

Keďže celokrajinské daňové súpisy z rokov 1715 a 1720 neboli najpresnejšie a zároveň do nich neboli zaznamenávané vinohrady patriace šľachte, cirkvi či novovysadené vinohrady, musíme všetky zistené hodnoty týkajúce sa rozlohy vinohradov, počtu usadlostí a ďalších údajov, považovať len za minimálny stav odrážajúci skutočnú situáciu na michalovskom panstve v tomto období.

POČIATKY HNEDOUHOĽNÉHO BANÍCTVA VO VEĽKOM KRTÍŠI A ČINNOSŤ BANE EVA¹

Pavel HRONČEK

Abstract: *The beginnings of brown coal mining in Veľký Krtíš and the mining activity in Eva Mine.* The introductory part of the study describes the beginnings of brown coal mining in the area of Veľký Krtíš at the end of the first half of the 19th century. Mining activities were concentrated in the southeastern part of the municipality, in the locality called Prevrátený Stream. In this area, coal seams were exposed at the surface by erosion in form of large potholes. At the outlets of these seams, adits began to be driven, which gradually opened the deposit. The main part of the study deals with the history of Eva Mine opened in the area.

In April 1861, Andrej Krasislav Mešša from Veľký Krtíš had officially registered the Eva mining field. In this field was subsequently opened the opening mining work - Božie požehnanie Gallery (Gallery of God's blessing). Gradually, this brown coal mine, called Eva, thanks to the skill of its owner has become a prosperous mining company, which sold its coal not only in its surroundings, but also in the cities of Šahy and Balázské Ďarmoty. The mine prospered even after the death of A. K. Mešša in 1886, when it was taken over by a skilful businessman and a graduate of the Mining Academy in Banská Štiavnica, his son Andrej. The mine flourished until the beginning of the 20th century. Later it began to gradually decline due to the loss of markets (disintegration of Austro-Hungarian Empire) and poor condition of transport system (absence of railways) until it finally ceased to exist at the beginning of the 20th century.

Key words: Brown coal. Mining history. Veľký Krtíš cadastral area. Mining underground spaces.

Banská činnosť zameriavajúca sa na ťažbu hnedého uhlia bola v minulosti sústredená na hranici historických chotárov Veľkého a Malého Krtíša v Medokýšnej doline. Medokýšna dolina sa nachádza 2 km juhovýchodne od Veľkého Krtíša. Jej priestor bol zložitý rozdelený medzi obidve obce. Ostrov katastrálneho územia Malého Krtíša ležal v katastrálnom území Veľkého Krtíša. Po zmenách v 30. rokoch 20. storočia bolo jeho katastrálne územie už kompaktné a hranica viedla po Medokýšnom potoku, ktorý je ľavostranným prítokom potoka Krtíš. Tieto zmeny spôsobili, že bane ležiace pôvodne v chotári Veľkého Krtíša (tak ich zaznamenávajú aj archívne dokumenty) sú v súčasnosti v katastrálnom území Malého Krtíša.

Prvé pokusy o ťažbu hnedého uhlia v okolí Medokýšnej doliny už v prvej polovici 19. storočia nepriamo dokladajú názvy v chotári Veľkého Krtíša na pravej strane Krtíšskeho potoka. Katastrálna mapa Veľkého Krtíša z roku 1822 tu zobrazuje a po-

1 Príspevok vznikol ako súčasť riešenia projektu VEGA, č. 1/0236/18 *Environmentálne aspekty životného prostredia vybraných banských lokalít na Slovensku v stredoveku a začiatkom novoveku.*

menúva rozsiahlu výmoľovú dolinu ako *Bánsky potok* a prislúchajúcu chotárnu časť v tvare *Zdola Bánskeho potoka*.² Môžeme predpokladať, že uhoľný sloj tu vystupoval na povrch na stenách výmoľa, tak ako to bolo v iných lokalitách západnej časti Novohradu. Voľne vystupujúce uhlie mohlo byť „ťažené“ miestnym obyvateľstvom. Názov *Bánsky potok* sa postupne vytrácal, už v katastrálnej mape z roku 1867³ bol uvedený v tvare *Bánstják*, podobne ako je tomu aj v súčasnosti. Keďže prvé kutacie práce, prípadne i ťažba uhlia neboli úradmi evidované, mohla obdobná situácia nastať aj vo východnejšie ležiacej Merdokýšnej doline, kde uhoľné sloje vychádzali na povrch v strmých stenách hlbokých a rozsiahlych výmoľov jej juhovýchodnej časti v lokalite Čerešniak a Prevrátený potok.⁴ Tento stav potvrdzujú aj prvé písomné správy o výskyte uhlia v tomto priestore.

Prvýkrát sa o výskyte uhlia na hranici chotárov Veľkého a Malého Krtíša (*Nagy és Kiskürtös*) dozvedáme z práce Eleka Fényesa z roku 1847.⁵ Ešte konkrétnejší a presnejší je Mihály Praznovszky, ktorý na základe svojho výskumu v Novohradskom župnom archíve uvádza, že v roku 1847 bola „hranica Kiskürtös známa veľkým množstvom uhlia, ktoré bolo viditeľné vo vrstvách na polovici hranice, ale stále nebolo vyťažené“.⁶ Údajne ležalo na pozemkoch rodu Kacskovics, čo dokladá aj katastrálna mapa z roku 1867.⁷ V tomto období tu mohla byť otvorená aj menšia štôľňa, na čo nepriamo poukázal významný geológ Štefan Vitalis, ktorý v jednej zo svojich početných mladších správ tvrdil, že v roku 1848 tu „baníci odmietli poslušnosť“.⁸ Otvorenie baní v 40. rokoch 19. storočia vo svojej práci uviedol aj István Gaál, ktorý ako svoje zdroje uviedol ústne podanie Andreja Meššu ml. a denníky jeho otca, a tiež staršie rukopisné práce Kamilla Kaufmanna (1894) a Jána Ulreicha (1901), ktoré však bližšie nešpecifikoval.⁹ Existenciu bane v závere rozsiahleho výmoľa Prevráteného potoka v tomto období potvrdila aj mapa druhého vojenského mapovania z roku 1854, konkrétne mapový list Sectio 44, Colone XXXIII.¹⁰ V mape bola baňa jednoznačne lokalizovaná a uvádzaná zápisom v nemeckej nomenklatúre *Kohlen schacht*, čo môžeme preložiť ako uhoľná šachta. Zobrazenie bane poukazuje na prítomnosť starých banských prác minimálne už na konci prvej polovice 19. storočia.

- 2 Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), fond Krajský súd Banská Bystrica (ďalej f. KSBB), Zbierka katastrálnych máp, Mapa V. Krtíša z roku 1822.
- 3 ŠA BB, f. KSBB, Zbierka katastrálnych máp, Mapa V. Krtíša z roku 1867.
- 4 Prevrátený potok je oficiálny geografický názov používaný súčasnou úradnou nomenklatúrou. V jednotlivých častiach textu uvádzame jeho dobový názov, tak ako ho zaznamenávajú príslušné archívne dokumenty (napr. *Prevraceni potok* či *Prevrátení potok*).
- 5 FÉNYES, Elek. *Magyarország leírása, I. rész*. Pesten: Nyomatott Beimeknél, 1847, s. 200.
- 6 PRAZNOVSZKY, Mihály. A Nógrád megyei nemesség lakóviszonyai a XIX. század első felében. In *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, roč. 8, 1981, s. 134.
- 7 ŠA BB, f. KSBB, Zbierka katastrálnych máp, Mapa V. Krtíša z roku 1867.
- 8 SZVIRCSEK, Ferenc. *Bányászkönyv. A bányászati nyersanyagkutató (barnakőszén és lignit) és a bányaművelés története Nógrád megyében a 19. – 20. században*. Sálgótarján: Nógrád Megyei Múzeum, 2000, s. 586.
- 9 GAÁL, István. A Nagy-Kürtösi barnaszén-terület. In *Annales musei nationalis Hungarici*, X., Budapest, 1912, s. 8.
- 10 Tieto mapy sú voľne dostupné na internete: <https://mapire.eu/en/>. Pozri tiež: Anonymus. *A második katonai felmérés*. Budapešť: Arcanum, DVD, 2005.

Táto baňa bola zobrazená aj na podrobnej rukopisnej banskej mape celej lokality, ktorú nakreslil Andrej Krasislav Mešša 30. novembra 1863.¹¹ Ležala v závere doliny Prevráteného potoka a bola označená nemeckou nomenklatúrou ako Stará zavalená baňa (*Alter verbr. Grub. Baun*). To, že išlo o starú baňu, ktorá bola v prevádzke niekoľko rokov (možno aj desaťročí) dokumentuje jej rozsiahle, sčasti zavalené podzemie. Baňa bola prístupná dvomi štôľňami spevnenými výdrevou, ktoré boli vyrazené na pravom svahu výmoľa Prevráteného potoka severným smerom pod chrbát kóty Mútnica (247 m n. m.), v dobových katastrálnych mapách uvádzaná v tvare *Mutnicze*. Prvá, západnejšia štôľňa bola dlhá 37 m a druhá, východnejšia štôľňa mala dĺžku 22 m. V podzemí sa obidve štôľne rozvetvovali na pomerne veľké a spletité banské podzemie tvorené sieťou sledných chodieb a prekopov s celkovou dĺžkou takmer 300 m. Súčasťou tohto starého opusteného a sčasti zavaleného banského komplexu bola aj samostatná štôľňa, ležiaca na východ od dvoch vstupných štôľní. Táto bola už celkom zavalená a v teréne bol zachovaný len jej portál. Pred banským komplexom sa nachádzala rozsiahla svahová halda vyplňajúca dno výmoľa. Halda dlhá 52 m, maximálne široká 23 m, v čele vysoká do 2,8 m bola výrazne pretiahnutá v smere spádu dna výmoľa. Zhodný stav tejto starej opustenej bezmennej bane priniesla aj ďalšia, mladšia banská mapa, ktorú nakreslil A. K. Mešša v roku 1864,¹² nachádzala sa vo východnej časti neskoršieho banského poľa Eva.

Rozvoj baníctva v Medokýšnej doline v chotári Veľkého Krtíša bol bezprostredne spojený s osobou Andreja Karola (Krasislava) Meššu, ktorý sa narodil 26. novembra 1825 vo Vyhniach, časť Banky, a zomrel 9. apríla 1886 vo Veľkom Krtíši.¹³ V našej práci budeme uvádzať jeho meno v slovenskej forme Andrej Mešša, aj keď historické pramene často uvádzajú jeho meno v nemeckom znení Andrej Mescha či v maďarskom prepise András Messa.¹⁴ Jeho osobu v záveroch svojho výskumu výstižne charakterizovala Marta Kamasová: „Začiatky rozvoja veľkokrtíšskeho baníctva v druhej polovici 19. storočia sú spojené s menom Andreja Meššu, ktorý patril k prvým slovenským podnikateľom usilujúcim sa o spriemyslenie a ekonomický rozvoj zaostalých oblastí historického Hontu a Novohradu. V mladosti bol zameraným zberateľom slovenských piesní

11 Slovenský banský archív v Banskej Štiavnici (ďalej SBA BŠ), fond Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici (ďalej f. HKG), inv. č. 15183.

12 SBA BŠ, f. HKG, inv. č. 15184.

13 Spracované podľa výskumu: SZVIRCSEK, F. Szénbányászat a Kürtös-patak völgyében: A nagykürtösi (Veľký Krtíš) barnaszénerületén. In *Nógrád megyei múzeumok évkönyve*, XX. évfolyam, Nógrád megyei Múzeumok, 1995, s. 33-48; SZVIRCSEK, Ferenc. *Bányászati nyersanyagkutató (barnakőszén és lignit) és a bányaművelés története Nógrád megyében a 19. – 20. században*. Sálgótarján: Nógrád Megyei Múzeum, 2000, s. 585-598; HRONCOVÁ, Mária - KAMASOVÁ, Marta. Biografie významných osobností, Andrej Mešša. In KAMASOVÁ, Marta (ed.). *Veľký Krtíš – História a súčasnosť mesta*. Veľký Krtíš: Mestský úrad Veľký Krtíš, 1997, s. 191-193; KAMASOVÁ, M. Andrej Mešša, prvý banský podnikateľ a priekopník baníctva vo Veľkom Krtíši. In KAMASOVÁ, M. (ed.). *Zborník príspevkov zo seminára o priekopníkoch baníctva vo Veľkom Krtíši, Andrej Krasislav Mešša 175. výročie narodenia, Vsevolod Čechovič 100. výročie narodenia*. Veľký Krtíš: Spoločnosť Augusta Horislava Škultétyho vo Veľkom Krtíši, 2000, s. 21-38.

14 Tieto formy svojich mien v úradných listinách, ale aj pri ich podpisovaní používal aj sám A. K. Mešša.

a básní, v zrelom veku publicistom a podporovateľom vydávania a rozširovania slovenskej tlače. Generačne prislúchal k štúrovskej inteligencii, svojimi činmi sa pričínal o rozvíjanie národných a kultúrnych hodnôt v národoodrodeneckom období...; (...) Andrej Mešša patrila k ľuďom, ktorým nechýbala rozvaha, ale ani odvaha. Hľadel do budúcnosti, v ktorej videl veľké možnosti využitia hnedého uhlia a jeho význam pre rozvoj priemyslu...; (...) Treba zdôrazniť aj doposiaľ nepovšimnuté dielo Andreja Meššu, jeho priekopnícku činnosť v rozvíjajúcom sa odvetví banského priemyslu. Tu patrila Andrej Mešša k prvým podnikateľom – Slovákom.“¹⁵

Rod Meššovcov pochádzal z Mošoviec, ale otec Andreja Meššu už pôsobil ako banský šafár vo Vyhniach. V rokoch 1844 a 1845 absolvoval banícku školu v Banskej Štiavnici, kde sa s výborným prospechom vyučil za ťažiara. V rokoch 1845 až 1853 prešiel rôznymi baníckymi profesiami v Banskej Štiavnici, Novej Bani a Kremnici. Už ako vzdelaný a erudovaný banský odborník sa stal v roku 1853 banským úradníkom a správcom železoručných baní a huty v hontianskych Sokolovciach (Szokollya) na severe Maďarska v pohorí Börzsöny v blízkosti Novohradu. Tu od roku 1855 podnikal aj vo vlastnej réžii.¹⁶ Môžeme predpokladať, že vzdelaný A. Mešša poznal výsledky geologických prieskumov v okolí Veľkého Krtíša a mal vedomosti o výskyte uhlia v Medokýšnej doline. Jeho vzťah k Veľkému Krtíšu sa prehĺbil po tom, čo sa 16. februára 1857 oženil vo veľkokrtíšskom evanjelickom kostole s Ottíliou Júliou Szecsódy, príslušníčkou miestnej zemianskej rodiny.¹⁷ Koncom roka 1859 sa rodina presťahovala do Veľkého Krtíša. Prvé dve deti sa narodili ešte v Sokolovciach, dcéra Júlia Emília (1858 – 5. november 1879, Veľký Krtíš) a syn Andrej (1859 – 30. jún 1921, Veľký Krtíš). Vo Veľkom Krtíši sa im narodil syn Otto Viktor Emanuel (1. október 1860 – 30. január 1890, Veľký Krtíš), dcéra Terézia Júlia Oľga (30. apríl 1863 – 29. december 1885, Veľký Krtíš), syn Július Gustáv Adolf (2. december 1864 – 11. apríla 1936, Veľký Krtíš) a posledným potomkom rodiny Meššovcov bola dcéra Malvína Vilma Matilda (3. september 1866 – okolo roku 1916, Maďarsko). Manželka Andreja Meššu skonala 17. marca 1884 vo Veľkom Krtíši ako 53-ročná, jej manžel zomrel vo veku nedožitých 61 rokov 9. apríla 1886. Príslušníci rodiny boli pochovaní na miestnom cintoríne v rodinnej hrobke. Krstným otcom detí Andreja a Júlie Meššovcov bol významný banský podnikateľ a majiteľ prosperujúcich strojární vo Vyhniach – banskoštiavnický mešťan Karol Kachelman.

- 15 KAMASOVÁ, M. Andrej Mešša, prvý banský podnikateľ a priekopník baníctva vo Veľkom Krtíši. In KAMASOVÁ, M. (ed.). *Zborník príspevkov zo seminára o priekopníkoch baníctva vo Veľkom Krtíši, Andrej Krasislav Mešša 175. výročie narodenia, Vsevolod Čechovič 100. výročie narodenia*. Veľký Krtíš: Spoločnosť Augusta Horislava Škultétyho vo Veľkom Krtíši, 2000, s. 21, 27, 33.
- 16 KAMASOVÁ, M. Andrej Mešša, prvý banský podnikateľ a priekopník baníctva vo Veľkom Krtíši. In KAMASOVÁ, M. (ed.). *Zborník príspevkov zo seminára o priekopníkoch baníctva vo Veľkom Krtíši, Andrej Krasislav Mešša 175. výročie narodenia, Vsevolod Čechovič 100. výročie narodenia*. Veľký Krtíš: Spoločnosť Augusta Horislava Škultétyho vo Veľkom Krtíši, 2000, s. 25-29.
- 17 BOROVSZKY, Samu (ed.). *Magyarország vármegyéi és városai – Nógrád vármegye*. Országos monografia társaság, Budapest, 1911, s. 621; SZVIRCSEK, F. *Bányászkönyv. A bányászati nyersanyagkutató (barnakőszén és lignit) és a bányaművelés története Nógrád megyében a 19. – 20. században*. Sálgótarján: Nógrád Megyei Múzeum, 2000, s. 589.

Vo Veľkom Krtíši kúpil Andrej Mešša pozemky, kde postavil nový dom – *Meššovu kúriu*, dom č. 9 v susedstve kaštieľa Sebastiánovcov. Za domom sa nachádzala rozsiahla ovocná záhrada, keďže okrem banského podnikania sa zaoberal aj pestovaním ovocia a včelárstvom. V chotári Veľkého Krtíša kúpil aj poľnohospodársku pôdu. Andrej Mešša uverejňoval v slovenských periodikách zameraných na poľnohospodárstvo a ovocinárstvo rôzne články, v nich publikoval výnimočné udalosti z Veľkého Krtíša a jeho okolia. Taktiež sa venoval umeleckej tvorbe (písal básne), zbieral piesne a inú tvorbu zo slovenského i banského prostredia. Patril k mladej, vzdelanej slovenskej generácii druhej polovice 19. storočia.

Banskú oblasť v Medokýšnej doline, ktorú poznal z odborných prác, A. Mešša osobne preskúmal už v roku 1857. Tu môžeme predpokladať, že okrem terénu skúmal aj staré uhoľné štôlnie. Prieskumom zistil, že nad využiteľným uhoľným slojom sa nachádzala uhoľná bridlica hrubá asi jednu stopu (31 cm). Nadložie tvoril jemný sypký piesok, ktorého vrstva na niekoľkých miestach dosahovala hrúbku 15 až 20 siah (t. j. 27 – 37 m). Na základe obhliadky odhadoval, že uhoľná vrstva by mohla mať hrúbku až 30 siah (72 m), pretože v hlbších častiach predpokladal prítomnosť ďalšieho uhoľného sloja. Potenciál videl aj vo využití hliny v nadloží, ktorá by mohla byť vhodná na výrobu žiaruvzdorných tehál, piesok z nadložných vrstiev sa už používal na výrobu skla v sklárni Čabraď v Honte a v novohradskej sklárni Balassa-Huta.¹⁸

Pravdepodobný začiatok banskej činnosti (terénnych prieskumov a kutania) A. Meššu vo Veľkom Krtíši v roku 1857 podporujú archívne dokumenty v Slovenskom banskom archíve v Banskej Štiavnici.¹⁹ Úradne svoje kutby zaevidoval v roku 1858, keď ako zástupca majiteľov pôdy komposesorátu z Veľkého Krtíša, zaregistroval kutacie povolenie v lokalite Čerešniak v neskoršom banskom poli Barbora. O rok neskôr si ako súkromná osoba zaregistroval kutby v lokalite Prevrátený potok v neskoršom banskom poli Eva.²⁰

Baňa v lokalite Prevrátený potok – banské pole a baňa Eva

Počiatky baníctva v doline Prevráteného potoka, ktorý je ľavostranným prítokom Medokýšneho potoka v juhovýchodnej časti jeho povodia, sme spracovali v úvodnej časti štúdie.

Samotné štôlnie, ktoré postupne vytvorili baňu Eva ešte neboli zobrazené na katastrálnej mape Veľkého Krtíša z roku 1822.²¹ Táto mapa pomenúvala len chotárne časti v neskoršom banskom poli Eva. Rozsiahly výmoľ, kde pravdepodobne priro-

18 SZVIRCSEK, F. *Banyaszkönyv. A bányászati nyersanyagkutatás (barnakőszén és lignit) és a bányaművelés története Nógrád megyében a 19.-20. században*. Sálgótarján: Nógrád Megyei Múzeum, 2000, s. 589.

19 KAMASOVÁ, M. Baníctvo. In KAMASOVÁ, M. (ed.). *Veľký Krtíš – História a súčasnosť mesta*. Veľký Krtíš: Mestský úrad Veľký Krtíš, 1997, s. 101.

20 SBA BŠ, fond Banský kapitanát v Banskej Bystrici (ďalej f. BKBB), Knihy výhradných kutieb; ALBERTY, Július. Niektoré podklady pre históriu banského podnikania v okrese Lučenec a Zvolen v období uhorského kapitalizmu a imperializmu. In ŠTILLA, Miloš (ed.). *Historický zborník kraja IV*. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 113.

21 ŠA BB, f. KSBB, Zbierka katastrálnych máp, Mapa V. Krtíša z roku 1822.

dzene vystupovali uhoľné sloje na povrch nesie meno *Prevraceni potok*. Jeho ľavá, južná časť bola pomenovaná *Na homok* (Piesok, 258 m n. m.) a chrbát na pravej, severnej strane výmoľa, pod ktorým boli razené uhoľné štôlne má názov *Mutnicze* (Mútnica, 247 m n. m.). Rovnaké chotárne názvy uvádzala ešte aj katastrálna mapa z roku 1867²² a hoci v tom období určite existovali, štôlne v lokalite Prevrátený potok v mape neboli zaznamenané a v mieste vstupu do bane bola zobrazená len jedna budova.

Ďalším obrazovým dokumentom viažucim sa k oblasti, v ktorej bolo prevádzkované banské pole Eva, bola mapa susedného banského poľa Barbora s názvom *Barbara stollen Gubinfeld zu Nagy Kürtös 1860 (Auf Mineralkohlen)*.²³ Mapa nakreslená 25. apríla 1860 Jozefom Szabóom ešte nezaznamenávala žiadnu štôľňu a ani priestor neskoršieho banského poľa Eva.

Pôdu s rozlohou 85 uhorských holdov v lokalite Prevrátený potok v roku 1860 kúpil Andrej Mešša, aby tu vo svojom mene mohol požiadať o udelenie banského poľa.²⁴ V týchto miestach už bola pravdepodobne otvorená štôľňa Božie požehnanie (*Seegengottes*), v tom čase kutacia štôľňa a s určitosťou sa tu nachádzali východnejšie ležiace opustené štôlne.²⁵ V nasledujúcom roku (29. apríla 1861) si ako súkromná osoba úradne zaregistroval v banskej knihe pole Eva (*Eva Grubenfeld, Évafeld*). Banské pole a neskôr baňa dostala meno podľa matky Andreja Meššu. Keďže pod banským poľom nevlastnil všetku pôdu, uzavrel ešte 31. októbra 1859 nájomnú zmluvu s vlastníkami pozemkov, na ktorých plánoval ťažiť.²⁶ Novovymierané banské pole Eva malo rozlohu 360 931 m². Nová baňa sa v prameňoch uvádza aj v tvare *Kürtöser Steinkohlen Bergbau*. V bani v roku 1863 pracovalo 12 pracovníkov, ktorí dobývali uhoľný sloj s mocnosťou 1 až 1,5 m s výhrevnosťou uhlia 3 717 kcal/kg.²⁷

Kartografické dielo, ktoré nakreslil A. Mešša 30. novembra 1863 pod názvom Hlavná mapa krtíšskych kamennouhoľných baní (*Haupt karte vom Kürtöser Steinkohlenbergbau*)²⁸ podrobne zobrazovala banské pole Eva (*Eva Grubenfeld*) aj s existujúcimi štôľňami. Rozprestieralo sa väčšinou v chotári Veľkého Krtíša (*Nagy Kürtüsker Terrain*), malá časť na východe zasahovala do chotára Veľkých Stracín (*Nagy Strazyner Terrain*) a na juhozápade do chotára Malého Krtíša (*Kis Kürtüser Terrain*). Celá lokali-

22 ŠA BB, f. KSBB, Zbierka katastrálnych máp, Mapa V. Krtíša z roku 1867.

23 SBA BŠ, f. BKBB, inv. č. 2271.

24 SZVIRCSEK, F. *Banyaszkönyv. A bányászati nyersanyagkutatás (barnakőszén és lignit) és a bányaművelés története Nógrád megyében a 19.-20. században*. Sálgótarján: Nógrád Megyei Múzeum, 2000, s. 589.

25 Bližšie pozri úvodnú časť štúdie.

26 SBA BŠ, f. BKBB, inv. č. 433. Bližšie pozri aj: 193; KAMASOVÁ, M. Andrej Mešša, prvý banský podnikateľ a priekopník baníctva vo Veľkom Krtíši. In KAMASOVÁ, M. (ed.). *Zborník príspevkov zo seminára o priekopníkoch baníctva vo Veľkom Krtíši, Andrej Krasislav Mešša 175. výročie narodenia, Vsevolod Čechovič 100. výročie narodenia. Veľký Krtíš: Spoločnosť Augusta Horislava Škultétyho vo Veľkom Krtíši*, 2000, s. 29.

27 SZVIRCSEK, F. Szénbányászat a Kürtös-patak völgyében: A nagykürtösi (Veľký Krtíš) barnaszénterületén. In *Nógrád megyei múzeumok évkönyve*, XX. évfolyam, Nógrád megyei Múzeumok, 1995, s. 37; SZVIRCSEK, F. *Banyaszkönyv. A bányászati nyersanyagkutatás (barnakőszén és lignit) és a bányaművelés története Nógrád megyében a 19. – 20. században*. Sálgótarján: Nógrád Megyei Múzeum, 2000, s. 590.

28 SBA BŠ, f. HKG, inv. č. 15183.

ta výmoľa bola v mape pomenovaná ako *Prevrátení potok*. Kolorovaná banská mapa v západnej časti banského poľa zobrazovala na pravej strane doliny prevádzkovanú štôľňu *Seegengottestollen* (štôľňa Božie Požehnanie) s pekne zakresleným na západ orientovaným portálom spevneným guľatinou, v podzemí v dĺžke asi 70 m smerovala na východ do svahu Mútnice. Približne v polovici jej dĺžky bol na povrch prerazený komín (šachta) spevnený výdrevou. Niekoľko metrov pred čelbou úvodnej štôľne na severovýchod odbočovala banská chodba vyrazená v dĺžke 32 m. Na jej konci, v mieste, kde sa vetvila na dve krátke chodby, bol na povrch vyrazený výdrevou spevnený komín (šachta). Keďže v mape chýba bokorysný pohľad na štôľňu, nemôžeme s istotou predpokladať, či plnila aj funkciu dedičnej (odvodňovacej) štôľne, aj keď je to dosť pravdepodobné. Všetky podzemné priestory štôľne boli spevnené výdrevou. Celé banské dielo bolo len na začiatku banských prác, ložisko ešte nebolo rozfárané pre účely ťažby, tak ako tomu bolo v severnejšie ležiacej bani Barbora.

Zaujímavým a cenným kartografickým dokumentom je rukopisná kolorovaná banská mapa, ktorú v roku 1864 nakreslil A. Mešša pod názvom Krtíšska kamennouhoľná baňa, Mapa štôľne Gedeon²⁹ (*Kürtöser Steinkohlenbergbau. Karte von Gedeonstollen.*).³⁰ Po obsahovej stránke je podrobná, presná a takmer zhodná s predchádzajúcou mapou z roku 1863. Aj formujúce sa podzemie budúcej bane Eva, reprezentované štôľňou Božie požehnanie (*Seegengottesstollen*) je totožné. Mapa zachytávala pravdepodobne už vyrazený nepomenovaný prekop dlhý 220 m smerujúci na sever a spájajúci štôľňu Božie požehnanie s južnou časťou severne ležiacej bane Barbora. Zobrazovala aj návrh budúceho ťažobného systému (zakresleného obyčajnou ceruzkou) severne od čelby štôľne Božie požehnanie. Išlo o pravouhlý systém banských chodieb a prekopov s odhadovanou dĺžkou viac ako 1 500 m, ktorým A. Mešša plánoval rozfárať ložisko a pripraviť ho k ťažbe. Západne od ústia štôľne sa na dne výmoľovej doliny Prevráteného potoka nachádzala svahová halda vzdialená od portálu 30 m. Jej dĺžka bola 41 m, maximálna šírka 16 m a výška asi šesť m. Na základe zakresleného bokorysu bane už s istotou môžeme povedať, že štôľňa Božie požehnanie plnila aj funkciu dedičnej štôľne, keďže gravitačne odvodňovala ložisko. Východne od štôľne Božie požehnanie bola na pravej strane doliny v blízkosti starej zavalenej a opustenej bane vyrazená nová, nepomenovaná štôľňa dlhá 55 m. Smerovala na sever do svahu Mútnice.

Môžeme predpokladať, že plánované rozfáranie ložiska v bani Eva zobrazené v mape z roku 1863 bolo realizované v rokoch 1864 až 1866, keďže v roku 1866 bolo v bani dvomi baníkmi vyťažených 1 705 ton uhlia.³¹ V štôľni sa ťažilo aj v roku 1869, pracovali tu dvaja baníci, no množstvo vyťaženého uhlia nepoznáme. Dvaja baníci boli v bani zamestnaní aj v roku 1870. Nárast pracovných miest sa viaže s rokom 1871, keď v bani Eva pracovalo už 22 baníkov a štyri deti, v roku 1872 bolo zamestnaných 14 baníkov, no ich počet do roku 1874 klesol na dvoch baníkov a deväť detí.

29 Štôľňa Gedeon bola hlavným a úvodným banským dielom severnejšie ležiacej bane Barbora.

30 SBA BŠ, f. HKG, inv. č. 15184.

31 SZVIRCSEK, F. *Bányászoknyv. A bányászati nyersanyagkutatás (barnakőszén és lignit) és a bányaművelés története Nógrád megyében a 19. – 20. században.* Sálgótarján: Nógrád Megyei Múzeum, 2000, s. 597

Od druhej polovice 70. rokov 19. storočia poznáme aj množstvá vyťaženého uhlia. V roku 1876 a 1877 dvaja baníci vyprodukovali 20 ton a 240 ton uhlia, v roku 1878 a 1879 jeden baník podľa štatistík vyťažil 250 ton a 125 ton uhlia.³²

Geografický priestor banského poľa a bane Eva zobrazovala mapa tretieho vojenského mapovania z roku 1882. Mapy tohto mapovania boli vydané v mierke 1: 25 000 s presným polohopisným a výškovým základom. Podklady tohto mapovania sa využívali pre tvorbu reambulovaných máp ešte v prvej polovici 20. storočia³³ a zobrazenie banskej oblasti v Medokýšnej doline sa zachovalo aj v niekoľkých novších reambuláciách.

Mapa pomerne podrobne a presne zobrazovala polohopisnú situáciu v banskom poli Eva. Samotná baňa ležiaca vo východnej časti banského poľa bola lokalizovaná kartografickou značkou prekríženého kladivka a železka (baníckych insígnií). Značka je v mieste vstupného portálu hlavnej štôlne Božie Požehnanie. To, že sú kladivká zakreslené kovovými časťami nahor znamenalo, že baňa bola v prevádzke. Samotná baňa bola pomenovaná nemeckou nomenklatúrou *Messa Kohlenbergwerk* (Uhoľná baňa Mešša). Súčasťou banského závodu bola aj pustatina Mešša (*Messa psz.*), ležiaca asi 300 m severozápadne od bane Eva. Celý banský priestor bol prístupný udržiavanou komunikáciou.³⁴

Na problémy v banskom podnikaní sa A. Mešša ešte tesne pred svojou náhlou smrťou „sťažoval“ v novinách so župnou pôsobnosťou v roku 1886. Z jeho článku s názvom *Prečo je uhlie Nagyürtöss drahé?*³⁵ sa dozvedáme niekoľko zaujímavých informácií o problémoch vtedajšieho banského podnikania. Baňa Eva vzdialená 1250 m od okresnej cesty z Malého Krtíša do Veľkého Krtíša bola dostupná po poľnej ceste, ktorá bola pravidelne po dlhších dažďoch neprejazdná, čo výrazne zvyšovalo cenu predávaného uhlia. Andrej Mešša sa situáciu pokúsil vyriešiť výstavbou novej prístupovej komunikácie. Už v roku 1886 ukončil zemné práce, ale aby táto úprava komunikácie mala zmysel, musel byť povrch cesty spevnený štrkovou vrstvou. Pri koryte potoka Krtíš sa nachádzal dostatok prúdom vody naakumulovaného štrku, no lúka s ložiskom štrku bola majetkom Ľudovíta Trnovského a jeho manželky Apolónie, u ktorých so žiadosťou na dlhodobý prenájom a ani na odkúpenie lúky nepochodil, čo mu znemožnilo novoupravenú prístupovú cestu spevniť. Andrej Mešša v článku Trnovských priamo obviňoval, že svojím konaním zabránili dobudovaniu cesty a prispeli tak k navýšeniu ceny uhlia. Na konci článku sa podpísal maďarským znením svojho mena *András Messa* a ako svoj status uviedol *majiteľ uhoľnej bane*.

32 ALBERTY, J. Niektoré podklady pre históriu banského podnikania v okrese Lučenec a Zvolen v období uhorského kapitalizmu a imperializmu. In ŠTILLA, M. (ed.). *Historický zborník kraja IV. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo*, 1968, s. 112; SZVIRCSEK, F. *Banyaszkönyv. A bányászati nyersanyagkutatás (barnakőszén és lignit) és a bányaművelés története Nógrád megyében a 19. – 20. században*. Sálgótarján: Nógrád Megyei Múzeum, 2000, s. 597.

33 JANKÓ, Annamária. *Magyarország katonai felmérései 1763 – 1950*. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára, Arcanum, DVD, 2007.

34 Mapa je voľne dostupná na internete: <https://mapire.eu/en/browse/composite/>.

35 SZVIRCSEK, F. *Banyaszkönyv. A bányászati nyersanyagkutatás (barnakőszén és lignit) és a bányaművelés története Nógrád megyében a 19. – 20. században*. Sálgótarján: Nógrád Megyei Múzeum, 2000, s. 591, 591, 592.

V roku 1880 sa v bani neťažilo a na údržbárskych prácach pracoval jeden baník. Ťažba v roku 1881 predstavovala 1 153 ton a zamestnanosť šesť baníkov a jedna žena, v nasledujúcom roku boli v bani zamestnaní štyria baníci, ktorí vyťažili 1 167 ton uhlia. V rokoch 1883 a 1884 pracovali v bani štyria baníci, vyprodukovali v každom roku viac ako 1 300 ton uhlia.³⁶ V ďalšom roku stúpol počet baníkov na šesť, ale ťažba si zachovala konštantnú výšku 1 385 ton uhlia. V roku 1886 štyria baníci a jedna žena vyprodukovali 1 290 ton uhlia.

Situácia v rodinnom banskom podniku sa zmenila po nečakanej smrti Andreja Krasislava Meššu 9. apríla 1886. Majetok rodiny prevzali jeho synovia, starší Andrej (1859 – 1921), ktorý sa stal riaditeľom bane a jeho mladší brat Gustáv Adolf (1864 – 1936).³⁷ Od tohto obdobia v niektorých prameňoch rodinnú baňu Eva nazývali *Baňa Mešša* a osadu s robotníckymi domami patriacu k bani *Mešovka*.

Noví majitelia sa zhostili novej funkcie veľmi dobre. Predovšetkým starší Andrej mal na to všetky predpoklady, keďže v rokoch 1878 až 1879 absolvoval štúdium na Baníckej akadémii v Banskej Štiavnici, kde bol zapísaný pod poradovým č. 4715 ako syn majiteľa a riaditeľa baní vo Veľkom Krtíši.

V roku 1887 rodinná baňa Eva prosperovala. Podľa oficiálnej úradnej štatistiky baní v Uhorsku v tomto roku pracovalo v bani udelenej v banskom poli na ploche štyroch banských mier 24 baníkov, ktorí spolu v priebehu roka vyťažili 1 545 ton uhlia. Baňa bola vedená pod oficiálnym názvom Kameňouholná baňa štôlna Božie Požehnanie, banským dozorcóm bol Ján Šuhajda a ako banský lekár tu pôsobil Dr. Bódog Blau. Podľa úradného zápisu k bani patrili aj domy robotníkov (osada Mešovka).³⁸ Baňa si aj v druhej polovici 80. rokov 19. storočia zachovala vysokú produkciu uhlia. V roku 1888 pracovalo v bani deväť baníkov s výkonom 1 545 ton uhlia, v roku 1889 štyria baníci a jedno dieťa vyprodukovali 1 075 ton uhlia a v roku 1890 nezmenený počet zamestnancov vyťažil 1 370 ton hnedého uhlia.³⁹

36 ALBERTY, J. Niektoré podklady pre históriu banského podnikania v okrese Lučenec a Zvolen v období uhorského kapitalizmu a imperializmu. In ŠTILLA, M. (ed.). *Historický zborník kraja IV. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo*, 1968, s. 112; SZVIRCSEK, F. *Bányászkönyv. A bányászati nyersanyagkutatás (barnakőszén és lignit) és a bányaművelés története Nógrád megyében a 19. – 20. században*. Sálgótarján: Nógrád Megyei Múzeum, 2000, s. 597, 598.

37 KAMASOVÁ, M. Andrej Mešša, prvý banský podnikateľ a priekopník baníctva vo Veľkom Krtíši. In KAMASOVÁ, M. (ed.): *Zborník príspevkov zo seminára o priekopníkoch baníctva vo Veľkom Krtíši, Andrej Krasislav Mešša 175. výročie narodenia, Vsevolod Čechovič 100. výročie narodenia*. Veľký Krtíš: Spoločnosť Augusta Horislava Škultétyho vo Veľkom Krtíši, 2000, s. 31.

38 DÉRY, Károly. *Magyar Bánya-Kalauz; Ungarisches Montan-Handbuch*. 2. évf., Budapest, 1888, s. 13.

39 ALBERTY, J. Niektoré podklady pre históriu banského podnikania v okrese Lučenec a Zvolen v období uhorského kapitalizmu a imperializmu. In ŠTILLA, M. (ed.). *Historický zborník kraja IV. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo*, 1968, s. 112; SZVIRCSEK, F. *Bányászkönyv. A bányászati nyersanyagkutatás (barnakőszén és lignit) és a bányaművelés története Nógrád megyében a 19. – 20. században*. Sálgótarján: Nógrád Megyei Múzeum, 2000, s. 598.

Pôdorys bane a jej okolie zobrazila rukopisná kolorovaná banská mapa štôlne Eva, ktorá zachytáva stav z roku 1891. Banskú mapu s názvom Veľkokrtíšske bane Barbora a Eva (*Borbála es Éva banya Nagy-Kürtösön*) spracoval 22. apríla 1891 kráľovský banský komisár Aladár Wahlner.⁴⁰ Mapa s mierkou 1: 2 880 zobrazuje banské pole Eva s rozlohu 360 931 m², technické, správne a ubytovacie stavby, povrchové montánne tvary reliéfu, a priebeh banských chodieb v podzemí. Severne od banského poľa bolo zakreslené banské pole Barbora označené ako „majetok“ Sebastiányho (*Sebastiany a. birtoka*), kde boli vyznačené len vstupy do dvoch štôlní. Mapa mala maďarský popis ovplyvnený nemeckou baníckou nomenklatúrou. Archívne písomné pramene opisujú v banskom poli Eva aj rovnomennú štôľňu, no mapa hlavnú štôľňu (chodbu) s dĺžkou 75 m v banskom poli Eva označenom ako „majetok“ Meššu (*Mescha a. birtoka*) pomenúva ako štôľňu Božie požehnanie (*Istérmáldás tárna*). Vstup do tejto štôlne bol od západu. Súčasťou bane bola aj južná – vetracia štôľňa (*légtárna*) dlhá 32 m. Na hlavnú chodbu severovýchodného smeru nadväzovali dve diagonálne chodby (*átlós közle*). Západná v mape označená rímskou I. bola dlhá 30 m a východná označená rímskou II. mala dĺžku 26 m. Priebeh chodieb v podzemí bol zakreslený líniou tmavošedých čiar a ich celková dĺžka bola 230 m. V mape nie nebolo zakreslené rozfárané banské podzemie, len hlavné chodby, ktoré otvárali ložisko uhlia v banskom poli Eva, zabezpečovali dopravu vyťaženého uhlia na povrch, odvodňovali ložisko, zabezpečovali dopravu materiálu a pohyb baníkov a vetranie bane.

V geografickej sieti boli zakreslené aj jednotlivé body merania dĺžok a uhlov. Na zakreslenie vstupov do štôlní mapa používala bodovú značku lichobežníka, kde ľavý horný roh bol vyplnený čiernou farbou v tvare trojuholníka. V mape bola použitá aj bodová značka prekrížených kladív na označenie dôležitých banských (meračských) bodov. Povrchové stavby boli zachytené v tvare a rozmeroch ich pôdorysu. Obytné a správne budovy boli pomenované a zobrazené ružovou farbou. V severozápadnej časti areálu bane sa nachádzala kancelária (*iroda*) a v juhozápadnej časti bol lokalizovaný robotnícky dom (*munkáslak*). Od severu nadväzovala na robotnícky dom budova technického zariadenia. Baňa bola prístupná od západu komunikáciou zakreslenou hnedou farbou a označená ako cesta do priestoru bane (*út a bányatelephéz*).

Podľa úradnej štatistiky uhorských baní z roku 1891, ktorá bola spísaná 10. apríla 1892, bol ako vlastník Uhoľnej bane Veľký Krtíš (*Nagykürtösi kőszénbánya*) vedený Andrej Mešša z Veľkého Krtíša. Banským dozorcóm bol Karol Kirschner, banským pisárom Antal Blazsek a lekárom Dr. Bódog Blau z Veľkého Krtíša. Baňa ležala v banskom poli s plochou osem banských mier, t. j. 360 931 m² a pracovalo v nej 22 robotníkov, každý z nich mal zaplatený fond nemocenského poistenia. Ročná produkcia predstavovala 1 459 ton minerálneho uhlia v hodnote 8 471 forintov. Technické vybavenie tvorila úzkokoľajná banská železnica dlhá 559 m, 20 banských vozíkov, jeden kompresor, jeden ventilátor na vetranie a k bani patrili štyri domy pre robotníkov.⁴¹

40 SBA BŠ, f. BKBB, inv. č. 2270.

41 DÉRY, K. *Magyar Bánya-Kalauz; Ungarisches Montan-Handbuch*. 3. évf., Budapest, 1892, s. 14.

Technológiu ťažby a stručnú geológiu ložiska v oblasti Veľkého Krtíša opísal vo svojej učebnici baníctva profesor Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici Lajos Litschauer.⁴² Z jeho opisu vieme, že nadložie uhoľného sloja bolo tvorené 0 až 70 cm vrstvou jaloviny (hľušiny), potom nasledovala vrstvička uhoľnej bridlice s variabilnou hrúbkou 35 až 75 cm, ktorá bola na niektorých miestach prekrytá tenkou vrstvičkou ílu. Nad nimi sa nachádzala mohutná lavica tečúcich pieskov krupicovej zrnitosti hrubá 5,5 m až 8 m. Podložie bolo tvorené pevnou modrastou hlinou. Hrúbka uhoľného ložiska sa pohybovala od 1,2 do 4 m. Ťažba prebiehala v celej šírke uhoľného ložiska a v desiatich tri metre širokých poruboch označovaných rímskymi číslicami od západu na východ a tri až štyri m širokých bočných pásach, ktoré boli vytvorené rozfáraním ložiska sieťou na seba kolmých prekopov a sledných chodieb. Vetrание vyrazeného a používaného banského podzemia a ťažobných priestorov v bani Eva sa vykonávalo prirodzeným priechodným vetracím prúdom banských vetrov.⁴³ Môžeme predpokladať, že pri špecifických poveternostných situáciách na povrchu nedochádzalo k dostatočnému prúdeniu vzduchu do podzemia, pretože k technickému vybaveniu bane patril začiatkom 20. storočia aj ventilátor, ktorým sa prúdenie banských vetrov v bani vylepšovalo.

Podľa schémy spracovanej profesorom L. Litschauerom, ktorú uverejnil v trefom diele uznávanej učebnice baníctva *Bányamíveléstan* z roku 1892, vieme podrobne zrekonštruovať vetranie bane Eva z konca 19. storočia.⁴⁴ Úvodné a hlavné banské dielo bane Eva, štôlna Božie Požehnanie, plnila funkciu vŕažnej chodby, jej profilom bol nasávaný vzduch z povrchu do podzemia. Za odbočkou prvej slednej chodby smerujúcej na sever do rozfáraného a ťaženého ložiska, boli umiestnené utesnené (hrádzové) drevené dvere, ktoré usmerňovali prúdenie vtiahnutého vzduchu do slednej chodby č. 1, ktorá ho privádzala k ťažobným pracoviskám. Postupne boli odvetrávané dobývacie sektory X. až I., ale aj vzdialenejší rovnobežný úsek ložiska rozfáraný pomocou sledných chodieb a prekopov. Po tom ako bolo takto zabezpečené vetranie podzemných priestorov priebežným vetracím prúdom banských vetrov, tieto smerovali už ako výdušné do slednej chodby č. 2, ktorá ich vracala späť do chodby štôlny Božie požehnanie. Touto chodbou smerovali k vnútornej strane hrádzových dverí, ktoré výdušné banské vetry odkláňali do štôlny Júlia, nazývanej aj vetracia štôlna. Táto plnila funkciu výdušnej štôlny a odvádzala banské vetry späť na po-

42 LITSCHAUER, Lajos. *A magyar bányászati viszonyokat teljesen felölelő magyar bányamíveléstan*, III. kötet. Selmechánya, 1892, s. 1278, 1279.

43 **Banské vetry** (banské ovzdušie, atmosféra) sú tvorené atmosférickým vzduchom, ktorý vchádza z povrchu do bane. Tu vplyvom banského prostredia mení svoje zloženie. Stráca kyslík, priberá oxid uhličitý, škodlivé (dusivé), prípadne aj jedovaté alebo výbušné plyny (metán, dusík, oxid uhoľnatý, sulfán), ako aj prach a sadzu. Mení sa jeho vlhkosť, teplota, tlak, hustota a rýchlosť prúdenia. Negatívne zloženie závisí od geologických podmienok, typu ťaženej nerastnej suroviny, hĺbky bane, tvaru podzemných priestorov a pod. Z tohto dôvodu museli mať rozsiahlejšie podzemné priestory baní vytvorené také tvarové usporiadanie chodieb a podzemných priestorov, aby v nich dochádzalo k prirodzenému (usmernenému) prúdeniu vzduchu. Pokiaľ sa to nepodarilo zabezpečiť boli bane vetrané umelo s využitím vetracej techniky, čo však výrazne zvyšovalo náklady na ich prevádzku.

44 LITSCHAUER, Lajos. *A magyar bányászati viszonyokat teljesen felölelő magyar bányamíveléstan*, III. kötet. Selmechánya, 1892, s. 1279.

vrch. Vzhľadom k hĺbke bane a celkovej dĺžke podzemných priestorov sa kvalita, rýchlosť a objemové prietoky banských vetrov nemuseli nijako zvlášť upravovať.

Začiatkom 20. storočia sa podzemné priestory bane Eva zväčšili natoľko, že jeden vetrací okruh nepostačoval, preto bola v severnej časti vyrazená druhá vetracia chodba.⁴⁵ Môžeme predpokladať, že boli vytvorené dva vetracie okruhy, ktoré si vyžadovali zložitejšie usmerňovanie banských vetrov, z tohto dôvodu mohol byť využívaný aj spomínaný ventilátor.⁴⁶

Hlušina sa z bane nedopravovala na povrch, ale haldovala vo vyťažených priestoroch, ktoré sa ňou vyplňali do dvoch tretín výšky. Samotná technika ťažby spočívala v tom, že v uhoľnom sloji sa ručne vytvorili drážky po okrajoch oddeľujúce blok uhoľného sloja. Takto oddelený blok sa odstrelil. K umiestneniu dynamitu slúžili vrtné otvory vyvrtané špirálovou vrtačkou, ktorou bolo možné vyvrtáť za minútu jeden dm hlboký otvor s priemerom dva cm. Smer vyvrtaných dier bol kolmý na ručne pripravenú (vydlabanú) časť uhoľného sloja. Nadložie bolo tvorené tekutými pieskami a tie po prevalení do podzemných priestorov vytvárali závaly lievikovitého tvaru, preto bolo nevyhnutné dbať na kvalitnú a bezpečnú výdrevu podzemných priestorov.

Vysoké ťažobné výnosy pokračovali aj v nasledujúcich troch rokoch. V roku 1892 vyťažilo 21 baníkov a tri deti spolu 1 459 ton uhlia, v roku 1893 18 baníkov a dve deti 1 297 ton a v roku 1894 vyprodukovalo 11 baníkov spolu 936 ton hnedého uhlia.⁴⁷

Úradná štatistika baní z roku 1895 uvádza (Meššovu) baňu (Eva) pod názvom Hnedouhoľná baňa Veľký Krtíš (*Barnaszénbánya Nagy Kürtösön*) ležiacu v Novohradskej župe v okrese Balážske Darmoty. Jej vlastníkom a riaditeľom bol Andrej Mešša ml. z Veľkého Krtíša. V tomto roku vyprodukovalo 30 pracovníkov 1012 ton hnedého uhlia. Banským dozorcom bol Karol Kirschner a lekárom Dr. Bódog Blau. K vybaveniu bane patrilo 19 banských vozíkov a súčasťou bane boli aj domy pre robotníkov.⁴⁸

Predpokladanú vizualizáciu povrchovej situácie Meššovej bane môžeme spracovať podľa bližšie nedatovanej kresby banského závodu Eva.⁴⁹ Na základe dlhodobého a systematického výskumu archívnych textových a obrazových prameňov môžeme predmetnú kresbu zaradiť s najväčšou pravdepodobnosťou do prelomu 19. a 20. storočia. Takmer totožnú povrchovú situáciu ako bola zobrazená v kresbe ponúka aj banská mapa z roku 1891,⁵⁰ ale aj v texte analyzovaná mapa tretieho vojenského

45 GAÁL, István. A Nagy-Kürtösi barnaszén-terület. In *Annales musei nationalis Hungarici*, X., Budapest, 1912, s. 5

46 DÉRY, K. *Magyar Bánya-Kalauz; Ungarisches Montan-Handbuch*. 3. évf., Budapest, 1892, s. 14.

47 ALBERTY, J. Niektoré podklady pre históriu banského podnikania v okrese Lučenec a Zvolen v období uhorského kapitalizmu a imperializmu. In ŠTILLA, M. (ed.). *Historický zborník kraja IV. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo*, 1968, s. 112; SZVIRČSEK, F. *Bányászkönyv. A bányászati nyersanyagkutatás (barnakőszén és lignit) és a bányaművelés története Nógrád megyében a 19. – 20. században*. Sálgótarján: Nógrád Megyei Múzeum, 2000, s. 598.

48 DÉRY, K. *Magyar Bánya-Kalauz; Ungarisches Montan-Handbuch*. 4. évf., Budapest, 1896, s. 16.

49 KAMASOVÁ, M. (ed.). *Veľký Krtíš – História a súčasnosť mesta*. Veľký Krtíš: Mestský úrad Veľký Krtíš, 1997, s. 102.

50 SBA BŠ, f. BKBB, inv. č. 2270.

mapovania z roku 1882⁵¹ a jej mladšie reambulácie.⁵² Na obrázku môžeme lokalizovať hlavný portál bane Eva, t. j. štôlne Božie Požehnanie, uprostred bolo umiestnené technické zariadenie, sklad či triediaci priestor, keďže k nemu viedla úzkokoľajka. Budovu vľavo môžeme stotožniť s kanceláriou. Táto budova je podľa nášho názoru zobrazená až príliš honosne vzhľadom na lokálny charakter bane. Celý areál bol upravený stromoradiami. Ilustrácia bola doplnená na pravej strane slávnostne zdobenými baníckymi insígniami a orámovaná jednoduchým ornamentom. Formát a ozdobnosť kresby umožňuje predpokladať, že ju Meššovci zhotovili pre potreby zamýšľanej tlačenej reklamy, čo by mohlo vysvetľovať aj okázalé vyobrazenie administratívnej budovy.

Historické štatistiky uvádzajú, že v roku 1896 pracovalo v bani 20 baníkov a jedno dieťa a ich ročná produkcia uhlia dosiahla 1 110 ton hnedého uhlia. Vysokú produkciu dosiahli v roku 1897 15 baníci, keď vyťažili 952 ton uhlia, 16 baníkov v roku 1898 vyprodukovalo 1036 ton hnedého uhlia.⁵³

Majetková situácia v banskom podnikaní Meššovcov v bani Eva sa zmenila v roku 1898. Do banského podnikania vstúpil Adolf Acház z Veľkého Krtíša, ktorý už vlastnil podiely v baniach v Malých Stracinách. Na dražbe v roku 1898 kúpil jednu tretinu podielov v bani Eva.⁵⁴

V roku 1899 bol vlastníkom a riaditeľom bane stále Andrej Mešša ml. z Veľkého Krtíša a jej banským dozorcóm Štefan Sztyena. Dĺžka úzkokoľajnej banskej železnice dosiahla 838 m a k technickému vybaveniu bane patrilo jedno čerpadlo, jeden ventilátor a 20 banských vozíkov. V priebehu roka vyťažilo 24 robotníkov 1 075 ton hnedého uhlia.⁵⁵

V 90. rokoch 19. storočia bola zamestnanosť a produkcia uhlia v bani Eva pomerne vyrovnaná. Počet zamestnancov kolísal medzi 10 až 20 a výška ťažby sa pohybovala okolo 1 000 ton ročne, v roku 1900 zaznamenala prechodný pokles baníkov na 10 a zníženie produkcie na 383 ton uhlia.⁵⁶

51 Mapa je voľne dostupná na internete: <https://mapire.eu/en/browse/composite/>.

52 Ide o reambulácie z rokov 1910, 1934, 1941, ale i topografické mapy z 50. rokov 20. storočia, ktoré sú obsahovo analyzované.

53 ALBERTY, J. Niektoré podklady pre históriu banského podnikania v okrese Lučenec a Zvolen v období uhorského kapitalizmu a imperializmu. In ŠTILLA, M. (ed.). *Historický zborník kraja IV. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo*, 1968, s. 112; SZVIRCSEK, F. *Banyaszkönyv. A bányászati nyersanyagkutató (barnakőszén és lignit) és a bányaművelés története Nógrád megyében a 19.-20. században*. Sálgótarján: Nógrád Megyei Múzeum, 2000, s. 598.

54 SZVIRCSEK, F. Szénbányászat a Kürtös-patak völgyében: A nagykürtösi (Veľký Krtíš) barnaszénterületén. In *Nógrád megyei múzeumok évkönyve*, XX. évfolyam, Nógrád megyei Múzeumok, 1995, s. 38; SZVIRCSEK, F. *Banyaszkönyv. A bányászati nyersanyagkutató (barnakőszén és lignit) és a bányaművelés története Nógrád megyében a 19. – 20. században*. Sálgótarján: Nógrád Megyei Múzeum, 2000, s. 593.

55 DÉRY, K. *Magyar Bánya-Kalauz; Ungarisches Montan-Handbuch*. 5. évf., Budapest, 1900, s. 17.

56 ALBERTY, J. Niektoré podklady pre históriu banského podnikania v okrese Lučenec a Zvolen v období uhorského kapitalizmu a imperializmu. In ŠTILLA, M. (ed.). *Historický zborník kraja IV. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo*, 1968, s. 112; SZVIRCSEK, F. *Banyaszkönyv. A bányászati nyersanyagkutató (barnakőszén és lignit) és a bányaművelés*

Obdobie najvyššej prosperity znamenal pre baňu Eva rok 1901, keď v nej pracovalo až 131 baníkov a vyťažilo sa až 2 205 ton hnedého uhlia.⁵⁷ V tomto roku prejavila záujem o bane vo Veľkom Krtíši Šalgotarjánska uhoľná spoločnosť. Bane si prezrel banský inžinier Ferdinand Gerő zo Šalgotarjánu, ktorý vychádzajúc zo správy Ľudovíta Lóczyho preskúmal celú oblasť a zistil až 1,6-metrovú hrúbku lignitových slojov. V nasledujúcom roku ťažba uhlia prudko klesla na 767 ton a v bani pracovalo už len 14 robotníkov. V roku 1903 bolo v bani zamestnaných 14 mužov a dve deti. Aj úradná štatistika baní v Uhorsku z roku 1904 naznačuje úpadok bane.⁵⁸ Majiteľmi bane bol Andrej Mešša a Július Mešša so svojou manželkou Vilmou, rod. Solárikovou, Andrej Mešša bol úradným zástupcom a riaditeľom bane. V technickom zariadení sa už neuvádzajú žiadne stroje a aj počet banských vozíkov sa znížil na osem. Výrazne poklesla dĺžka úzkokoľajnej banskej trate, pod povrchom bola jej dĺžka 128 m a na povrchu 100 m. Majiteľom sa zatiaľ darilo udržať celú plochu banského poľa osem banských mier, t. j. 360 931 m². V priebehu roka pracovalo v bani 20 robotníkov, ktorí vyprodukovali 1 496 ton hnedého uhlia v cene 14 631 korún. Výhrevnosť uhlia bola od 3 600 do 3 700 kalórií a predávalo sa drobným spotrebiteľom v okolitých obciach.

Kvôli zlej dopravnej situácii vytvoril Andrej Mešša začiatkom 20. storočia sieť obchodníkov, ktorí ponúkali uhlie nielen v Balážskych Ďarmotách, ale aj v Šahách, predaj sa snažil podporiť reklamným inzerátom uverejneným v miestnych novinách, v ktorom proklamoval uhlie z Veľkokrtíšskej kamennouhoľnej bane s hlavným skladosm pri štôlni Božie požehnanie (*Istenáldás*) vo Veľkom Krtíši v Novohrade.⁵⁹ Zákazníci si objednávali uhlie u obchodníkov v kamenných predajniach alebo prevádzkach, v Balážskych Ďarmotách to boli Mestské sklady obchodu Michala Hummera a Mórica Streisingera a v Šahách železiarstvo Richarda Hefftera. Andrej Mešša (*Adrás Messa*) ako majiteľ kamennouhoľnej bane, sľuboval rýchle vybavenie všetkých objednávok. Vo svojom inzeráte ponúkal uhlie „*veľactenému obyvateľstvu, hospodárom, zolášť k mláteniu, ako aj pre parné mlyny, pálenie tehál a iným priemyselným podnikom, na vykurovanie domácností a kotolní*“. Podľa inzerátu išlo o „*vyvíkajúce a rokmi overené kusové, kockové a šachtové uhlie*“, ktoré na želanie dopravili „*na vidiek, aj na každú železničnú stanicu za najvýhodnejšie ceny*“.

Zachované štatistiky po roku 1905 poukazujú na nastúpený trend úpadku bane. V roku 1905 baňa zamestnávala 12 zamestnancov, ktorí ročne vyprodukovali 1 496 ton uhlia. V roku 1906 12 baníkov vyťažilo 1 123 ton uhlia, v roku 1907 osem pracovníkov vyrobilo 840 ton uhlia, v roku 1908 10 baníkov vyprodukovalo 539 ton uhlia. Klesajúci trend pokračoval aj v roku 1909, keď 11 zamestnancov pripravilo na predaj

lés története Nógrád megyében a 19. – 20. században. Sálgótarján: Nógrád Megyei Múzeum, 2000, s. 597.

57 ALBERTY, J. Niektoré podklady pre históriu banského podnikania v okrese Lučenec a Zvolen v období uhorského kapitalizmu a imperializmu. In ŠTILLA, M. (ed.). *Historický zborník kraja IV.* Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 111.

58 DÉRY, K. *Magyar Bánya-Kalauz; Ungarisches Montan-Handbuch.* 6. évf., Budapest, 1905, s. 41.

59 SZVIRCSEK, F. Szénbányászat a Kürtös-patak völgyében: A nagykürtösi (Veľký Krtíš) barnaszénterületén. In *Nógrád megyei múzeumok évkönyve*, XX. évfolyam, Nógrád megyei Múzeumok, 1995, s. 47.

625 ton uhlia, v roku 1910 9 baníkov vyťažilo 364 ton uhlia a ďalší pokles bol badaateľný v roku 1911, keď päť pracovníkov bane vyprodukovalo už len 168 ton uhlia. V rokoch 1912 a 1913 štatistiky neuvádzajú počet zamestnancov, ale ťažba uhlia bola minimálna, predstavovala už len 22 ton a 39 ton hnedého uhlia.⁶⁰

Začiatkom 20. storočia v areáli banského závodu Eva fungovala poľná tehelňa. Kvalitný materiál ílových hĺn tvoriacich nadložie uhoľného sloja sa páľil v poľných peciach⁶¹ na ručne vyrábané plné tehly, ktoré sa predávali drobným spotrebiteľom v okolí ešte aj začiatkom 30. rokov 20. storočia.⁶² Tehly boli značkované na jednej strane veľkými písmenami v tvare MESSA, na druhej strane mal symbol tvar nahor otočených prekrížených baníckych symbolov (železka a kladivka) v kruhovom pozadí.

Areál banského poľa Eva (Meššovej bane) bol zobrazený aj na mape III. vojenského mapovania reambulovanej v roku 1910.⁶³ Samotná baňa bola presne lokalizovaná vo východnej časti výmoľa. Pred ňou bola zobrazená jedna z dvoch existujúcich budov a v tomto priestore končila aj prístupová komunikácia, no baňa už nebola pomenovaná. Západne od bane bola kartografickou značkou budovy zobrazená banícka osada, pod názvom *Mešovka*.

Povrchovú situáciu Banského poľa Eva a čiastočne aj podzemia bane z konca prvej dekády 20. storočia znázorňovala schéma, ktorú spracoval a publikoval vo svojej práci v roku 1912 István Gaál.⁶⁴ Samotná baňa Eva (*Éva Bánya*) mala v mapovej schéme zobrazené len tri vstupné štôľne. Za hlavnú môžeme pokladať štôľňu Božie Požehnanie (Isten áldás), ktorá bola úvodným dielom bane. Smerovala na severoseverovýchod do chrbta Mútnice. Z tejto vstupnej chodby odbočovala na severovýchod jedna bočná chodba. Od juhu bola na hlavnú chodbu napojená vetracia (vzdušná) štôľňa Júlia, ktorá zabezpečovala prirodzené prúdenie vetrov v podzemí. Tretí vstup zabezpečovala v severnej časti bane ďalšia štôľňa nazývaná aj Vetracia šachta. Schéma nezaznamenávala prepojenie jednotlivých štôľní a nezobrazovala rozfáraný priestor bane, ktorý sa nachádzal juhovýchodne, východne a severne od hlavnej štôľne. Rozfárané podzemie bane bolo tvorené pravouhlou sieťou sledných chodieb a prekopov, ktoré boli už z veľkej časti vyťažené, preto sa Meššovci začali zaujímať o ložisko nadväzujúce na baňu Eva zo západnej strany a v tomto priestore navŕtali sedem prieskumných vrtov.

60 ALBERTY, J. Niektoré podklady pre históriu banského podnikania v okrese Lučenec a Zvolen v období uhorského kapitalizmu a imperializmu. In ŠTILLA, M. (ed.). *Historický zborník kraja IV. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo*, 1968, s. 112; SZVIRCSEK, F. *Bányászkönyv. A bányászati nyersanyagkutatás (barnakőszén és lignit) és a bányaművelés története Nógrád megyében a 19. – 20. században*. Sálgótarján: Nógrád Megyei Múzeum, 2000, s. 597.

61 Nazývané miliere. Tieto sa budovali z práve pálených tehál, ktoré sa na seba poukladali do pyramídy s rovnakými medzerami, aby cez škáry okolo tehál rovnomerne prúdilo teplo z ohňa, ktorý sa kládol v dolnej časti uprostred telesa tehál. Po vypálení sa tehly rozobrali a odpredali zákazníkovi. Ostatný technologický postup ručnej výroby tehál bol zhodný ako pri tehelnách so stálymi pecami.

62 Spracované na základe rozhovoru s Jánom Majorošom (nar. 1926) z Veľkých Stracín.

63 Súkromný archív autora.

64 GAÁL, I. A Nagy-Kürtösi barnaszén-terület. In *Annales musei nationalis Hungarici*, X., Budapest, 1912, s. 5.

Hlavná ťažba v bani Eva sa do konca prvej dekády 20. storočia sústreďovala na štôľňu Božie požehnanie, ale postupné vyťaženie uhoľného sloja a zával prinútili baníkov presunúť ťažbu do južnejšej časti ložiska do štôľne Júlia. Štôľňa Júlia bola zo začiatku razená v dĺžke 27 m na severovýchod, potom pokračovalo jej razenie a ťažba na juhovýchod v smere sklonu uhoľného sloja, ktorého hrúbka postupne narastala. V čase prehliadky bane I. Gaálom už boli zásoby uhlia v tejto časti bane vyťažené, preto sa ťažba presunula na sever znova do štôľne Božie požehnanie. Táto bola v dĺžke okolo 100 m vyrazená v smere na východ až juhovýchod, potom sa stáčala na severozápad do severnej, dovtedy neťaženej časti ložiska. Tu sa napojila na štôľňu, ktorá bola nazývaná Vetracia. Odtiaľto boli vyrazené sledné chodby smerujúce do ložiska doprava aj doľava. Z Vetracej štôľne bol postavený most na vyvážanie uhlia. Aby ložisko bolo plne vyťažené, baníci ponechali len minimálne stabilizačné piliere.⁶⁵

István Gaál na základne skúmania čelby (uhoľného sloja) v štôľni Božie Požehnanie zostavil profil uhoľného ložiska bane Eva.⁶⁶ Podložie bolo tvorené súvrstviami sivej hlíny, nad ňou sa nachádzala lavica hlíny značne predeľovaná vrstvičkami uhoľných bridlíc. Na tejto vrstve ležal hlavný uhoľný sloj, ktorý dosahoval hrúbku do dvoch m. Nadložie tvorilo niekoľko tenkých vrstiev striedajúcich sa uhoľných bridlíc a ílov spolu hrubých 0,1 až 0,6 m. Táto vrstva, pokiaľ bola vyvinutá, zabráňovala závalom bane, ktoré by spôsobovali tekuté kremité piesky nad ňou. Najvrchnejšiu vrstvu nadložia tvorili hnedé íly, ktoré sa využívali na pálenie tehál.

Severozápadne od bane Eva sa nachádzalo fosilné ložisko hrubej vrstvy svetlošedého sypkého kremenného piesku s lavicami ílovitého piesku a tvrdé pieskovcové lavice. Sypký piesok tvoriaci nadložie uhoľných slojov bol vhodný aj na sklárske účely, čo potvrdzovali geologické prieskumy. Piesok bol ťažený v neďalekej pieskovej bani pri puste Mešša. Pre baníkov predstavoval v suchom stave v nadloží veľké nebezpečenstvo. Jediným zmiernujúcim faktorom bola skutočnosť, že v oblasti ložísk uhlia vo Veľkom Krtíši sa pod ním (t. j. nad uhoľným slojom) nachádzala vrstva uhoľnej bridlice prerastanej vrstvičkami ílu zvyčajne hrubá od 10 do 60 cm, ktorá zabráňovala jeho nasypaniu do podzemia. Pri podzemnej ťažbe uhlia bolo ideálne, keď bol tento kremenný piesok dostatočne vlhký. Maximálnu hrúbku piesku odhadoval I. Gaál na 100 až 120 m. Tiež predpokladal, že kvôli rozsiahlej erózii sa z týchto vrstiev (vrátane uhoľných) zachovali len fragmenty.⁶⁷

I. Gaál sa stručne zaoberal aj historickou charakteristikou ťažby uhlia v bani Eva, vlastnosťami samotného uhlia a inými geologickými charakteristikami ložiska. Podklady mu poskytol predovšetkým riaditeľ bane Andrej Mešša prostredníctvom svojich denníkov,⁶⁸ ale okrem svojich výskumov vychádzal aj zo starších rukopis-

65 GAÁL, I. A Nagy-Kürtösi barnaszén-terület. In *Annales musei nationalis Hungaeici*, X., Budapest, 1912, s. 9, 10.

66 GAÁL, I. A Nagy-Kürtösi barnaszén-terület. In *Annales musei nationalis Hungaeici*, X., Budapest, 1912, s. 10.

67 GAÁL, I. A Nagy-Kürtösi barnaszén-terület. In *Annales musei nationalis Hungaeici*, X., Budapest, 1912, s. 3.

68 GAÁL, I. A Nagy-Kürtösi barnaszén-terület. In *Annales musei nationalis Hungaeici*, X., Budapest, 1912, s. 8, 9.

ných prác.⁶⁹ V bani Eva (*Éva bánya*) sa od 1. januára 1881 do 31. decembra 1910 vyťažilo spolu 45 300 ton hnedého uhlia. Spolu s baňou Barbora to bolo 76 200 ton hnedého uhlia, čo predstavovalo ročný priemer 1 494 ton uhlia. Pričom napríklad v roku 1893 bolo z bane Eva vyťažených 3 680 ton uhlia.⁷⁰

Kvalita uhlia nebola všade rovnaká. Išlo o hnedé uhlie, ale niekde bolo černejšie a kvalitnejšie a niekde len drobné (lignit) a pripomínalo staré drevo. V 60. rokoch 19. storočia bola vykonaná chemická analýza uhlia zo štôlne Božie Požehnanie v Ríšskom geologickom ústave vo Viedni. Podľa jej výsledkov uhlík predstavoval 53,3 %, voda 12,77 %, horľavé plyny 31,22 % a popol 2,91 %. Výhrevnosť uhlia bola 3 717 kalórií. Rovnaké hodnoty publikoval aj Alexander Kalecsinszky v roku 1901.⁷¹ V tomto období sa odborníci jednoznačne nezhodovali na tom, či sa vo Veľkom Krtíši nachádza jeden alebo dva sloje uhlia. Napr. J. Bauer predpokladal dva uhoľné sloje, pričom druhý sa mal nachádzať v hĺbke 35 metrov pod hlavným (prvým) slojom a mal mať hrúbku dva m.⁷² Tu však I. Gaál konštatuje, že J. Bauer ešte nepoznal výsledky vrtného prieskumu Andreja Meššu.

Geologickým prieskumom západnej časti banského poľa Eva riešili Meššovci problémy v bani Eva. Vrtný prieskum začal ešte v roku 1878 Andrej Krasislav Mešša. V tomto roku bol navrtaný prvý, 34 m hlboký prieskumný vrt asi 250 m západne od portálu štôlne Božie Požehnanie. Postupne bolo v okolí navrtaných ďalších šesť vrtov. I. Gaál dostal od Andreja Meššu denníky s podrobnými poznámkami o profiloch v jednotlivých vrtoch. Na ich základe zostavil podrobnú geologickú stavbu západnej časti banského poľa Eva, kde Meššovci predpokladali väčšie zásoby uhlia. Vrchnú časť profilu tvorila ílovitá hlina pleistocénneho veku s priemernou hrúbkou tri až štyri m, ktorá bola vhodná na pálenie tehál. Pod ňou sa nachádzala 20 m hrubá vrstva hnedej až šedej hliny a uhoľný sloj, ktorý bol miestami prerastený šošovkami piesku a štrku. Hrúbka sloja sa pohybovala od 0,75 m do 2,20 m, vhodná na ťažbu sa potvrdila len medzi vrtom II. na juhu a asi 300 m vzdialeným VI. vrtom na severe (táto línia bola vzdialená asi 250 m od vchodu do štôlne Božie Požehnanie). Vrty ležiace západnejšie potvrdzovali jeho rýchle stenčovanie západným smerom. Preto I. Gaál uhoľný sloj pokladal len za šošovku. Podložie bolo tvorené sypkým pieskom a hlinou.⁷³

V správe Banského kapiatnatu v Banskej Bystrici z 13. apríla 1920 sa ešte spomína banské pole Eva, ktorého nájomcom bol Andrej Mešša a spol.⁷⁴ No záznamy z roku 1928 už len vo všeobecnosti spomínajú uhoľné sloje vo Veľkom Krtíši.⁷⁵ Posledná

69 I. Gaál sa odvoláva na staršie rukopisné práce Kamilla Kaufmanna (1894) a Jána Ulreicha (1901), ktoré však bližšie nešpecifikuje.

70 Pričom podľa úradných štatistík uložených v SBA v B. Štiavnicí ťažba v Bani Eva bola v roku 1893 len 1 297 ton uhlia.

71 KALECSINSZKY, Sándor. *A magyar korona országainak ásványászatai*. Budapest: Földtani Intézet kiadv., 1901, s. 181.

72 BAUER, Julius. Das Lignit- (Braunkohlen-) Vorkommen bei Nagykürtös. In *Moutan-Zeitung*. III. Jahrg, Nr. 10, Graz, 1896, s. 160.

73 GAÁL, I. A Nagy-Kürtösi barnaszén-terület. In *Annales musei nationalis Hungarici*, X., Budapest, 1912, s. 10.

74 SBA BŠ, f. BKBB, inv. č. 433, č. sp. 237/20 z 13. 4. 1920.

75 SBA BŠ, f. BKBB, inv. č. 640.

Prehľad zamestnanosti a produkcie uhlia v bani Eva v rokoch 1860 – 1913

rok	zamestnanci				produkcia uhlia v t
	muži	ženy	deti	spolu	
1860	-	-	-	-	-
1861	-	-	-	-	-
1862	-	-	-	-	-
1863	12	-	-	12	371,7
1864	-	-	-	-	-
1865	-	-	-	-	-
1866	2	-	-	2	1 705
1867	7	-	-	7	-
1868	10	-	-	10	-
1869	14	-	-	14	1 485,5
1870	30	12	-	42	2 880
1871	22	-	4	26	-
1872	18	2	4	24	-
1873	-	-	-	-	-
1874	17	-	9	26	-
1875	-	-	-	-	-
1876	2	-	-	2	20
1877	11	1	2	9	125
1878	8	1	2	11	250
1879	6	1	2	9	125
1880	5	1	-	1	-
1881	6	1	-	7	1 153,3
1882	4	-	-	4	1 166,7
1883	86	11	-	97	1 378
1884	4	-	-	4	-
1885	6	-	-	6	1 385,4
1886	4	1	-	5	1 290,2

rok	zamestnanci				produkcia uhlia v t
	muži	ženy	deti	spolu	
1887	24	-	-	24	1 545
1888	9	-	-	9	1 545
1889	4	-	1	5	1 075,3
1890	4	-	1	5	1 370,3
1891	22	-	-	22	1 459,6
1892	21	-	3	24	1 459,6
1893	18	-	2	20	1 297,4
1894	11	-	-	11	936,1
1895	30	-	-	30	1 012,7
1896	20	-	1	21	1 105,9
1897	15	-	-	15	952,1
1898	16	-	-	16	1 036,1
1899	24	-	-	24	1 075,3
1900	10	-	-	10	383,5
1901	131	-	-	131	2 205,4
1902	14	-	-	14	767,7
1903	14	-	2	16	-
1904	20	-	-	20	1 496,4
1905	12	-	-	12	1 496,4
1906	12	-	-	12	1 422,8
1907	8	-	-	8	839,8
1908	10	-	-	10	539
1909	11	-	-	11	625
1910	9	-	-	9	364,1
1911	5	-	-	5	168
1912	-	-	-	-	22,2
1913	-	-	-	-	39,9

v súčasnosti známa správa o baníckej činnosti, ktorú sme doposiaľ identifikovali v bývalom banskom poli Eva je z roku 1930, keď tu prebehli neúspešné (kutacie) prieskumné práce.⁷⁶

Geografický priestor bývalého banského poľa Eva s pravdepodobne už opustenou baňou Eva zobrazila topografická mapa z roku 1934.⁷⁷ Bývalá baňa Eva už nie je pomenovaná a na jej lokalizáciu nebola použitá žiadna kartografická značka. Mapa zobrazovala už len budovu, ktorá stála pred štôľňou Božie požehnanie a prístupovú komunikáciu na lokalitu. Zobrazená bola aj skupina bývalých baníckych domov,

⁷⁶ SBA BŠ, f. BKBB, inv. č. 759.

⁷⁷ Mapa je voľne dostupná na internete: <https://www.staremapy.sk/>.

v ktorých boli byty pre šesť baníckych rodín. Domy boli zaznačené kartografickou značkou a pomenované v tvare *Meššová ps*.

Jedno z posledných kartografických zobrazení, ktoré naznačuje existenciu bývalej bane Eva priniesla mapa Maďarského vojenského mapovania z roku 1941.⁷⁸ V mape bola zobrazená prístupová komunikácia k bani a budova, ktorá pôvodne stála pred baňou Eva. Bývalé obytné budovy patriace k bani boli nazvané ako *Messa psz*.

Od 50. rokov 20. storočia sa stopy po bani Eva v mapách strácajú. Banícke domy boli zobrazované aj naďalej a pod názvom osada *Mešovka*, ktorý je živý aj v súčasnosti.⁷⁹ V roku 1951 potomkovia Mešovcov predali obytné domy v osade rodinám, ktoré presídlili po vybudovaní vojenského priestoru Lešť.⁸⁰ Ešte v 50. rokoch 20. storočia označovali roľníci polia v katastrálnom území Veľkých Stracín ležiace v chotárnej časti Poliak a zvažujúce sa na západ k Čerešniaku ako polia v lokalite *Do bani koncom*.⁸¹ Toto pomenovanie dokumentuje aj topografická mapa z roku 1958, kde boli označené termínom *Do bane*.⁸²

Po takmer 80-ročnej ťažbe hnedého uhlia v doline Medokýšneho potoka sa vytvorilo v záveroch jeho ľavostranných výmoľových dolín v lokalite Čerešniak a Prevrátený potok množstvo antropogénnych foriem reliéfu montánneho pôvodu. Ich identifikácia v teréne je v súčasnosti problematická, sú v štádiu staroby a sú porastené agátovými lesmi s neprechodným podrastom. Ich existenciu je možné len predpokladať na základe archívnych materiálov, starých banských máp a chotárnych názvov. Polohu jednotlivých banských diel sme lokalizovali pomocou banských a topografických máp a opisov v archívnych dokumentoch. Z montánnych antropogénnych foriem reliéfu sme identifikovali staré zrelé tvary: štôlne (prepadané úvalinové vstupy), haldy (značne erodované) a banský suterén môžeme len predpokladať na základe sekundárnych prejavov – poklesov a prepadlísk na povrchu. Tieto tvary sú sústredené v rozsiahlych výmoľoch vo východnej časti doliny na hranici katastrálnych území Veľkého a Malého Krtíša v blízkosti katastrálneho územia Veľkých Stracín.⁸³

78 Mapa – Magyarország Katonai Felmérése z roku 1941, je voľne dostupná na internete: <https://mapire.eu/hu/map/hungary1941>.

79 Bližšie pozri topografické mapy z 50. rokov 20. storočia dostupné on-line: <https://www.staremapy.sk>.

80 KAMASOVÁ, M. Andrej Mešša, prvý banský podnikateľ a priekopník baníctva vo Veľkom Krtíši. In KAMASOVÁ, M. (ed.). *Zborník príspevkov zo seminára o priekopníkoch baníctva vo Veľkom Krtíši, Andrej Krasislav Mešša 175. výročie narodenia, Vsevolod Čechovič 100. výročie narodenia*. Veľký Krtíš: Spoločnosť Augusta Horislava Škultétyho vo Veľkom Krtíši, 2000, s. 31.

81 Podľa rozhovoru s Máriou Černíkovou (nar. 1930) a Jánom Majorošom (nar. 1926) z Veľkých Stracín.

82 Topografická mapa v mierke 1: 5 000, reambulovaná v roku 1958. Mapa je voľne dostupná na internete: <https://www.staremapy.sk>.

83 HRONČEK, Pavel. *Metodika terénneho vyučovania na príklade školského náučného chodníka v Medokýšnej doline v okrese Veľký Krtíš*. Čebovce: Environmentálna spoločnosť Lutra, 2002, s. 22-27.

SPOLOČENSKÁ SKLADBA RUSÍNSKEHO OBYVATELSTVA V UHORSKU NA ZAČIATKU 20. STOROČIA

Michal FALAT

Abstract: *Social composition of the Ruthenian population in Hungary at the beginning of the 20th century.* In the second half of the 19th century, especially after 1867, when the Royal Central Statistical Office of Hungary was established (Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal) began a significant development of statistical science in Hungary. Statistical handbooks and yearbooks have captured a wide range of data from different areas of life and still represent a highly valuable source for researchers, even though data in relation to nationalities in Hungary are generally considered detrimental from view point of non-Hungarian nations. The main goal of this contribution is to give a plastic picture of the Ruthenian society in Hungary at the beginning of the 20th century and the most important determinants involved in its formation by interpreting the official statistics of the Kingdom of Hungary from the beginning of the 20th century.

Key words: Ruthenians. Hungary. 20th century. Statistics. Society.

Každá spoločnosť – nech už si ju vymedzíme na základe akýchkoľvek znakov – predstavuje obrazne povedané živú množinu, ktorá je neustále pod vplyvom vnútorných, ako aj vonkajších podnetov a teda neprestajne podlieha zmenám. Jedným z prejavov týchto zmien je aj zmena spoločenskej štruktúry. Vo všeobecnosti možno povedať, že s rozvojom civilizácie dochádza aj k rozvoju spoločnosti. Spoločnosť sa diferencuje a stáva sa komplexnejšou. Tento proces však nemusí nevyhnutne viesť len jedným smerom, teda k rozvoju spoločnosti, ale aj k jej stagnácii či úpadku. Zjednodušenie spoločenskej štruktúry, absencia či neprimerané zastúpenie niektorých vrstiev obyvateľstva sú zvyčajne príznakom nepriaznivých vplyvov na spoločnosť. Aj rusínska spoločnosť v Uhorsku prechádzala na začiatku 20. storočia zmenami, ktoré sa prejavili na jej štruktúre. Cieľom príspevku je podať obraz rusínskej spoločnosti na začiatku 20. storočia a najvýznamnejších determinantov, ktoré sa na jej formovaní podieľali a to prostredníctvom úradných štatistík uhorského kráľovstva z prelomu 19. a 20. storočia.

Štruktúra sídiel a územný rozsah osídlenia

Na začiatku 20. storočia tvorili Rusíni 2,5 % všetkého obyvateľstva v Uhorsku, čo predstavovalo približne 424-tisíc obyvateľov.¹ Tvorili tak najmenej početné etnikum v Uhorsku hneď po Chorvátach. Ich počet do roku 1910 stúpol na 464-tisíc,² čo na-

-
- 1 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1900 évi népszámlalása.* 1 kötet, első rész, Budapest, 1902, s. 5.
 - 2 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlalása.* 42 kötet, első rész, Budapest, 1912, s. 208-330.

ďalej predstavovalo zhruba 2,5 % všetkého obyvateľstva. Aj napriek priaznivému demografickému vývoju v prvých decéniách 20. storočia zostali Rusíni jednou z najmenej početných národností Uhorska. Menej početnými boli v roku 1910 už len Chorváti, ktorých vo vlastnom Uhorsku (bez Chorvátska s Slavónska) bolo 194-tisíc a Srbi, ktorých v Uhorsku žilo 461-tisíc.³

Percentuálne zastúpenie rusínskeho obyvateľstva v Uhorsku zostávalo rovnaké avšak absolútny počet stúpaj aj napriek mnohým nepriaznivým javom. Bol to dôsledok vysokej pôrodnosti, ktorá sa aj napriek vysokej úmrtnosti v staršom veku odrazila v pozitívnom prirodzenom prírastku obyvateľstva. Popri vysokej pôrodnosti sa u Rusínov v porovnaní so Slovákmi a Maďarmi prejavovala nízka detská úmrtnosť a to aj napriek nižšej dostupnosti zdravotnej starostlivosti.⁴ Veľký prirodzený prírastok a relatívne vysoká úmrtnosť vo vyššom veku sa odrazila v nízkom priemernom veku populácie. Viac ako 41 % obyvateľstva tvorili deti a mládež do veku 14 rokov.⁵ Vysoký podiel ekonomicky závislého obyvateľstva vytváral tlak na to, aby sa mládež už v rannom veku zúčastňovala na poľnohospodárskych a domáckich prácach, čo sa značne negatívne prejavilo najmä vo vzťahu k vzdelaniu.

Demografickú štruktúru na začiatku 20. storočia výrazne poznačilo vysťahovalectvo. Na základe oficiálnych štatistík emigrovalo v rokoch 1901 – 1913 do Spojených štátov viac ako 40 356 Rusínov. Z celkového počtu emigrantov v Uhorsku, ktorých cieľom boli Spojené štáty tvorilo rusínske obyvateľstvo 3,9 %.⁶ Menšia časť vysťahovalcov sa po čase v zámorí vrátila do vlasti. Oficiálne štatistiky sú však iba torzovité a veľká časť emigrantov sa do zahraničia vydala ilegálne.⁷ Skutočná hodnota tak bude pravdepodobne vyššia, hoci mnohé odhady rusínskych predstaviteľov inteligencie považujeme za prehnané.⁸ V každom prípade sa približne 10 % populácie uhorských Rusínov ocitlo v zahraničí, čo je dosť vysoká hodnota najmä ak si uvedomíme, že to boli takmer výlučne mladí práceschopní muži, ktorí potom chýbali v domácom hospodárstve. Na druhej strane demokratická pôda v zámorí

Tabuľka č. 1. Zastúpenie počtu obyvateľstva podľa veku.

Vek							
< 15	15 – 19	20 – 29	30 – 39	40 – 49	50 – 59	60 – 69	> 69
193 811	51 125	61 127	46 810	46 460	35 192	19 488	10 230

- 3 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlálása.* 42 kötet, első rész, Budapest, 1912. s. 5-6.
- 4 WALLIS, Bertie, Cotterell. The Slavs of Northern Hungary In *Geographical review*. Vol. 6, Number 3, 1918, s. 268-281.
- 5 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlálása.* 61 kötet, ötödik rész, Budapest, 1916, s. 142.
- 6 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak Kivándorlása és visszavándorlása 1899-1913.* 67 kötet, Budapest, 1918. s. 78*.
- 7 ŠVORC, Peter. *Od pluhu do senátorského kresla. Jurko Lažo a jeho doba (1867 – 1929).* Prešov: Universum, 2018, s. 13-63.
- 8 Grigorij Žatkovič vo svojom diele *Expose* hovorí o 500 000 Rusínoch na území Spojených štátov. ŽATKOVIČ, Grigorij. *Expose* Dr. G. I. Žatkoviča, byvšieho gubernatora Podkarpatskoj Rusi. Homestead: Amerikanski Russky Viestnik, 1921, s. 3.

vytvorila príležitosť, aby emigranti politicky dozreli a posilnili svoje hospodárske zázemie, čo sa odrazilo po ich návrate do vlasti, a teda emigrácia mala aj svoju pozitívnu stránku.

Napriek nízkemu počtu rusínskeho obyvateľstva v rámci Uhorska sa jeho osídlenie sústreďovalo na územie severovýchodných žúp: Berežskej, Marmarošskej, Šarišskej, Spišskej, Ugočskej, Užskej a Zemplínskej. Na území týchto žúp žilo približne 446-tisíc Rusínov, čo predstavovalo približne 96 % všetkých uhorských Rusínov.⁹ Tento stav mal svoje priaznivé a nepriaznivé vplyvy na formovanie spoločnosti. Jednoznačne pozitívnym vplyvom bolo kompaktné osídlenie územia, ktoré umocňovalo pocit spolupatričnosti a vymedzovalo ich vo vzťahu k okolitým národom – Slovákom, Maďarom či Rumunom. To obmedzovalo asimiláciu v inoetnickom prostredí, akej podliehalo roztrúsené osídlenie. Celistvé rusínske osídlenie sa vo svojej severozápadnej časti stretávalo so slovenským etnickým priestorom, v západnej a južnej časti s kompaktným maďarským osídlením a v južnej časti s rumunským obyvateľstvom. Zo severu a východu siahalo rusínske osídlenie až k uhorským hraniciam, ktoré sa tiahli po hrebeňoch karpatského oblúka. Vzájomné vzťahy medzi rusínskym obyvateľstvom na jednej strane a slovenským, maďarským, rumunským obyvateľstvom na strane druhej významne prispeli aj k formovaniu rusínskeho národného vedomia.

Vzájomné styky so slovenským prostredím sa priaznivo prejavovali najmä v kultúrnom prostredí. Slováci mali v rámci Uhorska v spoločensko-politickej oblasti podobné postavenie ako Rusíni. Jazyková a kultúrna príbuznosť, myšlienky slovenskej vzájomnosti či odpor k maďarizácii vytvárali priestor pre spoluprácu a spoločný postup oboch národov proti Budapešti. Slováci od druhej polovice 19. storočia pozitívne vplývali na rozvoj rusínskeho národného hnutia. Samozrejme, tento vzťah nepôsobil len od Slovákov k Rusínom, ale v menšej miere aj v opačnom smere, od Rusínov k Slovákom. Spomeňme aspoň osobu Adolfa Ivanoviča Dobrianskeho, jedného z najvýznamnejších predstaviteľov rusínskeho národného hnutia, ktorý sa zaradil medzi zakladajúcich členov Matice slovenskej.¹⁰ Blízkosť oboch národov sa väčšmi ako v politike a kultúre prejavovala v každodennom živote. Najmä jazyková príbuznosť, spoločné zvyky či príslušnosť ku gréckokatolíckej cirkvi viedla k prelínaniu slovenského a rusínskeho osídlenia. Na území Spišskej, Šarišskej, Zemplínskej a Užskej župy vznikali zmiešané slovensko-rusínske dediny a manželstvá. Dochádzalo tu k stieraniu etnickej hranice a eventuálne k prirodzenej asimilácii. Doboví etnografi, publicisti a ďalší predstavitelia inteligencie často upozorňovali

9 Čitateľ sa v príspevku stretne s označením „východoslovenské“ a „rusínske“ župy. Autor si je vedomý, že takéto označenie nemá oporu v dobovej terminológii. Napriek tomu sme sa rozhodli použiť tieto termíny v snahe porozumieť problematike s prihliadnutím na jej rôznorodosť. Pod pojmom východoslovenské župy rozumieme Spišskú, Šarišskú a Zemplínsku župu, naopak Berežskú, Marmarošskú, Ugočskú a Užskú župu označujeme za župy rusínske.

10 Bližšie o vzájomných vzťahoch medzi Slovákami a Rusínmi v kultúrnej a politickej oblasti pozri: KONEČNÝ, Stanislav. Slováci a Rusíni a vplyv ich koexistencie na etnoidentifikačný proces rusínskeho obyvateľstva In GONĚC, Vladimír – ŠVORC, Peter (eds.). *Česko-slovenská historická ročenka 2016*. Bratislava: VEDA, 2017, s. 15-44.

na asimiláciu Rusínov v slovenskom prostredí, v omnoho menšej miere potom na slovenskú asimiláciu v rusínskom prostredí.¹¹

Situácia v oblasti rusínsko-maďarskej etnickej hranice bola podstatne odlišná. Rusínske dialekty nezdiedali spoločné historické korene s maďarským jazykom a ich postavenie v spoločnosti bolo diametrálne odlišné. Zatiaľ čo Maďari predstavovali štátotvorný národ a v jeho rukách sa sústredila vládna moc, Rusíni boli v Uhorsku vnímaní ako národnostná menšina a jej vplyv na hospodársky či politický život krajiny bol minimálny. Vzájomné vzťahy medzi oboma národmi naštrboval aj silnejúci maďarizačný tlak, ktorý vyvrcholil na začiatku 20. storočia. Tento vzájomný kontrast pôsobil ako stmefujúci faktor u rusínskeho obyvateľstva, vymedzoval ho voči maďarskému obyvateľstvu a tak posilňoval povedomie spolupatričnosti medzi Rusínmi.¹² Aj napriek uvedeným tvrdeniam nemožno povedať, že by Rusíni žili v izolácii. Práve naopak, každodenná realita si vyžadovala tak od rusínskeho, ako aj maďarského obyvateľstva vzájomnú koexistenciu – spoluprácu, ktorá medzi nimi vytvárala úzke vzťahy. Koniec koncov, Rusíni boli občanmi uhorského štátu a ich prežitie záviselo aj na ich schopnosti spolupracovať s celým radom úradov, od notárskeho cez poštový úrad až po žandárstvo. Práve úradnícke pozície, ktoré zabezpečovali chod štátu boli do veľkej miery obsadzované zväčša maďarsky hovoriacim obyvateľstvom. Nie je preto prekvapením, že práve maďarská reč bola najrozšírenejším cudzím jazykom medzi rusínskym obyvateľstvom. Takmer 65-tisíc Rusínov dokázalo v roku 1910 komunikovať v maďarskom jazyku, čo z celkového počtu predstavovalo 14 % obyvateľstva. Samozrejme tento kultúrny vplyv pôsobil – hoci v menšej miere – aj opačným smerom. Takmer 50-tisíc občanov, ktorých materinský jazyk bol maďarský, ovládalo rusínsku reč.¹³ Tieto relatívne vysoké hodnoty sú dôkazom blízkych rusínsko-maďarských vzťahov.¹⁴

- 11 K problematike slovensko-rusínskej etnickej hranice a asimilácie pozri: ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou 1919 – 1939*. Prešov: Universum, 2003, 422 s.; KOVAL, Peter. Lubor Niederle a Samuel Czambel – český a slovenský pohľad na slovensko-rusínske etnické hranice na začiatku 20. storočia In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU* [on-line]. č. 1, 2016 [cit. 2019- január-01], s. 16-20. Dostupné: http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_1_2006.pdf ; KOVAL, Peter. Slovenskí dejatelia a etnické hranice na severovýchode Slovenska v druhej polovici 19. a prvých rokoch 20. storočia In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU* [on-line]. č. 2, 2007 [cit. 2019-január-01], s. 19-37. Dostupné: http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_2_2007.pdf; ČA-PLOVIČ, Ján. *Obrázky zo Slovenska*. Dostupné: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/862/Caplovic_Obrázky-zo-Slovenska/2.
- 12 Čiastočne k tomuto problému pozri: FEDINEC, Csilla. Maďari a Rusíni na Podkarpatskej Rusi a dosah ich vzájomnej koexistencie na etnoidentifikačný proces rusínskeho obyvateľstva In ŠVORC, Peter – GONĚC, Vladimír (eds.). *Československá historická ročenka 2016*. Bratislava: VEDA, 2017, s. 45-59.
- 13 *Publications statistiques hongroises. Recensement général de la population des pays de la sainte couronne hongroise en 1910*. 64 volume, sixième partie, Budapest, 1924, s. 80-84.
- 14 Medzi obyvateľmi s materinským jazykom maďarským a nemeckým sa však „ukrýva“ aj židovské obyvateľstvo, o počte ktorého si možno vytvoriť predstavu iba na základe štatistiky na základe vierovyznania.

Na území Marmarošskej župy sa rusínske etnikum dostalo do kontaktu s rumunským obyvateľstvom. Rumuni nepatria do rodiny slovanských národov ako Slováci či Rusíni, a preto ani tu nedošlo k vybudovaniu takých blízkych vzťahov ako ku Slovákom. Na druhej strane, Rumuni stáli rovnako ako ostatné nemaďarské národy v Uhorsku v opozícii voči maďarskej národnostnej politike. To vytváralo predpoklady pre zblížovanie oboch národov, najmä u nižších spoločenských vrstiev, ktoré zdieľali veľmi podobné spoločenské postavenie a s ním spojené životné osudy. Popri chudobe a nízkom spoločenskom postavení priaznivo pôsobila na vzájomné spolužitie aj spoločná – gréckokatolícka viera.¹⁵ Po maďarskom, nemeckom a slovenskom jazyku bola práve rumunčina štvrtým najrozšírenejším jazykom medzi Rusínmi. Štatistika uvádza približne jedno percento rusínskeho obyvateľstva, v absolútnych hodnotách 4532 obyvateľov, ktorí dokázali komunikovať v rumunčine.¹⁶

Popri rumunskom obyvateľstve malo v Marmarošskej župe významné zastúpenie aj nemecké obyvateľstvo. S výnimkou Spiša a Marmarošskej župy tvorili Nemci v ostatných župách iba zlomok celkovej populácie. Nemecké obyvateľstvo nevytváralo s výnimkou miest kompaktnejšie osídlenie a možno povedať, že osídľovalo tak vidiecke, ako aj mestské prostredie. Nemci patrili k jedným z najúspešnejších národov v Uhorsku, no napriek tomu rýchlo podliehali maďarizácii a prispôbovali sa svojmu okoliu. O istej schopnosti nemeckého obyvateľstva prispôbiť sa prostrediu vypovedajú aj údaje o jazyku. Zatiaľ čo 39 479 nemeckých obyvateľov ovládalo rusínsky jazyk, nemčina sa uchytila iba medzi 3781 obyvateľmi rusínskeho pôvodu. Tento výrazný nepomer je akousi výnimkou v štatistike. Vo všeobecnosti platí, že jazyky iných národov boli medzi Rusínmi omnoho rozšírenejšie, než bola rusínska reč medzi inými národmi. V prípade nemecky hovoriaceho obyvateľstva tomu bolo presne naopak a dochádza tu aj k výraznému nepomeru. Vynára sa otázka o príčinách tohto javu. Ako sme už spomenuli, nemecké obyvateľstvo sa dokázalo veľmi dobre uchytiť v rôznorodom prostredí, o čom svedčí hoci len fakt, že vysoký počet nemecky hovoriaceho obyvateľstva ovládalo aj ďalšie jazyky: maďarský, rumunský, slovenský, srbo-chorvátsky a podobne. Môžeme predpokladať, že nemecké obyvateľstvo sa vo svojej snahe uplatniť v rôznych sférach spoločenského, politického a kultúrneho života samo chopilo iniciatívy a prispôbovalo sa okoliu tým, že sa učilo jazyk majoritného obyvateľstva v jeho prostredí, aby tak maximálne využilo potenciál, ktorý mu takýto prístup ponúkal. Veľmi zjednodušene povedané, nemecký remeselník či obchodník v snahe uskutočniť obchod nečakal, kým sa Rusín naučí po nemecky, ale sám sa učil aspoň základy rusínskej reči, aby sa dokázal dorozumieť a úspešne uzavrieť obchod.

To, ako sme charakterizovali nemecké obyvateľstvo platí – najmä v prípade severovýchodných stolíc Uhorska – vo veľkej miere aj pre židovské obyvateľstvo. Židia kládli veľký dôraz na vzdelanie a musíme povedať, že v tomto smere boli veľmi úspešní, o čom jasne svedčí aj štatistika. Zatiaľ čo celkový počet inteligencie v Uhorsku z roku 1900 do roku 1910 vzrástol v absolútnych hodnotách z 228 843 na 310 390, percentuálne zastúpenie príslušníkov jednotlivých cirkví medzi inte-

15 BESKID, Mikolaj, Konstantin. *Marmaroš*. Užhorod, 1929, s. 69-71.

16 *Publications statistiques hongroises. Recensement général de la population des pays de la sainte couronne hongroise en 1910*. 64 volume, sixième partie, Budapest, 1924, s. 80-84.

ligenciou klesol, zväčša o jednu či dve desatiny percenta. Výnimku v tomto smere tvorilo izraelitské vierovyznanie, ktorého zastúpenie vzrástlo z 19,9 % v roku 1900 na 22,7 % v roku 1910.¹⁷ Štatistika neuvádza, aký počet židovského obyvateľstva ovládal rusínsky jazyk, pretože Židia neboli považovaní za národnostnú skupinu v Uhorsku, a teda ich nenachádzame ani vo výpočtoch obyvateľstva. Domnievame sa však, že značnú časť medzi nemeckým (ale aj maďarským) obyvateľstvom, ktoré ovládalo rusínsku reč tvorilo práve židovské obyvateľstvo a to najmä pre jeho dominantné postavenie v hospodárskom živote na tomto území. Židia patrili medzi najpočetnejšie národnosti na území severovýchodných žúp. Ich počty relatívne rýchlo stúpali najmä od 17. a 18. storočia, keď dochádzalo k ich prílevu z opačnej strany Karpát – z Haliče a Bukoviny. Napriek svojej početnosti tu s výnimkou miest a väčších dedín nevytvorili súvislejšie osídlenie a žili roztrúsení medzi ostatným obyvateľstvom. Už to samo o sebe nevyhnutne vytváralo predpoklady pre vytváranie vzájomných vzťahov medzi Židmi a ostatným obyvateľstvom, Rusínov nevynímajúc. Najmä vo vzťahu k Rusínom však dochádzalo k vytvoreniu úzkych, najmä ekonomických vzťahov, ktoré do veľkej miery formovali rusínsku spoločnosť. Nepriamym svedectvom tejto skutočnosti je aj zastúpenie izraelitského vierovyznania medzi rusínskym obyvateľstvom. V roku 1890 malo izraelitské vierovyznanie tretie najpočetnejšie zastúpenie medzi rusínskym obyvateľstvom a s 1153 veriacimi sa zaradilo hneď za gréckokatolícku a rímskokatolícku vieru. Počet veriacich stúpol do roku 1910 na 10 145, čím sa izraelitské vierovyznanie stalo druhou najpočetnejšou vierou medzi Rusínmi. Do roku 1910 však tento počet opäť klesol na 2609 veriacich a zaradil sa späť na tretiu priečku najpočetnejších vierovyznaní medzi Rusínmi.¹⁸ V každom prípade možno povedať, že medzi oboma skupinami obyvateľstva dochádzalo k úzkym vzájomným vzťahom a že malá časť Židov sa stotožnila s rusínskou identitou.¹⁹ O úzkych ekonomických vzťahoch sa zmienime v ďalšej časti príspevku.

Ako sme už spomenuli, na severe a východe siahalo rusínske osídlenie až k hrebeňom Karpát, po ktorých prebiehala uhorská štátna hranica. Prirodzené podmienky a nerozvinutá dopravná sieť sa stali bariérou medzi uhorskými Rusínmi na jednej strane a haličskými Rusínmi a Ukrajincami na strane druhej, ktoré obmedzovali ich vzájomné kontakty. Jednako však v tomto smere negatívne pôsobila vtedajšia spoločensko-politická situácia. „Politika maďarských vládncích kruhov bola zameraná začiatkom 20. storočia na to, aby nielen znemožnila akékoľvek styky medzi nimi, ale aby potrela aj akékoľvek povedomie národnej spolupatričnosti.“²⁰

17 *Publications statistiques hongroises. Recensement général de la population des pays de la sainte sainte couronne hongroise en 1910.* 64 volume, sixième partie, Budapest, 1924, s. 198.

18 *Publications statistiques hongroises. Recensement général de la population des pays de la sainte sainte couronne hongroise en 1910.* 64 volume, sixième partie, Budapest, 1924, s. 136-137.

19 Bližšie k vzájomným rusínsko-židovským vzťahom pozri: ŠVORC, Peter. Židia a Rusíni na Podkarpatskej Rusi a dosah ich vzájomnej koexistencie na etnoidentifikačný proces rusínskeho obyvateľstva In ŠVORC, Peter – GONĚC, Vladimír (eds.). *Česko-slovenská historická ročenka 2016*. Bratislava: VEDA, 2017, s. 59-71.

20 DANILÁK, Michal. Ukrajinci východného Slovenska na začiatku 20. storočia In OTČENÁŠ, Michal – ŠVORC, Peter (eds.). *História III*. Prešov: Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika, 1994, s. 98.

Z geomorfologického hľadiska sa osídlenie sústreďovalo do horských kotlín, čo sa nepriaznivo odrazilo v niekoľkých rovinách. V prvom rade to znamenalo oslabenie vzájomných kontaktov medzi samotným rusínskym obyvateľstvom. Cestná, ale najmä železničná sieť neboli v tejto časti Uhorska dostatočne rozvinuté. Tento stav umocňoval regionalizmus, hovorová reč sa diferencovala, podobne ako niektoré zvyky a tradície. To sa prejavilo na rozdelení rusínskeho obyvateľstva do troch skupín – Lemkov, Bojkov a Huculov. Osídlenie hornatých území sa nepriaznivo odrazilo aj v ďalších oblastiach, najmä však v hospodárstve, dopravnej sieti a v štruktúre sídiel.

Hlavným zdrojom obživy na nami sledovanom území predstavovalo poľnohospodárstvo doplnené lesným priemyslom, v menšej miere potom ďalšie odvetvia. Táto okolnosť vo veľkej miere formovala aj štruktúru sídel. Na území rusínskych žúp jestvovali iba štyri mestá – Berehovo, Mukačevo, Marmarošská Sihof a Užhorod.²¹ Z celkového počtu 848 160 žilo v mestách 68 497 obyvateľov, čo predstavovalo približne 8,08 %. Dominantné postavenie vidieckeho obyvateľstva nie je vzhľadom na spôsob obživy a úroveň rozvoja vtedajšej spoločnosti ničím výnimočným. Pri rusínskom obyvateľstve bol však rozdiel medzi počtom vidieckeho a mestského obyvateľstva omnoho výraznejší. Z 356 533 Rusínov žijúcich na tomto území sídlilo v mestách iba 2788 z nich, čo predstavovalo 0,78 % rusínskeho obyvateľstva. Z celkovej mestskej populácie tvorili Rusíni 4,07 % obyvateľov. Najvýraznejšie zastúpenie mali Rusíni v meste Mukačevo, v ktorom sa z celkového počtu 17 275 obyvateľov prihlásilo k rusínskej národnosti 1394 obyvateľov, čo činilo 8,06 % populácie mesta. Naopak najmenej početné zastúpenie mali v meste Berehovo, kde boli zastúpení 1,71 %, v absolútnej hodnote 221 obyvateľov.²²

Veľmi podobná situácia panovala na území východoslovenských žúp – Šariš, Spiš a Zemplín. Z celkového počtu 690 671 obyvateľov žilo v urbanizovaných centrách 87 764 obyvateľov, čo predstavovalo 12,71 %. Rusínske obyvateľstvo na území východoslovenských žúp sa však na mestskej populácii takmer nepodieľalo. Z celkového počtu 89 860 obyvateľov sa v mestách k rusínskej národnosti prihlásilo iba 311 osôb, čo predstavovalo 0,35 % rusínskej populácie.

Tabuľka č. 2. Podiel obyvateľstva v mestách v rámci rusínskych a východoslovenských žúp.

	Rusínske župy		Východoslovenské župy	
	v mestách	na vidieku	v mestách	na vidieku
Celková populácia	8,08 %	91,92 %	12,71 %	87,29 %
Rusínska populácia	0,78 %	99,22 %	0,35 %	99,65 %

Na základe uvedených údajov jasne vidieť, že rusínske osídlenie sa v porovnaní s ostatnými národmi v nami sledovanej oblasti sústreďovalo takmer výlučne do vidieckych sídiel a to tak na území rusínskych, ako aj východoslovenských žúp. Po-

21 Za mesto považujeme iba sídlo so špecifickým územno-správnym postavením, v sčítaniach označené ako Rendezett tanácsú város.

22 Vypočítané na základe údajov zo štatistiky.

dobne nepriaznivé údaje vykazuje aj štruktúra miest z hľadiska etnicity. Na území troch východoslovenských žúp jestvovalo 13 mestských sídel, v rámci ktorých žilo 87 764 obyvateľov. Z toho len 311 obyvateľov sa prihlásilo k rusínskej národnosti. O trochu priaznivejšie sa javí situácia v rusínskych župách, na území ktorých stáli štyri mestá s celkovým počtom 68 497 obyvateľov. Z tohto počtu sa 2788 obyvateľov prihlásilo k rusínskej národnosti. V priemere tak v mestách tvorili Rusíni 4,07 % obyvateľstva.

Najzaujímavejšie výsledky prináša porovnanie percentuálneho zastúpenia obyvateľstva v župách s percentuálnym zastúpením v mestách. Na území východoslovenských žúp žilo 89 860 Rusínov, čo bolo 13,01 % obyvateľov. V zložení mestského obyvateľstva sa však Rusíni podieľali iba 35 stotinami percenta, čím vzniká výrazný nepomer medzi rusínskou populáciou v župách a ich populáciou v mestách ležiacich na území týchto žúp. K podobným – hoci o čosi menej dramatickým – výsledkom sme dospeli aj pri porovnaní na území rusínskych žúp. Na území rusínskych žúp tvorili Rusíni 42,04 % obyvateľstva. Na štruktúre mestského osídlenia sa však rusínske obyvateľstvo podieľalo iba viac ako štyrmi percentami.

Napriek našim zisteniam je nutné poukázať na fakt, že – najmä v Marmarošskej župe – jestvovalo niekoľko sídel, ktoré nemali zriadený magistrát a tak neboli mestami v pravom slova zmysle, ale vzhľadom na počet obyvateľov a hospodársku silu sa tieto sídla svojím postavením približovali mestám. Do popredia tu vystupuje najmä Chust, ktorý sa s 10 202 obyvateľmi veľkosťou blížil k Berehovu a značne prekonával takmer všetky mestá na Spiši. Rusíni tu tvorili 51,26 % populácie, v absolútnych číslach 5230 obyvateľov. Po vzniku Československa zostala Marmarošská Sihov v Rumunsku a práve Chust sa stal novým centrom Marmarošskej župy. Veľký význam mala aj Jasiňa, v ktorej žilo v roku 1910 9 795 obyvateľov, z toho 6824 sa prihlásilo k rusínskej národnosti. Spomedzi veľkých dedín spomeňme ešte Rachov, v ktorom sa zo 6572 obyvateľov k rusínskej národnosti prihlásilo 4432; Veľký Bočkov, v ktorom sa z 5955 obyvateľov k Rusínom prihlásilo 3078 a Havas-mező, v ktorom žilo 4095 Rusínov z celkového počtu 5226 obyvateľov. S prihliadnutím na tieto sídla vzniká o čosi pozitívnejší obraz rusínskeho osídlenia, avšak celkovo nepriaznivý stav osídlenia to výraznejšie neovplyvní.

Nepriamym svedectvom sídelnej štruktúry Rusínov je aj dobová literatúra. *Veľký zeměpis všech dílů světa* sa v kapitole o národohospodárskych pomeroch na Podkarpatskej Rusi vyjadril: „*Tam každá ves složena je z úpravnějších, často zděných domů židovských, posazených ve dvou řadách podél silnice, a z dřevěných chat a chatrčí ruských, rozházených daleko od centra po stráních a hřebenech hor.*“²³ V podobnom duchu sa o Jasini vyjadril aj český cestovateľ a dobrodruh Karel Hansa v monografii *Stero črt a obrázků z Podkarpatské Rusi*. „*V horské kotline leží (Jasiňa – pozn. M. F.), jest vzorem vysokohorské rolnické osady, má asi 12 tisíc obyvatelů, z nichž více než 75 % činí Podkarpatorusové. Dále žijí zde pomadárštění Němci, potomci jichž zmíněných kolonistů, Židé v počtu asi 500 rodin, jejichž rodoví předchůdci přišli sem z Polska. Další složkou místního občanstva, asi 300 rodin, tvoří Čechoslováci. Tito jsou výhradně úředníci a zřizenci, někteří živnostníci a ře-*

23 BASL, Josef a kol. *Velký zeměpis všech dílů světa. Slovensko a Podkarpatská Rus*. Praha: I. L. Kober, s. 399.

meslníci. Židé většinou obchodníci, krčmáři a řemeslníci, Nemci, pomadařští starousedlíci jsou malozemědělci i živnostníci. Huculové, jako jádro obyvatelstva, jsou zemědělci, jejichž rázovité chaty – osedoky nebo gazdovstva – jsou rozběhlé po trávnatých úbočích Karpat až vysoko k lesnatým hřebénům kopců a hor... V Jasiňském centru jest většinou obyvatelstvo cizorodé, v okolí pouze lid domácí, jehož hlavním pramenem obživy je chov skotu, velmi plemenité rasy algauské.²⁴ Pripomeňme, že uvedený citát opisuje situáciu z 30. rokov 20. storočia, keď už spoločenská atmosféra bola Rusínom omnoho viac naklonená, než tomu bolo pred vznikom Československa a napriek tomu pozorujeme, že sa ich sídla sústreďujú do periférneho prostredia miest.

Uvedené slová českého cestovateľa poukazujú aj na ďalšie súvislosti, ktoré by mohli objasniť stav, v ktorom sa nachádzala rusínska spoločnosť. Jednou z týchto súvislostí je aj vzťah medzi prácou a osídlením. Práve rusínske obyvateľstvo, ktoré sa – s výnimkou Nemcov a v nížinách aj Maďarov – ako jediné živilo prevažne poľnohospodárstvom, sa prirodzene usádzalo vo vidieckom prostredí a na periférii miest. Naopak, československý (český) živel, ktorý predstavoval najmä úradníctvo; Židia, Maďari a Nemci, ktorí sa vo väčšej miere orientovali na obchod a remeslá, prirodzene osídľovali mestá, ktorých existencia so sebou prinášala v tomto smere omnoho väčšie príležitosti.

Uplatnenie v úradníctve, obchode či doprave si však vyžadovalo viac než len ochotu jednotlivca získať takúto pozíciu. V prvom rade si takáto práca vyžadovala vzdelanie a koncom 19. a začiatkom 20. storočia aj schopnosť ovládať štátny, t. j. maďarský jazyk. V oboch ohľadoch malo rusínske obyvateľstvo značné nedostatky. Krátko po vzniku Československa úrady konštatovali, že 70 % Rusínov nevie písať, ani čítať.²⁵ Ak k tomu prirátame neznalosť maďarského jazyka, vidíme, že možnosti uplatnenia Rusínov v mestskom prostredí boli výrazne nižšie ako u ostatných národov.²⁶

Mestá predstavovali na začiatku 20. storočia hospodárske a politicko-kultúrne centrá, ktoré do veľkej miery ovplyvňovali spoločenský vývoj na okolitom území. Absencia početnejšej komunity rusínskeho obyvateľstva v mestskom prostredí tak značne oslabovala možnosť zapojiť sa do širšieho hospodárskeho a kultúrno-politického diania v jednotlivých župách. Orientácia rusínskeho obyvateľstva na vidiecke prostredie a absencia početnejšej mestskej populácie je podľa nášho názoru sprievodným javom radu problémov, ktoré formovali rusínsku spoločnosť na začiatku 20. storočia a ktoré spolu priamo súviseli.

Skladba obyvateľstva vo vzťahu k zamestnaniu

V predošlých riadkoch sme sa dotkli vzťahov medzi sídelnou štruktúrou na jednej strane a primárnym zdrojom obživy na strane druhej. Je prirodzené, že orientácia obyvateľstva na poľnohospodárstvo ako základného zdroja obživy sa odzrkadlila

24 HANSA, Karel. *Stero črt a obrázků z Podkarpatské Rusi*. Praha: Vlastním nákladem, 1935, s. 216.

25 BASL, Josef a kol. *Velký zeměpis všech dílů světa. Slovensko a Podkarpatská Rus*. Praha: I. L. Kober, s. 396-397.

26 Maďarčinu ovládalo 14 % rusínskeho obyvateľstva.

na jeho osídlení, ktoré bolo väčšinovo vidiecke. V roku 1910 sa takmer 67 % obyvateľov rusínskych žúp živilo poľnohospodárstvom. Tento údaj sa však vzťahuje na všetkých obyvateľov týchto žúp, vrátane Maďarov, Židov, Nemcov, Rumunov, Slovákov, a teda vykazuje iba priemernú hodnotu. Vzhľadom na ďalšie faktory, akými sú vzdelanie, nami spomínaná sídelná štruktúra či fyzické prostredie, v ktorom obyvateľstvo žilo, musíme predpokladať, že táto hodnota bude medzi rusínskym obyvateľstvom o čosi vyššia. Určiť presnú hodnotu nie je v našich silách a nie je to ani naším zámerom. Určitá miera zovšeobecnenia je v takomto prípade žiaduca. Podobná situácia panovala aj na území východoslovenských žúp. Tu sa k poľnohospodárstvu ako k hlavnému zdroju obživy prihlásilo približne 63 % obyvateľov. Možno povedať, že v tomto ohľade sa medzi východoslovenskými a rusínskymi župami neprejavili výraznejšie rozdiely. Výnimku tvorí len Spiš, kde mal priemysel a baníctvo predsa len o čosi vyššie zastúpenie. Práve Spišská župa však mala medzi nami sledovanými župami najmenšie zastúpenie rusínskeho obyvateľstva a to tak na vidieku, ako aj v mestách, a teda aj v priemysle.²⁷

Literatúra z prvých rokov existencie československého štátu sa medzi inými venovala vo veľkej miere práve hospodárskej otázke na Podkarpatskej Rusi. Pre lepšie pochopenie problematiky autori neváhali zachytiť aj retrospektívne údaje, najmä z počiatku 20. storočia. Čitateľ sa tu často stretáva s názormi, že Rusíni sa zaoberajú výlučne poľnohospodárstvom doplneným lesným priemyslom, prípadne domácou remeselnou produkciou. Usudzujem, že skutočnosť nebola taká „jednofarebná“, ale tiež, že takéto konštatovania nemali za cieľ vyvodzovať nepravdivé závery. Ich cieľom bolo skôr poukázať na dominantné postavenie roľníckej otázky medzi rusínskym ľudom a jej spoločenské dopady.

Napriek tomu, že väčšina obyvateľstva sa živila poľnohospodárstvom, úroveň technických postupov a výrobných procesov výrazne zaostávala. Ešte aj po vzniku Československa opisoval Vjačeslav Drahny situáciu v hospodárstve slovami: *„Selanin v Podkarpatskoj Rusi uživať do dnes najprimitívnejších prirjadov dľa obrabotki zemľi. Do ľisa idet so sokiroj, a na pole s motikoj. Borony d'ľajet iz dereva, duže často boronit lem svjazannoj terninoj. Takže i pluh jest' iz dereva, a i cilyj voz o polnych derevjanyh kolesach. Pristroj na voly jest' derevjanoje jarmo, a na koňi dajut lem nahrudnik. Rusin na Podkarpatskoj Rusi prideržujetsja pervobytnoho sposobu upravu zemli, pri čom ľis jest' mu lem pereškodoj i posemu na každom kroku niščit jeho. Pastviska suť nespravleny, terninoj i korčami zarosnemy.“*²⁸

Zaostávanie technickej úrovne v (poľno-)hospodárstve predstavuje len jeden z mnohých problémov. Do popredia tu vystupujú aj ďalšie problémy spojené s bonitou pôdy, celkovou výmerou ornej pôdy či prevahou drobných hospodárstiev. Problémy v severovýchodnej časti Uhorska predstavovali takú závažnú skutočnosť, že k ich riešeniu sa rozhodla prispieť aj uhorská vláda. V januári 1897 poverila Ed-

27 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlalása.* 48 kötet, második rész, Budapest, 1913. 587 s.

28 DRAHNY, Vjačeslav. Zemledělstvo v Podkarpatskoj Rusi In CHMELAR, Josef – KLIMA, Stanislav – NEČAS, Jaromír. *Podkarpatska Rus' Obraz obstojatel'stvo prirodnyh, gospodar-skich, političeskich, cerkovnyh, jazykovykh i prosvititel'nyh.* New York: Tipografija Gazety Deň, 1924, s. 44.

munda Egana²⁹ vypracovaním návrhu, „ako posilniť hospodárstvo, zastaviť emigráciu a vytvoriť vrstvu rusínskych roľníkov, ktorí by sa stali oporou režimu“.³⁰ K veľmi závažným zisteniam dospel najmä vo vzťahu k Židom, ktorých takto charakterizoval: „Židy ot 70-tych rokov, koli terpili silný utisk v Rossii, počali hornutisja valom do čužiny, osobenno do Haličiny, a odtuda do Uhorščiny. Meždu rusinami bylo ich vsehda mnoho, ale nebezpečnymi stalisja oni až ot seho novoho privala. Jako parasites verhlisja oni na prostych, naivnych žitelej Podkarpatskoj Rusi i strašnoj lichvoj tak ich vyssali, čo sd'ilali iz nich pravdivych rabov, kotory pracujut lem na svoich židovskich panov. Oni zavlad'ili cilym hospodarskim životom kraja. Oni arendujut pravi čo vsi poloniny i travniki velikopanskich majetkov, kotory dajut potom do podnajmu seľskomu narodu. ... V každom, choťaj by i najmenšom seľi jest' niskoľ'ko židov, kotory ničoho ne d'ilajuť, a žijut lem iz potu rusina. Prostym seľskim narodom rozd'ilafsja tak, čo každý žid majet svojich seľan, a každyj seľanin majet svojego žida, bez ktoroho ne možet' ničoho kupiti ani predati.“³¹ Tieto výrazne kritické Eganove slová okrem iného približujú aj spoločenské vzťahy medzi Rusínmi a židovským obyvateľstvom, pri ktorom Rusíni „ľahali za kratší koniec“. Vo veľmi podobnom duchu sa vyjadril aj Karel Hansa o 30 rokov neskôr, keď opisuje spôsob, akým židovský obchodník jednal s Rusínmi a ktorého bol očitým svedkom: „Zanedlouho pak došel patrne očekávaný host. Žid s ryšavou bradou, místni obchodník s dobyt看em, podkarpatoruský překupník nesporně všeho. Vstoupil bez pozdravu s kloboukem ponechaným na hlavě a ihned se ptal po býku, je-li na prodej. Mlčky jsem naslouchal rozmluvě a seznal i jako laik, že nepřijatelnou byla nabízená cena. Žid jak přišel, tak i odešel. Avšak v mé duši bylo nějak hořko. Proto jsem se vytratil z chaty, neznaje důvodu k předčasnému obchodnímu jednání a příčiny, proč měla gazdina usazené oči.“³² Spomienky Karla Hansu nie sú len svedectvom nevydareného obchodu, ale najmä oknom do spoločenských vzťahov. Sotva totiž možno pochybovať o tom, že konanie obchodníka, ktorý si ani len nezložil klobúk a nepozdravil pričom chcel kúpiť býka pod cenu, je prejavom neúcty či povýšenia. Ivan Olbracht³³ označil v jednom zo svojich spisov Egana za nebezpečného nepriateľa

- 29 EGAN, Edmund (13. 7. 1841 – 20. 9. 1901), významný maďarský ekonóm škótskeho pôvodu. Absolvoval vyššiu ekonomickú školu v Halle, študoval agrárne právo vo Viedni. V rokoch 1886 až 1896 pôsobil ako referent na ministerstve poľnohospodárstva v Budapešti. Koncom 90. rokov bol ustanovený za vedúceho pracovnej skupiny, ktoré úlohou bolo vypracovať plán na revitalizáciu hospodárstva na území severovýchodných žúp. Tento plán dostal pomenovanie Verchovinská akcia. Bližšie: POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha: Libri, 2008, s. 70-71.
- 30 KONEČNÝ, Stanislav. *Náčrt dějin Podkarpatských Rusínov*. Prešov: Prešovská univerzita, 2015, s. 121.
- 31 KLIMA, Stanislav. Geografický obraz Podkarpatskoj Rusi. In CHMELAR, Josef – KLIMA, Stanislav – NEČAS, Jaromír (eds.). *Podkarpatska Rus' Obraz obštojaťel'stvo prirodnych, hospodarskich, političeskich, cerkovnych, jazykovych i prosvititel'nych*. New York: Tipografija Gazety Deň, 1924, s. 24-25.
- 32 HANSA, Karel. *Stero črt a obrázků z Podkarpatské Rusi*. Praha: Vlastním nákladem, 1935, s. 191.
- 33 OLBRACHT, Ivan (6. 1. 1882 – 20. 12. 1952), vlastným menom Kamil Zeman, český spisovateľ a publicista. V rokoch 1900 – 1903 študoval právo v Berlíne, potom prestúpil do Prahy na filozofickú fakultu, ktorú však nedokončil. Stal sa novinárom ľavicového zamerania a v rokoch 1920 – 1929 pôsobil ako redaktor Rudého práva. V roku 1929 vy-

podkarpatských Židov avšak on sám popísal praktiky židovských úžerníkov, ktoré vo veľkej miere potvrdzujú Eganove závery ešte aj o 30 rokov neskôr.³⁴

Nie všetky svedectvá zo začiatku 20. storočia sa k Židom stavajú tak kriticky. Konstantin Beskid sa v monografii pod výrečným názvom *Marmaroš* vyjadril vo vzťahu k Židom v omnoho pozitívnejšom svetle, pričom poukázal najmä na ich obchodnú povahu – „povzbuzovanou výchovou již od dětství“ – ale aj na ich znášanlivosť s inými národmi. Na záver stručného opisu židovského obyvateľstva dodal: „Zdejšímu lidu by velice prospělo, kdyby si osvojilo alespoň některé vlastnosti tohto (židovského – pozn. M. F.) národa.“³⁵ Na druhej strane kritizoval Rusínov za ich lenivosť a poverčivosť; jedným dychom však vyzdvihoval ich poéziu, prezieravosť a inteligenciu, „ktorá by pri lepšej školskej výchove vychovala z Rusínov šťastný národ“.³⁶ V každom prípade zohrávali Židia v spoločenskom živote Rusínov nesporne významnú úlohu, o čom jasne svedčia Beskidove slová: „Bez Žida nemůže Rusín žít. Židovi více důvěřuje nežli vlastnímu pokrevenci.“³⁷

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že poľnohospodárstvo, ktoré tvorilo hlavný zdroj obživy väčšiny rusínskeho obyvateľstva, bolo vo veľmi úbohom stave, čo sa premietlo do veľkej chudoby, ktorá bola (čiastočne) príčinou nízkej vzdelanosti a slabej diferencovanosti spoločnosti. Práca v poľnohospodárstve neponúkala možnosti na akumuláciu kapitálu, jeho investovanie či zveľaďovanie vlastného majetku. Život sa tak obmedzoval na neustály boj o zabezpečenie základných podmienok na prežitie.

Tabuľka č. 3. Ekonomicky činné obyvateľstvo v rusínskych župách.

Ekonomicky činné obyvateľstvo	Berežská župa	Marmarošská župa	Ugočská župa	Užská župa	Spolu
Spolu	91 635	132 876	33 801	64 871	323 183
v poľnohospodárstve	63 236	83 349	25 189	43 908	215 682

V poradí druhú najvýznamnejšiu zložku hospodárstva predstavoval priemysel. V priemyselných podnikoch si svoje živobytie obstarávalo 33 183 obyvateľov, čo z celkového počtu predstavovalo približne 10,52 % obyvateľstva rusínskych žúp. Vo východoslovenských župách bol tento podiel priaznivejší, najmä vďaka výraznejšiemu zastúpeniu priemyslu na Spiši. V Šarišskej, Spišskej a Zemplínskej župe bolo

stúpil z KSČ, venoval sa literárnej práci a v rokoch 1931 – 1936 pôsobil na Podkarpatskej Rusi. Bližšie: POP, Ivan. *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha: Libri, 2008, s. 180-181.

34 OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí*. Praha: Svoboda, 1950, s. 46-49.

35 BESKID, Konstantin, Mikolaj. *Marmaroš*. Užhorod, 1929, s. 81-86.

36 BESKID, Konstantin, Mikolaj. *Marmaroš*. Užhorod, 1929, s. 51-60.

37 BESKID, Konstantin, Mikolaj. *Marmaroš*. Užhorod, 1929, s. 56; ŠVORC, Peter. Židia a Rusíni na Podkarpatskej Rusi a dosah ich vzájomnej koexistencie na etnoidentifikačný proces rusínskeho obyvateľstva In ŠVORC, Peter – GONĚC, Vladimír. (eds.) *Česko-slovenská historická ročenka 2016*. Bratislava: VEDA, 2017, s. 59-70.

v priemysle zamestnaných 42 578 obyvateľov, čiže 15,02 % populácie.³⁸ Podobne ako u poľnohospodárstva, aj údaje o priemysle sa vzťahujú na celé obyvateľstvo, nielen na Rusínov.

Charakter priemyslu v severovýchodnom Uhorsku bol vo veľkej miere determinovaný fyzickým prostredím, v ktorom sa tento nachádzal. Prirodzene najsilnejšie zastúpenie mal drevospracujúci priemysel a naň naviazané odvetvia. S výnimkou soľných baní v Solotvine bol priemysel obmedzený na lesné pily, kameňolomy, mlyny, liehovary a rôzne menšie podniky, v ktorých počet zamestnancov len zriedka prekročil počet 20 pracovníkov.³⁹ Pre porovnanie, v Berežskej župe sa priemyslom zaoberalo celkovo 10 971 obyvateľov, z toho však iba 1758 obyvateľov bolo zamestnaných v podnikoch s viac ako 20 zamestnancami. Podobný stav panoval aj v ďalších nami sledovaných župách.⁴⁰

Tabuľka č. 4. Rozdelenie ekonomicky činného obyvateľstva v rusínskych župách.

Hospodárske odvetvie	Župa				Spolu
	Berežská	Marmarošská	Ugočská	Užská	
Poľnohospodárstvo	63 236	83 349	25 189	43 908	215 682
Prvovýroba	1 069	9 959	130	1 119	12 277
Baníctvo/Hutníctvo	9	1 456	1	-	1 466
Priemysel	10 971	11 533	3 368	8 121	33 993
Obchod	3 126	4 415	1 017	1 987	10 545
Doprava	1 999	2 911	821	1 294	7 025
Verejné služby	2 797	3 319	843	1 817	8 776
Vojsko	955	797	72	1 132	2 956
Nádenníci	2 174	8 139	822	1 528	12 663
Služobníctvo	3 596	4 590	1 057	2 591	11 834
Nezaradené	1 703	2 408	481	1 374	5 966
Spolu	91 635	132 876	33 801	64 871	323 183

Priemysel patril medzi jedno z mála odvetví hospodárstva, kde sa rusínske obyvateľstvo dokázalo uplatniť vo väčšom počte. To vyplývalo aj z faktu, že drevospracujúci priemysel nevyžadoval vysoko vzdelaných pracovníkov a zväčša sa nachádzal na Rusínmi obývanom území. Čiastočným svedectvom je aj štatistika podnikov s viac ako 20 zamestnancami, ktorá už uvádza aj etnickú príslušnosť robotníkov. V Berežskej župe sa na celkovom počte zamestnancov podieľalo rusínske obyvateľstvo 26,56 %; v Marmarošskej župe predstavovali 29,22 % zamestnancov. Najväčšie zastúpenie mali v Ugočskej župe – až 48,34 % zamestnancov a v Užskej

38 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlalása.* 48 kötet, második rész, Budapest, 1913, s. 430-658.

39 KONEČNÝ, Stanislav. *Náčrt dejín karpatských Rusínov*. Prešov: Prešovská univerzita, 2015, s. 120.

40 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlalása.* 48 kötet, második rész, Budapest, 1913, s. 430, 1026.

župe tvorili Rusíni 29,9 % zamestnancov. Naopak, iba veľmi nepatrné zastúpenie mali v priemysle východoslovenských žúp.⁴¹ Napriek tomu, že stredné a veľké podniky zamestnávali iba zlomok z celkového počtu priemyselných pracovníkov sú jasným svedectvom toho, že rusínske obyvateľstvo sa dokázalo uplatniť aj v priemysle.

Tabuľka č. 5. Zastúpenie rusínskeho obyvateľstva v podnikoch s viac ako 20 zamestnancami.

Župy	Počet robotníkov v podnikoch s viac ako 20 zamestnancami		
	Celkovo	Rusínov	%
Berežská	1 758	467	26,56
Marmarošská	2 433	711	29,22
Ugočská	151	73	48,34
Užská	1 602	479	29,90
Východoslovenské župy			
Šarišská	942	36	3,82
Spišská	7 288	54	0,74
Zemplínska	3 760	69	1,84

Tabuľka č. 6. Nárast gramotnosti medzi rusínskym obyvateľstvom.

Rusínske župy	Počet gramotných rusínskych obyvateľov v roku (v %)		
	1890	1900	1910
Berežská	11,0	18,0	28,6
Marmarošská	4,9	7,2	11,2
Ugočská	11,0	16,3	22,4
Užská	7,4	13,5	23,1
Východoslovenské župy			
Šarišská	11,7	21,7	33,8
Spišská	17,2	21,4	32,6
Zemplínska	8,6	12,0	23,1

Ostatné odvetvia sa na hospodárstve podieľali len skromným podielom. Po poľnohospodárstve a priemysle mali najväčšie zastúpenie nádenníci. Ich činnosť nebola bližšie špecifikovaná. Z celkového počtu aktívne činného obyvateľstva tvorili 3,92 %. Vo sfére prvovýroby bolo zamestnaných 3,80 % obyvateľov, služobníctvo tvorilo 3,66 % a obchodná činnosť bola zastúpená 3,26 %. Vysoké zastúpenie rusínskeho obyvateľstva možno predpokladať medzi nádenníkmi, v prvovýrobe a medzi služobníctvom, naopak veľmi malé zastúpenie možno predpokladať v oblasti obchodu.

41 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlalása.* 48 kötet, második rész, Budapest, 1913, s. 1026-1048.

Vzdelanie

Vzdelané obyvateľstvo je jednou z nevyhnutných podmienok pre rozvoj spoločnosti. Bez adekvátneho vzdelania nie je možné uplatniť sa v politickej, kultúrnej či hospodárskej oblasti do takej miery, akú tieto sféry spoločenského života ponúkajú. To bol dôvod, prečo sa práve školstvo stalo jedným z najvýznamnejších nástrojov maďarizačných snáh v Uhorsku. Pôvodné liberálne znenie národnostného zákona č. 44 a školského zákona č. 38 z roku 1868 sa už krátko po jeho prijatí dostalo pod kritiku niektorých poslancov uhorského parlamentu, ktorí ho označovali za „základ pre každú protimaďarskú a protištátnu činnosť“.⁴² Do začiatku 20. storočia tak dochádzalo k prijímaniu nových nariadení, ktoré nerešpektovali, resp. priamo odporovali školským zákonom z roku 1868 a ich cieľom bolo poštátnenie – teda pomadžarčenie – ľudového školstva. Okrem zavádzania maďarského jazyka na úkor jazykov nemaďarských národov dochádzalo k pomadžarčovaniu aj v ďalších rovinách – rozširovaním štátnych škôl na úkor škôl v pôsobnosti cirkví či zavádzaním tzv. vlasteneckého ducha⁴³ do vyučovacieho procesu. Pomadžarčovanie ľudového školstva vyvrcholilo v roku 1907 prijatím tzv. Apponyiho školských zákonov.⁴⁴

Dôsledky tohto procesu sa začali prejavovať už koncom 19., ale najmä na začiatku 20. storočia a ich výsledkom bol úpadok „rusínskeho“ školstva.⁴⁵ Na druhej strane však treba poukázať na fakt, že aj napriek značnému úpadku v školstve, gramotnosť medzi rusínskym obyvateľstvom postupne narastala hoci ani z ďaleka nedosahovala úroveň ostatných národov v Uhorsku. Od roku 1900 do roku 1910 vzrástla gramotnosť z pôvodných 14,5 % obyvateľstva na 22,7 %. Ak berieme do úvahy len populáciu vo veku nad šesť rokov, schopnosť čítať a písať preukázalo v roku 1910 27 % rusínskeho obyvateľstva. Gramotnosť Rusínov však napriek tomu zaostávala nielen za ostatnými národmi v Uhorsku, ale aj za priemernou gramotnosťou príslušníkov gréckokatolíckej cirkvi. Tá v roku 1910 dosiahla medzi veriacimi vo veku nad šesť rokov 33,3 %.⁴⁶

Dôsledky školskej politiky uhorských vlád sa prakticky prejavili zánikom rusínskeho školstva. V roku 1868 jestvovalo v Uhorsku 479 ľudových škôl⁴⁷ s rusínskym

42 POTEMRA, Michal. Školská politika maďarských vlád na Slovensku na rozhraní 19. a 20. storočia In *Historický časopis*, roč. 26, 1978, č. 4, s. 501.

43 Vo vyučovaní sa kládol dôraz na maďarské dejiny, kultúru či literatúru pričom kultúra nemaďarských národov bola odsúvaná do úzadia.

44 POTEMRA, Michal. Školská politika maďarských vlád na Slovensku na rozhraní 19. a 20. storočia In *Historický časopis*, roč. 26, 1978, č. 4, s. 497-536.

45 Pod pojmom *rusínske školstvo* rozumieme školy, kde sa vyučovalo – vzhľadom na absenciu kodifikovaného jazyka – v rusínskych dialektoch. To platí aj v prípade, že v texte používame označenie rusínsky vyučovací jazyk.

46 *Publications statistiques hongroises. Recensement général de la population des pays de la sainte sainte couronne hongroise en 1910*. 64 volume, sixième partie, Budapest, 1924, s. 86-87.

47 SOČKA, Vasilij. Školství na Podkarpatské Rusi v Československé republice In BALCAR, Miroslav (ed). *Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1999, s. 100.

vyučovacím jazykom, tento počet do roku 1874 ešte vzrástol na 571.⁴⁸ Do roku 1900 však počet týchto škôl poklesol na hodnotu 392. Tu treba upozorniť, že z tohto počtu sa v 301 školách učilo nielen v rusínskych dialeктоch, ale aj v maďarčine. Neskoršia štatistika, ktorá zachytávala údaje zo školského roku 1911/1912 už neuvádzala školy so zmiešaným maďarsko-rusínskym vyučovacím jazykom. Údaje boli uvedené už len za školy s výučbou v maďarskom alebo rusínskom jazyku. Celkove bolo v tomto školskom roku 58 rusínskych ľudových škôl. Diametrálne odlišné zistenia sa vzťahujú k školám s vyučovacím jazykom maďarským. V roku 1900 stálo v nami sledovaných župách 927 škôl s vyučovacím jazykom maďarským a 301 škôl so zmiešaným maďarsko-rusínskym vyučovacím jazykom. Počet maďarských škôl stúpol do roku 1911/1912 na 1 731. Možno teda povedať, že zatiaľ čo od roku 1900 do roku 1912 počet rusínskych škôl klesol z 392 na 58, počet maďarských škôl stúpol z 927 na 1731 škôl, čo je takmer dvojnásobok. Už len tieto absolútne hodnoty podávajú svedectvo o školskej politike v Uhorsku. Omnoho nepriaznivejšie vo vzťahu k Rusínom by vyzerali tieto hodnoty pri ich porovnaní s celkovým zastúpením rusínskeho obyvateľstva v jednotlivých župách, najmä v prípadoch, keď bolo rusínske obyvateľstvo omnoho početnejšie ako obyvateľstvo maďarské.⁴⁹

O nepriaznivej situácii v ľudovom školstve vypovedá aj viacero nepriamych svedectiev. Len pre zaujímavosť môžeme uviesť, že v Marmarošskej župe, v ktorej žil približne dvakrát väčší počet obyvateľov ako v Šariši, stálo v roku 1900 o 20 ľudových škôl menej. Naopak v Zemplínskej župe jestvovalo 441 škôl, naproti tomu v Marmarošskej župe ich stálo iba 251 a to aj napriek tomu, že sa počtom obyvateľstva aj rozlohou líšili len veľmi málo. Vzhľadom na túto skutočnosť neprekvapí, že práve Marmarošská župa vykazovala najnižšiu úroveň vzdelanosti na nami sledovanom území. V roku 1890 len 4,9 % rusínskych obyvateľov tejto župy vedelo čítať a písať a do roku 1910 stúpol tento počet len na 11,2 % obyvateľov. Na druhej strane v Šarišskej župe bola gramotnosť medzi Rusínmi v roku 1890 na úrovni 11,7 % a táto hodnota do roku 1910 stúpila na 33,8 %, čo je najvyššia hodnota medzi rusínskym obyvateľstvom v nami sledovanej oblasti.

Istú výnimku z pravidla v tomto smere tvorí Báčsko-Bodrožská župa na juhu Uhorska, kde žila rusínska enkláva s približne 10 tisíc obyvateľmi (1,1 % obyvateľov župy). V meste Nový Sad (Ujvidék) dosiahla gramotnosť medzi Rusínmi do roku 1910 53 % a priemer pre rusínske obyvateľstvo v celej župe predstavoval 59,3 %, čo je neprimerane vysoká hodnota v porovnaní so zvyškom rusínskeho obyvateľstva a približuje sa hodnotám u iných uhorských národov.⁵⁰ Azda by si táto výnimka zaslúžila aj hlbší bádateľský záujem.

48 Tento údaj sa vzťahuje na celé Uhorsko avšak domnievame sa, že až na malé výnimky stála drvivá väčšina týchto škôl na území nami sledovaných žúp z dôvodu, že tu žilo 96 % rusínskeho obyvateľstva.

49 *Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam VIII. A Magyar kir. központi statisztikai hivatal.* Budapest, 1901, s. 331-332; *Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XX. A Magyar kir. központi statisztikai hivatal.* Budapest, 1912, s. 365-367.

50 *Publications statistiques hongroises. Recensement général de la population des pays de la sainte couronne hongroise en 1910.* 64 volume, sixième partie, Budapest, 1924.

Nemenej zaujímavé svedectvo vydávajú aj údaje o počte štátnych škôl. Rozširovanie štátnych škôl malo za cieľ vytvoriť sieť ľudových škôl, ktoré by boli vyňaté z autonómnej správy cirkevného školstva. Ich rozširovanie preto prebiehalo často aj na úkor škôl cirkevných a to prostredníctvom preberania právomocí z rúk cirkví pod zámienkou nesplnenia zákonom stanovených podmienok na prevádzku školských zariadení. Zatiaľ čo v roku 1900 tu pôsobilo 245 štátnych škôl, do roku 1912 ich počet stúpol na 454. Pre zaujímavosť dodávame, že v Berežskej, Užskej a Zemplínskej župe sa vo všetkých školách najneskôr od roku 1911 vyučovalo už iba výlučne po maďarsky a to nehladiac na to, či bola zriaďovateľom cirkiev, štát alebo obec, ani na to, či bol materinský jazyk žiakov maďarský, rusínsky, slovenský, prípadne iný.⁵¹

Obdobná situácia panovala vo vzťahu k vyššiemu školstvu. Vo vyšších ľudových školách, meštianskych školách či učiteľských ústavoch sa vyučovalo výlučne v maďarskom jazyku.⁵² Pri pohľade na stav ľudového školstva je len prirodzené, že v oblasti vyššieho vzdelania bola situácia ešte o čosi kritickejšia. Zo 100 obyvateľov, ktorí absolvovali štyri, šesť alebo osem tried v sekundárnom vzdelávaní, sa len 0,1 % z nich hlásilo k rusínskej národnosti.⁵³ V absolútnych číslach sa hodnoty pohybovali v tomto rozmedzí: v roku 1910 absolvovalo najmenej štyri triedy 162 dievčat a 95 chlapcov, najmenej šesť tried 46 chlapcov a 15 dievčat a najmenej osem tried vyštudovalo 256 chlapcov a 18 dievčat.⁵⁴ Aj v tomto prípade bol priemer medzi Rusínmi omnoho nižší ako priemer u ostatných národov v Uhorsku, ako aj priemer medzi veriacimi gréckokatolíckej cirkvi.

Tabuľka č. 7. Zastúpenie obyvateľstva s vyšším vzdelaním.

	Spomedzi 100 obyvateľov, ktorí absolvovali najmenej		
	štyri	šesť	osem
	tried v sekundárnom vzdelávaní		
Maďari	5,6	2,8	2,1
Nemci	3,5	1,6	1,1
Slováci	0,4	0,2	0,1
Rumuni	0,5	0,4	0,3
Rusíni	0,1	0,1	0,1
Chorváti	1,7	1,1	0,9
Srbi	1,3	0,7	0,6
Ostatní	2,4	1,5	0,9

51 *Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam XX. A Magyar kir. központi statisztikai hivatal.* Budapest, 1912, s. 365-367.

52 POP, Ivan. Rusínska spoločnosť na rozcestí. In BALCAR, Miroslav (ed). *Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus.* Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1999, s. 29.

53 *Publications statistiques hongroises. Recensement général de la population des pays de la sainte couronne hongroise en 1910.* 64 volume, sixième partie, Budapest, 1924, s. 91.

54 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlálása.* 61 kötet, ötödik rész, Budapest, 1916, s. 289.

Azda nemenej zaujímavé svedectvo by prinieslo porovnanie počtu školopovinej mládeže v porovnaní s počtom školských ústavov, respektíve počtom učiteľov, alebo porovnanie počtu škôl s počtom obcí. Naším cieľom však nie je podať úplný obraz uhorskej školskej politiky vo vzťahu k nemaďarským národom. Z nami uvedených faktov však jasne vyplýva, že táto politika nebola naklonená nemaďarským národom a medzi nimi ani Rusínom. Iste, školstvo vytváralo podmienky na rozvoj intelektuálne nadaných jednotlivcov aj z radov nemaďarov, avšak títo sa v takomto prostredí a najmä v snahe uchytiť sa a využiť získané vzdelanie často národne odcudzili. Vyjadrené slovami Ivana Popa: „V takových podmínkách cieľavedomé štátni politiky a národne omezené duchovné euforie se každý, kdo se chtěl v Uhrách aktivně účastnit společenského a kulturního života a 'udělat kariéru' ve státní službě, musel stát Maďarem, stoupencem maďarského státního patriotismu, zapomenout na svůj etnický původ, ba dokonce se stát aktivním šířitelem a hlasatelem maďarské velikosti i ve svém vlastním etnickém nemaďarském prostředí.“⁵⁵

Tabuľka č. 8. Počet ľudových škôl v rámci jednotlivých žúp.⁵⁶

Župa	Počet škôl						Vyučovacia reč				
	Spolu		z toho štátnych		z toho cirkevných		maďarská		maď.-rus.	rusínska	
	1900	1912	1900	1912	1900	1912	1900	1912	1900	1900	1912
Berežská	261	279	53	108	129	105	198	279	33	29	-
Marmarošská	251	312	64	124	150	158	121	221	65	17	49
Ugočská	104	100	22	23	55	53	72	92	24	-	1
Užská	234	246	42	74	111	102	136	246	64	3	-
Východoslovenské župy											
Šarišská	274	269	25	49	95	92	77	267	57	36	2
Spišská	247	231	7	13	16	16	21	178	17	-	6
Zemplínska	441	448	32	63	114	141	302	448	41	6	-
Spolu	1812	1885	245	454	670	667	927	1731	301	91	58

Takýto smer školskej politiky mal nepriaznivé dôsledky najmä medzi príslušníkmi inteligencie, ktorí boli omnoho náchylnejší na pomaďarčenie ako roľnícke obyvateľstvo. Počet príslušníkov inteligencie medzi nemaďarskými národmi – azda s výnimkou Rumunov – prudko klesal, naopak, medzi maďarským obyvateľstvom tento počet neprimerane rýchlo vzrastal. Údaje o počte inteligencie medzi maďarsky hovoriacim obyvateľstvom výrazne skresľujú Židia, ktorí sa k nim hlásili, no napriek tomu bol nárast – najmä v radoch učiteľstva – príliš vysoký na to, aby sme ho mohli považovať za prirodzený.

55 *Magyar statisztikai közlemények. A magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlálása.* 61 kötet, ötödik rész, Budapest, 1916, s. 289.

56 Pri cirkevných školách je uvedený iba počet škôl v zriaďovateľskej pôsobnosti gréckokatolíckej cirkvi.

Významnejšie zastúpenie – ak vôbec možno hovoriť o významnejšom zastúpení – mala rusínska inteligencia najmä medzi predstaviteľmi tzv. vidieckej inteligencie⁵⁷ – kňazmi či učiteľmi. Naopak takmer žiadne zastúpenie mala v rámci úradníckych pozícií. V roku 1890 predstavovalo túto zložku inteligencie 694 obyvateľov, do roku 1910 však tento počet prudko klesol na 211, teda menej ako jednu tretinu.⁵⁸

Tabuľka č. 9. Zastúpenie Rusínov medzi vidieckou inteligenciou v priebehu dvoch desaťročí.

Počet príslušníkov v radoch obecných a okresných notárov v roku			
rusínskej národnosti	1890	1900	1910
	6 (0,1 %)	6 (0,1 %)	2 (0,1 %)
Počet príslušníkov v radoch kňazov a cirkevných predstaviteľov v roku			
rusínskej národnosti	1890	1900	1910
	242 (1,9 %)	155 (1,2 %)	98 (0,7 %)
Počet príslušníkov v radoch učiteľov ľudových škôl v roku			
rusínskej národnosti	1890	1900	1910
	446 (1,9 %)	221 (0,9 %)	111 (0,3 %)

Vo vzťahu k vedúcim pracovníkom v jednotlivých hospodárskych odvetviach bola situácia ešte o čosi zložitejšia. Rusínske obyvateľstvo bolo zastúpené len v drevospracujúcom priemysle, do roku 1900 aj v priemysle banskom. Malé zastúpenie malo tiež vo vedúcich pozíciách v armáde. Percentuálne zastúpenie však v týchto odvetviach predstavovalo iba 0,1 %, čo v praxi znamenalo, že to boli iba jednotlivci a nemožno tu hovoriť o nejakej širšej spoločenskej vrstve. Zmeny v počte príslušníkov inteligencie v jednotlivých odvetviach sú odrazom rozmachu či naopak úpadku toho ktorého odvetvia. Prudký rozvoj zaznamenal priemysel a obchod; obe odvetvia vykazovali takmer dvojnásobný nárast počtu inteligentov. V tejto zložke však rusínske obyvateľstvo nemalo zastúpenie. Predstavitelia armády predstavovali jedinou zložku inteligencie, v ktorej mali Rusíni zastúpenie a ktorej počet medzi rokmi 1900 a 1910 narástol. K rusínskej národnosti sa hlásili aj niektorí vedúci pracovníci v rámci drevospracujúceho priemyslu, avšak v absolútnom zastúpení počet príslušníkov inteligencie z drevospracujúceho priemyslu v rokoch 1900 až 1910 výrazne poklesol.

57 V štatistike označená pojmom *Classe intelligente propremen dite*. Druhú zložku inteligencie tvorili vedúci pracovníci v rôznych hospodárskych odvetviach.

58 *Publications statistiques hongroises. Recensement général de la population des pays de la sainte couronne hongroise en 1910*. 64 volume, sixième partie, Budapest, 1924, s. 209-211.

Tabuľka č. 10. Zastúpenie rusínskeho obyvateľstva vo vedúcich funkciách.

	Absolútny počet		Z toho rusínskej národnosti	
	1900	1910	1900	1910
Inteligencia	144 249	181 788	0,4 %	0,3 %
Funkcionári v poľnohospodárskom odvetví	9 920	9 657	0,0 %	0,0 %
v lesníckom odvetví	2 624	1 737	0,0 %	0,0 %
v baníckom odvetví	1 164	1 583	0,1 %	-
v priemysle	17 386	32 689	0,0 %	0,0 %
v obchodnej činnosti	25 839	44 881	0,0 %	0,0 %
v doprave	19 773	28 371	0,0 %	0,0 %
v armáde	7 888	9 684	0,0 %	0,1 %
Spolu	228 843	310 390	0,3 %	0,2 %

K vrstve inteligencie v najširšom slova zmysle patrilo v Uhorsku v roku 1910 792-tisíc obyvateľov. Z tohto počtu sa k rusínskej národnosti prihlásilo 1512 osôb, čo v celkovom počte uhorskej inteligencie predstavovalo 0,2 %. V rámci rusínskej spoločnosti predstavoval tento počet 0,3 % obyvateľstva a postupne klesal.⁵⁹

Málo početná vrstva inteligencie bola na začiatku 20. storočia konfrontovaná s ďalšími javmi, ktoré ovplyvňovali jej existenciu, ako aj existenciu celej rusínskej spoločnosti. Popredné miesto zastáva otázka národného hnutia, ktoré sa začalo rozvíjať v druhej polovici 19. storočia. Už vo svojich počiatkoch bolo pozadu v porovnaní s ostatnými uhorskými národmi. Sľubný rozvoj národného hnutia na začiatku 50. rokov bol neskôr, najmä však po rakúsko-uhorskom vyrovnaní utlmený. Proces národného obrodovania, ktoré predstavovalo druhý stupeň národného hnutia ostal neukončený.⁶⁰ Prekážku v tomto smere predstavovala neujasnenosť rusínskych činiteľov v otázke vlastnej etnicity.⁶¹ Stotožňovanie etnicity obyvateľstva s jeho vierovyznaním malo aj svoje pozitívne momenty, no vo veľkej miere sťažovalo celý proces formovania národa a komplikovalo spoluprácu vo vzťahu k Slovákom. Národná, cirkevná a jazyková otázka sa vo veľkej miere prelínali, vzájomne ovplyvňovali a vytvárali tak celý komplex vzťahov, ktoré prispievali k oslabovaniu národného hnutia. To sa neskôr prejavilo v štiepení na niekoľko kultúrno-jazykových smerov. Tento stav sa naplno prejavil počas medzivojnového obdobia, keď boli Rusíni súčasťou Československa a jednotlivé orientácie medzi sebou viedli neutíchajúce spory, ktoré naďalej rozdeľovali spoločnosť, alebo aspoň jej intelektuálnu vrstvu.

59 *Publications statistiques hongroises. Recensement général de la population des pays de la sainte couronne hongroise en 1910.* 64 volume, sixième partie, Budapest, 1924, s. 185.

60 KONEČNÝ, Stanislav. *Náčrt dejín karpatských Rusínov.* Prešov: Prešovská univerzita, 2015, s. 111-127.

61 Bližšie k problematike vzťahu cirkví a národného povedomia pozri: ŠVORC, Peter. Vzťah cirkví a národného vedomia obyvateľstva strednej Európy v 19. storočí až prvej polovici 20. storočia. In ŠVORC, Peter – HARBUĽOVÁ, Ľubica – SCHWARZ, Karl (eds.). *Cirkvi a národy strednej Európy 1800 – 1950.* Prešov: Universum, 2008, s. 14-21.

Záver

Rusínska spoločnosť sa na začiatku 20. storočia nachádzala vo veľmi zložitej situácii. Vzhľadom na nízku početnosť rusínskeho obyvateľstva v Uhorsku a jeho okrajové postavenie na území severovýchodných žúp sa už od počiatku nachádzala v znevýhodnenej situácii. Viac ako dve tretiny obyvateľstva tvorilo chudobné roľnícke obyvateľstvo, ktoré sa dominantne živilo poľnohospodárskou a chovateľskou činnosťou a to aj napriek tomu, že prostredie, ktoré obývalo zväčša neponúkalo priaznivé podmienky pre takúto činnosť. Do tohto procesu vstupovali aj ďalšie už spomínané faktory, ktoré tento stav zväčša prehlbovali. Roľnícke obyvateľstvo tvorilo drvivú väčšinu rusínskej spoločnosti a okrem chudoby bolo veľmi postihnuté vysokou negramotnosťou.

Takmer jednu tretinu obyvateľstva tvoril „ostatný pomocný personál“,⁶² ktorý sa z prevažnej miery skladal z robotníkov z rôznych odvetví vrátane priemyslu, baníctva a hutníctva, služobníctva, remeselníkov a podobne. Rovnako ako poľnohospodárstvo aj priemysel v tejto časti krajiny výrazne zaostával za zvyškom Uhorska, čo negatívne ovplyvnilo vznik majetnejších vrstiev obyvateľstva. Podobne ako u roľníckych vrstiev aj túto vrstvu obyvateľstva ohrozovala pauperizácia. Tu však už možno uvažovať aj o gramotnom obyvateľstve.

Najmenej početnú vrstvu obyvateľstva predstavovala inteligencia. Ani podľa najpriaznivejších odhadov netvorila viac ako 0,5 % rusínskeho obyvateľstva. Sústreďovala sa najmä na vidieku, kde mala výrazné zastúpenie medzi dedinským klérom a učiteľstvom. Medzi jednotlivými príslušníkmi však panovala nejednotnosť v otázke etnicity, neskôr apatia voči národnému hnutiu, ktoré upadlo najmä po smrti Adolfa Dobrianskeho. Maďarizačný tlak, ktorý vrcholil začiatkom 20. storočia sa prejavil najmä v postupnom ubúdaní príslušníkov inteligencie, ktorí sa hlásili k rusínskej národnosti. Napriek tomu, že aj medzi Rusínmi sa našli mnohé osobnosti, ktoré sa dokázali uplatniť ako vysokí štátni a cirkevní funkcionári, sudcovia či univerzitní profesori, prestali sa počas svojho života hlásiť k Rusínom.⁶³ Niektorí z nich sa dokonca aktívne zapájali do maďarizačnej politiky uhorskej vlády.

V rusínskej spoločnosti úplne absentovala majetná vrstva obyvateľstva, ktorá by svojím majetkom mohla nadobudnúť a udržať si vplyv nielen v ekonomickej, ale aj spoločenskej a najmä politickej sfére uhorskej spoločnosti a ktorá by sa tak mohla stať oporou národného hnutia. Práve absencia majetnejšej vrstvy obyvateľstva a početnejšej vrstvy inteligencie sa prejavila slabou diferencovanosťou rusínskej spoločnosti, ktorá nenadobudla plnohodnotný charakter.

Čiastočne sa na smutnom stave rusínskej spoločnosti na začiatku 20. storočia podpísalo okrajové postavenie v jednej z najchudobnejších a najzaostalejších častí Uhorska, malý počet Rusínov, ale najmä spoločensko-politická situácia na prelome storočí, ktorá nepriala nemaďarským národom v Uhorsku. Doplňme, že zaostalosť

62 V štatistike je použité označenie *Autre personel auxiliaire*; *Publications statistiques hongroises. Recensement général de la population des pays de la sainte couronne hongroise en 1910*. 64 volume, sixième partie, Budapest, 1924, s. 186.

63 MAGOCSI, Paul, Robert. *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov: Universum, 2016, s. 175.

tejto časti krajiny sa neobmedzovala iba na Rusínov, ale poznačila aj ostatné národy, ktoré tu žili. Na druhej strane treba však povedať, že medzi rusínskym obyvateľstvom prevládala istá apatia voči vzdelaniu či veciam verejným, ktorá len umocňovala tento stav. Zodpovedanie otázky, do akej miery bola táto apatia a nejednotnosť Rusínov výsledkom ich národnej povahy⁶⁴ a nakoľko je výsledkom vtedajšej spoločensko-politickej situácie ponechávame na čitateľovi. V každom prípade aj tento apatický postoj prispel k zhoršujúcej sa situácii v rusínskej spoločnosti.

64 Názory na národnú povahu či charakter Rusínov prinášajú rôzne odborné – najmä etnografické, tiež publicistické či beletristické diela zo začiatku 19. až polovice 20. storočia. Spomeňme aspoň Jána Čaploviča, Waltera K. Hanaka, Nikolaja Beskida, Ivana Olbrachta, Stanislava K. Neumanna, Aloisa Horu.

DRUŽINY MLÁDEŽE V PREŠOVSKÉM KRAJI 1950 – 1960¹

Lucie GILAROVÁ

Abstract: *Youth fellowships in the Prešov region 1950 – 1960.* The aim of this study is to show the emergence, development and functioning of youth fellowships (DM) in the Prešov region on the basis of available archival documents, newspaper articles and literature. Topic has yet not been researched. For the purposes of this study, we mainly used materials from the State Archive in Prešov, Fund Regional National Committee (KNV) in Prešov - Department of Education and Culture 1949 - 1960, where are documents for school clubs in the region. Unfortunately, a large number of materials have not been preserved, so this topic cannot be elaborated in more detail. In the study, we also relied on articles from newspapers - especially *Učiteľské noviny* (Teachers newspaper), as well as scholar sources. In order to describe the situation in one of the districts in more detail, the last chapter is dedicated to youth fellowships in the district of Vranov nad Topľou. We have chosen this district mainly because of the sufficiency of available archive materials. Documents from the District National Committee (ONV) in Vranov nad Topľou 1949 - 1954 were used.

Key words: Prešov region. Youth fellowships. Vranov nad Topľou.

Situace po roce 1945

Životy místních se hodně změnily po roce 1945. Začalo se s poválečnou obnovou a dosud agrární východní Slovensko se industrializovalo² – vznikly podniky jako Vihorlat ve Snini, Tesla ve Stropkově, Transporta v Medzilaborcích, Oděvní závody v Prešově, Chemko v Humenném,³ Drevokombinát ve Vranově⁴ nebo cementárna v Bystrém.⁵ Nově našli lidé práci i v průmyslových podnicích a životní úroveň začala pozvolna růst. Od roku 1946 probíhala intenzivní elektrifikace Prešovského kraje. Stav elektrifikace v roce 1944 byl na území Prešovského kraje velice nízký – elektřinu mělo pouze 80 měst a obcí, tedy asi 10,4 % z celkového počtu sídel. Do roku 1953 proběhla elektrifikace jen v 296 obcích (t. j. 39,2 %).⁶

1 Tato studie vznikla v rámci projektu SGS/4/2019

2 Před rokem 1945 na území kraje existovaly pouze následující podniky: Solivar v Prešově, pivovar v Michalovcích, několik větších či menších soukromých dílen a pár lihovarů. *Dvanásť rokov výstavby Prešovského kraja a ďalšie perspektívy*. Prešov: Krajský dom osvet v Prešove, 1956, s. 3, 6.

3 ČIČVÁK, Michal. Mimoškolská výchova za 20 slobodných rokov. *Východoslovenský kraj*. In *Vychovávateľ*, roč. 1964/1965, s. 306-308.

4 Celulóžka Vranovského drevopriemyslu v Hencovciach začala pracovať. In *Nový život: Orgán Krajského výboru KSS v Prešove*, roč. 4, 1955, č. 59, s. 1.

5 ONOFREJ, Juraj. Otvárame cementáren v Bystrom. In *Nový život: Orgán Krajského výboru KSS v Prešove*, roč. 4, 1955, č. 7, s. 1.

6 (ed). Elektrifikácia obcí Prešovského kraja. In *Nový život: Orgán Krajského výboru KSS v Prešove*, roč. 3, 1953, č. 75, s. 5.

Po roce 1948, kdy se dostala k moci Komunistická strana Československa (KSČ), začalo združstevňování, které šlo v Prešovském kraji jen velmi pomalu, v roce 1952 již ale v kraji existovalo 274 jednotných zemědělských družstev (JZD) všech typů. Činnost družstev však neprobíhala podle plánu, mnozí pracovníci nedostávali žádný plat a nadřízené orgány nedokázaly zabezpečit pomoc pro družstva. Proto došlo v průběhu roku 1953 k rozpadu 213 JZD v kraji a v následujícím období se začínala postupně znovu budovat.⁷

I oblast školství zaznamenala velké změny po roce 1945.⁸ Zákon č. 95/1948 Sb. z 1. dubna 1948 upravoval podobu jednotného školství. Všechny školy přešly pod správu státu a začala povinná školní docházka pro všechny děti od šesti do 15 let, trvala tedy devět let a probíhala na školách I. (národní školy) a II. stupně (střední školy).⁹

Po druhé světové válce bylo mnoho škol v kraji úplně zničeno nebo poškozeno. Velký problém představoval akutní nedostatek učeben a proto se na mnohých školách vyučovalo ve dvou směnách. Třídy, na které už nevyšla učebna během dopoledního vyučování, přišly do školy až odpoledne.¹⁰

Koncepce hospodářství nové republiky, s níž souvisela i feminizace mnoha odvětví, vyžadovala zapojit do práce i ženy, které dosud zaměstnávala péče o děti a domácnost, na vesnicích také práce na statku. Ženy nemohly pracovat především z důvodu, že by se během jejich pracovní doby neměl kdo postarat o děti. Po přijetí školského zákona se začala výrazně rozšiřovat síť jeslí¹¹ a mateřských škol.¹² Výnosem ministerstva školství č. 88/1948 se začaly od podzimu 1948 zřizovat tzv. klu-

7 MICHNOVIČ, Imrich. K niektorým otázkam politickoorganizátorskej práce strany na východoslovenskej dedine v rokoch 1949 – 1953. In *Historický časopis*, roč. 31, 1983, č. 6, s. 888–889.

8 Školstvím na Slovensku po roce 1945 se věnovali např. autoři ve sborníku *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku od konca druhej svetovej vojny po obdobie normalizácie*. Blíže: KUDLÁČOVÁ, Blanka (eds.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku od konca druhej svetovej vojny po obdobie normalizácie*. Trnava, 2017. Elena Londáková napsala monografii *Modernizácia výchovy a vzdelávania na Slovensku v 2. polovici 20. storočia*. LONDÁKOVÁ, Elena. *Modernizácia výchovy a vzdelávania na Slovensku v 2. polovici 20. storočia (Pokusy a hľadania)*. Bratislava, 2008. Pozornost byla věnována i školství na severovýchodním Slovensku, zejména místním rusínským oblastem, ve studii Naděždy Jurčišinové. JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Vývoj školstva v okrese Svidník v rokoch 1945 – 1960. In *Annales historici Presovienses*, roč. 7, 2007, s. 240–262. Článek o problematice kvalifikovanosti učitelů severovýchodního Slovenska napsala Anna Virostková. VIROSTKOVÁ, Anna. Učitelia na severovýchodnom Slovensku v 50. rokoch 20. storočia a ich kvalifikačná štruktúra. In *Dejiny*. Internetový časopis IH FF PU Prešov, roč. 8, 2013, č. 1, s. 137–155.

9 Zákon č. 95/1948 Sb. Zákon o základní úpravě jednotného školství – školský zákon (on-line 10. 8. 2019 <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-95>).

10 (-ský). Svojpomocou nové školy. In *Prešovské noviny*, roč. 2, 1959, č. 20, s. 1; JURÍK, Michal. Stav mimotriednej výchovy a jej problémy na Slovensku. In *Vychovávateľ*, roč. 1963/1964, s. 103.

11 Zákonem o pětiletém plánu č. 241/1948 Sb. se začínají budovat jesle ve větší míře. (on-line 17. 7. 2019 <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-241>).

12 Školským zákonem č. 95/1948 Sb. byly školky zahrnuty do jednotného školského systému. (on-line 17. 7. 2019 <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-95>); PAJDLHAUSEROVÁ, Elena. Od detských opatrovní k materským školám v sústave škôl. In GAŠPAROVÁ, Eva

bovny mládeže. Primárně měly sloužit starším žákům, navštěvující školy II. a III. stupně. Většinou vznikaly v prostorách škol a program zajišťovali přímo učitelé. Klubovny mládeže se později transformovaly v družiny mládeže (DM),¹³ které začaly být zakládány ve školním roku 1950/51. Školský zákon z roku 1948 definoval DM v § 67 jako „*výchovná a sociální zařízení*“. Prováděcí předpisy (č. 87 a 129) k § 67 byly vydány v roce 1950 a blíže upřesňovaly funkci DM. „*Družiny jsou státem zřizovaná výchovná a sociální zařízení, která podporují školní výchovu žáků a usnadňují matkám školních dětí zapojit se do práce tím, že v době mimo vyučování, po př. i ve volných dnech a o hlavních prázdninách doplňují rodinnou péči, kterou vlastní rodina přes den nemůže poskytovat.*“ Žáci se zde mohli především „*řádně a nerušeně připravovat na školní vyučování*“, měli „*příležitost, aby se ve volném čase po školní práci zotavovali hrami, sportem, četbou nebo zabývali technickými a výtvarnými pracemi i jinými činnostmi podle vlastních zájmů, a to zpravidla v kroužcích*“ a také se jim v DM poskytovalo stravování.

DM se zřizovaly při školách národních a středních. V oblastech, kde existovalo více škol v jedné obci, se mohla zřídit DM společná pro více škol. Pro otevření nové DM se muselo zapsat alespoň 20 žáků, maximálně však 30 žáků. Pokud jich docházelo více, mělo se otevřít nové oddělení. DM zřizoval okresní národní výbor (ONV) na základě žádosti místních národních výborů (MNV) a podle plánu krajského národního výboru (KNV). DM spravoval ředitel školy, při které byla DM zřízena. Práci v družině vedl vychovatel. V DM s více odděleními vedl každé oddělení samostatný vychovatel, z nichž jeden vykonával funkci vedoucího. Vzhledem k nedostatku kvalifikovaných pracovních sil se mohly na přechodnou dobu zaměstnat také „*jiné způsobilé ženy*“. DM se mohla umístit v budově školy nebo v její blízkosti a její umístění mělo odpovídat „*výchovným, zdravotním a bezpečnostním požadavkům*“.¹⁴

DM sloužily zejména žákům zaměstnaných matek, ale také žákům přespolním, „*u nichž vzdálenost domova od školní budovy, neschůdnost cesty nebo dopravní poměry vylučují dvojí denní docházku nebo ji činí nežádoucí*“. Výjimečně mohl ředitel školy přijmout i jiné žáky. V poměrech východního Slovenska se jednalo o žáky navštěvující DM ze sociálních důvodů.¹⁵ Docházka zde byla povinná. V případě nedocházení či jiného častého nebo hrubého porušování řádu DM mohl ředitel školy žáka vyloučit.

– MIŇOVÁ, Monika (eds.). *Od detskej opatrovne k materskej škole*. Banská Bystrica: Slovenský výbor Svetovej organizácie pre predškolskú výchovu 2009, s. 66.

13 Vznikem, vývojem a fungováním DM se zabýval Jiří Knapík v několika studiích kolektivní monografie *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. KNAPIK, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava: Slezská univerzita, 2014.

14 V říjnu 1953 nebyla v Prešově ani jedna DM, která by měla odpovídající prostory. Štátny archív Prešov, pobočka Prešov (ŠA PO, pob. Prešov), fond Krajský národný výbor Prešov – odbor školstva a kultúry 1949 – 1960 (dále KNV PO OŠK), škatuľa (dále šk.) 50, inventárny číslo (inv. č.) 697. *Situácia v plnení plánu družín mládeže a škol. jedálni za mesiac október 1953*.

15 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 456-472 – *formulár o výkazu družiny mládeže*.

Pobyt měly děti zdarma, rodiče platili pouze za stravu. Touto směrnicí se všechny existující útulky pro školní děti transformovaly na DM.¹⁶

Tyto předpisy platily až „do září 1957, kdy je nahradila instrukce č. 48/1957 s organizačními směrnicemi k provedení školského zákona z roku 1953. Tato instrukce platila až do roku 1965“.¹⁷ V této instrukci se kladl již větší důraz na výchovnou práci v družině a bylo stanoveno, že do družiny mohou docházet pouze žáci, jejichž pobyt zde přesáhne dvě hodiny, aby se tak zvýšil výchovný vliv na žáky.¹⁸

Na základě těchto zákonných ustanovení začaly postupně vznikat DM i na školách válkou zničeného, zaostalého Prešovského kraje. Zdejší realita ale většinou neodpovídala plánům a nebylo možné se přesně držet předepsaných nařízení.

Družiny v Prešovském kraji

První DM v Prešovském kraji začaly vznikat na počátku 50. let. Se zakládáním DM se pojily především dva hlavní problémy. První představoval naprostý nedostatek kvalifikovaných vychovatelů, chybějící jednotné výchovné směrnice a plány výchovné činnosti. V okrese Sobrance připadaly na 667 dětí jen tři vychovatelky, které navíc věnovaly mnoho času vedení kuchyně.¹⁹ V okrese Stará Ľubovňa existovalo šest DM, ale vychovatelka působila pouze v jedné z nich. Výchovnou činnost tak často vykonávali učitelé v čase po vyučování.²⁰ Druhý největší problém představoval kritický nedostatek prostorů pro umístění DM. Ty často vykonávaly svou činnost v kabinetech, třídách nebo suterénech škol.²¹ Kvůli nedostatku místností nezahájily svou činnost ani mnohé plánované DM. S tímto problémem se potýkala většina okresů Prešovského kraje, nejvíce však přímo město Prešov.

K 31. březnu 1952 existovalo v Prešovském kraji celkem 38 DM,²² z nichž 37 disponovalo vlastní kuchyní ke stravování dětí. Družiny navštěvovalo 2 131 žáků, z nichž necelá polovina měla zaměstnanou matku,²³ dále děti, umístěné v DM ze

-
- 16 Ministerský výnos č. 87. Družiny mládeže. Prováděcí výnos k § 67 školského zákona. Vým. MŠVU z 12. 8. 1950, č. 62 868-I. Věstník ministerstva školství, věd a umění, roč. VI, 1950, seš. 24, s. 223-224.
 - 17 KNAPÍK, Jiří. Školní družiny a kluby. In KNAPÍK, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava 2014, s. 135.
 - 18 KNAPÍK, Jiří. Školní družiny a kluby. In KNAPÍK, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava 2014, s. 141.
 - 19 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 464. *Sobrance – družiny mládeže k 31. 12. 1952*.
 - 20 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 466. *Stará Ľubovňa – družiny mládeže k 31. 12. 1952*.
 - 21 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 471. *Krajský sumár družiny mládeže k 31. 3. 1952*.
 - 22 V roce 1952 existovalo v celém Československu 1 851 družin, do nichž docházelo 133 217 žáků. Z toho na Slovensku bylo pouze 321 DM s 21 981 žáky. *Statistická ročenka republiky Československé 1959*. Praha: Orbis, 1959, s. 426.
 - 23 Celkem 923 dětí. Za zaměstnané matky byly považovány ženy, které pracovaly v JZD III. a IV. typu, zaměstnankyně československých státních majetků a státních traktorových stanic. ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 456-472 – *formulář o výkazu družiny mládeže – vysvětlivky*.

sociálných dôvodů²⁴ a najmenej početnou skupinu, 461 žáků, tvořili přespolní.²⁵ Další 93 žáků chodilo pouze na stravu, ale neúčastnilo se programu. Většina DM se zřizovala při středních školách a pouze pět družin nenašlo umístění v budově školy. Na 38 existujících DM v kraji připadalo pouze 13 kvalifikovaných vychovatelek, z nichž 10 absolvovalo jen měsíční, naprosto nedostatečný, kurz pro vychovatelky. Zbýlé tři představovali učitelé, kteří vedli DM jak výchovně, tak administrativně.²⁶ V okresech Humenné a Sabinov neexistovaly dosud žádné DM. V okrese Sobrance se nacházelo osm DM, což představovalo největší počet ze všech okresů.²⁷

K velké vlně zakládání DM došlo ve druhé polovině roku 1952. Podle krajské statistiky zde již existovalo 75 těchto zařízení, z nichž mělo 59 vlastní kuchyň. Docházelo do nich 5 079²⁸ žáků. Velice málo dětí zaměstnaných matek navštěvovalo DM v okrese Stará Ľubovňa, který se podařilo teprve minimálně zprůmyslnit. Setkáváme se zde s největším podílem přespolních žáků docházejících do DM, jelikož na vesnice existovalo velice špatné dopravní spojení a tak žáci po vyučování čekali ve třídách pod výchovným vedením učitelů na jediný odpolední autobusový spoj domů.²⁹ V budovách škol se nenacházelo 19 DM.³⁰ Žádné nové DM nezahájily činnost v okresech Prešov, Spišská Stará Ves a Veľké Kapušany. Naopak k největšímu nárůstu došlo v okrese Sabinov, kde vzniklo šest nových DM. Po pěti nových DM vzniklo i v okresech Stropkov a Svidník.³¹ Tento až živelný a neplánovaný růst družin a kuchyní se řešil jako problém na VII. celostátní konferenci školských pracovníků v létě 1952. Zařízení vznikala i přes nevhodné umístění, technické vybavení a neuspokojivou výchovnou činnost.

Nově vzniklé DM se však ve většině případů nestaly stabilními výchovnými ani sociálními organizacemi. Mnohé DM existovaly pouze „na papíře“ a nikdy nezahájily provoz především kvůli nedostatku vhodných prostorů. DM byly úzce spjaté se školními kuchyněmi. A hlavně kvůli možnosti stravování je východoslovenské děti navštěvovaly. Po provedení měnové reformy z 1. června 1953 se zvedly poplatky za školní stravování, což vedlo k velkému úbytku docházejících dětí a polovina DM v kraji úplně zastavila svou činnost. Ze 75 DM mládeže existujících k 31. prosinci

-
- 24 Celkem 747 dětí. Jednalo se o děti, které žily v domácnosti, o kterou se nestarala žena; děti z rodin, které měly víc než tři nezaopatřené děti a děti bydlící ve zdravotně nevyhovujících bytech. ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 456-472 – *formulář o výkazu družiny mládeže – vysvětlivky*.
- 25 Za přespolní se považovaly děti, které bydlely tak daleko od školy, že nemohly během polední přestávky jít na oběd domů. ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 456-472 – *formulář o výkazu družiny mládeže – vysvětlivky*.
- 26 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 471. *Krajský sumár družiny mládeže k 31. 3. 1952*.
- 27 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 456-470. *Družiny mládeže k 31. 3. 1952*.
- 28 Jednalo se o 2 053 dětí zaměstnaných matek, 2 259 přespolních a 731 dětí navštěvovalo družiny ze sociálních důvodů.
- 29 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 466. *Stará Ľubovňa – družiny mládeže k 31. 12. 1952*.
- 30 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 456-470. *Družiny mládeže k 31. 12. 1952*.
- 31 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 472. *Štatistické výkazy o družinách mládeže ku dňu 31. 12. 1952 (krajský a okresné sumáre)*.

1952 jich zůstalo k 31. prosinci 1953 pouze 37. V okrese Sobrance existovalo původně osm DM s 453 žáky, v září 1953 však zahájily činnost pouze tři DM s 46 žáky. I když se jednalo hlavně o přespolní žáky, kteří měli celý den jen suchou stravu, rodiče je tam odmítali posílat kvůli zvýšení poplatků. Situace se mírně zlepšila od 1. října, kdy se zavedly poplatky 2,50 Kčs za jeden oběd.³² V okrese Medzilaborce došlo také k velkému poklesu dětí docházejících do DM. První důvod představovaly vysoké poplatky za stravování – vyřešili to tak, že si žáci mohli zaplatit jen svačinu nebo jen oběd. Docházeli zde především přespolní žáci, ze sociálně slabých rodin, někteří měli celý den jen suchou stravu, jiní nejedli vůbec nic. Druhým důvodem bylo, že se v okrese rozpadlo 20 JZD a matky přestaly být zaměstnané. Tento problém řešili také v okrese Michalovce.³³

V okrese Velké Kapušany od začátku školního roku 1953/54 nefungovala ani jedna DM. Okres totiž přišel o jedinou vychovatelku, která působila v DM při střední škole ve Velkých Kapušanech, náhrada za ní se nenašla a tak se výchovná činnost v DM dál neuskutečňovala.³⁴ Také na Národní škole na Švermově ulici v Prešově chyběla na začátku šk. roku 1955/56 vychovatelka. Rodiče žáků si stěžovali, že děti si hrají bez dozoru a pobíhají si, kam chtějí, bez jakéhokoliv vedení.³⁵

Na začátku roku 1954 existovalo v Prešovském kraji 42 DM se 62 odděleními a navštěvovalo je 1 823 žáků. Na nízké úrovni byla výchovná činnost, školní vědomosti žáků se dostatečně neprohlubovaly. Drtivá většina vychovatelek stále neměla potřebnou kvalifikaci a pořád se řešily stejné problémy s umístěním DM. „*Umiestnenie družín mládeže v kraji nevyhovuje. Družina mládeže musí mať riadne vybavenú kuchyňu, komoru, sklad, jedáleň, miestnosti pre výchovnú činnosť, umyváreň, dostatočný počet záchodov a podľa možnosti miestnosti pre záujmové krúžky, šatňu, ihrisko, prípadne záhradu. Ani jedna družina v kraji nevyhovuje týmto požiadavkám. Družiny mládeže zatiaľ majú provizórne kuchyne s nevyhovujúcou jedálňou, ale pre výchovnú činnosť niet zvláštnych miestností. Táto sa vykonáva obyčajne v triedach. Na školách, kde je striedavé vyučovanie (ako napr. v Prešove), ani triedy sa nemôžu použiť. Najkrikľavejšia situácia v umiestnení družín mládeže je v samom Prešove. Tu je najnaliehavejšia úloha zabezpečiť miestnosti pre družiny mládeže [...].*“³⁶ Ve školním roce 1954/55 působilo v kraji už jen 25 DM, navštěvovalo je celkem 1 182 žáků a výchovná práce stále nebyla na patřičné úrovni.³⁷

32 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, šk. 50, inv. č. 696. *Situácia v plnení plánu družín mládeže a škol. jedální za mesiac september 1953.*

33 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 697. *Situácia v plnení plánu družín mládeže a škol. jedální za mesiac október 1953.*

34 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 696. *Kontrola plnenia plánu – September 1953.* Při hledání vychovatelky se škole nedostala žádná podpora ze strany ONV. Novou vychovatelku si škola sama zajistila až od ledna 1954. ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 699. *Situácia v plnení plánu družín mládeže a škol. jedální za mesiac december 1953.*

35 Rodičia. *Vie o tom školský odbor rady MsNV v Prešove?* In *Nový život: Orgán Krajského výboru KSS v Prešove*, roč. 4, 1955, č. 63, s. 2.

36 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 55, inv. č. 842. *Správa o stave materských škôl a družín mládeže v šk. roku 1953/54 v Prešov. kraji*, s. 5.

37 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 55, šk. 151, inv. č. 2217. *Výročná správa o školstve 1954 – 1955*, s. 19.

V roce 1958 existovalo v kraji 27 DM s 1262 žáky.³⁸ DM tedy navštěvovala jen asi necelá 2 % všech školou povinných dětí v Prešovském kraji.³⁹ V roce 1959 vykonávalo v kraji činnost 33 DM s 1 629 žáky, což představovalo nejnižší počet ze všech krajů Československa.⁴⁰ A zaznamenáváme tak pozvolný růst již stabilnějších DM v kraji. Nové DM začaly vznikat v 60. letech, většinou již v novostavbách škol.⁴¹

V Prešově, i v celém kraji, začaly po roce 1949 prudce stoupat počty narozených dětí. Z 858 dětí narozených v Prešově v roce 1949 vzrostl počet narozených v roce 1956 na 2085 dětí. Jednalo se tedy o jednu z nejvyšších porodností v Československu.⁴² V roce 1960 vláda přijala nový školský zákon, kterým se prodloužila školní docházka o jeden rok.⁴³ Na školách tedy zůstal navíc celý jeden ročník žáků. Tyto dva faktory zkomplikovaly situaci ve školství Prešovského kraje. Nastal problém s umístěním těchto dětí v učebnách, které ale chyběly, a z dvousměnného vyučování se muselo přejít dokonce na trojsměnné.⁴⁴ Ve školním roce 1957/58 se ve druhé směně vyučovalo 24 794 žáků (34,3 %) a ve třetí směně 602 žáků (1,4 %). V tomto školním roce přibýlo navíc 4 055 nových žáků oproti předchozímu školnímu roku.⁴⁵ Plánovala se sice intenzivní výstavba nových školských budov, realita ale vypadala jinak. Školské záležitosti spadaly pod školské referáty jednotlivých ONV, které ve většině případů svou činnost vykonávaly velice laxně. Nevěnovaly školství dostatečnou pozornost, vedení škol i staveb školních budov bylo neorganizované.⁴⁶ V rámci různých úsporných opatření se často při novostavbách škol nepamatovalo na prostory pro DM.⁴⁷ Dobrou činnost vykonával pouze odbor školství při ONV v Prešově: „Nedostatočné výsledky v plnení plánu na stavbách škôl sú zapríčinené veľmi slabou starostlivosťou rád ONV, ktoré, i keď ide o ich vlastné akcie, venujú týmto len veľmi

38 Statistická ročenka republiky Československé 1958. Praha: Orbis, 1958, s. 365.

39 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 301, inv. č. 4297. *Správa o stave školstva v kraji Prešov ku 5. 11. 1958*; Statistická ročenka republiky Československé 1957. Praha: Orbis, 1957, s. 219.

40 Statistická ročenka republiky Československé 1959. Praha: Orbis, 1959, s. 427. V Prešovském kraji žilo v roce 1957 celkem 455 562 obyvatel. Srov. např. s Žilinským krajem (počet obyvatel v roce 1957 představoval 596 106 osob, byl zde druhý nejnižší počet DM na Slovensku), kde existovalo 44 družin s 2 513 žáky. Z českých krajů existovalo nejméně družin v Jihlavském kraji, který měl zhruba stejný počet obyvatel jako kraj Prešovský. Působilo zde 51 družin s 4 236 žáky.

41 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 375, inv. č. 5333. *Zoznam družín mládeže, ktoré sa zriadili v jednotlivých okresoch Prešovského kraja v období 3. SRP 1960. Február 1960.*

42 *Tri roky premeny: Prešov 1954 – 1957*. Prešov: Rada MNV v Prešove, 1957, s. 33.

43 Zákon č. 186/1960 Sb. Zákon o soustavě výchovy a vzdělávání – školský zákon, (on-line 30. 7. 2019 <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1960-186/zneni-0#f3357348>).

44 *Tri roky premeny: Prešov 1954 – 1957*. Prešov: Rada MNV v Prešove, 1957, s. 33; Prešovská výzva. In *Učiteľské noviny*, roč. 9, 1959, č. 3, s. 1.

45 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 301, inv. č. 4297. *Správa o stave školstva v kraji Prešov ku 5. 11. 1958.*

46 Byro Krajského výboru KSS: *Usnesenie byra KV KSS k situácii v školstve v Prešovskom kraji*. In *Nový život: Orgán Krajského výboru KSS v Prešove*, roč. 2, 1953, č. 4, s. 1-2.

47 JURÍK, Michal. Stav mimotriednej výchovy a jej problémy na Slovensku. In *Vychovávateľ*, roč. 1963/1964, s. 103.

malú pozornosť. Výnimku tvorí odbor pre školstvo a kultúru rady ONV v Prešove.⁴⁸ Za této situace se do konce 50. let nepodařilo odstranit směnnost vyučování.

Tzv. cikánská družina mládeže

Na východním Slovensku žila početná romská menšina. S postátněním škol a zavedením povinné školské docházky pro všechny děti se musel řešit problém se zanedbanými cikánskými dětmi, jejichž rodiče si dosud nezvykli posílat je do škol. Jako důležitá se ukázala potřeba co nejvíce zvýšit výchovný vliv školky, školy a družiny a co nejvíce omezit vliv rodiny.⁴⁹ Plánovalo se zřídit DM všude tam, kde školu navštěvují cikánské děti. K tomu samozřejmě nedošlo. Tzv. cikánská DM existovala ale např. v Michalovcích.⁵⁰ Ve městě vznikla ve 30. letech osada s hygienickými domky pro místní cikánské obyvatele. V roce 1949 zde zahájila svou činnost i národní škola pro místní děti. Škola byla umístěna v dřevěném baráku, kde se nacházela jedna učebna, kuchyň, jesle, sklad, sprchy a vanové koupele. Výuka začala 28. října 1949 a nastoupilo 70 žáků, kteří se učili pod vedením dvou učitelů.⁵¹ Začátkem 50. let zde začala působit i DM. Problém představoval od počátku zejména nestálý počet docházejících žáků, protože rodiče dětí často měnili místo pobytu. Na začátku roku 1952 navštěvovalo DM 56 žáků, z nichž pouze šest dětí mělo zaměstnanou matku, protože většina matek byla právě před nebo po porodu. Celkem 20 dětí docházelo do DM ze sociálních důvodů – jednalo se zde především o tzv. nepřevychované cikány.⁵² Na

48 ADAMOV, Michal. Prešovský okres v „Zetke“ na jedničku. In *Učitel'ské noviny*, roč. 9, 1959, č. 26, s. 5; O špatné situaci na stavbách školských budov v okrese Humenné: Stavba školy v Papíne, zpráva z 1. 10. 1959: „Na stavenisku pracoval iba jeden človek. Ale pre viac ľudí práce ani niet. Pozemné stavby mali do 1. augusta t. r. dodať prefabrikáty, no dodnes sa tak nestalo.“ PORUBSKÝ, R. Stavbárske okienko z okresu Humenné. In *Učitel'ské noviny*, roč. 9, 1959, č. 39, s. 4.

49 Tématem omezení vlivu cikánské rodiny se blíže zabývala Barbora Šebová ve své diplomové práci. ŠEBOVÁ, Barbora. „Škola míru“ v Květušíně 1950 – 1954 (a její pokračování na Dobré Vodě u Prachatic) – kritická reflexe v historickém kontextu 50. let. (Diplomová práce). Praha: FF UK v Praze, Ústav jižní a centrální Asie, Seminář romistiky, 2009. Historií Romů v českých zemích po roce 1945 a pokusům o jejich „převýchovu“ se věnovala také prof. Nina Pavelčíková ve své publikaci Romové v českých zemích v letech 1945 – 1989. PAVELČÍKOVÁ, Nina. *Romové v českých zemích v letech 1945 – 1989*. Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu č. 12. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2004.

50 PREDMERSKÝ, Vladimír. O výchově a vyučování cigánských dětí – materské školy a družiny mládeže. In *Učitel'ské noviny*, roč. 8, 1958, č. 50, s. 3.

51 ŠTEFAN, Jozef – MIHALOVIČ, Eugen. K založeniu Čollákovkej osady. In *Almanach Zem-plína*. Michalovce: Okresný výbor KSS v Michalovciach, 1958, s. 117.

52 Jednalo se o romské rodiny, které žily ještě tradičním způsobem života – takoví, kteří „sa vyhýbajú práci, často menia bydliská a pracoviská, žijú na úkor spoločnosti a na nízkej životnej a kultúrnej úrovni. Nie sú ešte trvale usídlení, sústavne nepracujú...“ SIAKEL, Ján. Niektoré špecifické problémy výchovy mládeže na východnom Slovensku. In *Vychovávateľ*, roč. 1964/1966, s. 238; ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 460. Michalovce – družiny mládeže k 31. 3. 1952.

konci roku 1952 klesl počet dětí na 42 a všechny byly v DM umístěny ze sociálních důvodů.⁵³ Koncem roku 1953 poklesl počet dětí na 31.⁵⁴

Program a provoz v družinách mládeže

V první polovině 50. let se kladl důraz zejména na přísnou organizaci času, který strávily děti v DM. Hlavní úkol spočíval v tom, umožnit žákům řádnou a nerušenou přípravu na vyučování – zde se jednalo především o vypracování domácích úkolů. Zvláštní pozornost se věnovala také žákům, kteří špatně prospívali. Doučovala je vychovatelka nebo jim pomohli lepší žáci.⁵⁵ Pokud DM pracovala kvalitně, pozorovaly se u mnohých žáků lepší výsledky ve vyučování.⁵⁶ DM dále nabízela možnost příjemně trávit volný čas v různých kroužcích, hraním her, sportem, čtením apod.⁵⁷

Pokud probíhalo na škole dvousměnné vyučování, mohl program dětí vypadat např. takto: od 7. do 8. hodiny se žáci scházeli, zabývali se deskovými hrami; od 8. do 10. probíhal pracovní čas – učení a psaní domácích úkolů, následovala svačina, hry a zábava, oběd byl od 12. do 12.30 a poté odchod na odpolední vyučování. Děti, které se účastnily dopoledního vyučování, obědvaly od 12.30 do 13. hodiny; do 14. hodiny měly volný pohyb na vzduchu; od 14. do 16. hod. pracovní čas, svačina a potom hry a zábava. Činnost v DM končila v 18 hodin.⁵⁸ Dětem, které měly odpolední vyučování, se doporučovaly klidnější činnosti během dopoledního pobytu v družině.

Provozní dobu DM určoval ředitel školy. Dbalo se na to, aby začátek i konec práce v DM odpovídal pracovní době zaměstnaných matek. Často se ale stávalo, že rodiče nesměli vyzvednout své děti dříve, než skončila provozní doba. Školy toto pravidlo odůvodňovaly tím, že různé časy odchodů dětí jim narušují výchovné působení a sťažuje organizaci zájmové činnosti, zejména kroužků.⁵⁹ Např. DM při Střední škole v Sabinově měla provozní dobu od 6.30 do 18.30 hod.⁶⁰

Dětem v DM bylo potřeba vytvořit program a naplánovat činnost. Vychovatelé si stěžovali na nedostatek metodických příruček, plánů činnosti i vybavení DM.

53 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 460. *Michalovce – družiny mládeže k 31. 12. 1952.*

54 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 50, inv. č. 696. *Výkaz družin mládeže k 31. 9. 1953.*

55 Družiny tak pomáhaly škole tím, že příprava žáků byla odbornější a soustavnější a učitelé poté pozorovali zlepšení u žáků navštěvujících družiny. Návšteva v družině mládeže. In *Učitel'ské noviny*, roč. 1, 1951, č. 12, s. 2.

56 POLÁČIKOVÁ, I. Zabezpečit podmienky družinám mládeže. In *Učitel'ské noviny*, roč. 7, 1957, č. 41, s. 5.

57 Návšteva v družině mládeže. In *Učitel'ské noviny*, roč. 1, 1951, č. 12, s. 2; VRABCOVÁ, Petronela. Práca v družinách mládeže a ich poslanie. In *Učitel'ské noviny*, roč. 1, 1951, č. 18, s. 5.

58 VRABCOVÁ, Petronela. Práca v družinách mládeže a ich poslanie. In *Učitel'ské noviny*, roč. 1, 1951, č. 18, s. 5.

59 KNAPÍK, Jiří. Školní družiny a kluby. In KNAPÍK, Jiří a kol.: *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava: 2014, s. 146.

60 ŠA PO, pob. Prešov, fond ONV Sabinov, šk. 37, inv. č. 117, 1952. *Hlásenie o novozriadených a zrušených MŠ, družinách a stravovniach.*

Činnosť vychovatelek sťažovala zejména skutočnosť, že DM navštevovali žiaci rôznych vekových kategórií a jak jsme již zmínili výše, na jednu vychovatelku pripadal vysoký počet detí.⁶¹ Často se tedy stávalo, že vychovatelky nevedeli, čo s deťmi deľat.⁶² Vychovatelka z jiste vesnické DM napsala do Učiteľských novin: „Naše hry sú: dve lopty, jeden šach, dve dominá a jedno „Človeče, nezlob se“. Najbližšie okolie je fádne, kultúrne podujatie nijaké a rok je dlhý. Akú náplň dať deťom?“⁶³ Existovalo niekoľko príručiek o práci v DM od českých i slovenských autorů. Mezi první příručky patřila kniha Bohuslava Podešvy z roku 1952 *Práce v družinách mládeže*,⁶⁴ na Slovensku se této tématice věnovaly až počátkem 60. let autorky Nina Dedeková a Iva Vaňková.⁶⁵ Příručku pro školní kluby vydal v roce 1963 Václav Bláha.⁶⁶ Kromě dobových příruček sloužily potřebě vychovatelů i některá periodika. V Bratislavě vycházel od roku 1948 do roku 1950 měsíčník *Pedagóg: mesačník školských pracovníkov*, který se v roce 1951 přeměnil na *Učiteľské noviny*, kde občas vycházely články poskytující informace o práci v DM. Teprve od roku 1957 pak vycházel v Praze celorepublikový časopis určený přímo pro vychovatele *Vychovatel: časopis pro pracovníky družin mládeže a dětských domovů*. Poté se jeho redakce přesunula do Bratislavy, kde začal od roku 1960 vycházet pod názvem *Vychovávateľ: časopis pedagógov*. Vybavení DM rovněž nepostačovalo. Žáci měli k dispozici málo společenských her, sportovních potřeb, chýbely i tělocvičny apod.⁶⁷

Na některých místech byly snahy zavést DM s celotýdenní péčí. Zejména v místech, kde docházela do DM převážná většina žáků přespolních a chýbalo odpovídající dopravní spojení do školy. V Podhorodi, okr. Sobrance, plánovali zřízení DM s týdenní péčí, ale nepřihlásilo se dost dětí. Vedení MNV zorganizovalo i propagační akci pro rodiče, kteří ale neprojevovali zájem. Ti, kteří by ho měli, žádali bezplatnou stravu a týdenní ošacení zdarma.⁶⁸ Úspěšné založení DM s celotýdenním provozem proběhlo ve Stropkově. Na žádost rodičů dětí navštěvujících slovenské školy ve Stropkově KNV schválil zřízení DM s celotýdenním provozem. Největší překážkou při zřízení představoval opět nedostatek prostor a vybavení. Přihlásilo se 40 žáků, pro které se musely zajistit postele, deky a ostatní věci potřebné k celotýdennímu provozu. DM začala svou činnost 1. září 1954.⁶⁹

61 JURKO, Ľud. Družinám mládeže treba pomôcť. In *Učiteľské noviny*, roč. 8, 1958, č. 47, s. 6.

62 HERING, Pavel. Výchova mládeže – vec všetkých odborárov – Viac starostlivosti družinám mládeže. In *Učiteľské noviny*, roč. 6, 1956, č. 44, s. 2.

63 GRÁC, Ján. Starajme sa o družiny mládeže! In *Učiteľské noviny*, roč. 7, 1957, č. 23, s. 4.

64 PODEŠVA, Bohuslav. *Práce v družinách mládeže*. Praha: SPN, 1952. Nebo ČERNÝ, N. a kol. *Organizace práce v družinách mládeže*. Praha: SPN, 1957.

65 DEDEKOVÁ, Nina – VAŇKOVÁ, Iva a kol. *Niektoré výchovnovzdelávacie problémy v družinách mládeže*. Bratislava: SPN, 1960; DEDEKOVÁ, Nina – VAŇKOVÁ, Iva a kol. *ABC výchovy mimo vyučovania*. Bratislava: SPN, 1961; DEDEKOVÁ, Nina – VAŇKOVÁ, Iva a kol. *Výchova mimo vyučovania*, Bratislava: SPN, 1963.

66 BLÁHA, Václav. *Školní klub jako jedna z forem celodenní péče ZDŠ o žáky 6. – 9. roč.* Ústí nad Labem: Ústav pro další vzdělávání učitelů a vých. prac. na Pedagog. institutu, 1963.

67 GRÁC, Ján. Starajme sa o družiny mládeže! In *Učiteľské noviny*, roč. 7, 1957, č. 23, s. 4.

68 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 50, inv. č. 697. *Situácia v plnení plánu družin mládeže a škol. jedálni za mesiac október 1953*.

69 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 157, inv. č. 2312. *Zriadenie družiny v Stropkove*.

DM s „nočním provozem“ fungovaly i v jiných místech na Slovensku. Staraly se především o děti rodičů, kteří jezdili často služebně pryč nebo o děti žijící jen s jedním z rodičů, který byl pracovně vytištěný.⁷⁰

Koncem 50. let se stále více ukazovalo, že dosavadní plán práce v DM, kdy se střídala odpočinková část s přípravou na vyučování, vyhovoval především dětem prvních a druhých ročníků. Starším dětem tento systém již příliš nevyhovoval. Ukázalo se jako důležité jim umožnit, aby se samostatně rozhodli, jakou činnost budou vykonávat. Hlavním úkolem ale pořád zůstala povinnost splnit si své povinnosti vůči škole.⁷¹ Z celkového počtu dětí navštěvujících DM jich docházelo do 6. – 9. ročníků jen asi šestina.⁷² A tak vznikly v září 1959 z podnětu ministerstva školství a kultury tzv. školní kluby a pokusně se zkoušely na 20 vybraných školách.⁷³ Šlo o novou formu zařízení, která se starala v mimoškolním čase o žáky 6. – 9. ročníku. Plán jejich práce sestával z odpočinku, rekreace, přípravy na vyučování a rozvíjení zájmové činnosti. Žáci měli nově možnost svobodné volby zájmových aktivit. Činnost klubů organizovali především učitelé, kteří spolupracovali se skupinovým vedoucím Pionýrské organizace (PO) a také s vychovatelkami v DM.⁷⁴ Na školách, kde působil školní klub, zůstala DM péče pouze o děti 1. – 5. ročníků.

Provoz družin během letních prázdnin

Protože zaměstnané matky chodily do práce i během letních prázdnin, bylo zapotřebí zajistit péči o děti. Některé DM tak nepřerušily provoz ani o letních prázdninách. Ve větších městech se stalo běžnou praxí, že v provozu zůstalo jen několik DM, které zajišťovaly péči o děti z různých škol z okolí. Dbalo se na to, aby měly děti k dispozici školní jídelnu. Oběžník č. 59/1953 z května 1953 stanovoval, že „pro udržení družiny v prázdninovém provozu bylo nutno minimálně pět dětí“.⁷⁵ Program se také lišil od běžného provozu. V létě trávily děti co nejvíce času venku, podnikaly různé výlety a exkurze, věnovaly se zemědělským pracím a činností s polytechnickým

-
- 70 V Bratislavě vznikla tato družina v roce 1953 a jejího nočního provozu využívala např. žákyně 4. třídy národní školy E. M., žijící sama s maminkou, která pracovala jako průvodčí ve vlaku na trati Bratislava – Košice. Dále zde byli např. bratři J. M. a V. M., jejichž maminka se léčila v Tatrách a otec hodně pracovně cestoval. KVAČKAIOVÁ, A. Družina mládeže s noční službou. In *Učitel'ské noviny*, roč. 3, 1953, č. 9, s. 3.
- 71 BALÁŽ, Jozef. Družina mládeže ako výchovný činiteľ. In *Učitel'ské noviny*, roč. 7, 1957, č. 5, s. 3; KASALOVSKÁ, Heda. O čo nám ide v družinách mládeže? In *Učitel'ské noviny*, roč. 10, 1960, č. 14, s. 5.
- 72 KRUPAUER, J. Starostlivosť o žiakov v čase mimo vyučovania. In *Učitel'ské noviny*, roč. 10, 1960, č. 48, s. 5.
- 73 K rozšiřování sítě školních klubů docházelo jen pozvolna, ještě v roce 1963 bylo na celém Slovensku pouze 42 oddělení školních klubů a docházelo do nich 953 žáků. Školní družiny a školy ve světle statistiky. In *Vychovávateľ*, roč. 1964/65, s. 84.
- 74 KÚ: Perspektívy mimoškolskej výchovy. In *Učitel'ské noviny*, roč. 10, 1960, č. 19, s. 2; KNAPIK, Jiří. Školní družiny a kluby. In KNAPIK, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava 2014, s. 143.
- 75 KNAPIK, Jiří. Školní družiny a kluby. In KNAPIK, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava 2014, s. 158.

zaměřením.⁷⁶ Jako dozor DM se zapojovali také učitelé národních i středních škol.⁷⁷ V Prešovském kraji fungovalo během prázdnin 1953 16 DM. Ostatní družiny zastavily během léta svou činnost. Některé se sloučily, zejména v Prešově, protože do jednotlivých DM se na letní provoz přihlásilo málo dětí. Všechny DM v okresech Sabinov, Medzilaborce, Stropkov, Snina, Svidník, Spišská Stará Ves a Veľké Kapušany měly přes prázdniny činnost zastavenou – zejména proto, že do nich docházeli především přespolní žáci – ti během prázdnin nechodili do školy, tudíž nepotřebovali ani DM.⁷⁸ Děti mohly trávit svůj volný čas např. i v domě pionýrů, který nabízel množství zábavných aktivit, výletů apod.⁷⁹

V místech, kde se během léta nemohla provozovat DM nebo mateřská školka, se zřizovaly tzv. zemědělské útulky.⁸⁰ Ty byly určeny zejména pro děti ve věku do šesti let a měly se během žní zakládat především v obcích, kde existovalo JZD III. typu.⁸¹ Některé tyto útulky nabízely stravování také dětem starším šesti let, především proto, aby ženy-matky nemusely vařit a mohly se naplno věnovat práci na poli.⁸² Další důležitý prvek sezónních útulků představovalo snížení rizika požárů, které by mohly bezprizorní děti založit.⁸³

Vztahy mezi vychovatelkami, rodiči a ostatními zaměstnanci školy, kontroly v družinách

Pro zajištění kvalitní činnosti v DM byla nesmírně důležitá spolupráce ředitele školy i učitelů s družinou. Podle dobové příručky komunikovaly vychovatelky jak s učiteli, tak s rodiči žáků. V kontaktu s rodiči měla vychovatelka „*vystupovat jako jakási propagátorka nového způsobu péče o dítě, která vzorným plněním svých úkolů bude motivovat dosud nepracující matky, aby se bez obav o své děti přihlásily do zaměstnání*“.⁸⁴ Rodiče by měli dítě vychovávat podle stejných principů jako ve škole a v družině, a tak se prohlubovalo „žádoucí“ výchovné působení.⁸⁵

Ještě důležitější však byly vztahy mezi vychovatelkou, ředitelem školy a učiteli. Dobrou spoluprací s učiteli mohla vychovatelka kladně ovlivnit prospěch žáků. Do-

76 Knapík, Jiří. Školní družiny a kluby. In Knapík, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava 2014, s. 159.

77 ŠA PO, pob. Vranov nad Topľou, fond ONV Vranov 1949 – 1954 (dále ONV VT), šk. 100, inv. č. 184, 1951. *Prevádzka celodennej starostlivosti pri MŠ a družinách cez veľké prázdniny*.

78 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 50, inv. č. 695. *Situácia v plnení plánu družín mládeže a škol. jedálni za mesiac júl 1953*.

79 Kam s deťmi cez dni prázdnin? In *Nový život: Orgán Krajského výboru KSS v Prešove*, roč. 4, 1955, č. 33, s. 4.

80 Knapík, Jiří. Školní družiny a kluby. In Knapík, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava 2014, s. 158.

81 ŠA PO, pob. Vranov nad Topľou, fond ONV VT, šk. 253, inv. č. 386, 1955. *Zriaďovanie poľnohospodárskych žatevných útulkov*.

82 (ku). Deti družstevníkov cez žatvu v materskej škôlke. In *Nový život: Orgán Krajského výboru KSS v Prešove*, roč. 4, 1955, č. 30, s. 5.

83 -Zábranár-. Cez žatvu patria deti do útulkov! In *Pravda dediny: Roľnícke noviny Prešovského okresu*, roč. 2, 1952, č. 10, s. 4.

84 Knapík, Jiří. Školní družiny a kluby. In Knapík, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava 2014, s. 138.

85 Knapík, Jiří. Školní družiny a kluby. In Knapík, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava 2014, s. 139.

poručovalo se hospitovať pri vyučovaní, hovoriť s učiteľmi o problémoch konkrétnych žiakov a zúčastňovať sa porad učiteľského sboru.⁸⁶ V bežnom živote ale existovali časté prípady, kedy riaditeľ neprojevovali dostatočný záujem o DM.⁸⁷ Videli v DM spíše príťaž alebo „nutné zlo“ kvôli rôznym hospodárskym problémom.⁸⁸ Také vzťahy s učiteľmi mali väčšinou ďaleko od ideálu. Učiteľky na mnoha školách považovali vychovateľky za ménocenné.⁸⁹

Z propagačných dôvodů se však v tisku prezentovaly také pozitívne príklady a zkušenosti. Zmiňme príklad DM v Strážskom, okres Michalovce, kde se ředitel školy údajně sám chopil iniciativy. Při místní střední škole již v květnu 1950 začal činnost denní útulek, který sloužil především ke stravování přespolních žáků. Po roce se přeměnil v DM a začala zde pracovat vychovatelka, která ale postrádala jakékoliv zkušenosti. Pracovníci školy chtěli tedy začít s výchovnou činností, ale nevěděli, jak na to. Tyto počáteční problémy se podařilo odstranit tak, že ředitel školy svolal radu, na které se naplánoval činnost DM a vytvořil se výchovný plán. Lépe zařídili kuchyň i jídelnu, zkvalitnili prostory i zařízení DM a poté opět provedli nábor dětí. Zapsalo se 30 žáků. Aby se nezkušená vychovatelka zapracovala, prováděli v DM výchovnou činnost nejprve kvalifikovaní učitelé. Vychovatelka pouze hospitovala a dělala si poznámky. Po nějakém čase už vedla DM sama.⁹⁰ Kvalitní práci zřejmě odváděla i DM při Střední škole v Solivare, okr. Prešov. Děti chodily v zimních měsících sáňkovat a lyžovat do okolí školy. Měly také možnost návštěvy kroužků (taneční, pěvecký, recitační) a často se v DM konaly různé besídky. Služeb DM využívalo na začátku roku 1956 přes 80 rodičů.⁹¹

Avšak ani vychovatelka nemusela být pouze ta „bezbranná“. Zachovaly se nám dokumenty o vyšetřování osoby vedoucí vychovatelky, jistě J. B., na I. národní škole v Prešově. Objevilo se proti ní více obvinění, která měla na svědomí zejména její „svárlivá“ povaha. V létě 1951 došlo na pracovišti mezi kuchařkou a vychovatelkou

86 KNAPÍK, Jiří. Školní družiny a kluby. In KNAPÍK, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava 2014, s. 137.

87 Úlohy učiteľov a školskej správy v budúcom školskom roku – Prejav námestníka ministra školstva Vojtecha Pavláška: Mimoškolská výchova. In *Učiteľské noviny*, roč. 2, 1952, č. 28-29, s. 6; POLÁČIKOVÁ, I. Zabezpečť podmienky družinám mládeže. In *Učiteľské noviny*, roč. 7, 1957, č. 41, s. 5; KOVÁČIKOVÁ, E. Družiny mládeže nie sú len sociálne zariadenie. In *Učiteľské noviny*, roč. 8, 1958, č. 2, s. 5; KRUPOVÁ, Irena. Výchovnú prácu na prvé miesto. In *Učiteľské noviny*, roč. 9, 1959, č. 49, s. 5; ČIČVÁK, Michal. Mimoškolská výchova za 20 slobodných rokov. Východoslovenský kraj. In *Vychovávateľ*, roč. 4, 1964/1965, s. 306-308.

88 KOVÁČIKOVÁ, E. Družiny mládeže nie sú len sociálne zariadenie. In *Učiteľské noviny*, roč. 8, 1958, č. 2, s. 5; POLÁČIKOVÁ, I. Zabezpečť podmienky družinám mládeže. In *Učiteľské noviny*, roč. 7, 1957, č. 41, s. 5.

89 POLÁČIKOVÁ, I. Zabezpečť podmienky družinám mládeže. In *Učiteľské noviny*, roč. 7, 1957, č. 41, s. 5; GRÁC, Ján. Starajme sa o družiny mládeže! In *Učiteľské noviny*, roč. 7, 1957, č. 23, s. 4.

90 NEMEC, Ladislav. Výchovná práca v družine mládeže. In *Učiteľské noviny*, roč. 2, 1952, č. 46, s. 5.

91 OLHA, Štefan. Bohatý a pestrý je život v družine mládeže. In *Nový život: Orgán Krajského výboru KSS v Prešove*, roč. 5, 1956, č. 3, s. 3.

„k hádkе a i bitke (hádzanie pohárov)“. Na základě požadavků rodičů na následující schůzi sdružení rodičů a přátel školy (SRPŠ) se rozhodlo o přeložení vychovatelky na DM při IV. národní škole v Prešově. Ani tam však tato vychovatelka nepůsobila bez problémů. Nejprve byla obviněna z toho, že „vyštvala“ z DM svou podřízenou, pomocnou družinářku, která kvůli své vedoucí úplně přestala docházet do zaměstnání a žádala o přeložení na jinou družinu. Při šetření uvedla, že „*hned' pri mojom nastúpení na DM s.⁹² vedúca ma privítala ostrým tónom [...], vytýkala mi, že sú tašky a kabáty po zemi a vyhrážala sa mi že ide po s. inšpektora Horňanského, pritom buchla dvermi a odišla*“. Školský odbor KNV ji s přeložením nevyhověl a když se ani po několika výzvách na pracoviště nevrátila, rozvázal se s ní pracovní poměr.

I na svém druhém působišti, v DM při IV. národní škole, měla J. B., spolu s hlavní kuchařkou, opět konflikt s pomocnou kuchařkou. Ženy se vzájemně obviňovaly z pomlouvání,⁹³ tajného odnášení jídla z družiny a vulgárního vystupování vůči dětem.⁹⁴ I vyšetřování těchto obvinění na KNV probíhalo bouřlivě.⁹⁵

Dalším obviněním proti zmíněné vedoucí vychovatelce představovalo její údajné špatné hospodaření ve školní kuchyni a obvinění z finančních machinací. Manžel této vychovatelky pracoval na finančním odboru KNV Prešov, kam mu žena přímo posílala zprávy o hospodaření v DM. Muž chodil často do DM pít alkohol, načež vyhrožoval personálu školy, „*že všetkých postrieľa ako partizán. To sa prejavovalo aj v tom smere, že sa oháňal straníckou legitimáciou a často aj jeho manželka v tom zmyslu, že čo sa mu ako členovi môže stať a to isté jej. To bolo konštatované aj na schôdzi rodičovského združenia*“. Toto obvinění začal vážně řešit KNV v Prešově. Proběhlo více šetření a výsledků svědků i obviněných. Vyšetřovatelé našli nesrovnalosti v hospodaření DM a teprve na základě těchto výsledků vyšetřování odvolali vedoucí vychovatelku J. B. začátkem roku 1953 z funkce. Dále vyšetřovatelé shledali, že pod vedením dotyčné vychovatelky byla výchovná činnost „*slabá, takisto spolupráca so školou. Stále škriepky a hádky medzi zamestnancami rozhodne nepôsobili dobre na výchovu detí, keďže je známe, že v rozčúlení sa používajú i hrubé slová a deti nevidia dobrý príklad u svojich vychovávateľov*“.

Špatné vztahy mezi zaměstnanci školy se řešily počátkem roku 1953 také na DM při I. národní škole v Prešove. Družinářka vůbec neměla zájem pomáhat učitelům.

92 s. = súdružka

93 Pomocná kuchařka si stěžovala, že ji družinářka označila slovem „bosorka“, načež se družinářka hájila: „*Ja ani nemám vo zvyku užívať toto slovo. Keď použijem, tak je to obyčajne slovo „sviňa“, ale toto tiež nikto odo mňa nepočuje*“. Kuchařka dále vypověděla, že ji vychovatelka „*povedala, že som cigánka, že preto ma vyhodili aj z predchádzajúcej družiny a teraz že zas tu robím neplechy-klebety*“.

94 Kuchařka školní jídelny údajně často vulgárně mluvila na děti při vydávání jídla. Např. „*keď deti išli do jedálne, kuchárka Ž. povedala deťom, [...] že čo deti stále lozia, že čo neidu „materi do p***“*“. Kuchařka to však popřela, tvrdila, že použila méně ostré výrazy jako „*ísť do frasa*“ nebo „*boh by ťa skaral*“. Vedoucí vychovatelka J. B. byla obviněna z toho, že „*užívá slová, ktoré nepatria do úst ani otrlým chlapom*“.

95 „*Po hádke so s. H. (pomocná kuchařka – pozn. L. G.), s. Ž. (hlavní kuchařka – pozn. L. G.) z kancelárie odišla*.“ Po jejím odchodu se pokračovalo s výpovědí ostatních přítomných, soudružka Ž. se po chvíli vrátila a pokračovala s výpovědí, „*na to s. Ž. sa zase rozčulila, citila sa dotknutá, keď ju z takých rečí obvinila s. H. a odišla preč*“. Když se opět po chvíli vrátila, konečně se podařilo její výpověď dokončit.

„[...] s. riaditeľ, keď boli učiteľky s deťmi na škole v prírode a bola veľká absencia učiteľov, požiadal tento s predbežným súhlasom JNV IV.,⁹⁶ aby s. Zb., vychov., pomohla pri suplovaní. Táto to odmietla s tým, že ona nie je povinná, túto prácu zadarmo konať, lebo i tak jej to nikto nezaplatí. Že ona nie je kvalifikovaná učiteľka, toto robiť nemôže, [...]“ Reditel školy vydal smernice, ve ktorých zakázal návštevy príbuzných v DM a také zakázal odnášenie jídla z družiny, ze ktorého byly následně obviněny vedoucí vychovatelka a dvě kuchařky. Jedním ze svědků odnášení jídla se stal i školník, který je měl za úkol kontrolovat, pokud uvidí, že něco odnášejí domů. Kuchařky se však jen tak nedaly. „Tie zo Šariša (kuchařky – pozn. L. G.) povedali pred pomocnicou Hubovou, že ak ich budem kontrolovať, že čo budu mať v ruke, tým mi rozbiju hlavu.“ Výsledky zainteresovaných osob, kdy se navzájem obviňovaly z různých krádeží a přilepšování si, provedl zaměstnanec odboru školství KNV v Prešově.⁹⁷ Opět se řešila pouze hospodářská stránka celé situace. Na těchto příkladech můžeme jasně vidět, že začátkem 50. let představovala stravovací funkce DM prioritu oproti funkci výchovné.

Kontroly v DM probíhaly spíše ze strany hospodářských orgánů, školní inspektoři kontrolovali výchovnou činnost jen v menší míře.⁹⁸ Školní inspekci vykonali např. počátkem ledna 1954 v DM při osmileté střední škole v Michalovicích. Provedli ji krajský školní inspektor a okresní školní inspektor. Během návštěvy družiny zjistili inspektoři mnoho nedostatků, zejména ve výchovné práci vychovatelek. Nedostatky plynuly především z nedostatku patřičných pedagogických vědomostí. V DM pracovaly tři vychovatelky, z nichž jen vedoucí měla odpovídající pedagogické vzdělání a vykonávala svou práci obstojně. Zbylé dvě se dopouštěly hrubých chyb, např. když se dva chlapci bili, vychovatelky nijak nezasáhly i když se v tu chvíli staraly pouze o 16 dětí. Po polední přestávce nic neoznámily inspektorům a odešly i s dětmi ven na vycházku – za účelem zbavení se inspekce. Krajský inspektor zde tedy nechal přesunout zkušenou vychovatelku působící v jiné DM.⁹⁹

Družiny mládeže v okrese Vranov nad Topľou

Okres Vranov nad Topľou se stal dějištěm událostí konce druhé světové války. Boje na tomto území trvaly sedm týdnů a způsobily mnoho škod ve všech oblastech života. Ze 49 obcí 13 úplně vyhořelo a 18 bylo částečně zničeno. Jednalo se o agrární okres, až 70,5 % lidí zde pracovalo v zemědělství,¹⁰⁰ což se promítlo na velmi nízké životní úrovni. V rámci programu na industrializaci Slovenska se i tady začal budovat průmysl.¹⁰¹ Dne 16. května 1948 se začalo se stavbou podniku Drevokombinát ve

96 Jednotný národný výbor = KNV IV. referát. (= odbor školství)

97 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 40, inv. č. 536.

98 GRÁC, Ján. Starajme sa o družiny mládeže! In *Učiteľské noviny*, roč. 7, 1957, č. 23, s. 4.

99 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 55, inv. č. 827. *Správa o inšpekcii DM Michalovce* 7. 1. 1954.

100 MICHNOVIČ, Imrich. Vranovský okres počas SNP a oslobodenia Sovietskou armádou. In JÁGER, Mikuláš. *Tridsať víťazných rokov v okrese Vranov nad Topľou*. Košice: OV KSS a ONV Vranov nad Topľou, 1974, s. 11.

101 BABJAK, J. – HANZO, J. – MIČEK, M. Ekonomický rozvoj okresu po roku 1948. In JÁGER, Mikuláš. *Tridsať víťazných rokov v okrese Vranov nad Topľou*. Košice: OV KSS a ONV Vranov nad Topľou, 1974, s. 14.

Vranov nad Topľou,¹⁰² ktorý zahájil provoz 1. listopadu 1955. Jednalo sa v té dobe o najmodernejší továrnu na výrobu celulózy v Európe.¹⁰³ Ve vranovskom okrese vznikly i ďalšie priemyslové podniky – napr. cementárna v Bystrom¹⁰⁴ alebo závod na spracovanie lnu Tatraľan v Hlinnom.¹⁰⁵

První DM ve vranovském okrese začala svůj provoz v prosinci 1951 při Střední škole ve Vranově nad Topľou. Zřízení této první DM provázely zpočátku nemalé těžkosti. Členům SRPŠ ve spolupráci s Okresním výborem Československého svazu mládeže (ČSM) a ONV se podařilo získat dřevěný barák, který kdysi sloužil skautům a nyní se již několik let nevyužíval a skladoval se v něm jen nepořádek. Tento objekt byl demontován a přesunut na pozemek školy, kde jej řemeslníci opět sestavili. Učitelé a pionýři si sami upravili prostor na školním dvoře tak, aby zde mohli barák umístit. V objektu se zbudovala kompletně vybavená kuchyně, společenská místnost sloužící zároveň jako jídelna a další místnost pro hru a četbu.¹⁰⁶ Do DM docházelo 24 žáků, z toho devět dětí zaměstnaných matek, devět ze sociálních důvodů a šest přespolečných. Všech 24 žáků se v DM také stravovalo. Pracovali tady dva zaměstnanci – kuchařka a odborná vychovatelka.¹⁰⁷ Do konce roku 1952 se zdvojnásobil počet dětí navštěvujících družinu a ztrojnásobil se počet dětí zaměstnaných matek.¹⁰⁸ V září 1953 navštěvovalo DM už 37 žáků.¹⁰⁹

Funkcionáři MNV a ONV ve Vranově nebyli přesvědčeni o důležitosti DM a tak zakládání dalších těchto zařízení provázely problémy. Ze strany MNV docházelo rovněž k nevlíi financovat družiny.¹¹⁰ I přesto během druhé poloviny roku 1952 vznikly v okrese dvě nové DM – při Střední škole v obci Benkovce a při Střední škole v Nižném Hrabovci. Zřídila se i čtvrtá družina v Hencovcích, ta však do konce roku 1952 nezahájila činnost, protože v místnostech, které měla využívat, se skladovalo zrna.¹¹¹ Předseda MNV v Hencovcích se k založení DM stavěl negativně, což také nepřispělo k jejímu zprovoznění.¹¹²

102 Drevokombinát vo Vranove. In *Hlas ľudu*, roč. 4, 1948, č. 20, s. 1.

103 Celulóžka Vranovského drevopriemyslu v Hencovciach začala pracovať. In *Nový život: Orgán Krajského výboru KSS v Prešove*, roč. 4, 1955, č. 59, s. 1.

104 ONOFREJ, Juraj. Otvárame cementáreň v Bystrom. In *Nový život: Orgán Krajského výboru KSS v Prešove*, roč. 4, 1955, č. 7, s. 1.

105 Na stavbe závodu Tatraľan v Hlinnom súťažia. In *Nový život: Orgán Krajského výboru KSS v Prešove*, roč. 1, 1952, č. 6, s. 6.

106 VALL, Št. Získali sme dom družiny mládeže. In *Učiteľské noviny*, roč. 2, 1952, č. 6, s. 5.

107 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 470, šk. 35. *Vranov – družiny mládeže k 31. 3. 1952*.

108 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 470, šk. 35. *Vranov – družiny mládeže k 31. 12. 1952*.

109 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 50, inv. č. 696. *Situácia v plnení plánu družín mládeže a škol. jedálni za mesiac september 1953*.

110 ŠA PO, pob. Vranov nad Topľou: Fond ONV VT, šk. 152, inv. č. 236; 1953. *Správa o zriaďovaní družín mládeže v okrese*.

111 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 470. *Rozbor o plnení družín mládeže ku dňu 31. 12. 1952*.

112 ŠA PO, pob. Vranov nad Topľou, fond ONV VT, šk. 126, inv. č. 210, 1952. *Správa o prieskume družín mládeže v okrese Vranov*.

V Benkovcích začala DM svou činnost 1. prosince 1952 a našla umístění mimo školu, v soukromém domě, který musel projít částečnou rekonstrukcí. Podle předběžného plánu mělo DM navštěvovat 120 dětí, v prosinci pak reálně nastoupilo 81 žáků. Družina nedisponovala vlastní kuchyní, chybělo totiž základní kuchyňské vybavení.¹¹³ S dětmi pracovala jedna odborná vychovatelka.¹¹⁴ Ve školním roce 1953/54 již DM nezačala svou činnost.¹¹⁵

Družina v Nižném Hrabovci se nacházela v prostorách bývalého poštovního úřadu. Po provedení menších oprav začala DM 1. prosince 1952 svou činnost. Navštěvovalo ji 50 žáků, z nichž pouze tři děti měly zaměstnanou matku. Z důvodu nedostatku kuchyňského vybavení zde zatím nebylo možné zřídit školní kuchyni. Nepracoval zde žádný vychovatel, provoz zajišťovali tři osoby, pravděpodobně učitelé v čase po vyučování.¹¹⁶ V září 1953 klesl počet žáků v DM na 24.¹¹⁷ Ve školním roce 1954/55 již nezačala svou činnost.¹¹⁸

Obě tyto družiny sestávaly pouze z jednoho oddělení využívající ke své činnosti jednu místnost.¹¹⁹ S výchovnou činností na zřízených DM se začalo až dodatečně, od začátku roku 1953. Do té doby plnily pouze sociální funkci.¹²⁰

MNV žádaly o zřízení DM také v obcích Čemerné, Sol' a Tovarné, ale vzhledem k nedostatku místa k tomu během roku 1952 nedošlo. V těchto obcích existovala JZD III. typu a do místních škol docházelo dost přespolečných žáků.¹²¹ V obci Čemerné potřebovali umístit do DM děti ze sociálních důvodů – jednalo se především o místní cikánské děti.¹²² V obcích Sol', Tovarné a Slovenská Kajňa nakonec došlo ke zřízení DM až počátkem 60. let, kdy se v těchto místech dokončily novostavby školských budov.¹²³

113 ŠA PO, pob. Vranov nad Topľou, fond ONV VT, šk. 126, inv. č. 210, 1952. *Správa o prieskume družín mládeže v okrese Vranov.*

114 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 470. *Vranov – družiny mládeže k 31. 12. 1952.*

115 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 50, inv. č. 696. *Situácia v plnení plánu družín mládeže a škol. jedálni za mesiac september 1953.*

116 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 470. *Vranov – družiny mládeže k 31. 12. 1952.*

117 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 50, inv. č. 696. *Situácia v plnení plánu družín mládeže a škol. jedálni za mesiac september 1953.*

118 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 151, inv. č. 2217. *Výročná správa o školstve 1954 – 1955*, s. 19.

119 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 35, inv. č. 470. *Vranov – družiny mládeže k 31. 12. 1952*; ŠA PO, pob. Vranov nad Topľou, fond ONV VT, šk. 126, inv. č. 210, 1952. *Správa o prieskume družín mládeže v okrese Vranov.*

120 ŠA PO, pob. Vranov nad Topľou, fond ONV VT, šk. 126, inv. č. 210, 1952. *Správa o prieskume družín mládeže v okrese Vranov.*

121 ŠA PO, pob. Vranov nad Topľou, fond ONV VT, šk. 152, inv. č. 236, 1953. *Správa o zriaďovaní družín mládeže v okrese.*

122 ŠA PO, pob. Vranov nad Topľou, fond ONV VT, šk. 99, inv. č. 183, 1951. *Zriadenie družín mládeže a MŠ.*

123 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 375, inv. č. 5333. *Zoznam družín mládeže, ktoré sa zriadili v jednotlivých okresoch Prešovského kraja v období 3. SRP. Február 1960.*

I přes neochotu místních úřadů, které v zakládání DM neviděli žádný smysl, vzniklo v okrese Vranov nad Topľou několik těchto zařízení. Během prvního desetiletí stabilně fungovala pouze jedna DM při střední škole ve Vranově. Plnila spíše sociálně zaopatřovací než výchovnou funkci a její kapacita byla velice omezená. Během zprůmyslňování okresu stoupl počet zaměstnaných žen, v roce 1958 v okrese Vranov docházelo do zaměstnání 1 298 žen, které pracovaly v průmyslu, zemědělství i službách.¹²⁴ Pro další zvyšování počtu zaměstnaných žen vyvstala potřeba zakládat nová mimoškolní zařízení a tak od počátku 60. let docházelo k pozvolnému rozšiřování sítě DM i v okrese Vranov nad Topľou.

Závěrem

Během celých 50. let poznamenal činnost DM v Prešovském kraji především nedostatek vhodných prostorů a kvalifikovaných pracovních sil. Minimálně celé první desetiletí byly DM vnímány spíše jako stravovny a místa sociálního zaopatření dětí. Výchovná činnost se kladla až na poslední místo.¹²⁵ Proto také nadřízené orgány i rodiče zajímal především provoz kuchyně a jídelny, než její výchovná činnost.¹²⁶ Také kontroly probíhaly především jen ze strany hospodářských orgánů. Počty DM se zejména v první polovině 50. let výrazně měnily, vznikaly nové DM a jiné zanikaly, ale většina z nich se nestala stabilními institucemi. Koncem sledovaného období docházela do DM pouze necelá 2 % všech žáků od šesti do 15 let¹²⁷ což rozhodně neodpovídalo potřebě počtu zaměstnaných žen v kraji.¹²⁸ Situace se výrazně nelišila ani na jiných místech Slovenska. Ve školním roce 1958/59 existovalo v českých krajích 1 930 DM, které navštěvovalo 134 287 žáků. Oproti tomu na celém Slovensku fungovalo pouze 335 DM s 19 723 žáky.¹²⁹

Vzhledem k nelehké minulosti Prešovského kraje, jeho zaostalosti oproti ostatním částem republiky, nebylo možné řídit se přesně vládními nařízeními a směrnici pro zakládání a činnost DM v 50. letech a družiny mládeže se zde ve sledovaném období nestaly významnějšími institucemi, o čemž svědčí i nepřítomnost velkého množství zachovaných archivních dokumentů.

124 ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV Prešov – odbor pracovních sil a sociálního zabezpečení 1949 – 1960 (OPSSZ) šk. 92, inv. č. 2866. *Správy o ženskéj zamestnanosti v okresoch Bardejov – Vranov. (máj 1959).*

125 ŠÍPOŠ, Ivan. Ako skvalitňujeme prácu Družín mládeže. In *Učiteľské noviny*, roč. 6, 1956, č. 21, s. 5; GRÁC, Ján. Starajme sa o družiny mládeže! In *Učiteľské noviny*, roč. 7, 1957, č. 23, s. 4; POLÁČIKOVÁ, I. Zabezpečť podmienky družinám mládeže. In *Učiteľské noviny*, roč. 7, 1957, č. 41, s. 5; KRUPOVÁ, Irena. Výchovnú prácu na prvé miesto. In *Učiteľské noviny*, roč. 9, 1959, č. 49, s. 5.

126 „Na ŽRPŠ sa otázka družín dostáva málokedy do diskusie a ak áno, tak majú rodičia pripomienky a námietky len z hľadiska stravovania.“ GRÁC, Ján. Starajme sa o družiny mládeže! In *Učiteľské noviny*, roč. 7, 1957, č. 23, s. 4.

127 Celkový počet žáků od 6 – 15 let v Prešovském kraji byl asi 71 000. Z toho v roce 1959 navštěvovalo DM pouze 1 629 žáků. ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OŠK, šk. 301, inv. č. 4297. *Správa o stave školstva v kraji Prešov ku 5. 11. 1958.*

128 V prvním pololetí roku 1956 v Prešovském kraji chodilo do zaměstnání celkem 24 955 žen. ŠA PO, pob. Prešov, fond KNV PO OPSSZ, šk. 60, inv. č. 2094. *Správa o ženskéj zamestnanosti za I. polrok 1956 v kraji Prešov.*

129 *Statistická ročenka republiky Československé 1959.* Praha: Orbis, 1959, s. 427.

V průběhu 60. let se situace sice zlepšovala, vznikaly nové družiny, ale do konce 60. let se nedosáhlo plánovaného počtu ani kvality, nepodařilo se odstranit směnnost vyučování, problém s nedostatkem prostorů tak přetrvával dál. Navíc v celém Východoslovenském kraji¹³⁰ tvořili jedno a dvoutrídky¹³¹ 51% všech základních devítiletých škol.¹³² Ve školním roce 1966/67 na celém Slovensku navštěvovalo DM jen 5,6 % žáků základních devítiletých škol, což představovalo přibližně o polovinu méně dětí než v českých krajích, kde jich do družin docházelo 11, 8 %.¹³³

PŘÍLOHY

Příloha č. 1 – Národná škola vo Varhaňovciach, okr. Prešov, rok 1956. Podobně vypadalo velké množství vesnických škol v Prešovském kraji. ŠA PO, fond ONV Prešov, odbor pre školstvo a kultúru, šk. 44, inv. č. 183. História škôl okresu s fotodokumentáciou, obce P – Ž.

130 V roce 1960 došlo k územní reformě, při které se Prešovský a Košický kraj spojily a vznikl jeden velký Východoslovenský kraj.

131 Škola, která má jen jednu nebo dvě učebny pro více ročníků žáků.

132 ČIČVÁK, Michal. Mimoškolná výchova za 20 slobodných rokov. Východoslovenský kraj. In *Vychovávateľ*, roč. 4, 1964/1965, s. 307-308; ČIČVÁK, Michal. Východoslovenský kraj bilancuje. In *Vychovávateľ*, roč. 7, 1967/1968, s. 196-197.

133 Statistická ročenka ČSSR 1967. Praha: SNTL, 1967, s. 475, 498-499.

Příloha č. 2 – Družina při Jedenáctileté střední škole ve Vranově nad Topľou. „Drevený barak v pozadí (pôvodne skautská klubovňa z ul. M. Rázusa) roky slúžil ako družina mládeže a školská jedáleň.“ (MICHNOVIČ, Imrich. *Vranov nad Topľou v 20. storočí, časť druhá: 1948 – 2000*. Vranov nad Topľou: Mesto Vranov nad Topľou, 2005, s. 90.)

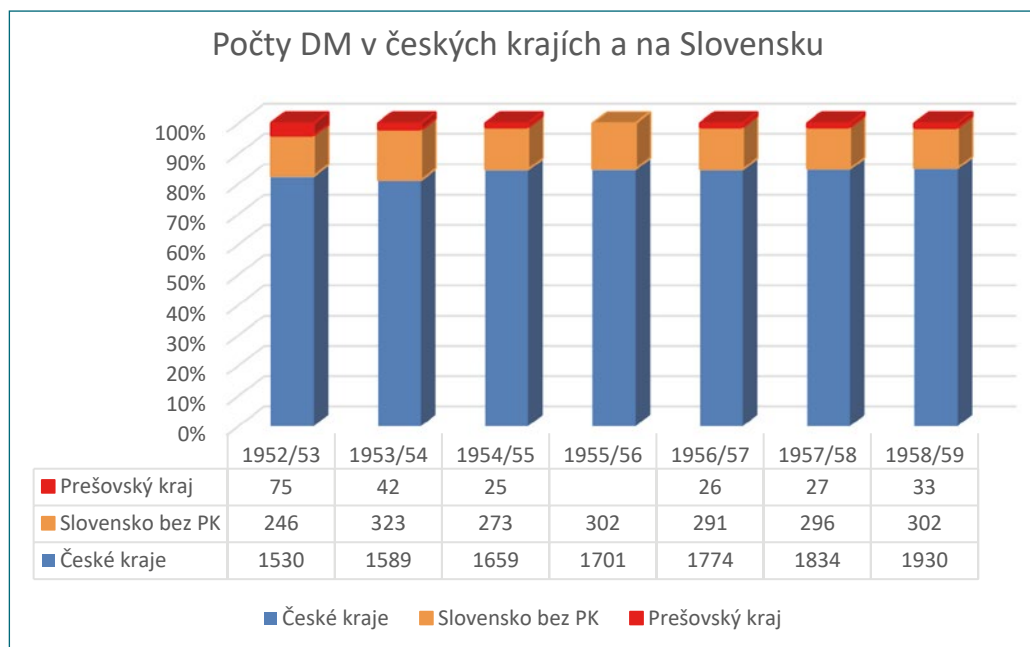
Příloha č. 3 – Vývoj počtu DM, žáků a odborných vychovatelů v jednotlivých okresech Prešovského kraje v roce 1952.

Okres	Počet DM k 31. 3. 1952	počet žáků	odborných vychovatelů	Počet DM k 31. 12. 1952	počet žáků	odborných vychovatelů
Bardejov	2	171	1	5	461	1
Giraltovce	2	61	0	3	151	0
Humenné	0	0	0	4	214	3
Medzilaborce	2	208	1	3	447	4
Michalovce	6	331	0	8	405	4
Prešov	5	269	6	5	401	9
Sabinov	0	0	0	6	476	7
Snina	2	112	1	4	199	4
Sobrance	8	461	2	11	776	3
Spišská St. Ves	1	33	1	1	60	0
Stará Ľubovňa	3	161	1	6	243	0
Stropkov	1	56	2	6	478	0
Svidník	3	135	0	8	429	0
Veľ. Kapušany	2	90	0	2	109	1
Vranov	1	24	1	3	181	1

Příloha č. 4 – Vývoj počtu DM a počtu žáků v nich v letech 1951 – 1959 v Prešovském kraji.

Školní rok	Počet DM	Počet žáků
1951/52	38	2131
1952/53	75	5079
1953/54	42	1823
1954/55	25	1182
1955/56	chybí údaje	chybí údaje
1956/57	26	1269
1957/58	27	1262
1958/59	33	1629

Příloha č. 5 – Srovnání počtu DM v českých krajích, na Slovensku a v Prešovském kraji 1952 – 1959.

LUDIA A DOBA

*Súsošie Setkání monarchů v Mariánských Lázních v západných Čechách, zhotovené pri príležitosti 110. výročia stretnutia rakúskeho cisára Františka Jozefa I. a anglického kráľa Edwarda VII. v auguste 1904.
Foto: Jozef Jurčíšin*

K ŽIVOTNÉMU JUBILEU

doc. PhDr. Miloslavy Bodnárovej, CSc.

Ľubica HARBULOVÁ

V druhej dekáde novembra oslávila životné jubileum historička a archivárka, členka Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc.

Miloslava Bodnárová sa narodila 21. novembra 1949 v Tepliciach (Česká republika). Detstvo a mladosť však strávila v Novohrade. Po ukončení stredoškolského štúdia, v roku 1967 sa prihlásila na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, kde si vybrala odbor pomocné vedy historické. Vysokoškolské štúdium ukončila v roku 1972 a jej prvým pracovným pôsobiskom sa stal Okresný archív v Rožňave. Po roku sa presťahovala do centra Šariša a spojila svoju životnú cestu s mestom Prešov.

Novým pôsobiskom Miloslavy Bodnárovej sa v roku 1973 stala Katedra dejín Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove. Odborne sa začala špecializovať na slovenské dejiny v stredoveku a ranom novoveku a na pomocné vedy historické, pričom jej vedecký záujem sa primárne sústredil na problematiku dejín miest a reformácie. Značný vplyv na vedeckovýskumnú profiláciu Miloslavy Bodnárovej mali jej bratislavskí pedagógovia, renomovaní historici, doc. dr. Dana Lehotská, CSc., a prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc. Odborná profilácia Miloslavy Bodnárovej sa premietla aj do tematiky prác jej kvalifikačného rastu. V roku 1975 obhájila rigoróznú prácu s názvom *Činnosť hodnoverného miesta Jasov do konca roku 1350*. Pod odborným vedením prof. PhDr. Richarda Marsinu, DrSc. pripravila kandidátsku dizertačnú prácu *Spoločensko-ekonomická štruktúra Košíc v 16. storočí*, ktorú úspešne obhájila v roku 1984 na Historickom ústave SAV v Bratislave.

Po príchode na prešovskú katedru dejín sa doc. Bodnárová zapojila aj do pedagogickej činnosti, pri ktorej plne uplatnila okrem odborných vedomostí aj praktické skúsenosti z práce archivára. K disciplínam, ktorých výučbu zabezpečovala patrili: dejiny Československa (od príchodu Slovanov do roku 1790), pomocné vedy historické, úvod do štúdia dejín, historiografia či výberové prednášky z dejín miest.

V roku 1993 opustila prešovskú akademickú pôdu a stala sa riaditeľkou vtedajšieho Štátneho oblastného archívu v Prešove. No ani v tomto období neprerušila kontakt s historickým pracoviskom na prešovskej Filozofickej fakulte a externe naďalej participovala na pedagogickom procese. Stala sa oporou novootvoreného študijného programu archívniectvo a pomocné vedy historické a je ňou dodnes.

Miloslava Bodnárová nezabúdala ani ďalší kvalifikačný rast a v roku 2004 po úspešnom habilitačnom konaní na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity jej bola udelená vedeckopedagogická hodnosť docenta v odbore história.

V roku 2016 ukončila doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc., svoje pôsobenie v Štátnom archíve v Prešove a opäťovne sa vrátila na Inštitút histórie FF PU v Prešove, kde pôsobí dodnes.

Doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc., počas svojho viac ako 40 ročného pôsobenia na historickom pracovisku v Prešove významne prispela k výskumu slovenských dejín stredoveku a ranného novoveku. Výsledky svojho výskumu publikovala formou vedeckej monografie a desiatok vedeckých štúdií. Je autorkou a spoluautorkou vedeckých publikácií i učebných textov, editorkou vedeckých zborníkov. Tematicky sa jej publikačná činnosť sústredila na výskum dejín miest, s osobitým zreteľom na dejiny miest na východnom Slovensku, dejiny reformácie a pomocné vedy historické. S odbornými referátmi a prednáškami vystúpila na desiatkach vedeckých konferencií doma aj v zahraničí. Bola hlavným riešiteľom niekoľkých vedeckých projektov a ako spoluriešiteľka participovala na množstve ďalších projektov. Výrazom jej odborných a profesionálnych kvalít bolo aj členstvo v mnohých odborných, vedeckých grémiách, redakčných radách i profesijných organizáciách.

V pedagogickej oblasti pomimo priamej výučby sa venovala aj práci so študentmi. Pod odborným vedením doc. PhDr. Miloslavy Bodnárovej, CSc., vznikli desiatky diplomových a záverečných prác. Úspešná bola aj ako školiteľka v rámci doktorandského študijného programu slovenské dejiny, kde viedla šiestich doktorandov, ktorí úspešne obhájili svoje dizertačné práce. Počas svojej pedagogickej činnosti sa podieľala na príprave stovák študentov, mnohí z nich sú dnes už úspešní historici, archívári, učitelia dejepisu. Všetci si spomínajú na jej profesionálny a korektný prístup k študentom i vysokú úroveň odborných vedomostí.

Prešov sa pre Miloslavu Bodnárovú nestal len miestom pracovného pôsobenia, ale aj mestom, v ktorom si založila rodinu a spolu s manželom MVDr. Petrom Bodnárom, CSc., vychovala dve dcéry. Dnes učí poznávať mesto Prešov a jeho históriu aj svojich dvoch vnukov.

V mene všetkých členov Inštitútu histórie, študentov a interných doktorandov k životnému jubileu doc. PhDr. Miloslavy Bodnárovej, CSc., srdečne blahoželáme a do ďalších rokov jej prajeme pevné zdravie, veľa obyčajného ľudského šťastia a radosť, dostatok energie i tvorivých síl, spokojnosti, osobnej i rodinnej pohody.

Výber z personálnej bibliografie doc. PhDr. M. Bodnárovej, CSc.

Vedecké monografie vydané v domácich vydavateľstvách:

BODNÁROVÁ, Miloslava. Sabinov v stredoveku (do roku 1640). In *Dejiny Sabinova*.

Zost. Peter Kónya. Sabinov 2000, s. 68-119. ISBN 80-968348-6-X.

ABD Kapitoly vo vedeckých monografiách vydané v domácich vydavateľstvách:

BODNÁROVÁ, Miloslava. Dejiny Trebišova. In VÁŇOVÁ, Miloslava – CHALUPECKÝ, Ivan - RUŽAN, M. *Trebišov a okolie*. Košice: 1974, s. 1-25. 82-029-74.

BODNÁROVÁ, Miloslava. Dejiny Sečoviec v 16. a 17. storočí. In *Sečovce*. Zost. Ján Ordoš. Prešov: L. I. M., 1998, s. 47-67. ISBN 80-968043-8-3.

BODNÁROVÁ, Miloslava. Humenné v stredoveku. In *Humenné*. Zost. Vasil' Fedič. Humenné: REDOS, 2002, s. 45-61. ISBN 80-968790-4-9.

- BODNÁROVÁ, Miloslava. Michalovce v stredoveku. In *Dejiny Michaloviec*. Zost. Jáger, Mikuláš, Sekela, Vladimír. Michalovce: 2007, s. 40-62. ISBN 978-80-89089-63-5.
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Dejiny obce do polovice 17. storočia. In *Dejiny Čierneho nad Topľou*. Zost. Peter Kónya, Prešov: 1999, s. 15-23. ISBN 80-968221-0-1
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Dejiny Skrabského do polovice 17. storočia. In *Dejiny Skrabského*. Zost. Peter Kónya. Prešov: 2002, s. 40-46. ISBN 80-968312-5-9
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Žilinská synoda a jej význam pre evanjelickú a.v. cirkev na Slovensku. In *Akty a ustanovenia Žilinskej synody*. Ed. M. Kovačka. Martin: SNK 2010, s.53-59, ISBN 978-80-89301-63-8
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Organizačno-správny vývoj evanjelickej a.v. cirkvi na východnom Slovensku v 16. a 17. storočí. In *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*. V. Rábik a kol. Krakov: 2010, s.366-391. ISBN 978-83-7490-347-9
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Od Žilinskej synody po Satmársky mier (1610-1711). In *Historický atlas evanjelickej cirkvi a.v. na Slovensku*. Kusendová, D. a kol. Liptovský Mikuláš: Transcius 2011, s. 29-32. ISBN 978-80-7140-365-4
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Kriminalita na panstve Stáraiovcov (Sztáray) v 14. a 15. storočí. In *Historické príbehy od Schengenskej hranice*. M. Molnár, M. Starjak a kol. Michalovce: 2011, s. 27-36. ISBN 978-80-970812-0-1
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Zbierkotvorná činnosť v Štátnom archíve v Prešove. In *Zbierky v archívoch*. Spoločnosť slovenských archivárov. Bratislava: 2012. s. 62-66. ISBN 978-80-970660-3-5
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v 16. storočí. In *Bardejovský katechizmus z roku 1581. Najstaršia slovenská kniha*. Martina: Slovenská národná knižnica, 2013, s. 35-53. ISBN 978-80-8149-019-4
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Acta et multuus consensus synodi Augustanam confessionem amplectentis in oppido Szepes-Varallya....Akty a vzájomná dohoda... In *Rozpomienka na slávnosti 400. výročia Spišskopodhradskej synody* Ed. M. Klátik. Liptovský Mikuláš: Transcius, 2015 s. 14-28. ISBN 978-80-7140-487-3
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Akty a závery – zákony a ustanovenia Spišskopodhradskej synody v roku 1614. In *Rozpomienka na slávnosti 400. výročia Spišskopodhradskej synody*. Ed. M. Klátik. Liptovský Mikuláš: Transcius, 2015, s. 28-42. ISBN 978-80-7140-487-3
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Prešov od stredoveku do konca 16. storočia. In *Dejiny Prešova I.*, Ed. P. Kónya, Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017, s. 137-157, 166-191, 219-226. ISBN 978-80-555-1896-1
- ACB Vysokoškolské učebnice vydané v domácich vydavateľstvách:
- BODNÁROVÁ, Miloslava. *Pomocné vedy historické*. 1. vyd. Košice:1989; 2. vyd. Košice 1992. 157 s. ISBN 80-7097-034-0.
- ACD Kapitoly vo vysokoškolských učebniciach vydané v domácich vydavateľstvách:
- BODNÁROVÁ, Miloslava. Úvod do historikovej práce; Metódy historikovej práce. In BAJCUROVÁ, Tamara et al.: *Úvod do štúdia dejepisu*. Košice 1982, s. 39-54, 185-240. (autorský podiel 29,2 %).
- BODNÁROVÁ, Miloslava: Lutherský smer reformácie – Lutherstvo. Anabaptizmus (novokrstenci, novšie krstenci). In *Konfesionálny vývin Uhorska v ranom novoveku*. A. Kónyová-P. Kónya a kol. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. 2017. s. 114-134, 179-190. ISBN 978-80-555-2183-1.

ADE Vedecké práce v domácich karentovaných časopisoch:

BODNÁROVÁ, Miloslava, CHMELINOVÁ, Katarína. Umelci a umeleckí remeselníci Prešova v 16. – 18. storočí. In *ARS* 39, 2006, 2. Časopis Ústavu dejín umenia Slovenskej akadémie vied.

Journal of the Institute of Art History of Slovak Academy of Sciences. s. 233-262.

BODNÁROVÁ, Miloslava. Evanjelická cirkev v čase povstania Františka II. Rákociho a v nasledujúcom období s osobitným zreteľom na slobodné kráľovské mestá severovýchodného Uhorska. In *Historica Ecclesiastica. IV.*, Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013 s. 92-109. ISSN 1338-4341

ADF Vedecké práce v domácich nekarentovaných časopisoch:

BODNÁROVÁ, Miloslava. Vývoj územnej organizácie evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku. In *Slovenská archivistika*, roč. 31, 1996, č. 1, s. 25-38. ISSN 49 606

BODNÁROVÁ, Miloslava. K pramennej hodnote daňových kníh a daňových registrov. In *Slovenská archivistika*, roč. 32, 1997, č. 1, s. 22-36. ISSN 49 606

BODNÁROVÁ, Miloslava. Kultúra života mešťanov Pentapolitany v 16. storočí. In *Slovenská archivistika*, roč. 39, 2004, č. 2, s. 102-124. ISSN 0231-672

Vedecké práce v zahraničných recenzovaných vedeckých zborníkoch (nekonferenčných):

BODNÁROVÁ, Miloslava. Die reformation in den ostslowakischen königlichen Städten in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei*. Zost. Karl Schwarz, Peter Švorc. Wien: Evangelischer Presseverband, 1998. s. 22-36. ISBN 3-85073-242-8

BODNÁROVÁ, Miloslava. A reformáció kezdete Kassán. In *Történelmi közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából/Historické zvesti z minulosti Abovsko-Turnianskej župy a Košíc*. Forró: Abaúji múzeum barátai körének kiadása/Vydal Spolok priateľov Abovského múzea, 1997, č. 1, s. 223-237.

BODNÁROVÁ, Miloslava: A polgárság életszínvonala a mai Kelet Szlovákia szabad királyi városban a 16. században. In *Bártfától Pozsonyig városok a 13. – 17. században. Társadalom és művelődéstörténeti Tanulmányok*, 35, Budapest 2005. ISBN 963-8312-95-5.

K ŽIVOTNÉMU JUBILEU

doc. PhDr. Libuše Frankovej, CSc.

Peter KOVAL

V septembri 2019 oslávila životné jubileum členka Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (IH FF PU) v Prešove doc. PhDr. Libuša Franková, CSc. Narodila sa v roku 1949 v Rimavskej Sobote a základné vzdelanie získala na školách v Čiernom Balogu, Beňuši a Pohronskej Polhoře v okrese Brezno. Stredoškolské vzdelanie získala na Strednej všeobecnovzdelávacej škole (dnešný typ gymnázia) v Rimavskej Sobote. Vysokoškolské štúdium v odbore slovenský jazyk a literatúra – dejepis absolvovala štátnymi záverečnými skúškami a obhajobou diplomovej práce na tému Ján Francisci-Rimavský na Filozofickej fakulte v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach v roku 1972.

Po ukončení vysokoškolského štúdia nastúpila na miesto asistentky, neskôr odbornej asistentky na FF v Prešove, kde začala vyučovať dejiny. V roku 1978 obhájila na FF v Prešove rigoróznú prácu k problematike postavenia žien na Slovensku v 50. a 60. rokoch 20. storočia a získala akademický titul PhDr. V roku 1985 úspešne obhájila kandidátsku prácu zameranú na úlohu národných výborov v druhej polovici 20. storočia na Slovensku a získala vedecký titul CSc. na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Od roku 1990 zabezpečuje výučbu slovenských dejín, spočiatku na Katedre dejín FF, Katedre dejín a archívniectva FF, neskôr na Katedre slovenských dejín a archívniectva FF, na ktorých zastávala funkciu tajomníčky. Vedecko-pedagogický titul docent jej bol udelený na Fakulte humanitných a prírodných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici v roku 2002 na základe úspešnej obhajoby dizertácie pod názvom Slovenské národné hnutie v rokoch 1780 – 1848. Od roku 2005 pôsobí na Katedre novovekých a najnovších slovenských dejín a archívniectva IH FF PU.

V pedagogickej činnosti a vedeckom výskume sa zameriava na problematiku dejín moderného slovenského národného vývinu od konca 18. storočia do polovice 20. storočia. Osobitnú pozornosť venuje vybraným otázkam zo spoločensko-politického, etnického, národnokultúrneho a konfesijného života so zreteľom aj na dejiny východného Slovenska.

Publikovala a publikuje vedecké štúdie a odborné príspevky v zahraničných a v domácich historických, literárnohistorických a politologických časopisoch a zborníkoch. Venuje sa problematike dejín moderného slovenského národného vývinu, najmä v období novoveku, napr. *K formovaniu slovenského revolučného programu v čase uhorského snemu 1847 – 1848* (2000), *K formovaniu predstáv o slovenskom etnickom území v národných obranách v prvej polovici 19. storočia* (2006), *Formovanie národného vedomia Slovákov v kontexte moderného národného hnutia (do revolučnej jari 1848)* (2007)

a v knižných prácach *Slovenské národné obrodenie (1780 – 1848)* (2000), *Slováci v novom veku národov (1780 – 1848)* (2006), *Ján Francisci-Rimavský (1822 – 1905)* (2010) a v spoluautorstve *Slovenské národné hnutie 1780 – 1918* (2008).

Vybrané otázky zo spoločensko-politického a národného života prezentovala v odborných príspevkoch uverejňovaných v zborníkoch a periodikách doma aj v zahraničí, napr. *K postaveniu ženy a rodiny na Slovensku* (1979), *K začiatkom ženského hnutia na Slovensku. Národnoemancipačné snaženia* (1994), *P. J. Šafárik a slovenské národné hnutie v prvej polovici 19. storočia* (1996), *Príspevok Tobiáša Masníka k prejavom národného povedomia slovenských vzdelancov v 17. storočí* (1998), *K občianskej spoločnosti v slovenských národných aktivitách v rokoch 1780 – 1848* (2005), *Štefan Marko Daxner (politik a ideológ slovenského národného hnutia v 19. storočí)* (2007), *Česko-slovenské vzťahy v kontexte formovania slovenského národno-politického programu v rokoch 1840 – 1847* (2011).

Z oblasti etnicity publikovala odborné príspevky ako *Národný vývin na Spiši v 19. storočí* (1994), *K premenám slovenského etnika na moderný národ (1780 – 1848)* (2005) a z oblasti konfesionality, napr. *Evangelische Gebildete und die slowakische nationale Wiedergeburt bis 1848* (1996) a v knižnej práci *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry* 3 príspevkov pod názvom *Dejiny ECAV na Slovensku od osvietenstva po cisársky patent* (2002).

Národnokultúrny život Slovákov, s presahom do polovice 20. storočia, priblížila v odborných príspevkoch v zborníkoch a periodikách, napr. *Osveta a zdravotníctvo v 19. storočí v národnoemancipačných snaženiach Slovákov* (1993), *Kultúrny rozvoj Slovenska v prvej polovici 17. storočia* (1995), *Štefan Moyzes und das Schulwesen in Banská Bystrica* (1997), *Osvetové a ľudovýchovné snahy slovenských vzdelancov v období národného obrodovania (1780 – 1848)* (2007), aj v knižnej publikácii *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia* v príspevku pod názvom *Spoločensko-kultúrny život Prešova v 20. rokoch 20. storočia* (2012).

Pozornosť venuje regionálnym dejinám v odborných prácach v domáciach aj zahraničných zborníkoch a periodikách, napr. *Gemersko-malohontskí rodáci na prešovskom kolégiu do konca 19. storočia* (1995), *K národnokultúrnym aktivitám Slovenskej spoločnosti na prešovskom kolégiu v 30. rokoch 19. storočia* (1998), *Profesori a učitelia na prešovskom kolégiu v prvej polovici 19. storočia* (2004), *Vplyv cirkvi na formovanie národného vedomia slovenských študentov na prešovskom evanjelickom kolégiu (prvá polovica 19. storočia)* (2008), *Az eperjesi evangélikus Kollegium a 19. század első felében. (A tolerancia és intolerancia kérdéseiről)* (2007, 2009)), *K osobnostiam literárneho a spoločensko-osvetového života v Prešove v kontexte prelomových udalostí v roku 1918* (2010), tiež v knižných prácach *Dejiny prešovského kolégia v kontexte národnokultúrneho života Slovákov. Prvá polovica 19. storočia* (1999) a v spoluautorstve *Z dejín prešovského kolegiálneho gymnázia (1804 – 1918)* (2011).

Autorsky participovala na biografických slovníkoch *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry* 1., 2. (1997), *Osobnosti prešovského školstva...* 1. (2004), 2. (2005) a 3. (2006), *Osobnosti prešovského školstva z radov študentov...* 1. (2007), 2. (2008) a 3. (2009), *Prešovské kolegiálne gymnázium...* 1 (2010) a 2 (2011). Publikovala ďalšie odborné práce o významných osobnostiach slovenského národného života v 19. storočí.

Zameranie publikačnej činnosti sa odrazilo aj v zapojení do dvadsiatky grantových úloh riešených na pôde FF, s výstupom v podobe viacerých monografických prác a desiatok odborných štúdií atď. V súčasnosti participuje na projekte APVV

Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférií, ev. č. 15-0036. Ocenením práce a publikačnej činnosti na pôde FF PU v Prešove boli dekanov Pamätný list za doterajšiu významnú publikačnú činnosť zo dňa 20. 6. 2012, Ďakovná listina za dlhoročnú prácu v prospech FF PU v Prešove zo dňa 5. 2. 2015 a Cena dekana za monografickú prácu Z histórie „Toryského kraja“ z 18. 6. 2018.

V pedagogickej činnosti zabezpečovala a zabezpečuje najmä výučbu slovenských dejín 1780 – 1918, dejín česko-slovenských vzťahov 1780 – 1848 a 1848 – 1918, problematiky slovenskej otázky v Uhorsku 1780 – 1918, slovenského národného hnutia a slovenskej politiky 1780 – 1918, slovanskej vzájomnosti v období slovenského národného obrodzenia, dejín slovenskej spoločenskej kultúry a ďalších predmetov. Je členkou, resp. podpredsedníčkou alebo predsedníčkou komisií – napríklad pre habilitačné a inauguračné konanie, pre doktorandské štúdium, rigorózne skúšky, bakalárske a magisterské záverečné skúšky.

Bola a je členkou viacerých spoločností, napr. Slovenskej historickej spoločnosti SAV v Bratislave, Muzeálnej slovenskej spoločnosti Matice slovenskej v Martine, Historického odboru Matice slovenskej v Martine, členkou a podpredsedníčkou výboru Historickej spoločnosti kráľovského mesta Prešov a členkou redakčnej rady časopisu Dejiny – internetový časopis IH FF PU.

Výpočet aktivít a vydaných publikácií svedčí o mimoriadnom zanítení doc. PhDr. Libuše Frankovej, CSc., pre svoju prácu v historickom výskume novovekých a najnovších slovenských dejín a pre pedagogickú činnosť na pôde domovského IH FF PU v Prešove. Redakcia časopisu Dejiny jej želá ešte veľa ďalších úspechov a radostí ako v súkromnom, tak aj v profesionálnom živote.

Výber z personálnej bibliografie doc. PhDr. Libuše Frankovej, CSc.

- FRANKOVÁ, Libuša. *Dejiny prešovského kolégia v kontexte národnokultúrneho života Slovákov. Prvá polovica 19. storočia*. Prešov: ManaCon, 1999. 131 s. ISBN 80-85668-87-4.
- FRANKOVÁ, Libuša. K založeniu Tranoscia na stránkach Cirkevných listov. In *100 rokov Tranoscia. 100 rokov sme tu pre vás*. Zost. K. I. Dvořák. Liptovský Mikuláš: Tranoscus, 1998, s. 34-40. ISBN 80-7140-169.
- FRANKOVÁ, Libuša. *Slovenské národné obrodzenie (1780 – 1848). (Ideové podnety, ciele, špecifiká, periodizácia, národnoobrodenecké snahy)*. Prešov: Metodické centrum, 2000. 63 s. ISBN 80-8045-214-8.
- FRANKOVÁ, Libuša. Dejiny ACV na Slovensku od osvietenstva po cisársky patent. In UHORSKAI, Pavol, ALBERTY, Július, zodp. red. *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry* 3. Liptovský Mikuláš: Tranoscus, 2002, s. 63-81. ISBN 80-7140-175-7.
- FRANKOVÁ, Libuša. *Slováci v novom veku národov (1780 – 1848)*. Prešov: Universum, 2006. 228 s. ISBN 80-89046-39-8.
- FRANKOVÁ, Libuša – JURČIŠINOVÁ, Nadežda. *Slovenské národné hnutie 1780 – 1918*. Prešov: FF Prešovskej univerzity v Prešove, 2008. 159 s. ISBN 978-80-8068-866-0.
- FRANKOVÁ, Libuša. *Ján Francisci-Rimavský (1822 – 1905). Politik a národovec, predstaviteľ vznikajúceho moderného slovenského meštianstva*. Prešov: CAV, 2010. 151 s. ISBN 978-80-89450-00-8.
- VASILOVÁ, Darina – FRANKOVÁ, Libuša. *Z dejín prešovského kolegiálneho gymnázia. (1804 – 1918)*. Prešov: Universum, 2011. 296 s. ISBN 978-80-555-0466-7.

- FRANKOVÁ, Libuša. Spoločensko-kultúrny život Prešova v 20. rokoch 20. storočia. In ŠVORC, Peter a kol. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov: FF PU v Prešove, 2012, s. 135-166. ISBN 978-80-555-0465-0.
- FRANKOVÁ, Libuša. Z histórie „Toryského kraja“. *Osobnosti slovenského národnokultúrneho života v historickom regióne Šariša, Spiša a Zemplína (19. storočie)*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017. 247 s. ISBN 978-80-555-1861-9.
- FRANKOVÁ, Libuša. Ján Francisci-Rimavský v kontexte poľských politických vplyvov na slovenské elity do roku 1848. In ŠVORC, Peter, HARBULOVA, Ľubica, CHLOSTA-SIKORSKA, Agnieszka (eds.). *Hranice a pohraničie. Ambivalentný charakter pohraničných území II*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2019, s. 121-132. ISBN 978-80-555-2233-3.
- FRANKOVÁ, Libuša. Kultúrny rozvoj Slovenska v prvej polovici 17. storočia. In *Historický obzor (český)*. Praha: NEPTUN DeskTop Publishing, v.o.s. Roč. 6, 1995, č. 5 – 6, s. 137-138.
- FRANKOVÁ, Libuša. Evangelische Gebildete und die slowakische nationale Wiedergeburt bis 1848. In *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei. Kirchen - und konfessionsgeschichtliche Beiträge*. Zost. Karl Schwarz, Peter Švorc. Wien: Evangelischer Presseverband, 1996, s. 137-152. ISBN 3-850-73-242
- FRANKOVÁ, Libuša. Štefan Moyzes und das Schulwesen in Banská Bystrica/Neusohl. In *Der Donauraum. Zeitschrift des Institutes für den Donauraum und Mitteleuropa*. 37. Jahrgang 1997/Heft 3, 1997, s. 22-29. ISSN 0012-5415.
- FRANKOVÁ, Libuša. Az eperjesi evangélikus Kollegium a 19. század első felében. (A tolerancia és intolerancia kérdéseihez.) / Prešovské kolégium v prvej polovici 19. storočia. (K otázkam tolerance a intolerance.) In *Történeti tanulmányok XV. Acta Universitatis Debreceniensis series Historica LIX*. Főszerkesztő / Šéfredaktor Velkey Ferenc. Debrecen, 2007 (2009), s. 193-208. ISSN 1217-4602.
- FRANKOVÁ, Libuša. Česko-slovenské vzťahy v kontexte formovania slovenského národno-politického programu v rokoch 1840 – 1847. In *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove / e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov* [on-line]. Roč. 6, 2011, č. 2, s. 46-55. Dostupné na internete: <http://dejiny.unipo.sk/Dejiny_2_2011.pdf> ISSN 1337-0707.
- FRANKOVÁ, Libuša. Osvetové a ľudovýchovné snahy na východnom Slovensku v 19. storočí. (Osobnosť Karola Samuela Szeredayho) In DERFIŇÁK, Patrik, výk. red. *Annales historici Presovienses*. Roč. 13, 2013, č. 1, s. 63-71. Prešov: Inštitút histórie FF PU v Prešove. ISSN 1336-7528.
- FRANKOVÁ, Libuša. Čitateľský spolok poslucháčov práva a Mládežnícka knižnica na prešovskom evanjelickom kolégiu (druhá polovica 19. storočia). In DOMENOVÁ, Marcela. Ed. *Knižnice, knihovníctvo a knižná kultúra v minulosti, súčasnosti a budúcnosti*. Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2018, s. 92-103. ISBN 978-80-89614-58-5.

ŽIVOTNÉ JUBILEUM RIADITEĽA INŠTITÚTU HISTÓRIE FF PU V PREŠOVE

doc. PaedDr. Patrika Derfiňáka, PhD.

Ján DŽUJKO

Aj v spoločnosti členov Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (FF PU) v Prešove oslávil svoje päťdesiate narodeniny jeho riaditeľ doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. Narodil sa 18. novembra 1969 v Prešove. Elementárne vzdelanie získal v Základnej škole na Odborárskej ulici v Prešove a na VI. Základnej škole v Michalovciach. Následne študoval na Gymnázium Pavla Horova v Michalovciach. Svoje ďalšie vzdelanie rozvíjal štúdiom finančného manažmentu a účtovníctva na Open University Bratislava/Birmingham. V rokoch 1992 – 1997 pokračoval v štúdiu učiteľstva všeobecnovzdelávacích predmetov v kombinácii dejepis a občianska náuka na Fakulte humanitných a prírodných vied Univerzity Pavla Jozefa Šafárika (FHPV UPJŠ) v Prešove. V roku 1999 nastúpil ako odborný asistent na Katedru dejepisu FHPV PU v Prešove. Na pôde Prešovskej univerzity ďalej formoval svoje odborné vzdelanie. V roku 2000 obhajobou rigorózneho práce *Slovenská banka a jej pôsobenie na začiatku 20. storočia* a v roku 2011 obhajobou dizertačnej práce *Vzťahy Uhorska a Byzancie v 12. storočí*. V roku 2017 sa habilitoval prednáškou *Finančné inštitúcie na východnom Slovensku v druhej polovici 19. storočia* a habilitačnou prácou *Hospodársky vývoj východného Slovenska v druhej polovici 19. storočia*.

Pozoruhodná je predovšetkým publikačná činnosť doc. Patrika Derfiňáka. Len Univerzitná knižnica Prešovskej univerzity v Prešove eviduje od roku 1999 spolu 628 publikačných jednotiek jeho autorstva. Doc. Patrik Derfiňák je autorom a spoluautorom niekoľkých monografických prác a štúdií rozsahu monografie. Popri mnohých štúdiách a článkoch publikovaných v domácich i zahraničných časopisoch, ročníkoch a zborníkoch je aj autorom desiatok scenárov rozhlasových hier, pásiem a príspevkov. Jeho plodná publikačná činnosť je orientovaná na cirkevné a hospodárske dejiny, ale venuje sa aj regionálnym dejinám, dejinám miest a obcí či osobnostiam, prevažne z obdobia 19. a 20. storočia. Samozrejme, vo svojich mnohých príspevkoch sa venuje aj rozličným ďalším témam z iných dejinných období. V rámci zapojenia sa do vedeckých projektov, bol a je členom niekoľkých projektov KEGA, VEGA a APVV. Okrem toho je zapojený aj do ďalších cezhraničných projektov. Spomenieme napr. Program Interreg Poľsko – Slovensko, Turistické cesty slovensko-poľského pohraničia ako nástroj odborného vzdelávania pre udržanie mladých ľudí v regióne, Program SK 08 – Cezhraničná spolupráca, Obraz východného Slovenska na Zakarpatskej Ukrajine a Zakarpatskej Ukrajiny na Slovensku

v 17. a 20. storočí, ale aj do iných projektov s podporou Európskej únie ako napr. Inovácia neformálneho vzdelávania na Univerzite tretieho veku PU v Prešove či Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu.

Doc. Derfiňák je členom redakčných rád niekoľkých periodík a zborníkov: predsedom redakčnej rady časopisu *Annales historici Pressovienses*, podpredsedom redakčnej rady Zborníka katedry ekonómie a ekonomiky, členom redakčnej rady internetového časopisu *Dejiny*, členom redakčnej rady revue *Synergie*, členom redakčnej rady zborníka *Codex historico-critica*. Je tiež členom niekoľkých odborných organizácií a spoločností, akými sú: Slovenská historická spoločnosť pri Slovenskej akadémii vied, Historická spoločnosť kráľovského mesta Prešov a Slovenská speleologická spoločnosť.

Za odbornovo-vedeckou a publikačnou činnosťou nezaostáva ani pedagogické pôsobenie doc. Derfiňáka na pôde FHPV PU v Prešove a FFPU v Prešove. Svoju pedagogickú činnosť spojil najmä s prácou na Katedre dejepisu FHPV a Inštitútu histórie FF PU v Prešove, ktorého sa stal v roku 2018 riaditeľom. Ako učiteľ zabezpečoval výučbu povinných i povinne voliteľných disciplín takmer zo všetkých dejinných období od praveku až po dejiny 20. storočia, ktoré boli súčasťou študijných programov učiteľstva dejepisu v kombinácii, dejín religionistiky, histórie, archívnictva či kultúrneho dedičstva. Vo výberových prednáškach sa orientuje na cirkevné dejiny, dejiny svetových náboženstiev a hospodárske dejiny. Je tiež predsedom a členom niekoľkých štátnicových, atestačných, rigorózných a dizertačných komisií a ako školiteľ viedol a vedie viacero bakalárskych, magisterských, rigorózných a dizertačných prác.

Popri rozsiahlej vedeckej a odbornej činnosti je dlhoročnou aktívnou záľubou doc. Derfiňáka šach. Je členom Slovenského šachového zväzu a trénerom mládeže v šachu.

Jubilantovi srdečne blahoželáme!

Výber z personálnej bibliografie doc. PaedDr. Patrika Derfiňáka, PhD.¹

Zostavil Ján DŽUJKO

Vedecké monografie vydané v domácich vydavateľstvách

DERFIŇÁK, Patrik – ŠVORC, Peter. 2014. *Východné Slovensko a Židia v medzivojnovom období : sondy do spoločensko-politického, hospodárskeho a kultúrneho života*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2014, 244 s. ISBN 978-80-555-1142-9.

1 Vzhľadom k rozsiahlej publikačnej činnosti doc. PaedDr. Patrika Derfiňáka, PhD. sme do výberovej personálnej bibliografie zaradili len niektoré publikácie z kategórie: Vedecké monografie vydané v domácich vydavateľstvách, Štúdie v časopisoch a zborníkoch charakteru vedeckej monografie vydané v domácich vydavateľstvách, Odborné knižné práce vydané v domácich vydavateľstvách, Kapitoly v odborných knihách vydané v domácich vydavateľstvách a redakčné a zostavovateľské práce.

- DERFIŇÁK, Patrik – DOMENOVÁ, Marcela. 2014. *Šľachta a jej knižnice: (po stopách šľachtických knižníc na východnom Slovensku)*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2014, 117 s. ISBN 978-80-555-1213-6.
- DERFIŇÁK, Patrik a kol. 2012. *Veľká doba a jej dôsledky. Prešov v 20. rokoch 20. storočia*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012, 251 s. ISBN 978-80-555-0465-0.
- DERFIŇÁK, Patrik. 2006. *Kručov – história a súčasnosť obce (1382 – 2006)*. Kručov : Obecný úrad, 2006, 80 s. ISBN 80-969532-9-X.
- DERFIŇÁK, Patrik – HRIŠ, Róbert. 2002. *Rakovčik 1572 – 2002 : z histórie obce*. Rakovčik : Obecný úrad, 2002, 62 s. ISBN 80-968808-9-6.

Štúdie v časopisoch a zborníkoch charakteru vedeckej monografie vydané v domácich vydavateľstvách

- DERFIŇÁK, Patrik. 2018. Hrabkov v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia. In *Annales historici Presovienses*, roč. 18, 2018, č. 1, s. 32 – 79, ISSN 1336-7528.
- DERFIŇÁK, Patrik. 2017. Staničné kroniky, zdroj informácií o situácii na východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi. In *Podkarpatská Rus a východné Slovensko v súradniciach času (1918-1939) : čriečky z histórie*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017, s. 169 – 223, ISBN 978-80-555-1941-8.
- DERFIŇÁK, Patrik. 2016. Košická sporiteľňa na prelome 19. a 20. storočia. In *Annales historici Presovienses*, roč. 16, 2016, č. 1, s. 38 – 84, ISSN 1336-7528.
- DERFIŇÁK, Patrik. 2015. Prešovský židovský ženský spolok a jeho činnosť v rokoch 1855 – 1918. In *Annales historici Presovienses*, roč. 15, 2015, č. 1, s. 46 – 87. ISSN 1336-7528.
- DERFIŇÁK, Patrik. 2010. Z histórie Uhorského kráľovského ženského učiteľského ústavu v Prešove (1893 – 1925). In *Dejiny: internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove*, roč. 5, 2010, č. 2, s. 44 – 81, ISSN 1337-0707.

Odborné knižné práce vydané v domácich vydavateľstvách

- DERFIŇÁK, Patrik. 2013. *Samuel a Móric Révaiovci – prešovskí vydavatelia a kníhkupci*. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2013, 81 s. ISBN 978-80-89614-05-9.
- DERFIŇÁK, Patrik a kol. 2010. *Osobnosti Šariša I*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2010, 115 s. ISBN 978-80-555-0131-4.
- DERFIŇÁK, Patrik – ŠVORC, Peter. 2009. *Mesto v pohybe : 60 rokov mestskej hromadnej dopravy v Prešove (1949 – 2009)*. Prešov : Universum-EU, 2009, 103 s. ISBN 978-80-89046-57-7.
- DERFIŇÁK, Patrik a kol. 2006. *Osobnosti prešovského školstva v historickom kontexte 17. – prvej polovice 20. storočia : multimediálny slovník*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, ISBN 80-7165-114-1.
- DERFIŇÁK, Patrik a kol. 2006. *Osobnosti prešovského školstva III/1 : slovník*, Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, 88 s. ISBN 80-7165-586-4.

Kapitoly v odborných knihách vydané v domácich vydavateľstvách

DERFIŇÁK, Patrik. 2014. Z dejín obce a jej obyvateľov. In *Sedlice : kronika obce*. Košice : Harlequin, 2014, s. 30 – 5, ISBN 978-80-89082-43-8.

DERFIŇÁK, Patrik. 210. Parný mlyn vo Veľkom Šariši (1856 – 1945). In *Annales historici Presovienses*, roč. 10, 2010, č. 1 – 2, s. 93 – 132. ISBN 1336-7528.

Redakčné a zostavovateľské práce

Zborník štúdií a odborných článkov z dejín religii II. Patrik Derfiňák, Gita Geremešová, Lucia Šteflová. (eds.), Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2016, 120 s. ISBN 978-80-555-1706-3.

Zborník štúdií a odborných článkov z dejín religii I. Patrik Derfiňák, Gita Geremešová, Lucia Šteflová. (eds.), Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2015, 102 s. ISBN 978-80-555-1468-0

Religiones [elektronický zdroj] : zborník z dejín religii. Patrik Derfiňák, Gita Geremešová. (eds.), Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2013, 108 s. ISBN 978-80-555-0992-1.

Religiones 2012: zborník dejín religii FF PU v Prešove. Patrik Derfiňák, Imrich Belejkanich (eds.), Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2012, 101 s. ISBN 978-80-555-0700-2.

Sto rokov organizovanej turistiky v regióne Prešov. Patrik Derfiňák (ed.), Prešov : Regionálna rada KST, 2005, 104 s. ISBN 80-969395-6-4.

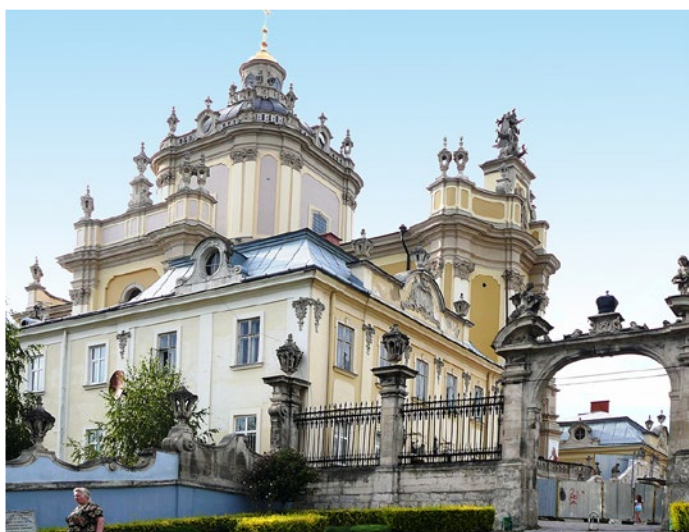
Použitá literatúra:

Patrik Derfiňák. In *FF PU v Prešove*. [on-line]. 2019. [cit. 2019-09-12] Dostupné na internete: <https://www.unipo.sk/public/media/0778/Charakteristika%20web%20-%20Derfinak2.pdf>

Katalóg evidencie publikačnej činnosti PU. [on-line]. 2019. [cit. 2019-09-12] Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/epc/autor/Derfi%C5%88%C3%A1k+Patrik+%281969%29>

MATERIÁLY

Gréckokatolícky sobor sv. Juraja v západoukrajinskom meste Lvov, v staroruských časoch v roku 1280 tu stála pravoslávna katedrála. Prvý sobor vybudovali v rokoch 1363 až 1437, terajšiu katedrálu v barokovom štýle v rokoch 1744 až 1764. Foto: Nadežda Jurčišinová

◀ *Gréckokatolícky sobor sv. Juraja. Foto: Nadežda Jurčišinová*

VÝVOJ MONUMENTÁLNEJ ARCHITEKTÚRY V STAROVEKU II. EGEJSKÁ OBLASŤ

Matúš VOJNA

Abstract: *The development of monumental architecture in ancient times II. Aegean territory.* The monumental architecture had its irreplaceable place in history of antiquity. Together with development of ancient civilisations there was development of their architecture from poor buildings built by perishable materials to colossal constructions of temples, palaces or funeral structures which outwear centuries. This contribution is dedicated to development of monumental architecture. We will introduce the most famous and the most important structures from antiquity, but on the other side we will not describe each colossal ancient civilisation but we take a closer look on monumental ancient architecture of Crete and Greece.

Key words: Architecture. Art. Monuments. Antiquity. Aegean region. Crete. Greece.

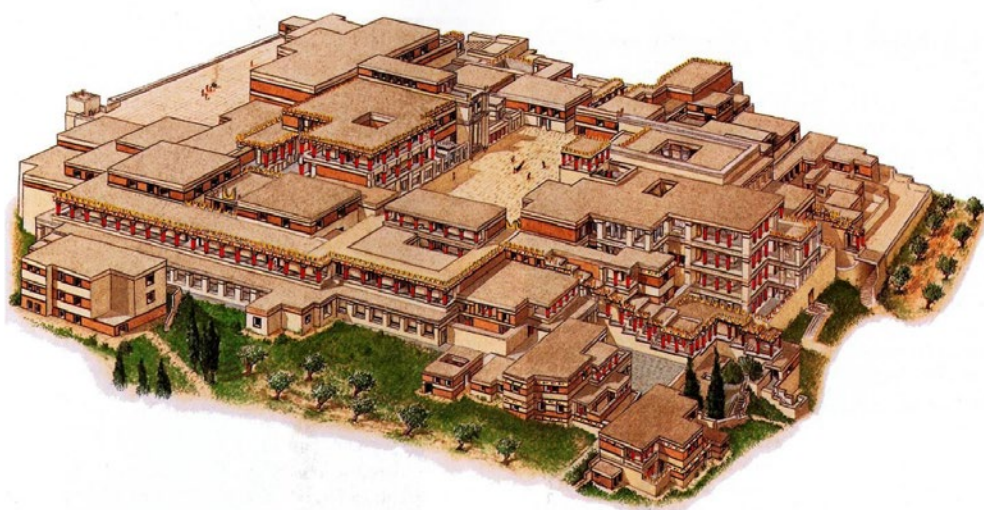
Monumentálna architektúra má v poznaní dejín staroveku svoje nezastupiteľné miesto. Tak ako sa vyvíjali staroveké civilizácie, vyvíjala sa aj ich architektúra od prostých príbytkov z netrvácnych materiálov až po kolosálne stavby chrámov, palácov či pohrebných stavieb, ktoré pretrvali tisícročia. V tomto príspevku sa pozrieme na ich dejinný vývoj a predstavíme najznámejšie a najvýznamnejšie architektonické pamiatky z tohto obdobia. Nebudeme sa však venovať všetkým veľkým starovekým civilizáciám, ale bližšie sa pozrieme len na monumentálnu starovekú architektúru Kréty a Grécka.

Predchodcami samotného klasického Grécka boli minojská a mykénska kultúra. Minojská kultúra sa vyvinula na ostrove Kréte, zatiaľ čo mykénska na pevninskom Grécku, konkrétne na Peloponéze. Aj keď sa v týchto dvoch kultúrach nevyvinuli monumentálne chrámy, tak ako neskôr v gréckej kultúre, aj tieto kultúry budovali svoje monumentálne stavby. Na Kréte to boli najmä palácové komplexy a v mykénskej kultúre išlo o pevnosti s kyklopskými hradbami a obrovskými hrobkami.

Minojská kultúra na Kréte zažívala svoj najväčší rozkvet najmä v druhej polovici 2. tisícročia p. n. l. Ako sme už spomenuli, na Kréte bola rozšírená výstavba obrovských palácov, ktoré existovali vo viacerých dôležitých mestách. Išlo najmä o Knóssos, Faistos, Malia a Zakros. Tieto paláce mali podobné dispozičné usporiadanie a za vzor sa pokladá palác v Knóse. Paláce sú charakteristické zdobenými priečeliami, nenápadnými vchodmi a veľkým množstvom schodísk. Centrum paláca tvorilo hlavné nádvorie veľkých rozmerov. Hlavnými stavebnými materiálmi boli kameň, najmä vápenec a sadrovec, sušené tehly a drevo. Vyššie poschodia spravidla niesli drevené stĺpy, ktoré boli ukotvené v sadrových pätkách. Neobvyklý je tvar týchto stĺpov, ktoré boli smerom dole zúžené.¹

1 STAŇKOVÁ, Jaroslava – SEDLÁKOVÁ, Radomíra – POŠVA, Rudolf – VODĚRA, Svato-pluk. *Architektura v proměnách tisíciletí*. Praha: Sobotáles, 2005, s. 58-60; VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha: ČVUT, 2005, s. 79-81.

Najväčším a najznámejším je palác v Knósse. Niektoré časti tohto paláca boli až trojpodlažné a v týchto vyšších podlažiach sa nachádzali významnejšie a honosnejšie priestory. Výška týchto najvyšších častí paláca mohla dosahovať až 14 m. Oficiálne miestnosti sa nachádzali na západnej strane hlavného nádvorja. Na východnej strane nádvorja sa rozprestierali obytné priestory a na severovýchodnej strane to boli rôzne sklady a dielne. Ďalej za západným krídlom sa nachádzali rôzne obchody. Stavba tohto paláca síce prebiehala postupne podľa potreby, ale aj tak musel existovať aspoň nejaký základný dispozičný plán. Veľkou technickou novinkou bol vodovod a kanalizácia. V paláci sa nachádzalo množstvo kúpeľní a pravdepodobne aj rituálny bazén. Palác sa rozprestieral na ploche 180 x 130 m a mal niekoľko vchodov. Reprezentačné priestory paláca boli okázalé a viedli do nich schodiská lemované stĺporadím. Minojská palácová architektúra získala svoj monumentálny charakter najmä vďaka týmto stĺporadiam a schodiskám. Steny paláca boli omietnuté sadrovou maltou a boli bohato zdobené nástennými maľbami.²

Obr. 1. Ideálna rekonštrukcia paláca v Knósse.³

Po zániku minojskej kultúry niekedy okolo roku 1400 p. n. l., dominantnú úlohu v tejto oblasti prevzala kultúra mykénska s centrom na Peloponéze. Tieto dve kultúry sa vzájomne veľmi ovplyvňovali, o čom svedčí aj ich palácová architektúra.

- 2 BOUZEK, Jan. *Pravěk Egejské oblasti*. Praha, 2010, s. 26; GEISS, Heinz. *Starověký Knóssos*. Praha: Vyšehrad, 1985, s. 25-50; MAGGI, Stefano – TROSOVÁ, Cristina. *Poklady starověkého Řecka. Nejkrásnější řecké pamětihodnosti*. Praha: Euromedia Group – Ikar, 2005, s. 566-573; PARNICKI-PUDEŁKO, Stefan. *Architektura starożytnej Grecji*. Warszawa: Arkady, 1985, s. 16-21; PRESSOVÁ, Ludwika. *Stará Kréta. Život za časů krále Mínóa*. Praha: Panorama, 1978, s. 71-83; RUTKOWSKI, Bogdan – DZIEWANOWSKI, Andrzej. *Kréta*. Bratislava: Tatran, 1978, s. 8-12.
- 3 GUAITOLI, Maria Teresa – RAMBALDI, Simone (zost.). *Ztracená města dávnověku*. Praha: Slovart, 2003, s. 32.

Mykénske paláce boli podstatne iné než tie minojské, mali charakter hradov opevnených mohutnými kyklopskými hradbami.

Najznámejší hrad v Mykénach vznikol niekedy v 13. storočí p. n. l. Kyklopské hradby boli vybudované z obrovských nepravidelných, ale presne do seba zapadajúcich kameňov. Hradby sú hrubé priemerne až 8 m a ich výška sa odhaduje až na 15 m. Jedinou časťou hradieb, ktorá bola vybudovaná z pravidelne opracovaného kameňa, je známa Levia brána. Palác v Mykénach sa veľmi nezachoval, v oveľa lepšom stave sa zachovali paláce v Tirynte a v Pyle. V týchto hradoch existujú už aj menšie monumentálne schodiská – propylaje. Vstup do paláca v Tirynte tvorili hneď dve propylaje, medzi ktorými sa nachádzalo hradné nádvorie. Za druhými propylajami sa nachádzalo druhé nádvorie obklopené stĺporadím. V strede tohto nádvorja sa nachádzala slávnostná hala, tzv. megaron. Bola to stavba zložená z krytého vstupu, predsieni, veľkej siene s trónom a ohniskom uprostred. Táto sieň bola spravidla nesená štyrmi stĺpmi. Megaron neskôr ovplyvnil celú grécku chrámovú architektúru. Okrem hlavného megaronu sa v Tirynte nachádzal ešte jeden menší. Palác bol ďalej tvorený mnohými obytnými a hospodárskymi miestnosťami.⁴

V Mykénach sa do monumentálnych rozmerov budovali ešte kráľovské kupolovité hrobky, tzv. tholoi. Tieto hrobky boli budované mimo palácových hradieb, mali kruhový pôdorys a kupola bola z nepravrej klenby. Typ tejto hrobky pochádza z Kréty. Tieto hrobky v Mykénach sa datujú do obdobia 1500 – 1225 rokov p. n. l. Najlepšie zachovanou a zároveň najmladšou takouto hrobkou je tzv. Átreova pokladnica, a aj keď názov hrobky nesie osobné meno, skutočného majiteľa hrobky nepoznáme. Vstupná chodba do hrobky je dlhá 37 m a široká 6 m, pričom vstupný portál je široký 2,7 m a vysoký až 5,4 m. Jeho súčasťou sú polostĺpy zo zeleného mramoru a hlavice týchto stĺpov sa už podobajú na dórske hlavice. Pôdorys hrobky má tvar kruhu s priemerom 14,5 m a výška kupoly dosahuje až 13 m.⁵

Koncom 2. tisícročia p. n. l. mykénska kultúra zanikla a nastalo tzv. temné obdobie gréckych dejín. V tomto období sa na území Grécka postupne usadzovali rôzne grécke kmene. Trvalo to však niekoľko storočí kým sa grécka architektúra ustálila a začali vznikať monumentálne stavby. Najdôležitejším architektonickým prvkom, ktorí starí Gréci prevzali od mykénskej kultúry, bol už spomínaný megaron. Stĺpovou architektúrou sa naopak inšpirovali zrejme v Egypte. Počiatky monumentálnej gréckej architektúry sa začínajú v archaickej dobe (8. – 6. storočie p. n. l.), kedy sa

-
- 4 BARTONĚK, Antonín. *Zlaté Mykény*. Praha: Panorama, 1983, s. 122-138; BOUZEK, Jan. *Pravěk Egejské oblasti*. Praha: 2010, s. 41-42; DURANDO, Furio. *Starověké Řecko*. Čestlice: Rebo Productions, 2008, s. 174-179; MAGGI, Stefano – TROSOVÁ, Cristina. *Poklady starověkého Řecka. Nejkrásnější řecké pamětihodnosti*. Praha: Euromedia Group – Ikar, 2005, s. 178-197, 212-215; PARNICKI-PUDEŁKO, Stefan. *Architektura starożytnej Grecji*. Warszawa: Arkady, 1985, s. 34-41; SCARRE, Chris (zost.). *Sedmdesát divů světa. Osudy slavných stavebních památek*. Praha: Slovart, 2005, s. 197-200.
 - 5 COLEOVÁ, Emily (ed.). *Průvodce architekturou*. Praha: Svojtka & Co., 2008, s. 88-89; MAGGI, Stefano – TROSOVÁ, Cristina. *Poklady starověkého Řecka. Nejkrásnější řecké pamětihodnosti*. Praha: Euromedia Group – Ikar, 2005, s. 178-197, 212-215; PARNICKI-PUDEŁKO, Stefan. *Architektura starożytnej Grecji*. Warszawa: Arkady, 1985, s. 41-46; SCARRE, Chris (zost.). *Sedmdesát divů světa. Osudy slavných stavebních památek*. Praha: Slovart, 2005, s. 54-55.

budujú prvé väčšie kamenné chrámy a vytvárajú sa mestské štáty, tzv. polis. Monumentálna architektúra v starovekom Grécku dosiahla svoj vrchol v klasickom období (5. – 4. storočie p. n. l.). Medzi monumentálne stavby starovekého Grécka patria najmä chrámy a divadlá.

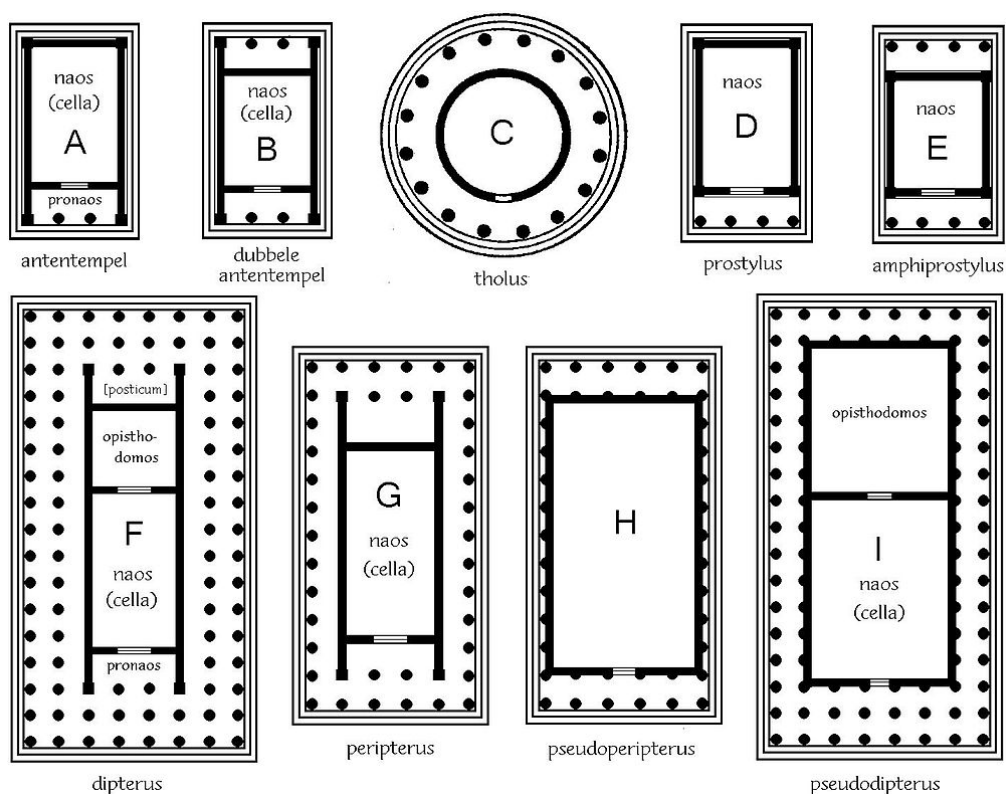
Základnými stavebnými materiálmi v staršom období boli nepálené a pálené tehly, a taktiež drevo. V prvých gréckych chrámoch sa používali zväčša len drevené stĺpy. Drevo sa taktiež používalo na strešné konštrukcie. Postupom času sa začal vo väčšom množstve používať kameň, bez ktorého by v starovekom Grécku nevznikla monumentálna architektúra. Najpoužívanejším bol vápenec, tuf a mramor.⁶

Skoro celá grécka architektúra je založená na architrávnej sústave. Ide teda o horizontálne nosníky (architráv) podoprené vertikálnymi podperami (stĺp). V najstarších obdobiach boli stĺpy z dreva a prvé kamenné stĺpy boli ešte monolitické. Neskôr sa stĺpy začali budovať z tzv. tamburov, resp. bubnov. Tieto bubny neboli kladené na maltu, ale boli pospájané kovovými alebo drevenými čapmi.⁷

Najstaršie grécke chrámy vychádzali dispozične z už spomínaného mykénskeho megaronu. Z diela rímskeho architekta Vitruvia, žijúceho okolo prelomu letopočtov, poznáme základné delenie gréckych chrámov. Vitruvius ich delí najmä podľa umiestnenia stĺpov. Prvým je chrám *in antis*, ktorý má v priečelí pilierové výstupky bočných múrov a uprostred medzi nimi sú dva stĺpy. Druhým typom je *prostylos*, ktorý je rovnaký ako *in antis*, ale v priečelí má ešte ďalšie štyri stĺpy. *Amfiprostylos* je ako *prostylos* až na zadnú časť chrámu, ktorá je rovnaká ako priečelie. Štvrtým typom je *peripteros*, ktorý má v priečeliach po šesť a na bokoch po 11 stĺpov. *Pseudodipteros* má na priečeliach po osem a na bokoch až po 15 stĺpov a *dipteros* je rovnaký až na to, že má po dva rady stĺpov na všetkých stranách chrámu. Najväčším je *hypaithros*, ktorý má na priečeliach až po 10 stĺpov a všetko ostatné má rovnaké ako *dipteros*. Vitruvius ešte delí chrámy aj podľa vzdialeností medzi stĺpmi. Ide o *pyknostylos*, *systylos*, *diastylos*, *araiostylos* a *eustylos*. Prvý z nich má najmenšie medzery medzi stĺpmi a posledný najväčšie.⁸

Všetky grécke chrámy klasického obdobia boli postavené v určitom slohu, resp. ráde. V starovekom Grécku sa vyvinuli dva základné stavebné slohy – dórsky a iónsky. Niekedy sa udáva ešte aj korintský, ten sa však najviac používal až v helenistickom období a bol používaný viac v rímskej než v gréckej architektúre.

-
- 6 DUDA, Emil. *Dejiny staviteľstva*. Bratislava: Iris, 2005, s. 113-117; STAŇKOVÁ, Jaroslava – SEDLÁKOVÁ, Radomíra – POŠVA, Rudolf – VODĚRA, Svatopluk. *Architektúra v proměnách tisíciletí*. Praha: Sobotáles, 2005, s. 61-65; VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha: ČVUT, 2005, s. 89-91.
 - 7 DUDA, Emil. *Dejiny staviteľstva*. Bratislava: Iris, 2005, s. 117; SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebnictví a architektury ve starověku*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 287-293.
 - 8 VITRUVIUS. *Deset knih o architektuře*. Praha: Svoboda, 1979, s. 103-110. Preklad: OTOUPALÍK, Alois.

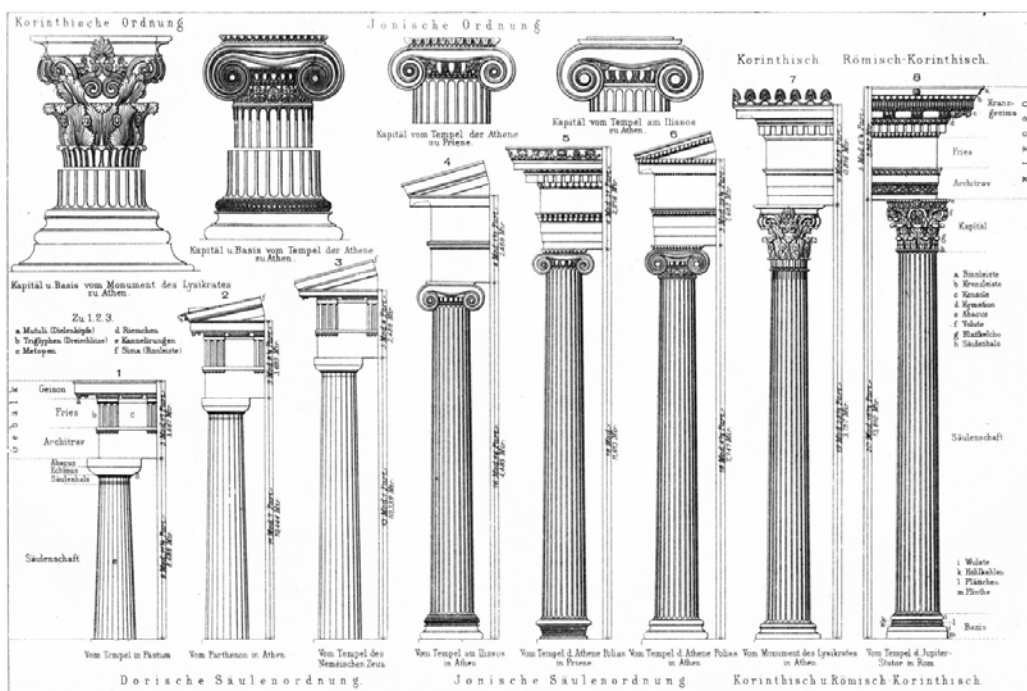

Obr. 2. Typy gréckych chrámov podľa Vitruvia.⁹

Grécke architektonické slohy sa najlepšie rozlišujú podľa stĺpov. Dórske stĺpy boli bez pätky a boli postavené priamo na podnoží, na ktorej stál celý chrám. Stĺpy boli drážkované, resp. žliabkované, a bežný počet týchto kanelúr bol 16. Maximálny priemer stĺpu bol pätina, resp. šestina výšky stĺpu. Dórske stĺpy sa smerom hore mierne zužovali. Hlavica stĺpu, ktorá má tanierovitý tvar, nesie architráv nad ktorým sa nachádzajú vlysy, rozdelené na obdĺžnikové dosky, tzv. metópy a triglyfy. Na vlyse je položená horizontálna rímša a konečným článkom je šikmá strešná rímša, ktoré spolu ohraničujú trojuholníkovitý štít priečelia chrámu. Dórsky sloh sa vyvinul pravdepodobne z drevených stĺpov starších chrámov niekedy v 6. storočí p. n. l. a používal sa najmä v samotnom Grécku, na Sicílii a v tzv. Veľkom Grécku, čiže na území južnej Itálie.¹⁰

9 https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Greek_temples.svg

10 ADKINS, Lesley – ADKINS, Roy A. *Staroveké Řecko. Encyklopedická příručka*. Praha: Slovart, 2011, s. 236; BERNHARD, Maria Ludwika. *Sztuka grecka archaiczna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989, s. 69-72; PALLADIO, Andrea. *Čtyři knihy o architektuře*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958, s. 35-41. Preklad: MACKOVÁ, Libuše; STRONG, Donald. *Antické umenie*. Bratislava: Pallas, 1970, s. 39; SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebnictví a architektury ve starověku*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 297-305; VITRUVIUS. *Deset knih o architektuře*. Praha: Svoboda, 1979, s. 131-146. Preklad: OTOUPALÍK, Alois.

Obr. 3. Grécke architektonické slohy. Vľavo dórsky, v strede iónsky, vpravo korintský a neskorší rímsko-korintský. Hore sú pätky a hlavice stĺpov. Vľavo korintská hlavica s akantovými listami a ostatné tri sú iónske hlavice s volútami.¹¹

Druhým gréckym slohom bol iónsky sloh, ktorý sa vyvinul koncom 6. storočia p. n. l. Tento sloh bol rozšírený najmä v gréckych mestách v Malej Ázii a niektoré jeho výzdobné prvky boli ovplyvnené architektúrou Predného východu. Maximálny priemer iónskeho stĺpu bola osmina, alebo devätina výšky stĺpu, čiže bol štíhlejší než mohutný dórsky stĺp. Jeho kanelúry boli o niečo hlbšie a stĺp ich mal celkom 24. Podstatným rozdielom bolo, že stĺp už stál na pätky a jeho hlavica bola zdobená volútami. Hlavice niesli architráv, tvorený z troch pásov, ktoré trocha vyčnievali jeden cez druhý. Štít bol podobný ako pri dórskom slohu.¹²

Posledným gréckym slohom bol najmladší korintský, ktorý sa vyvinul z iónskeho slohu koncom 5. storočia p. n. l. Najviac sa používal až v helenistickom období a v architektúre starovekého Ríma, kedy sa zmenil na kompozitný rímsko-korintský sloh. Hlavná zmena oproti iónskemu slohu nastala v tvare hlavice stĺpu, ktorá

11 https://en.wikipedia.org/wiki/Classical_order

12 ADKINS, Lesley – ADKINS, Roy A. *Staroveké Řecko. Encyklopedická příručka*. Praha: Slovart, 2011, s. 236-237; BERNHARD, Maria Ludwika. *Sztuka grecka archaiczna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989, s. 65-69; PALLADIO, Andrea. *Čtyři knihy o architektuře*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958, s. 42-49. Preklad: MACKOVÁ, Libuše; STRONG, Donald. *Antické umenie*. Bratislava: Pallas, 1970, s. 39-40; SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebnictví a architektury ve starověku*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 306-314; VITRUVIUS. *Deset knih o architektuře*. Praha: Svoboda, 1979, s. 113-121. Preklad: OTOUPALÍK, Alois.

sa tvarovo zmenila na obrátený zvon a bola ozdobená akantovými listami. Okrem akantových listov bola hlavica zároveň zdobená aj iónskymi volútami. Driek stĺpu bol kanelovaný obvykle 24 kanelúrami.¹³

Starí Gréci postavili obrovské množstvo monumentálnych chrámov a v každom väčšom meste sa nachádzal minimálne jeden veľký chrám, či už v dórskom alebo v iónskom slohu. Nemalo by zmysel venovať sa všetkým veľkým a významným chrámom, keďže sme sa už oboznámili so základnou charakteristikou gréckej sakrálnej architektúry, preto sa zameriame na len na tie najväčšie, postavené v jednotlivých slohoch.

Najväčším a najvýznamnejším chrámom postaveným v dórskom slohu je známy Parthenón v Aténach, vypínajúci sa na dominante mesta – aténskej Akropole. Z 2. storočia n. l. sa nám zachoval jedinečný spis od gréckeho cestovateľa a spisovateľa Pausania, ktorý sa podrobne venoval gréckym pamätihodnostiam. Aténsku Akropolu popisuje takto: „Na Akropolu vedie jediný vchod, iný nie je, celá je totiž strmá a má pevný múr. Propylaje majú strechu z bieleho mramoru a krásou, výzdobou a veľkosťou kameňov vynikajú až do mojich čias. Na pravej strane propylají je chrám Niké (Víťazstva) zvanej bezkrídla. Po ľavej strane propylají je budova s maľbami. Všetko to, čo uvidia návštevníci, prichádzajúci do chrámu zvaného Parthenón, na jeho štítoch, vzťahuje sa k Athéninmu narodeniu. Na zadnom štíte je vyobrazený Poseidonov spor s Athénou o zem. Vlastná socha je zhotovená zo slonoviny a zlata, uprostred na prilbe jej spočíva podoba Sfingy. Socha Athény je zobrazená stojaca v chitóne siahajúcom až k nohám, na prsiach má hlavu Medúzy vytvoreniu zo slonoviny. V jednej ruke drží bohyňu Víťazstva (Niké) asi dvojmetrovú, v druhej ruke kopiju, pri nohách jej potom leží štít, blízko kopije je had. Na podstavci sochy je zobrazené narodenie Pandory. Je tu tiež budova nazývaná Erechtheion, pred vchodom je oltár Dia menom Najvyšší, kde neobetujú nič živé, ale kladú sem len koláče, pretože ani uliatie vína tu nie je dovolené. Keď vojdeme dovnútra, sú tu oltáre: Poseidonov, pri ktorom podľa príkazu veštby obetujú tiež Erechtheovi, oltár hrdinu Búta a tretí je Hefaistov. Na stenách sú maľby, ktoré majú vzťah k rodu Bútovcov. Budova je dvojité, vo vnútri je potom ešte studňa s morskou vodou.“¹⁴

V roku 480 p. n. l. zaútočili na Atény Peržania a aténsku Akropolu celú zničili. Jej veľká prestavba sa začala počas vlády Perikla. Parthenón sa začal stavať v roku 447 p. n. l. a jeho výstavba trvala ešte ďalších desať rokov. Tento chrám postavili architekti Iktínos a Kallikratés a sochársku výzdobu mal na starosti Feidiás. Parthenón je najdokonalejším chrámom v dórskom slohu, ktorý už nebol nikdy prekonaný. Jeho pôdorysné rozmery sú 69,5 x 30,88 m. Priečelia chrámu tvorilo osem stĺpov a po stranách ich bolo 17. Výška stĺpov bola 10,43 m. Hlavný priestor chrámu, tzv. cella, bol rozdelený na dve časti. Predpokladá sa, že menšia časť predstavovala chrámovú

13 ADKINS, Lesley – ADKINS, Roy A. *Staroveké Řecko. Encyklopedická příručka*. Praha: Slovart, 2011, s. 237; PALLADIO, Andrea. *Čtyři knihy o architektuře*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958, s. 51-57. Preklad: MACKOVÁ, Libuše; SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebnictví a architektury ve starověku*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 314-317; VITRUVIUS. *Deset knih o architektuře*. Praha: Svoboda, 1979, s. 123-127. Preklad: OTROUPALÍK, Alois.

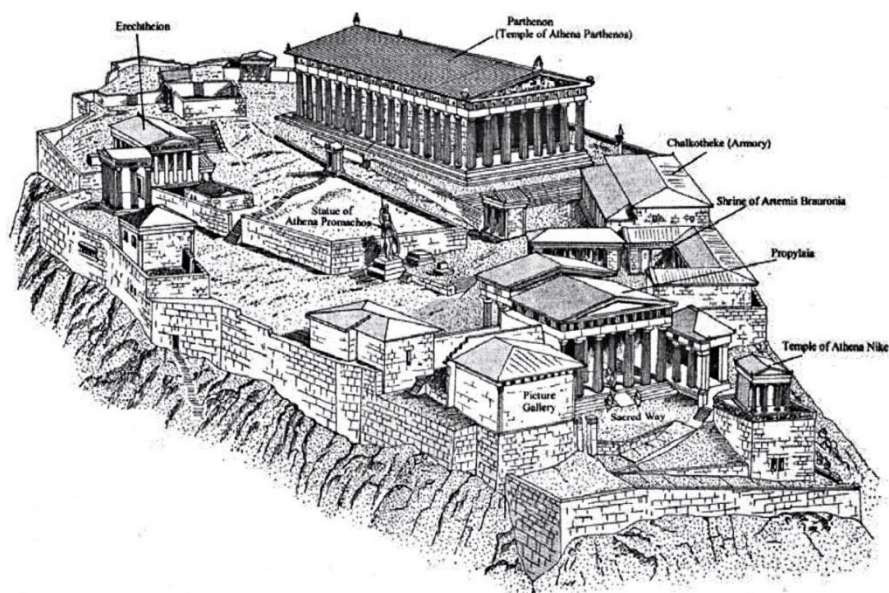
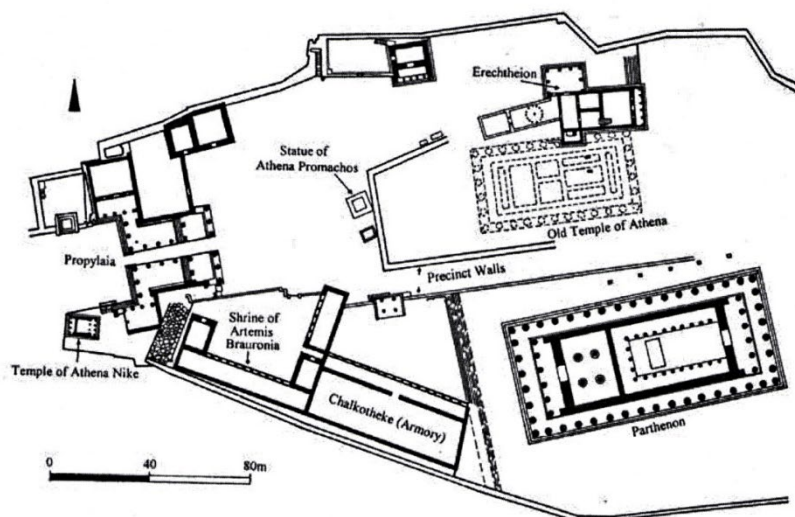
14 PAUSANIÁS. *Cesta po Řecku I*. Praha: Svoboda, 1973, s. 66, 71-72, 76. Preklad: BUSINSKÁ, Helena.

pokladnicu, a vo väčšej sa nachádzala Feidiova kolosálna socha bohyne Athény. Za hlavným priečelím sa nachádzalo ďalšie, vstupné, ktoré bolo tvorené ďalšími šiestimi stĺpmi. Okrem drevených podpier strechy bola celá stavba Parthenónu postavená z bieleho mramoru.¹⁵

Po dokončení Parthenónu sa začal budovať monumentálny vstup na Akropolu, tzv. propylaje. Ich architektom bol Mnesikles a boli budované v rokoch 437 – 432 p. n. l. Stavba je zložená z centrálného jadra s dvoma stĺporadiami dórskeho slohu, kvôli čomu pôsobí ako chrám. Vestibul je rozdelený na tri lode, ktoré sú od seba oddelené dvoma radmi iónskych stĺpov. Pred samotným vstupom sa ešte nachádza plošina, na ktorej stojí malý chrám Athény Niké. Aj tieto budovy, rovnako ako Parthenón, boli postavené z bieleho mramoru.¹⁶

Poslednou významnou stavbou postavenou na aténskej Akropole bol chrám Athény Polias, známejší pod názvom Erechtheion. Tento chrám bol postavený niekedy medzi rokmi 421 – 405 p. n. l. Erechtheion má veľmi nezvyčajný pôdorys kvôli veľmi členitému podlažiu. V tejto stavbe bolo spojených šesť jednotlivých svätýň, pričom každá bola zasvätená inému bohu. Chrám bol postavený v iónskom slohu, pričom veľkú pozornosť si zasluhuje južná otvorená predsieň pred hrobom mýtického kráľa Kekropa. Strechu tejto predsieňe nepodopierajú klasické iónske stĺpy, ale preslávené karyatídy. Ide o šesť sôch zobrazujúcich mladé ženy v typickom iónskom odeve.¹⁷

-
- 15 BARTONĚK, Antonín. *Světém starých Řeků*. Praha: Orbis, 1977, s. 13-22; BERNHARD, Maria Ludwika. *Sztuka grecka archaiczna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989, s. 135-138; BERVE, Helmut – GRUBEN, Gottfried. *Greek temples, theatres and shrines*. London: Thames and Hudson, 1963, s. 78-90, 370-379; DURANDO, Furio. *Starověké Řecko*. Čestlice: Rebo Productions, 2008, s. 158-165; KOL. *Klasické Atény*. Bratislava: Tatran, 1970, s. 288-298; MAGGI, Stefano – TROSOVÁ, Cristina. *Poklady starověkého Řecka. Nejkrásnější řecké pamětihodnosti*. Praha: Euromedia Group – Ikar, 2005, s. 52-61; SCARRE, Chris (zost.). *Sedmdesát divů světa. Osudy slavných stavebních památek*. Praha: Slovart, 2005, s. 111-115.
 - 16 BERVE, Helmut – GRUBEN, Gottfried. *Greek temples, theatres and shrines*. London: Thames and Hudson, 1963, s. 379-386; DURANDO, Furio. *Starověké Řecko*. Čestlice: Rebo Productions, 2008, s. 166-169; KOL. *Klasické Atény*. Bratislava: Tatran, 1970, s. 284-288; MAGGI, Stefano – TROSOVÁ, Cristina. *Poklady starověkého Řecka. Nejkrásnější řecké pamětihodnosti*. Praha: Euromedia Group – Ikar, 2005, s. 62-63.
 - 17 BERVE, Helmut – GRUBEN, Gottfried. *Greek temples, theatres and shrines*. London: Thames and Hudson, 1963, s. 386-391; DURANDO, Furio. *Starověké Řecko*. Čestlice: Rebo Productions, 2008, s. 168-169; KOL. *Klasické Atény*. Bratislava: Tatran, 1970, s. 298-302; MAGGI, Stefano – TROSOVÁ, Cristina. *Poklady starověkého Řecka. Nejkrásnější řecké pamětihodnosti*. Praha: Euromedia Group – Ikar, 2005, s. 64-65.

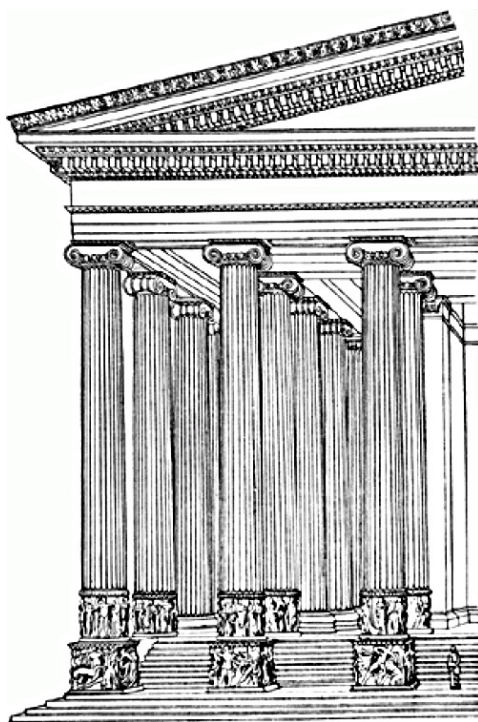
Obr. 4. Plán Akropoly v Aténach s pôdorysmi jednotlivých budov a jej ideálna rekonštrukcia.¹⁸

V iónskom slohu bol postavený najväčší chrám gréckeho sveta, ktorý bol zároveň aj jedným z divov starovekého sveta. Bol ním Artemidin chrám v Efeze v Malej Ázii. Tento chrám sa začal stavať niekedy okolo roku 550 p. n. l. V roku 356 p. n. l. bol podpálený a na jeho mieste potom začali stavať jeho napodobeninu. Prvý chrám mal pôdorysné rozmery 55 x 110 m a z troch strán bol obklopený dvoma radmi

18 GATES, Charles. *Ancient Cities. The archeology of urban life in the Ancient Near East and Egypt, Greece and Rome*. New York: Routledge, 2011, s. 255.

stĺpov. Vo vstupnej časti sa nachádzali až tri rady stĺpov a celkový počet stĺpov bol až 114. Druhý chrám bol oveľa väčší. Jeho rozmery boli až 78,5 x 131 m a výška stĺpov dosahovala až 20 m. Celý chrám bol postavený z mramoru. Tak ako v Parthenóne a ostatných gréckych chrámoch, aj v tomto sa nachádzala obrovská socha bohyně Artemis. Pred chrámom sa nachádzal obrovský oltár zdobený stĺporadiami, na ktorom sa vykonávali obete určené bohyni. Na rozdiel od Parthenónu, ktorý sa dodnes zachoval, z chrámu v Efeze sa nám dodnes nezachovalo skoro nič.¹⁹

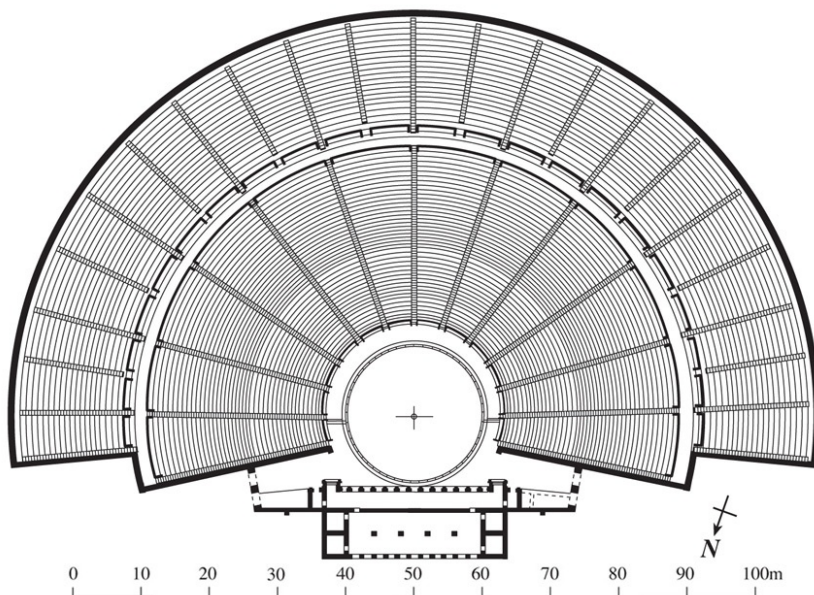
Ďalším typom monumentálnej gréckej architektúry, ktorý sa neskôr vo veľkom meradle uplatnil aj v architektúre rímskej, bolo divadlo. Išlo o celkom nový druh architektúry, ktorý v Mezopotámii alebo v Egypte neexistoval. Prvé grécke divadlá sa začali stavať v 6. storočí p. n. l. Divadlá sa budovali do svahu kopca, alebo do prírodnej priehlbiny, prípadne sa vybudoval piesočnatý násyp. Pôdorys divadla mal väčšinou tvar písmena D, alebo bol o niečo väčší než polkruh. Divadlá neboli nikdy zastrešované a vo svojich počiatkoch diváci stáli len na svahu kopca alebo sedeli na drevených sedadlách. Až od 4. storočia p. n. l. sa začali divadlá vybavovať poschodiami kamenných sedadiel. Hlavnými časťami divadla boli hľadisko (*koilon*), javisko (*orchestra*) a budova, ktorá uzatvárala divadlo (*skéna*). Javisko malo tvar rovnej kruhovej plochy a na oboch jej stranách sa nachádzal vchod. Skéna bola pôvodne drevená budova, ktorá slúžila ako šatňa pre účinkujúcich hercov. Minimálne jedno divadlo sa nachádzalo v každom väčšom meste alebo v náboženskom centre.²¹

Obr. 5. O monumentalite Artemidinho chrámu v Efeze svedčí aj táto čiastočná rekonštrukcia jeho stĺporadia.²⁰

- 19 BERNHARD, Maria Ludwika. *Sztuka grecka archaiczna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989, s. 149-154; BERVE, Helmut – GRUBEN, Gottfried. *Greek temples, theatres and shrines*. London: Thames and Hudson, 1963, s. 456-462; SCARRE, Chris (zost.). *Sedmdesát divů světa. Osudy slavných stavebních památek*. Praha: Slovart, 2005, s. 30-32; VAHLENOVÁ, Angelika. *Sedm divů světa*. Praha: Horizont, 1986, s. 72-87.
- 20 BERVE, Helmut – GRUBEN, Gottfried. *Greek temples, theatres and shrines*. London: Thames and Hudson, 1963, s. 460.
- 21 ADKINS, Lesley – ADKINS, Roy A. *Starověké Řecko. Encyklopedická příručka*. Praha: Slovart, 2011, s. 228; BERVE, Helmut – GRUBEN, Gottfried. *Greek temples, theatres and shrines*. London: Thames and Hudson, 1963, s. 115-122; SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebnictví a architektury ve starověku*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1959, s. 333-336; VITRUVIUS. *Deset knih o architektuře*. Praha: Svoboda, 1979, s. 178-182. Preklad: OTO-

Za najtypickejšie a najznámejšie grécke divadlo sa považuje divadlo v Epidaure. Bolo postavené v rokoch 330 – 300 p. n. l. a jeho architektom bol Polykleitos. Toto divadlo patrí zároveň medzi najzachovalejšie. Jeho hľadisko má priemer 119 m a má celkom 55 stupňov sedadiel. Javisko nebolo vydláždené a jeho priemer je 20 m. Kapacita tohto divadla bola 12 500 až 14 000 divákov.²²

Obr. 6. Pôdorys gréckeho divadla v Epidaure.²³

V starovekom Grécku sa monumentálna pohrebná architektúra nevyvinula až tak, ako tomu bolo v Egypte. Výnimky tvoria veľkolepé pohrebné stavby z obdobia helenizmu, ako napr. Mauzóleum v Halikarnasse.

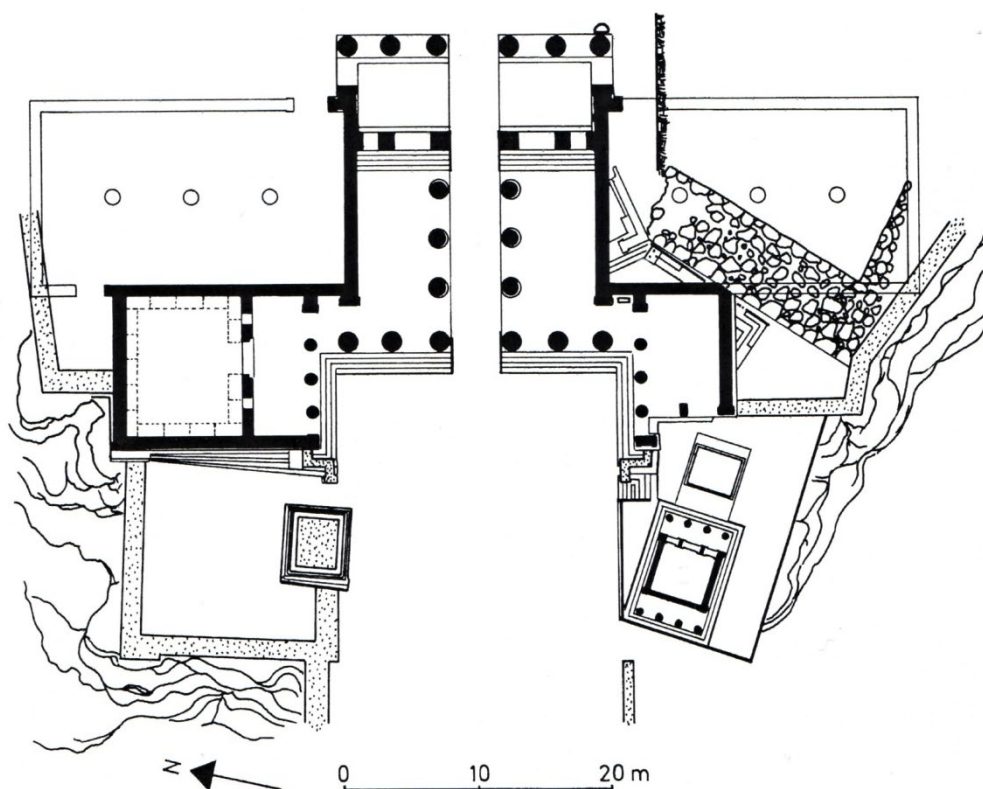
Ako sme mohli vidieť, všetky staroveké národy sa vzájomne vo veľkej miere kultúrne ovplyvňovali, čo neobišlo ani architektúru. Jednotlivé staroveké národy si vytvárali svoje vlastné architektonické štýly a zároveň mnohé konštrukcie, technické výdobytky a stavebné postupy od seba navzájom preberali.

Mínojčania aj Mykénčania prebrali množstvo architektonických prvkov od civilizácií starovekého Blízkeho východu, pričom tými najdôležitejšími boli stĺp, architráv a nepravá klenba. Na základoch týchto kultúr neskôr vyrástla veľkolepá civilizácia starovekého Grécka so svojou jedinečnou chrámovou architektúrou. Práve

UPALÍK, Alois. VLČEK, Pavel. *Dějiny architektury pravěku a starověku*. Praha: ČVUT, 2005, s. 137-139.

- 22 DURANDO, Furio. *Starověké Řecko*. Čestlice: Rebo Productions, 2008, s. 168-169; KOL. *Klasické Atény*. Bratislava: Tatran, 1970, s. 180-181; MAGGI, Stefano – TROSOVÁ, Cristina. *Poklady starověkého Řecka. Nejkrásnější řecké pamětihodnosti*. Praha: Euromedia Group – Ikar, 2005, s. 220-224; STEHLÍKOVÁ, Eva. *Antické divadlo*. Praha: Karolinum, 2005, s. 26.
- 23 GATES, Charles. *Ancient Cities. The archeology of urban life in the Ancient Near East and Egypt, Greece and Rome*. New York: Routledge, 2011, s. 272.

v architektúre gréckych chrámov sa vyvinuli nezameniteľné grécke stavebné slohy, ktoré neskôr tvorili jeden z najdôležitejších prvkov rímskej architektúry. Vďaka veľkej gréckej kolonizácii sa obyvatelia starovekej Itálie veľmi skoro zoznámili s gréckym stavebným umením a začali sa ním inšpirovať. Etruskovia si pravdepodobne na základe gréckeho dórskeho slohu vyvinuli svoj vlastný toskánsky sloh. Neskôr sa rímska architektúra tou gréckou neinšpirovala len pri výstavbe chrámov či divadiel, ale aj napr. samostatne stojacími oltármi, verejnými priestranstvami, akým bolo grécke námestie (*agorá*), verejnými budovami ako napr. radnica či športovými stavbami ako stadion alebo hipodrom, ktoré neskôr v rímskej architektúre dosiahli svoje maximum.

Obr. 7. Pôdorys monumentálneho vstupu na aténsku Akropolu, tzv. propylaje.²⁴

24 GOETTE, Hans Rupprecht. *Athens, Attica and the Megarid. An archeological guide*. London – New York: Routledge, 2001, s. 18.

PREDSTAVUJEME

*Socha Alexandra Pavloviča na okraji námestia
vo Svidníku. Foto: Jozef Jurčíšin*

- ✦ *Pravoslávny chrám sv. Vladimíra v Mariánských Lázních, v rokoch 1900 – 1902 nahradil pravoslávnu modlitebňu, ktorá fungovala v budove radnice od roku 1878. Dielo cárskeho architekta prof. Nikolaja V. Sultanova. Foto: Jozef Jurčíšin*

SNM – MÚZEUM RUSÍNSKEJ KULTÚRY V PREŠOVE

Luba KRÁĽOVÁ

Trochu z histórie múzea

Prejavom vôle rusínskeho obyvateľstva je rozhodnutie Ministerstva kultúry (MK) SR č. 5631/2006-110/21651 z 11. decembra 2006 zriaďiť prostredníctvom zmeny organizačnej štruktúry Slovenského národného múzea (SNM) v Bratislave s účinnosťou od 1. januára 2007 samostatný organizačný útvar – Múzeum rusínskej kultúry v Prešove.

SNM – Múzeum rusínskej kultúry (MRK) v Prešove bolo pre verejnosť sprístupnené 21. februára 2008 v prenajatých priestoroch na ul. Masarykovej č. 10 na najvyššom, ôsmom poschodí v budove Poľnostav, pri objekte Slovenskej sporiteľne v Prešove v dvoch miestnostiach.

SNM – MRK v Prešove sa od svojho vzniku usilovalo získať vlastné priestory a na základe žiadosti mu bola pridelená, vtedy v Prešove jediná budova, ktorá sa nachádzala v areáli Kasární A. Zápotockého v Prešove. Záujemcov o túto budovu vtedy aj teraz je dosť, no získalo ju MK SR a odovzdalo ju SNM pre potreby prezentovania rusínskej kultúry, a avšak bez následnej väčšej rekonštrukcie priestorov bývalých kasární na priestory spôsobilé na múzejnícku činnosť.

Súčasná sídelná budova SNM – MRK bola pridelená na základe preberajúceho protokolu 28. decembra 2011 – odvtedy budova patrí do správy múzea.

Školská mládež po návšteve Múzea rusínskej kultúry v Prešove

Sťahovanie do novej budovy sa ukončilo v polovici roka 2012. Dňa 30. decembra 2013 po 7000-eurovej dotácii mimo bežného rozpočtu na mzdy pracovníkov múzea a prevádzku troch bývalých budov kasární z kapitoly MK SR bola oficiálne otvorená činnosť SNM - Múzea rusínskej kultúry v Prešove v novej sídelnej budove na Ul. Masarykovej, č. 20.

Od roku 2013 sa pracovalo na projekte súvisiaceho s vypracovaním stavebného zámeru na rekonštrukciu budovy múzea. Projekt na rekonštrukciu budovy SNM – MRK bol odovzdaný vo februári 2015, no nebol kvôli sume projektu a odmene pre architekta (210 000 eur) na MK SR prijatý.

O činnosti SNM – MRK v Prešove v súčasnosti

SNM – MRK v Prešove poskytuje metodickú, koordinačnú, informačnú a vzdelávaciu činnosť v oblasti múzejníctva pre rusínske i nerusínske obyvateľstvo SR.

Históriu Rusínov predstavuje vo svojej stálej etnografickej, sakrálnej a historickej výstave (pravda, v oklieštenej podobe – v štyroch miestnostiach, ktoré sú sprístupnené na výstavné účely), talent rusínskych umelcov výtvarného, hudobného, dramatického umenia predstavuje v krátkodobých výstavách vždy s kultúrnym programom rusínskych umelcov.

Činnosť múzea plánujeme zamerať aj na dokumentovanie života súčasných Rusínov v ich vlastných obciach a terénnou prácou zisťovať, ako silne sú Rusíni na Slovensku asimilovaní s majoritným obyvateľstvom a koľko z našej vlastnej kultúry sme si ešte v pôvodných sídlach zachovali. Budeme sa taktiež usilovať o prezentovanie tragickej histórie Rusínov v 20. storočí (prvý koncentračný tábor v Európe – v roku 1917 – Thalerhof – na území letiska pri rakúskom Grazi, pripojenie Podkarpatskej Rusi k Československu 10. septembra 1919 a anexia Podkarpatskej Rusi Sovietskym zväzom v roku 1945, zákaz rusínskej národnosti a gréckokatolíckej cirkvi v roku 1950, etnocída Lemkov v Poľsku – v rokoch 1944, 1945 a Akcia Visla v roku 1947...), ako aj obrozenie nášho národnostného života po roku 1990 – na Slovensku,

Z výstavy insitného rusínskeho maliara Michala Sirika, ktorý pochádzal z obce Sterkovce, dnes časť Čabín v okrese Medzilaborce

*Prezidentka SR Zuzana Čaputová na návšteve
v SNM – Múzeu rusínskej kultúry v Prešove*

ale aj v Poľsku, mapovanie neľahotivej situácie Rusínov na Ukrajine, kde dodnes nie sú uznanou národnostnou menšinou.

Od 5. septembra do 30. novembra 2019 bola v priestoroch SNM – MRK sprístupnená verejnosti výstava obrazov rusínskeho insitného maliara Michala Sirika (1925 – 2012), ktorý pochádzal z obce Sterkovce, dnes časti Čabalovce v okrese Medzilaborce. Zobrazil tradičný život svojej rodnej obce, pričom patril k rusínskym optantom (žil v mestách Kvasilov a Užhorod na Ukrajine, kde pracoval ako šofér) a po presťahovaní naspäť do vlasti v 60. rokoch 20. storočia pracoval v Medzilaborciach ako stolár. Až krátko pred odchodom do dôchodku a po odchode do dôchodku v roku 1983 začal intenzívne maľovať – a to detailné výjavy zo svojho detstva a mladosti pred dru-

hou svetovou vojnou vo svojej obci, ako aj výjavy zo starého Humenného, starých Medzilaboriec, starého Prešova a dokonca starej Bratislavy. Veľmi silný je v jeho tvorbe aj cyklus Deportácie Židov, ktoré si pamätal z roku 1942 na medzilaboreckej železničnej stanici a detailne ich na svojich obrazoch zobrazil.

Do konca roku 2019 sme pripravili v múzeu nový produkt – Medailón rusínskej osobnosti, a to 17. septembra 2019 o rusínskom aktivistovi Gabrielovi Beskydovi, potomkovi slávneho rusínskeho rodu Beskydovcov, pri príležitosti jeho 90. narodenín, 9. októbra 2019 – o živote a tvorbe významnej rusínskej speváčky ľudových rusínskych a šarišských piesní a slovenských a rusínskych duchovných piesní – Anny Servicej.

Dňa 12. novembra 2019 sme pripravili ďalší nový produkt v múzeu, a to Múzeum obci Obec múzeu, prezentovaním štyroch rusínskych obcí v múzeu, a to obce Radvaň nad Laborcom, Volica, Zbudská Belá a Valentovce z okresu Medzilaborce. Predstavili sme ich históriu a kultúru obyvateľom Prešova a jeho okolia. Starostovia všetkých štyroch obcí poukázali na svoje súčasné problémy, s ktorými sa stretávajú takmer všetky rusínske obce na severovýchode Slovenska, a to masívne vysťahovalectvo mladých ľudí do iných častí Slovenska alebo Európy, silná asimilácia s majoritným slovenským národom, nedostatok práce v regióne, chudoba starých

ľudí, ich osamelosť a mnohé iné problémy, s ktorými sa boria malé obce hlavne na severovýchode Slovenska, ktorý koncentrovane obývajú hlavne Rusíni.

Od 21. novembra 2019 do 21. januára 2020 sme pre verejnosť pripravili zaujímavú, emotívne silne nabitú výstavu Starina – voda viery. Koncepcia výstavy zahŕňa výber z prezentácie troch dokumentárno-fotografických projektov, ústrednou témou ktorých je oblasť terajšej vodnej nádrže Starina a život vysídlencov rusínskej národnosti z dedín Starina, Dara, Ruské, Smolník, Veľká Poľana, Ostružnica, Zvala. Ide o projekty Rusnáci (2006 – 2007) Lucie Nimcovej, Rusíni (1996 – 2010) autorov Jozef Ondzik a Tomáš Leňo a Svedectvo spod Pľaše (2011 – 2016) Márie Miškovej a Jozefa Lauruského. Súčasťou výstavy je aj premietanie dvoch dokumentárnych filmov vytvorených na základe osobných svedectiev o vysťahúvaní a vysťahovaní a najnovšieho filmu natočenom potápačmi z dna Starinskej priehrady. Čo vlastne ostalo po bývalej strediskovej obci Starina pod vodou? Výstava je venovaná 30. výročiu prevádzky Starinskej priehrady a je zameraná na vzdanie holdu všetkým, ktorí museli opustiť svoje domovy.

V súvislosti s prestavbou prízemných priestorov múzea na galerijné priestory sme museli veľmi neradi zrušiť prezentáciu života a tvorby významného slovenského grafika a maliara rusínskeho pôvodu – Oresta Dubaya pri príležitosti jeho 100. výročia narodenia. Spolu s výstavou Dubayovej tvorby sme chceli predstaviť celý rodostrom mnohopočetnej a vzdelanej rodiny Dubayovcov, pochádzajúcich z obce Veľká Poľana v okrese Snina, obce zlikvidovanej kvôli výstavbe vodnej nádrže Starina. Rodina Dubayovcov je krásnym príkladom húževnatosti Rusínov a ich túžby po vzdelaní – už pred sto rokmi. Výstavu Dubayovci sme preniesli na jún 2020.

Dňa 17. decembra 2019 bude v múzeu predstavená obec Ňagov a vianočné zvyky v nej. Premiéru v našom múzeu bude mať folklórna skupina Záruba, obnovená po niekoľkých rokoch. Zároveň pozývame návštevníkov múzea v ten deň na vianočnú kapustnicu.

Začiatkom roka 2020 pripravujeme tri podujatia: 9. januára – Medailón rusínskej osobnosti – Vasil Turok – dramaturg rusínskeho divadla aj obrodnia po roku 1990; 16. januára – Srna v neraji – čítanie z lyrickej poézie rusínskej multitalentovanej umelkyne Daniely Kapráľovej a 30. januára – Džez v múzeu – medailón významného džezového klaviristu európskeho formátu, Pavla Morochoviča, pochádzajúceho z obce Pčoliné v okrese Snina, ktorý dnes žije a tvorí v Rakúsku, na Slovensku a vo Švajčiarsku.

TAKMER NEZNÁMA NÁRODNÁ KULTÚRNA PAMIATKA – MOHYLA V OČKOVE

Lívia PRIBULOVÁ

Letné mesiace sú pre študentov vhodným obdobím nielen na nájdenie si dobrej brigády, ale aj na návštevu pamiatok z rôznych historických období. Jednou z tých, ktorým je v publikáciách o slovenskom praveku venovaná značná pozornosť, je napríklad náčelnícka mohyla v Očkove. Na nej a v jej najbližšom okolí bol v roku 1959, teda presne pred 60 rokmi, ukončený archeologický výskum, ktorý počas štyroch sezón (1953, 1955, 1958 a 1959) priniesol mimoriadne zaujímavé výsledky. Najza-

ujímavejšia síce bola samotná mohyla, no o tom, že v Očkove, podobne ako v celom širšom okolí Piešťan a Nového Mesta nad Váhom žilo v priebehu praveku mnoho iných príslušníkov rôznych kultúr svedčí aj celý rad vzácnych nálezov.

Očkov je dnes iba malou obcou, ktorá nemá ani 500 obyvateľov. Jej územie však bolo osídlené už v paleolite. Mimoriadny význam dosiahla v dobe bronzovej, keď tu príslušníci velatickej kultúry vybudovali svojmu náčelníkovi mohylu. V čase objavu to bola prvá takáto mohyla, ktorú mohli pripísať tejto kultúre. Jej príslušníci pritom počas mladšej doby bronzovej osídlili nielen juhozápadné Slovensko, ale tiež dolné Rakúsko a západné Maďarsko. Pri výskume, ktorí urobili slovenskí archeológovia sa podarilo zrekonštruovať nielen dodnes viditeľnú podobu hrobovej komory, ale i samotný spôsob pochovávania. Mŕtvy muž bol uložený na hranicu. Keďže tá v tom čase spolu so samotným procesom spopodenia predstavovala najdôležitejšiu súčasť celého obradu,

Mohyla v Očkove

venovali jej príprave značné úsilie. I preto, podobne ako v prípade Očkova, mohla mať priemer až 10 metrov. Na pripravenej hranici bol mŕtvy spálený v slávnostných šatách, spolu so zlatými a bronzovými šperkami. Keďže mohyly niekoľkokrát vykradli už v praveku, z uvedených predmetov sa našli iba zlomky. Napriek tomu archeológovia zistili, že mŕtvemu na poslednú cestu dali nielen jeho zbrane, meč, kopiju, štít a konský postroj, ale tiež nádoby s potravinami a nápojmi.

Na mieste, kde bol spálený následne vykopali hrobovú komoru obdĺžnikového tvaru, ktorá siahala až päť metrov pod povrch terénu. Sčasti ju obložili drevom. Na jej podlahu uložili nádoby a nasypali zvyšky z hranice. Celú komoru zakryli sedlovitou strechou, ktorú podopreli drevenými kolmi. Na strechu položili ďalšie nádoby, hlinené i bronzové. Tých sa v mohyle našlo celkovo až sto. Čo je zaujímavé, v niektorých objavili nie celkom spálené ľudské kosti. Išlo pravdepodobne o pozostatky ľudských obetí vykonaných pri pohrebných obradoch. Následne drevenú konštrukciu komory zasypali hlinou a kameňmi. Na túto vrstvu ešte navršili zeminu a okraje mohyly spevnili kamenným vencom s priemerom 25 metrov. Ani v nasledujúcich storočiach toto miesto nebolo opustené. Okrem mnohých iných pozostatkov po osídlení si tu germánske obyvateľstvo v mladšej dobe rímskej, niekedy v priebehu 2. – 4. storočia n. l. zriadilo rozsiahle žiarové pohrebisko. To mohlo mať pôvodne až okolo tisíc hrobov. Väčšina nálezov bola zničená pri žiarovom pohrebe, no i tak sa našli zvyšky po kovových, sklenených a kostených predmetoch. Unikátny je nález súpravy kovových cedidiel na prípravu vína či alabastrovej vázy, ktorú použili ako popolnicu. I dnes je preto oficiálny názov tejto pamiatky *Mohyla a pohrebisko Očkov*.

Keď bol pred 60 rokmi ukončený výskum v Očkove, získala si táto pamiatka značnú pozornosť. Celý areál upravili a v roku 1963 ju vyhlásili za národnú kultúrnu pamiatku. Zdalo sa, že i kvôli umiestneniu v blízkosti významných kúpeľov v Piešťanoch a tiež ďalších známych nálezísk v Moravanoch nad Váhom či Ducom, bude často navštevovanou a známou lokalitou. V minulosti však prežila rôzne obdobia a jej stav nebol najlepší. Navštevovali ju nielen záujemcovia o našu minulosť, ale i vandali. Vďaka úsiliu dobrovoľníkov ju však aj dnes môžeme obdivovať, i keď počet návštevníkov nie je vysoký a nezodpovedá významu, ktorý mohyla má.

Použitá literatúra:

- DERFIŇÁK, Patrik. Slovensko v dobe bronzovej. In *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2001*. Zostavil Martin Pekár. Prešov: ManaCon, 2001. s. 96-104. ISBN 80-89040-10-1.
- DVOŘÁK, Pavel. *Lovci mamutov a tí druhí*. Bratislava: Mladé letá, 1983. 229 s.
- FURMÁNEK, Václav – VELIAČIK, Ladislav – VLADÁR, Jozef. *Slovensko v dobe bronzovej*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1991. 408 s. ISBN 80-224-0350-4.
- NOVOTNÝ, Bohuslav a kol. *Encyklopédia archeológie*. Bratislava: Obzor, 1986. 1032 s. <http://www.pamiatky.sk/po/po/Details?id=4335>

PRIPOMÍNÁME SI

Zámok rodín Lubomirských a Potockých v poľskom mestečku Łańcut (20 km od Rzeszowa). Prvá rezidencia v tomto areáli bola vybudovaná ako obranná veža v druhej polovici 16. storočia. Foto: Nadežda Jurčišinová

- ✦ *Kostol sv. Petra a Pavla na ulici Grodzkiej neďaleko námestia v Krakove, je to prvá baroková stavba v meste z rokov 1597 až 1619.
Foto: Jozef Jurčišín*

KAROL SAMUEL BENJAMÍN SZEREDAY (Seredai) (1812 – 1894) Osvetový a ľudovýchovný dejateľ¹

Libuša FRANKOVÁ

V roku 2019 si pripomíname 225 rokov od úmrtia Karola Szeredaya, všestranného podporovateľa slovenských národných snáh a spoluorganizátora mnohých celonárodných kultúrnych podujatí, pôsobiaceho v 19. storočí na historickom území východného Slovenska. Území, na ktorom boli Slováci najpočetnejšou zložkou obyvateľstva, ktorá však v období európskych modernizačných zmien nebola z hľadiska spoločenského, hospodárskeho a sociálneho postavenia pripravená na zmeny v národnokultúrnom a politickom živote slovenského etnika. Ani na tomto slovenskom území spoločenskú základňu národným snahám nebolo schopné vytvoriť meštianstvo a šľachta, oproti niektorým národným spoločenstvám v monarchii, pričom národná inteligencia tu bola na rozdiel od iných slovenských regiónov málopočetná. Uvedené determinácie boli dané nepriaznivými geografickými a hospodárskymi faktormi od začiatku 19. storočia, prehlbovanými po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 silnejúcimi maďarizačnými snahami v Uhorsku.² V dôsledku národno-politických praktík maďarských vládnuvúcich síl sa východoslovenský región dostával na perifériu slovenského národného života a pronárodná činnosť sa sústreďovala okolo niekoľkých jednotlivcov, medzi ktorými nachádzame aj Karola Szeredaya, rodáka zo Sabinova³³ s jeho všestrannými národnými kultúrnymi a spoločenskými aktivitami, najmä smerom k širokým ľudovým vrstvám.

Už počas štúdia na evanjelickom lýceu v Levoči a prešovskom evanjelickom kolégiu sa začal zaujímať o národnú históriu a slovenskú otázku v Uhorsku, aktivizujú sa na pôde samovzdelávacích študentských spoločností. V roku 1833 nastúpil za učiteľa a kantora do Pozdišoviec. Školu prevzal v nevyhovujúcom priestorovom stave a materiálnom vybavení, umiestnenú v jednej malej miestnosti v drevenej budove. Rozšíril ju najprv o ďalšie provizórne vyučovacie priestory a potom sa zamerlal na výstavbu novej školskej budovy za podpory mecénov evanjelickej cirkvi a školy, najmä Klaudie a Terézie Szirmayovcov, aj obyvateľov obce. Vyučovanie v novej školskej budove sa začalo v školskom roku 1835/36. V škole zriadil knižnicu a v Pozdišovciach aj v širšom okolí propagoval slovenské knihy a časopisy, ktoré

- 1 Príspevok je výstupom z projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 18. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.
- 2 TAJTÁK, Ladislav. Maďarizačné tendencie na východnom Slovensku v druhej polovici 19. storočia. In *K slovenskému národnému vývinu na východnom Slovensku 1848 – 1918*. Acta Facultatis philosophicae Universitatis Safarikanae Presoviensis. Literárnovedný zborník 2. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 1970, s. 39-60 a *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku 1918*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1972. 159 s.
- 3 SEDLÁK, Imrich. Karol B. Szereday v kultúrnych a národných dejinách Slovákov. In *Literárnomúzejný letopis* 15, 1981, s. 147-148.

posielal Gašpar Fejérpataky-Belopotocký z Liptovského Sv. Mikuláša. prostredníctvom Jozefa Srnku, vedúcej osobnosti študentskej Slovenskej spoločnosti na prešovskom kolégiu, alebo priami prichádzali do Pozdišoviec aj od Karola Kuzmányho, Jána Kollára a ďalších slovenských národných dejateľov. Školskú knižnicu postupne využívali vzdelanci na Zemplíne, Above a Šariši. Spolu s Jonášom Záborským a za spolupráce s ďalšími vzdelancami vytvorili z Pozdišoviec slovenské kultúrne centrum Zemplína.

Po zosilnení mocenských tlakov proti národnokultúrnej činnosti Szeredaya v roku 1839 opustil Pozdišovce a prijal miesto učiteľa a kantora v Liptovskej Vrbici, dnes súčasť Liptovského Mikuláša. Počas mikulášskeho pôsobenia do roku 1854 bol významným podporovateľom Hodžových a Fejérpatyky-Belopotockého národných snažení, aj mnohých významných národovcov v liptovskom regióne. Pronárodnú činnosť rozvíjal v pedagogickej, hudobnej, národnopolitickej a v cirkevno-historickej oblasti. Od roku 1841 národnokultúrne a literárne spolupracoval s Jonášom Záborským a Bohuslavom Nosákom, ktorí prišli do Liptovského Sv. Mikuláša za kaplánov. Podieľal sa na príprave Nosákovej mesačnej cesty po východnom Slovensku a vtedajšej Zakarpatskej Ukrajine v lete 1843.

Keď v roku 1853 pozdišovská škola ostala bez učiteľa, ujal sa Szereday v máji 1854 opäť školských a kantorských povinností, aj napriek skutočnosti, že opúšťal v tom čase významné centrum slovenského národného života. Do roku 1878 tu vykonával aj funkciu kaplána a v ďalších rokoch až do smrti udržiaval aktívne kontakty s predstaviteľmi slovenského národného života na východnom Slovensku – najmä v Šariši a tiež na Liptove.

V 30. až 80. rokoch 19. storočia sa aktívne zúčastňoval celonárodných slovenských podujatí. Patril k zakladateľom prvého celonárodného kultúrneho spolku Tatrín – Jednoty milovníkov národa a života slovcenského, na zakladajúcej schôdzi 26. – 28. augusta 1844 v Liptovskom Sv. Mikuláša a k autorom textu pozvania k jeho založeniu. K jeho povinnostiam ako stáleho člena patrilo zbieranie finančných príspevkov na vydávanie kníh, zabezpečovanie ich kupovania a prispievanie vlastnými prácami do spolkovej vydavateľskej činnosti. V liptovskom prostredí sa aktívne zapojil do národných podujatí v revolučných udalostiach roku 1848. Zúčastnil sa ľudového zhromaždenia v Liptovskom Sv. Mikuláša 28. marca 1848, na ktorom bol zverejnený prvý ucelenejší slovenský národnokultúrny program – Liptovské žiadosti. Žiadosti, Hurbanovu proklamáciu Bratia Slováci! z apríla 1848, Hodžov obranný spis Dobré slovo Slovákom súcim na slovo z roku 1847 a ďalšie spisy, národné petície a výzvy rozširoval na východnom Slovensku prostredníctvom Bohuslava Nosáka, pôsobiaceho v Sabinove. Za uvedené aktivity bol na príkaz vládneho komisára v Prešove Daniela Iványiho obvinený 17. novembra 1848 štatariálnym súdom z vlastizrady a väznený dva týždne spolu s Nosákom a ďalšími národovcami. Po návrate do Vrbice pokračoval v národnokultúrnej činnosti ako spoluzakladateľ a podporovateľ vyššieho slovenského patronátneho evanjelického gymnázia v Revúcej (1862 – 1874) a Matice slovenskej (1863 – 1875) atď. Ako člen Matice venoval pozornosť najmä zbieraniu ľudovej slovesnosti, konkrétne šarišsko-zemplínskych ľudových piesní – textov a melódií, a tiež rukopisných pamiatok. Zapísal 583 textov ľudových piesní, z nich 68 aj s melódiou, čo dnes predstavuje najväčšiu a najcennejšiu zbierku z 19. storočia na východnom Slovensku. Zberateľskú činnosť prezentujú

dva zborníky zachované v Matici slovenskej – *Nápevy šarišsko-zemplínskych spievaniak*, ktoré zhudobnil a ostali v rukopise a *Národné spievanky v šarišsko-zemplínskom nárečí* z roku 1888, obsahujúce 80 lyrických ľubostných piesní z Pozdišoviec a okolia. Tiež dva zborníky zachované v Zemplínskom múzeu v Michalovciach – *Zpievanky zemplínskych Slovanu v okolí Michalovském* z roku 1865 s 259 piesňami a približne okolo roku 1867 zostavil zbierku ľudových piesní bez názvu s 244 piesňami, prevažne ľubostného charakteru a s výrazným sociálnym motívom. Matica slovenská získala jeho zásluhou v roku 1867 rukopisný spevník zo 17. storočia – *Nápevy starých slovenských spievaniak od urodzenej pani Anny Szirmay rodenej Keczer roku 1625 – 1630*, jednu z najvýznamnejších slovenských hudobných pamiatok, ktorú pravdepodobne našiel v kaštieli v Pozdišovciach. Spevník je známy ako *Zbierka Anny Szirmay-Keczerovej*.⁴

Szereday spolupracoval s Jánom Kadavým, osvetovým pracovníkom a hudobným skladateľom na Liptove, redaktorom pripravovanej notovanej zbierky *Slovenských spevov*. Do prvého zväzku spevov z rokov 1880 – 1882 prispel 25 zemplínskymi spevmi a šiestimi zemplínskymi ľudovými hrami a do druhého dielu z roku 1890 boli zaradené jeho dva zemplínske a jedenásť šarišských spevov. Jazykovo aj melodicky ich zachytil v pôvodnej podobe.

Znáмым sa stal aj ako znalec evanjelických duchovných piesní a spevníkov. Už na štúdiách v Levoči a Prešove a najmä počas kantorskej činnosti sa bližšie zoznámil s evanjelickou duchovnou piesňou a s používanými spevníkmi. Privítal rozsiahlu akciu v evanjelickej cirkvi pod garanciou superintendenta Pavla Jozeffyho v súvislosti s vydaním nového spevníka. Spolu s Michalom Miloslavom Hodžom sa zúčastnil na jeho príprave v roku 1841, najmä hodnotením a výberom piesní. Evanjelický kancionál vyšiel v roku 1842 pod názvom *Zpěvník evangelický aneb Písňe duchovní staré i nové*, ako textová časť. K Spevníku pripravil dva dodatky partitúry a zharmonizované niektoré duchovné piesne pod názvom *Melodiatúra* v rokoch 1879 – 1885 a *Nápevy k zvláštním případnostem*. O niečo neskôr pripravil ďalšiu *Melodiatúru*, ktorá obsahovala melódie a texty 435 piesní zo Spevníka. Partitúry napísal vlastnoručne, precízne a bohato ich ilustroval. Sú cennou historickou rukopisnou pamiatkou a jeho celoživotným dielom.⁵

Ako autor pedagogických a cirkevno-historických prác prezentoval v nich skúsenosti z pedagogickej činnosti a názory na osvetovú a ľudovú výchovnú prácu v podobe troch zborníkov. V Pozdišovciach napísal príručky *Pamětné věci, Gratulačné formuly na rozličné příležitosti* a *Formuly oficiálních řečí* (1838), ktoré sa stali súčasťou výchovnovzdelávacieho procesu na pozdišovskej aj vrbickej ľudovej škole a dotvárali profil jeho pedagogického systému. Dejinám evanjelického zboru v Pozdišovciach – udalostiam aj osobnostiam obce a širšieho okolia venoval rozsiahlu prácu *Všeobecný dějepis slávné cirkvi evanjelickej v Pozdišovciach*. Zachytil v nej tiež národno-kultúrne a literárne činné osobnosti pôsobiace v Pozdišovciach ako farári, kapláni a učitelia.

4 BRTÁŇ, Rudo. Kollárov hlavný prameň zemplínskych a šarišských ľudových piesní (k problémom zberateľov). In *Nové obzory* 7, 1965, s. 206; KRESÁNEK, Jozef. Tance a piesne zo zbierky Anny Szirmay-Keczerovej. In *Hudobné štúdie* 7, 1966, s. 5-6.

5 SEDLÁK, Imrich. *V letokruhoch národa*. Martin: Matica slovenská 1997, s. 191-194.

Posledné roky jeho pôsobenia v Pozdišovciach boli poznačené osobnými problémami, aj spoločenskými udalosťami, v ktorých sa prejavili silnejšie uhorské mocenské tlaky na národný život Slovákov. Nútený bol napríklad vyučovať na škole maďarčinu a organizovať divadelné predstavenia v maďarskom jazyku. V roku 1874 bol obvinený miestnym kňazom a maďarizátorom Pavlom Šimkovičom z panslavizmu a donútený opustiť učiteľské aj kantorské miesto. Po štyroch rokoch útokov na svoju osobu, ale aj obrany zo strany miestneho evanjelického cirkevného zboru, požiadal nakoniec evanjelický konvent o uvoľnenie z učiteľského a kantorského miesta. Stalo sa tak v septembri 1878. Konvent mu zabezpečil doživotnú penziu a v Pozdišovciach žil do smrti 19. novembra 1894 a tu bol aj pochovaný.

Prínos Karola Szeredaya do vzdelávacej a osvetovo-ludovýchovnej činnosti bol v sledovanom období z hľadiska existujúcich spoločensko-politických a národnokultúrnych pomerov na Zemplíne nezanedbateľný.

Použitá literatúra:

- BRTÁŇ, Rudo. Kollárov hlavný prameň zemplínskych a šarišských ľudových piesní (k problémom zberateľov). In *Nové obzory* 7, 1965.
- FRANKOVÁ, Libuša. *Dejiny prešovského kolégia v kontexte národnokultúrneho života Slovákov. Prvá polovica 19. storočia*. Prešov: ManaCon, 1999.
- HUČKO, Ján. *Michal Miloslav Hodža*. Bratislava: EPOCH, 1970.
- KRESÁNEK, Jozef. Tance a piesne zo zbierky Anny Szirmay-Keczerovej. In *Hudobné štúdie* 7, 1966.
- LAZAR, Ervín. Literárny Šariš 19. storočia do vzniku Československej republiky. In *Nové obzory* 23, 1981.
- Slovenský biografický slovník*, zv. V. Martin: Matica slovenská, 1992.
- RAPANT Daniel. *Tatrin. (Osudy a zápasy)*. Martin: Matica slovenská, 1950.
- SEDLÁK, Imrich. Bohuš Nosák-Nezabudov v kontexte slovenského literárneho a národného vývinu. In *Literárnomúzejný letopis* 15, 1981.
- SEDLÁK, Imrich. Karol S. B. Szereday v kultúrnych a národných dejinách Slovákov. In *Literárnomúzejný letopis* 15, 1981.
- SEDLÁK, Imrich. *V letokruhoch národa*. Martin: Matica slovenská, 1997.
- TAJTÁK, Ladislav. Maďarizačné tendencie na východnom Slovensku v druhej polovici 19. storočia. In *K slovenskému národnému vývinu na východnom Slovensku 1848 – 1918*. Acta Facultatis philosophicae Universitatis Safarikanae Presoviensis. Literárnovedný zborník 2, Košice: Východoslovenské vydavateľstvo Košice, 1970.
- TAJTÁK, Ladislav. Východné Slovensko ako regionálny fenomén. In *Historický časopis*, roč. 49, 2001, č. 2.

NÁRODNÝ BUDITEĽ RUSÍNŮV-UKRAJINCŮ ALEXANDER PAVLOVIČ

Veronika DADAJOVÁ

Pred 200 rokmi sa narodil gréckokatolícky kňaz, publicista, národný buditeľ Rusínov-Ukrajincov¹, pedagóg a básnik – predstaviteľ rusínsko-ukrajinskej literatúry zakarpatskej oblasti, Alexander Pavlovič.

Na svet prišiel 19. septembra 1819 v obci Šarišské Čierne, ktoré bolo v tom čase súčasťou Uhorska. Jeho otec bol kňaz. V útľom detstve prišiel o oboch rodičov, a tak žil istý čas s rodinou z matkinej strany v Lvove. Tam absolvoval základnú školu s vyučovacím jazykom poľským a nemeckým.² Do rodného kraja sa vrátil ako kultúrne poľsky orientovaný Rusín-Ukrajinec. Jeho štúdium pokračovalo na gymnáziu v Bardejove, kde vyučovanie prebiehalo v latinčine a neskôr aj v Miškovci a v Jágri, kde sa učil po maďarsky. Chcel študovať právo, ale prešovský gréckokatolícky biskup Jozef Gaganec ho poslal do teologického seminára v Trnave. Toto obdobie malo na formovanie Pavlovičovho svetonázoru rozhodujúci vplyv, pretože sa dostal do kruhov významných činiteľov slovenského a českého národného obrodzenia, ako boli Ján Palárik, Martin Hattala, Pavol Jozef Šafárik, Ján Kollár, Josef Dobrovský, Josef Jungmann, Josef Viktorin a iní. Tí v ňom vzbudili záujem o myšlienku patriotizmu, obrodzenia národov habsburskej monarchie a oboznámili ho s významnými (predovšetkým slovanskými) literárnymi dielami. Pavlovič sa vtedy stal nadšeným obdivovateľom Ľudovíta Štúra a začal študovať slovenčinu, ale zároveň aj cyriliku. V tomto období sa začal venovať aj vlastnej tvorbe.

Po ukončení štúdia a vysvätení za kňaza sa Pavlovič vrátil do rodného kraja. Istý čas žil u svojho brata Jozefa v rusínsko-ukrajinskej obci Komloša (dnes Chmeľová, okres Bardejov), kde slúžil na fare. Popritom mal možnosť pozorovať ťažký život svojich veriacich, čo bolo preňho impulzom k intenzívnejšej básnickej tvorbe. Práve vtedy vznikla jeho prvá a zároveň najznámejšia báseň v rusínsko-ukrajinskom dialekte *Став бідного селянина* (*Stav bidného seljanyna*/ *Stav chudobného roľníka*), v ktorej vyjadril svoju spolupatričnosť s miestnymi poddanými. Na vznik tejto básne mali vplyv udalosti z roku 1847 – hladomor a zložitá životná situácia obyčajných ľudí. Jej hlavnou postavou je nevoľník Ivan, ktorého smrť je symbolom sociálnej nespravodlivosti. Pavlovič tu ostro kritizuje feudálnu morálku, vyzdvihuje ideu humanizmu, ľudskej dôstojnosti a právo človeka na slušný život. Kvôli antifeudálnemu obsahu ostalo toto dielo viac než 100 rokov v archíve. Sociálna tematika sprevádzala celú Pavlovičovú tvorbu. Vo svojich dielach sa zaoberal starosťami a záujmami ľudu a jeho sociálnym statusom. Medzi ďalšie významné motívy v jeho tvorbe patrí historická minulosť jeho rodného kraja, patriotizmus, vzájomná spolupráca národov, život siroty a problémy každodenného života.

- 1 Ide o národnostnú menšinu Rusínov-Ukrajincov, ktorých v historickom vývine označovali viacerými pomenovaniami: Rusíni, podkarpatskí Rusi, karpatskí Ukrajinci, zakarpatskí Ukrajinci atď.
- 2 Plynule ovládal nemecký jazyk, lebo istý čas opatroval deti nemeckého lekára.

Pri písaní slovenských básní Pavlovič používal šarišský dialekt, ale často sa v nich vyskytujú aj rusínsko-ukrajinské folklórne prvky. Vo zvyšku svojej tvorby používal umelú formu knižného jazyka zvanú *jazyčije* (язучіє),³ ktorá sa na území zakarpatského regiónu používala koncom 19. a začiatkom 20. storočia. V jazykovej otázke sa zhodoval so svojím učiteľom Alexandrom Duchnovičom, ktorý považoval ruštinu za literárny jazyk Rusínov-Ukrajincov.

Uhorskú buržoáznú revolúciu, ktorá prebiehala v rokoch 1848 – 1849, prijal Pavlovič pomerne pozitívne, považoval ju za oslobodenie svojich veriacich od feudálnej povinnosti. Vyjadril sa k tomu aj v jednej zo svojich básní („*Košutova vojna svobodu nam dala, tohda urbarskaja panščina propala.*“). Zrušenie nevoľníctva, ktoré bolo výsledkom týchto udalostí, však podľa neho napokon nezlepšilo postavenie roľníkov. Zmenila sa len forma ich vykorisťovania.

V rokoch 1848 – 1850 bol Pavlovič na odporúčanie biskupa J. Gaganca súkromným vychovávateľom a učiteľom rodiny grófa Szirmaya a neskôr pôsobil ako archívár a protokolista biskupskej kancelárie v Prešove. V tomto období spolupracoval s Duchnovičom, s ktorým sa zoznámil ešte pred revolúciou. Ten bol preňho vzorom vlastenca a učiteľa. Pavlovič sa neskôr stal aj členom Duchnovičovej literárnej spoločnosti *Литературне заведение Пряшевское* (*Literaturnoje zavedenije Prjaševskoje*). V roku 1851 mu ponúkli miesto profesora rusínskeho jazyka na katedre ruského jazyka a literatúry košického gymnázia. Ponuku však odmietol, odišiel z biskupskej kancelárie a požiadal o miesto kňaza v rusínsko-ukrajinskej obci Beloveža v okrese Bardejov, kde kedysi pôsobil aj Duchnovič. Tu žil a pracoval 13 rokov a ako básnik získal označenia ako „makovický slávik“ alebo „spevák nešťastných beskydských Rusínov“. Jeho tvorbu poznali široké vrstvy ľudu.

Jeho súčasníci ho však nevideli iba ako spisovateľa. Opisovali ho ako vľúdneho človeka, ktorý na súdoch obhajoval poddaných a požičiaval im peniaze.

Nemenej dôležitá bola Pavlovičova pedagogická činnosť. Nie je síce autorom konkrétnej didaktickej koncepcie, ale bol jedným z popredných predstaviteľov vtedajšej pedagogiky. V podmienkach pomerne zaostaleho zakarpatského regiónu dokázal vyvinúť vyspelú demokratickú vyučovaciu metódu, ktorá mala signifikantný vplyv na rozvoj pedagogiky najmä na území dnešnej západnej Ukrajiny.

Od roku 1864 až do smrti slúžil Pavlovič ako kňaz vo Svidníku. Napísal rozsiahle historicko-etnografické štúdie *Opisanje Makovici a Makovica*. K miestnej hore Makovici sa často vracal aj vo svojich básňach („*Ja syn Makovyci, jej narod myluju. O jej mynulosti pysaty sprobuju.*“). Pavlovičove básne s regionálnou zakarpatskou tematikou nemajú len estetickú, ale aj dokumentárnu hodnotu. Jedným z výsledkov jeho práce bol program systematického výskumu dejín a kultúry podkarpatských Rusínov-Ukrajincov.

Pavlovič spolupracoval so širokým kruhom kultúrnych činiteľov: s podkarpatskými a haličskými spisovateľmi, s publicistami rusofilského smeru A. Mitrakom, I. Stavrovským-Popradovom, E. Fencikom, B. Didyckým, J. Holovackým, slovenskými buditeľmi B. Nosákom-Nezabudovom, J. Andraščíkom, J. Záborským, ale aj

3 Ide o spojenie cirkevnoslovanského a ruského jazyka, ktoré môže obsahovať aj prvky ukrajiny.

s ruským slavistom L. Kustodijevom, čo je jedným z dôkazov jeho snahy o spájanie národov, ku ktorej sa často hlásil. Sám o sebe totiž hrdo vyhlasoval, že patrí do „stomiliónového národa“.

Alexander Pavlovič zomrel v roku 1900 vo Svidníku, kde je aj pochovaný.

Použitá literatúra:

BABOTOVÁ, Lubica. *Vybrané kapitoly z ukrajinskej literatúry: Literatúra Rusínov-Ukrajincov od 19. storočia*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2009, s. 11, 16-17. ISBN 978-80-555-0087-4.

KUNDRÁT J., KRAJŇÁKOVÁ A. *Ukrajinská literatúra pre 1. ročník gymnázií a stredných škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984, s. 157-163.

MAGOCSI, P., POP, I. *Encyclopedia of Rusyn history and culture*. Toronto: University of Toronto Press, 2005, s. 378-379, ISBN 0-8020-3566-3.

POP, Ivan. *Enciklopedija Podkarpatskoj Rusi*. Užhorod: Izdatel'stvo V. Pačaka, 2001, s. 289. ISBN 966-7838-23-4.

POP, Ivan. *Podkarpatská Rus: osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha: Nakladatelství Libri, 2008, s. 193. ISBN 978-80-7277-370-1.

ROMAN, M., MAKARA. S. *Slovník ukrajinských spisovatelův Slovenska*. Banská Bystrica: Partner – Čižmarová, 2010, s. 104-106. ISBN 978-80-89183-71-5.

ŠLEPECKÝ, Andrej. *Alexander Pavlovič: život a tvorba*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1982, 303 s.

ZABOLOCJKA, Lydija. *Pedahohični pohľady ta osvita dijaľniš' Oleksandra Pavloviča (1918 – 1900 r.)*. Rivne: Rivens'kyj deržavnyj universytet, 2011, 20 s.

PREŠOVSKÝ RODÁK PÔSOBIACI V BARDEJOVE GEJZA ŽEBRÁCKY (1869 – 1951)¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Jednou z významných osobností cirkevného života východného Slovenska v prvej polovici 20. storočia bol ľudovýchovník a kultúrny pracovník Gejza Žebrácky, ktorého 150. výročie narodenia si v tomto roku pripomíname. Veľká časť jeho života a diela bola spätá s Bardejovom, kde pôsobil najmä v oblasti cirkevnej, ale aj historickej, kultúrnej, spoločenskej i samosprávnej.

Gejza Žebrácky pochádzal zo šľachtickej rodiny, keďže jeho otec Ján krajčírsky majster – pochádzal zo šľachtickej rodiny z Gorlíc v Poľsku. Matka Jeanetta (Jana), rodená Székely (Sekeľová), sa narodila v Prešove. Tu sa 7. januára 1869 narodil aj Gejza. Prvé tri školské roky (1874 – 1877) navštevoval Evanjelickú nemeckú ľudovú školu v Prešove, po absolvovaní jednej triedy na slovenskej evanjelickej ľudovej škole (1877 – 1878) sa zapísal v roku 1878 na Rímskokatolícku kráľovské gymnázium v Prešove. V rokoch 1886 až 1890 študoval teológiu na bohosloveckej akadémii v Košiciach. Za kaplána bol vysvätený 29. júna 1891, potom pôsobil ako vychovávateľ synov veľkostatkára E. Hedryho a po dosiahnutí kanonického veku a kňazskej ordinácie sa stal administrátorom v Radaticiach, neskôr bol kaplánom v Solivare, potom sa stal správcom fary v Plavči a v Ražňanoch (1911 – 1913). Ešte počas pôsobenia v Plavči (1895 – 1911) sa začal intenzívne venovať aj historickému výskumu, najmä zbieraniu cenných predmetov. Úzko spolupracoval s českým spisovateľom Aloisom Jiráskom, ktorého v roku 1906 sprevádzal po východnom Slovensku a pomáhal mu pri získavaní údajov pre jeho historický román *Bratstvo*. Gejza Žebrácky svojou činnosťou pomáhal budovať zbierky novozaloženého múzea v Bardejove (1909). Osvedčil sa ako bystrý teológ s noblesným šľachtickým vystupovaním. V roku 1913 sa stal správcom a farárom starobylej rímskokatolíckej farnosti sv. Egídia v Bardejove, kde pôsobil do konca života.

V osvetovej a kultúrnej oblasti nadväzoval na odkaz svojho predchodcu v Bardejove, významného ľudovýchovníka Jána Andraščíka. V rokoch 1908 – 1911 mal prednášky hospodárskeho a osvetového zamerania v 73 obciach Šariša. Okrem toho vydal niekoľko osvetových spisov, ako napr. *Pčolárstvo*, krátka nauka o pčoloch pre východoslovenský ľud (1910), *O spúsobe šbiraňa a sušenia poľných želoch* (1910), *Slovenske kurzi*, vydržiavané vojsku o pčolárstve, ovocinarstve, chovanie drobizgu, chovanie domátnych zajacoch (1911). Modernejší a melioračný spôsob poľnohospodárskej práce propagoval medzi ľuďmi v brožúrkach *Visvetlenie o účinku hnojov mučkoch* (1913) a *Pravidla hnojeňa s umelili mučkami* (1913).

Popri rozsiahlej cirkevnej a svetskej činnosti si dôsledne plnil kňazské povinnosti. Počas 16-ročného účinkovania v Plavči založil Spolok sv. Ruženca, Spolok Najsvätejšieho srdca Ježišovho a spolok striezlivosti. Na všetkých pôsobiskách sa dôsledne staral o kostoly i fary, o prehĺbenie náboženského života farníkov, dvíhanie

1 Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 1/0651/19. *Pramene k cirkevným a duchovným dejinám východného Slovenska*.

vzdelanostnej, sociálnej a kultúrnej úrovne šarišského ľudu. Písal články, mal vyše 100 vzdelávacích a kultúrno-osvetových prednášok a z vlastnej iniciatívy usporiadal i mnohé kurzy o hospodárskych otázkach, na ktorých učil vzornému včelárstvu, hydinárstvu a ovocinárstvu. Bol nielen teoretikom, ale aj praktikom. V rámci rozvíjania výchovno-osvetovej práce sa venoval aj negramotným vojakom, učňom a mládeži, trpezlivo ich učil čítať a písať.

Patril medzi hlavných predstaviteľov východoslovenského slovakizmu a irendenty v teoreticko-ideologickom i koncepcno-praktickom zameraní s výraznou podporou uhorských vládnych kruhov, promaďarsky orientovanej inteligencie, štátnych úradníkov a duchovenstva. Po vzniku Československa v roku 1918 sa radikálne odvrátil od pôvodných protinárodných tendencií, od politiky namierenej proti slovenskému národnému hnutiu a zaradil sa k tým, ktorí sa podieľali na budovaní slovenskej kultúry a osvety, novej cirkevnej orientácie a náboženského života.

Počas pôsobenia v Bardejove dosiahol viaceré cirkevné i svetské hodnosti. V roku 1918 bol ustanovený za riaditeľa múzeí Šarišskej župy, v roku 1921 sa stal diecéznym konzervátorom pamiatok (bol konzervátorom historických zbierok Šarišskej župy), v roku 1922 čestným kanonikom košickej kapituly a riaditeľom biskupskej kancelárie. V roku 1924 ho zvolili za sudcu mesta Bardejov a od roku 1927 bol riaditeľom diecéznej charity. V roku 1933 ho vymenovali za pápežského preláta, po roku 1938 zastával post generálneho vikára pre slovenské územie košickej diecézy, v roku 1940 sa stal apoštolským protonotárom. Zaradil sa medzi zakladajúcich členov Muzeálnej slovenskej spoločnosti, neskoršie zastával post jej podpredsedu a bol i mestským archivárom v Bardejove. Angažoval sa aj vo verejnom živote a v rokoch 1923 – 1938 bol za Slovenskú ľudovú stranu volený za starostu mesta Bardejov (dnes primátor). Horlivo zakladal spolky miernosti, vyvíjal osvetovú činnosť stovkami verejných prednášok, kurzov, článkov. Bol autorom myšlienky zriadiť kňazskú zotavovňu v Bardejovských Kúpeľoch, a nie vo Vysokých Tatrách, ako sa o to usiloval kanonik Konrády. V Budapešti dojednal na tento účel odpredaj a kúpu vily Kaczvinskzy, organizoval bardejovských remeselníkov a niektoré firmy na jej rekonštrukciu.

Zaslúžil sa o múzejníctvo a ochranu cirkevných a umeleckých pamiatok. Už v roku 1917 sa stal členom Krajinskej historickej pamiatkovej komisie. Pomáhal pri zriaďovaní a budovaní Šarišského župného múzea v Bardejove, ktorého sa stal v roku 1918 správcom. Z tejto funkcie ho uvoľnili až v decembri 1950. Stal aj pri zrode Zväzu slovenských múzeí. Zúčastnil sa na odbornom spracovaní zbierok bardejovského múzea a výrazne prispel k jeho propagácii vydaním dvoch katalógových sprievodcov v slovenčine. Na konci prvej svetovej vojny sa zaslúžil o vrátenie bardejovských múzejných zbierok z Budapešti, v rokoch 2. svetovej vojny zase zachránil umelecké cennosti Baziliky sv. Egídia a zbierky múzea pred transportom do Nemecka.

Gejza Žebrácky zomrel 7. marca 1951. Je pochovaný na cintoríne pri kostole na bardejovskej Kalvárii.

Použitá literatúra:

GUTTEK, František. Osobnosti v dejinách Šarišského múzea. Gejza Žebrácky. In *Bardejovské novosti*, roč. 14, 2003, č. 33, s. 3.

- FECSKOVÁ, Silvia. Msgr. Gejza Žebrácky. In *Bardejovské novosti*, roč. 20, 2009, č. 2, s. 3-4.
- DROBNIAK, Gabriel. S kňazským domom to bolo inak. In *Bardejovské novosti*, roč. 28, 2017, č. 34, s. 4.
- SEDLÁK, Imrich. *V čierťazích búrok*. Martin: Matica slovenská, 2001, s. 335-338. ISBN 80-7090-593-X.
- SEDLÁK, Imrich. *Svitane na východe*. Martin: Matica slovenská, 2008, s. 23-27. ISBN 978-80-7090- 879-2.
- Slovenský biografický slovník, zväzok VI*. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 491. Heslo Žebrácky Gejza.
- Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava: Lúč, 2000, s. 1544. Heslo Žebrácky, Gejza.

ROK 1919 A VZNIK PRVÝCH SLOVENSKÝCH PERIODÍK NA VÝCHODNOM SLOVENSKU¹

Ján DŽUJKO

Po 28. októbri 1918 došlo na Slovensku k postupnému nárastu po slovensky písaných novín a časopisov. Tento trend sa na periférii novovzniknutej Československej republiky začal prejavovať až v roku 1919. Na východe krajiny sa politické, hospodárske, kultúrne i spoločenské pomery konsolidovali veľmi pomaly. Napriek tomu tu v roku 1919 vzniklo niekoľko po slovensky písaných periodík.

Priekopníkom slovenskej tlače na východnom Slovensku sa stal *Slovenský východ*. Začal vychádzať v Košiciach 9. januára 1919 s podtitulom *Nestranný orgán Slovenska a Podkarpatskej Rusi*. S myšlienkou vydávať denník na periférii krajiny prišiel jeho redaktor Edmund Borek. Práve vďaka nemu a prostriedkom vojenskej správy, ako i samotným vojakom, sa mu jeho plán podarilo realizovať. Obsah a forma periodika sa postupne zlepšovali. Získalo si široký okruh čitateľov a so zmeneným názvom *Novosti* vychádzalo až do roku 1937.

Druhým po slovensky písaným periodikom vydávaným na východe krajiny boli *Tatry*. Ako priekopník slovenskej tlače na Spiši začali vychádzať vo februári 1919 v Spišskej Novej Vsi ako *Úradný časopis národného výboru Spišskej župy*. Prvým zodpovedným redaktorom týždenníka sa stal učiteľ Elemír Vollay.

Už v januári 1919 avizoval Pavel Gallo, že pre slovenské deti chce vydávať noviny ako dočasnú náhradu absentujúcej slovenskej čítanky. *Novinky pre slovenské deti* vychádzali v Prešove s cieľom umožniť žiakom na školách čítať v slovenskom jazyku rozličné básne, krátke rozprávky či poučné články.

Jednou z početných skupín novovznikajúcej tlače boli úradné noviny. Tie vznikali v jednotlivých župách alebo pokračovali ďalej vo svojej existencii, ale boli tlačené už aj v slovenskom jazyku. V marci 1919 tak v Košiciach vyšli z iniciatívy župana Vladimíra Mutňanského a Jána Sekáča *Úradné noviny župy Abauj-Turňanskej a mesta Košíc – Abáuj-Torná vármegye és Kassa város hivatalos lapja*. Písané boli v slovenskom a maďarskom jazyku avšak nachádzali sa v nich aj články v češtine. Priekopníkom slovenskej tlače v Prešove sa stali *Šarišské hlasy*. Začali vychádzať v apríli 1919 s podtitulom *Úradný časopis pre hospodárske a kultúrne povznesenie obyvateľstva župy Šarišskej*. Týždenník si v roku 1920 zmenil názov na *Gazdovské noviny* a neskôr ako orgán Republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu vychádzal až do roku 1938. V máji 1919 začala v Košiciach pre svojich zamestnancov vydávať správa Košicko-bohumínskej železnice *Úradné noviny správy košicko-bohumínskej železnice – A Kasa-oderbergeri vasút üzlet vezetőségének hivatalos lapja*. Ako to už z dvojjazyčného názvu vyplýva, písané boli v slovenskom a maďarskom jazyku.

V júni 1919 bola v Prešove vyhlásená Slovenská republika rád. Slovenská tlač prestala v čase jej existencie vychádzať. Vyšli tu však jej dva tlačové orgány písané v šarišskom dialekte. V Košiciach to boli *Košicke červene noviny* s podtitulom *Organ*

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

sekcii slovenských socialisticko-komunistických robotníkov v Košiciach a v Prešove *Naša červená zastava* s heslom *Proletare šveta spojce še*. Existencia oboch periodík bola veľmi krátka a zanikli potom, čo maďarská Červená armáda opustila územie Slovenska.

Posledným periodikom, ktoré vyšlo v roku 1919 boli *Úradné listy riaditeľstva československých štátnych železníc v Košiciach*. Stalo sa tak v júli 1919 a časopis vychádzal aj v maďarskej verzii.

Napriek pomaly sa konsolidujúcim pomerom na východe krajiny, podarilo sa tu v priebehu roka 1919 vydávať prvých deväť po slovensky písaných periodík. S výnimkou *Košických červených novín* a *Našej červenej zastavy* tieto periodiká prispeli k tomu, že sa v tomto období aj na periférii Slovenska podarilo presadiť myšlienku československej štátnosti. Noviny a časopisy zároveň upevňovali slovenské národné povedomie a posilňovali integritu slovenského národa. V neposlednom rade sa snažili na svojich stránkach prinášať aktuálne informácie z domáceho i zahraničného diania.

Použitá literatúra:

DŽUJKO, Ján. Prehľad po slovensky písaných novín a časopisov vychádzajúcich na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1938. In *Annales historici presovienses* 8/2008, s. 138-154. ISSN 1336-7528.

KIPSOVÁ, Mária a kol. 1968. *Bibliografia slovenských inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin: Matica slovenská, 1968, 1074 s.

Košicke červene noviny (1919)

Naša červená zastava (1919)

Novinky pre slovenské deti (1919)

Slovenský východ (1919)

Šarišské hlasy (1919)

Tatry (1919)

Úradné listy riaditeľstva československých štátnych železníc v Košiciach (1919)

Úradné noviny župy Abauj-Turňanskej a mesta Košíc – Abáuj-Torná vármegye és Kassa város hivatalos lapja (1919)

Úradné noviny správy košicko-bohumínskej železnice – A Kasa-oderbergeri vasút üzlet vezetőségének hivatalos lapja (1919)

PRED 150 ROKMI OTVORILI SUEZSKÝ PRIEPLAV

Patrik DERFIŇÁK

V priebehu druhej polovice 19. storočia sa objavilo viacero ambiciózných projektov, ktoré vyvolali mimoriadnu pozornosť politikov, finančníkov, vojakov i širokej verejnosti. Jedným z tých, ktoré možno označiť za celkovo úspešný a už 150 rokov využívaný pri rozvoji obchodu je Suezský prieplav. Myšlienka lodného spojenia Stredozemného a Červeného mora pritom ani zďaleka nebola v tomto období novinkou. Význam rýchleho prepojenia týchto dvoch morí a troch kontinentov si najmä z hľadiska obchodných výhod dobre uvedomovali už v staroveku. Prvý pokus o vybudovanie prieplavu tak realizovali už v 13. storočí p. n. l., v období egyptskej Novej ríše. V tom čase bola s Červeným morom prepojená úrodná a husto obývaná delta Nílu. Toto na prvý pohľad výhodné riešenie sa však z dlhodobého hľadiska ukázalo ako vážny problém, keďže kanály i samotnú nílsku deltu v pravidelných intervaloch zanášali sedimenty. To bol jeden z hlavných dôvodov, prečo v 8. storočí p. n. l. prieplav zanikol.

Výhody, ktoré však toto dopravné spojenie prinášalo, viedli k viacerým ďalším pokusom o obnovu tohto diela. Faraón Nechos II. okolo roku 600 p. n. l. ešte úspešný nebol. Približne o sto rokov neskôr sa však prieplav aspoň na krátko podarilo sprevádzkovať perzskému panovníkovi Dareiovi I. I v nasledujúcich storočiach rozhodovali o jeho existencii prírodné, politické i ekonomické faktory. Prieplav sa opäť otvoril za vlády Ptolemaia II. v 2. storočí p. n. l. či za vlády rímskeho cisára Traiána v 2. storočí n. l. O jeho aspoň dočasnú obnovu a prevádzku sa zaslúžili aj Arabi, keď v roku 654 dobyli Egypt. V roku 770 ho však kalif Al Mansur dal zo strategických dôvodov opäť uzavrieť.

Záujem o znovuoživenie prieplavu sa priebežne objavoval aj v nasledujúcich obdobiach. Napríklad s vlastnou iniciatívou v tomto smere prišli začiatkom 16. storočia Benátčania. Tí však nakoniec nezískali potrebné povolenie sultána. Postupne nasledovali ďalšie návrhy a pokusy, ako spojiť obe moria. Táto myšlienka zaujala aj Napoleona Bonaparteho počas jeho výpravy do Egypta v roku 1799. Väčšinu záujemcov však nakoniec odradili okrem vysokých nákladov a neistej politickej situácie v tejto časti sveta aj informácie o údajnom vysokom rozdiely medzi výškou hladín oboch morí.

Zásľuhu na tom, že k výstavbe prieplavu nakoniec predsa len ešte v priebehu 19. storočia došlo, mal najmä francúzsky inžinier a diplomat Ferdinand de Lesseps (1805 – 1894). On sám už v priebehu druhej polovice 20. rokov získaval cenné skúsenosti ako konzul v Lisabone a Tunise. V priebehu 30. rokov 19. storočia prešiel do Egypta, keď sa v roku 1832 stal konzulom v Alexandrii. Okrem iných záležitostí v tejto pre Európana mimoriadne príťažlivej krajine ho zaujala aj otázka možnosti znovuvybudovania prieplavu. Jeho dlhodobý záujem o tento projekt vyústil do zadania a vypracovania aj konkrétnej štúdie a návrhu celkového projektu. Ten vypracoval rakúsky architekt, dopravný inžinier a jeden z priekopníkov výstavby železníc v priestore strednej Európy Alois Negrelli (1799 – 1858). I keď sa špecializoval

najmä na výstavbu ciest a železníc, skúsenosti potrebné na prípravu projektu získal aj pri prácach na regulácii Rýna. Keď sa Lesseps stal v roku 1856 konzulom v Káhire, objavila sa reálna možnosť venovať sa otázkam prieplavu. Podarilo sa mu získať podporu u miestokráľa Egypta Said pašu (1854 – 1863), ktorý počas svojej vlády nadviazal na snahy svojich predchodcov modernizovať krajinu. Počiatky tohto úsilia možno sledovať už v prvej polovici 19. storočia, keď vládu nad Egyptom prevzal Muhammad Alí (1805 – 1849). Ten, i keď formálne bol stále podriadený Osmanskej ríši, vládol v podstate nezávisle a najmä s podporou Francúzska sa usiloval o rýchly rozvoj krajiny.

I Said paša pokračoval, podobne ako jeho syn Ismail (1863 – 1879) v modernizácii. Pri vydaní súhlasu s výstavbou prieplavu získal až 44-percentný podiel v spoločnosti *Compagnie universelle du canal maritime de Suez*, ktorá následne realizovala výstavbu. Túto spoločnosť založili v roku 1857, pričom prostriedky potrebné na výstavbu prieplavu získavala od investorov z Francúzska, Talianska, Rakúska, Egypta, Ruska či dokonca USA. Britská vláda sa spočiatku stavala k celému projektu, ktorý mohol výrazne zvýšiť vplyv Francúzska, ale i ďalších krajín v tomto priestore negatívne. Dokonca sa objavili snahy o jeho zastavenie. Kým totiž Francúzsko podporovalo výstavbu prieplavu, Briti pristúpili k výstavbe železnice spájajúcej Káhiru s Alexandriou. Napriek množstvu problémov a ťažkostí dňa 25. marca 1859 sa oficiálne začali na pobreží Stredozemného mora práce na výstavbe prieplavu. Na pustom mieste, kde neskôr vzniklo mesto Port Said postavili najprv malý prístav, sklady a ubytovne pre robotníkov budujúcich prieplav. Tých tu súčasne pracovalo v niektorých obdobiach aj viac ako 30 000. Spočiatku prevažovala pri výstavbe ručná práca, postupne sa však začala využívať aj mechanizácia, napríklad v podobe lodí bagrujúcich pôdu, resp. transportných zariadení na odsun vykopanej zeminy. Stavba prebiehala desať rokov, pričom pôvodne plánovaný rozpočet bol nakoniec prekročený viac ako dvojnásobne. K slávnostnému otvoreniu prieplavu došlo 17. novembra 1869. Vytvorenie nových dopravných možností malo značný vplyv nielen na rozvoj zámorského obchodu, ale i na prenikanie Európanov do priestoru Afriky. Najväčší prospech priniesol prieplav krajinám ako Taliansko či Rakúsko-Uhorsko, ktoré celý projekt intenzívne podporovali.

Napriek veľkým očakávaniam a nesporne pozitívnemu vplyvu na svetový obchod však prevádzka prieplavu nebola v rokoch po jeho otvorení rentabilná. Egypt sa tak dostal do zložitej situácie. Snaha o rýchlu modernizáciu krajiny i výstavba prieplavu mali za dôsledok obrovské zadlženie. Pokles cien bavlny spolu s potrebou financovať rôzne záväzky i straty z prevádzky prieplavu priviedli krajinu na pokraj bankrotu. V roku 1875 tak prevzala podiel Ismaila pašu britská vláda, ktorá sa tak stala najväčším akcionárom v spoločnosti prevádzkujúcej prieplav. Ismail paša navyše Britom predal aj pozemky nachádzajúce sa okolo prieplavu. V zložitej hospodárskej i politickej situácii sa v krajine dostal k moci chediv Taufik (1879 – 1892) a nacionalistická vláda, ktorá sa pokúsila znížiť vplyv cudzincov, najmä Britov a Francúzov. Ich aktivita v podobe „povstania mladoturkov“ však skončila neúspechom. Chediv Taufik po britskom vojenskom zásahu musel v roku 1882 oficiálne prijať britskú vojenskú ochranu. Otázka Suezského prieplavu, ktorého význam nielen z hľadiska obchodného, ale i strategického neustále stúpal, však nadobúdala stále vážnejšiu formu. Podarilo sa ju vyriešiť až tzv. Konštantínopolskou zmluvou

roku 1888. Na jej základe bolo vyhlásené územie Suezského prieplavu za neutrálné územie pod správou Veľkej Británie. Súčasne bol touto zmluvou zabezpečený voľný prejazd plavidlám všetkých krajín nielen v období mieru, ale i počas vojny.

Použitá literatúra:

BAREŠ, Ladislav – GOMBÁR, Eduard – VESELÝ, Rudolf. *Dějiny Egypta*. Praha: NLN, 2010, 832 s. ISBN 978-80-7106-971-3.

KENNEDY, Paul. *Vzestup a pád velmocí*. Praha: NLN, 1996, 808 s. ISBN 80-7106-173-5.

MORTON, Frederic. *Rothschildové. Portrét jedné dynastie*. Praha: Paseka, 2011, 350 s. ISBN 978-80-7432-121-4.

SZABÓ, R. Jenő. *Egyptom. Panoráma* Kiadó, 1979, 621 s. ISBN 963-243-098-0.

ŠIMÁČKOVÁ, Milana. *Přemožitelé času, sv. 4*. Praha: Mezinárodní organizace novinářů, 1988. s. 84-88.

100 ROKOV OD ZALOŽENIA ODBOČKY ČESKOSLOVENSKEHO ČERVENÉHO KRÍŽA V KOŠICIACH¹

Peter KOVAL

Československý Červený kríž zohrával dôležitú úlohu v konsolidácii zdravotno-sociálnych pomerov nielen v prvých mesiacoch fungovania novovytvorenej Československej republiky, ale prakticky celé medzivojnové obdobie. Vznikol na základe prípisu prezidenta T. G. Masaryka zo 6. februára 1919, ktorým menoval dr. Alicu Masarykovú predsedníčkou tejto organizácie. Stanovy spolku boli schválené 23. júna 1919 a rozhodnutím Ministerskej rady z 15. júla 1919 sa spoločnosť ČSČK uznala ako jediný národný pomocný ústav vojenskej zdravotnej služby. Miestne odbočky vznikali hneď bezprostredne po jeho ustanovení a v priebehu prvého roka ich bolo založených vyše sto v celej republike. Na Slovensku boli zakladané najskôr vo väčších mestských centrách či na dôležitých železničných tratiach (Bratislava, Piešťany, Nové Mesto nad Váhom, Trenčín, Žilina...), no zastúpenie mali vo všetkých regiónoch. Na východe Slovenska boli v prvom roku založené odbočky v najväčších mestách Prešove a Košiciach, ale napr. aj v Spišskej Novej Vsi.

V Košiciach sa začalo s organizáciou zakladania odbočky v júli 1919. V tlači prebehla správa, že p. Stuchlíková (manželka dr. Stuchlíka, primára oddelenia pre choromyseľných pacientov v košickej verejnej nemocnici) bola poverená touto akciou. 26. júla 1919 sa konala v mestskom dome porada o založení odbočky ČSČK v Košiciach. Dr. Sekáčová sa stala predsedníčkou prípravného výboru, boli zvolení podpredsedovia a piati členovia boli poverení prevzatím náležitosti po starom uhorskom Červenom kríži.

Prvoradou úlohou, vytyčenou už pri prípravnom stretnutí, bola starostlivosť o najmladších, a tak sa aj ich činnosť v prvých mesiacoch zamerala na zabezpečenie materiálu, hlavne odevov a potravín pre deti, vojnové siroty, polosiroty či deti opustené v dôsledku vojny. 13. augusta 1919 začala činnosť košickej odbočky ČSČK a 19. augusta 1919 bol z nariadenia župana skonfiškovaný majetok uhorského ČK v Košiciach a predaný slovenskej odbočke. 22. augusta 1919 sa stala predsedníčkou spolku dr. Sekáčová, tajomníkom E. Borek, pokladníkom J. Homola. Následne sa všetci členovia zamerali na svoje priority. V rámci ich činností bolo otvorených niekoľko kuchýň, ktoré varili jedlo určené pre deti. Rovnako odbočka v Košiciach organizovala tzv. ozdravné pobyty, rekreácie pre deti počas prázdninových dní a rôzne „ošacovacie akcie“. Boli organizované aj viaceré finančné zbierky a peniaze z nich získané sa prerozdeľovali s mesačnou pravidelnosťou. V 20. rokoch odbočka ČSČK spravovala chudobinec na Kováčskej ulici, kde sa nachádzalo každý rok okolo 30 osôb. Na správu tohto zariadenia prispievalo finančne okrem spolku aj samotné mesto.

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

Zo zdravotného hľadiska pobočka otvorila na Hlavnej ulici v Košiciach „detskú zdravotnú stanicu“ (Poradňu pre matky a kojencov), ktorú navštevovali tehotné ženy, dojčiace matky a deti. Zdarma im bola stanovená diagnóza a zabezpečené potrebné ošetrovanie. Nemajetným pacientom sa poskytovali aj lieky.

Odbor starostlivosti a ochrany mládeže, zriadený v rámci odbočky ČSČK v Košiciach, sa staral podľa svojich možností o umiestňovanie chorých detí v liečebných ústavoch, vyhľadával majetkovo slabšie deti a riešil sociálne pomery sirôt, pre ktoré vyhľadával podporu a snažil sa umiestňovať ich do vhodných sirotincov či útulní. Niektoré deti boli na náklady ČSČK posielané aj na štúdiá do iných miest.

V rámci tzv. stravovacích akcií ČSČK v Košiciach zriaďoval kuchyne nielen v meste, ale aj v okolitých dedinách a mestečkách, kde to bolo nevyhnutné. V roku 1925 napr. boli založené stravovacie kuchyne v Krompachoch, kde bola v továrňach zastavená výroba. Strava bola zabezpečovaná pre rodiny nezamestnaných. Počas šiestich mesiacov tam bolo stravovaných mesačne 450 detí. Z iniciatívy predsedu odbočky generála Jozefa Šnejdáreka boli stravovacie akcie realizované aj prostredníctvom rozvozu potravín do málo dostupných dedín.

Dôležitou činnosťou ČSČK bola organizácia samaritánskej služby. Tá bola zameraná predovšetkým na menšie obce. Väčšie mestá boli zabezpečené zdravotnou starostlivosťou tam pôsobiacich súkromných či štátnych lekárov, no v menších obciach na periférii boli ich obyvatelia často odkázaní na rýchlu pomoc od vyškolených „odborníkov amatérov“. ČSČK usporadúval bezplatné cvičné samaritánske kurzy (hlavne pre členov dobrovoľných hasičských zborov) a zabezpečoval potrebný materiál i výstroj. Prvé kurzy boli organizované košickou odbočkou v druhej polovici 20. rokov 20. storočia v Košiciach, v Herľanoch či Kostolňanoch nad Hornádom. Vyškolení samaritáni poskytovali prvú pomoc a prevoz chorého či zraneného do najbližšej nemocnice.

Odbočka ČSČK bola financovaná z členských príspevkov, ktoré činili 10 Kč za každého prispievajúceho člena ročne. Spolok prijímal celoročne finančné a materiálne dary aj od rôznych prispievateľov či organizoval viacero dobročinných akcií – zbierok.

Československý červený kríž bol celorepublikovou inštitúciou, ktorá si od roku 1919 postupne zriaďovala pobočky – miestne spolky v rôznych regiónoch Slovenska. Na čele odbočiek mnohokrát stáli významné osobnosti nielen zdravotníckeho života. Odbočky vyvíjali aktivity vo viacerých smeroch s cieľom zmierniť sociálnu biedu a vylepšiť zdravotnú situáciu, ktorá po skončení prvej svetovej vojny bola kritická. Košice boli najväčším mestom, resp. centrom na periférii východného Slovenska. Nie náhodou založil Československý červený kríž svoju odbočku medzi prvými práve v tomto meste. Zakladaním bezplatných ordinácií a výraznou spoluprácou so štátnymi zariadeniami sa spolku výrazným spôsobom darilo znižovať chorobnosť a úmrtnosť obyvateľov na východe Československej republiky.

Použitá literatúra:

Slovenský národný archív Bratislava, fond Expozitúra Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy
Štátny archív Košice, fond Košická župa (1923 – 1928)

Slovenský východ (1919)

Červený kríž, Alica G. Masaryková a Slovensko. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Ústav Milana Rastislava Štefánika Martin, 23. – 24. november 2006. Ed.

Zora MINTALOVÁ. Bratislava: Slovenský Červený kríž v Bratislave, 2006.

JIROUŠKOVÁ, Marta – KOVÁČ, Pavel. *Z histórie zdravotníctva na východnom Slovensku v rokoch 1918 – 1938.* Košice: Krajský ústav národného zdravia, 1988.

JUNAS, Ján a kol. *80 rokov činnosti Červeného kríža na Slovensku.* Bratislava: Finest s. r. o., 1999.

MINTÁLOVÁ, Zora – TELGÁRSKY, Bohdan. *Červený kríž na Slovensku v rokoch 1919 – 1938.* Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2005.

ZABUDNUTÉ TLAČOVÉ ORGÁNY SLOVENSKEJ REPUBLIKY RÁD¹

Ján DŽUJKO

Ku konsolidácii pomerov nielen na východe krajiny určite neprispel vojenský konflikt Československej republiky s Maďarskou republikou rád, hlavne potom, čo 30. mája 1919 prešli vojská maďarskej Červenej armády do protiútok a o niekoľko dní obsadili značnú časť Slovenska – po Zlaté Moravce, Zvolen, Plešivec, Rožňavu, pričom sa na východe dostali až do Bardejova. Obyvatelia Slovenska chápali vpád južného suseda na svoje územie skôr ako výpravu za pripojenie Slovenska k Maďarsku, než by v nej hľadali revolučný aspekt sociálneho oslobodenia, hlásaný maďarskými bolševikmi.

Navyše na ňou obsadenom území boli vytvorené podmienky, ktoré umožnili vyhlásiť na Slovensku podľa vzoru Maďarskej republiky rád Slovenskú republiku rád. Stalo sa tak na ľudovom zhromaždení v Prešove 16. júna 1919. Účastníci tejto slávnostnej manifestácie prijali proklamáciu, prečítanú Štefanom Stehlíkom, blízkym spolupracovníkom Antonína Janouška a budúcim komisárom Revolučnej vládnej rady. Zdôrazňoval sa v nej postup svetovej revolúcie, ktorej súčasťou sa stala aj Slovenská republika rád, ktorá vznikla na území oslobodenom od imperializmu a do popredia postavila prevzatie moci slovenskými robotníkmi, roľníkmi a vojakmi.

V dôsledku tejto situácie slovenské noviny a časopisy prestali na jej území vychádzať a slovenská tlač bola zakázaná. V tomto období však pod vplyvom tu prítomnej armády začali vychádzať v Košiciach a v Prešove dve vo východoslovenskom dialekte písané periodiká.

V deň zakladajúcej schôdzky socialisticko-komunistickej sekcie košických robotníkov vyšli v meste 15. júna 1919 Košicke červene noviny (1919) s podtitulom *Organ sekcie slovenských socialisticko-komunistických robotníkov v Košiciach*. Nad titulom novín sa nachádzalo heslo: *Proletari caleho šveta spojce še!* Tie boli písané v šarišskom dialekte. Cena novín bola 30 halierov, predplatné na rok 30 korún. V prvom čísle opisovali autori príspevkov úspechy maďarskej Červenej armády na východnom Slovensku, v druhom čísle sa venovali Vyhláseniu Slovenskej republiky rád. Podľa predbežných zistení vyšli noviny štyrikrát.

Dňa 16. 6. 1919 vyšla v Prešove Naša červena zastava (1919). Nad názvom periodika stálo heslo – *Proletare šveta spojce še!* Periodikum bolo písané v šarišskom dialekte. Už prvé číslo prinieslo informáciu o vyhlásení Slovenskej republiky rád. Tá mala konečne skončiť s utláčaním proletariátu, nastoliť slobodu a blahobyť. Zároveň noviny upozornili čitateľov, aby neverili protirevolucionárom ohlasujúcim ľuďom, že prídu o súkromný majetok a dôjde k zákazu náboženskej slobody. Redakcia vyzývala k podpore a rozširovaniu novín, ktorých cieľom bolo priviesť čitateľov k víťazstvu a blahobytu. Na titulnej strane stála aj výzva na vstup do maďarskej Červenej armády.

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

S odchodom maďarskej Červenej armády skončilo sa aj obdobie Slovenskej republiky rád a s ňou aj existencia týchto dvoch periodík.

Použitá literatúra:

DŽUJKO, Ján. Prehľad po slovensky písaných novín a časopisov vychádzajúcich na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1938. In *Annales historici presovienses*, 8/2008, s. 138-154. ISSN 1336-7528.

HRONSKÝ, Marián. *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920*. Bratislava: Národné literárne centrum, 1998. 327 s.

KIPSOVÁ, Mária a kol. *Bibliografia slovenských inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin: Matica slovenská, 1968. 1074 s.

Košicke červene noviny (1919)

Naša červena zastava (1919)

NÁRODOVEC Z VÝCHODU SLOVENSKA

JÁN STRAKA¹

Nadežda JURČIŠINOVÁ

Medzi popredné osobnosti východného Slovenska koncom 19. a začiatkom 20. storočia patrili kultúrno-osvetový a národne uvedomelý Slovák Ján Straka. Tohto roku uplynulo 85 rokov od jeho úmrtia. Bol šíritelom slovenskej literatúry a zaradil sa k organizátorom slovenského katolíckeho ľudu.

Ján Straka, rodák z Jarovnic – Močidlán pri Prešove, sa narodil 10. mája 1858. Pochádzal z mlynárskej rodiny otca Ondreja a matky Anny, rodenej Jakalinovej z Jarovnic. Základné vzdelanie získal v Močidlánach a Jarovniciach. Ako 9-ročný osirel a tak hneď po otcovej smrti sa začal učiť tesárskemu a mlynárskemu remeslu, ktoré dokončil v roku 1873 u mlynára Olejára v Bertotovciach. Popri plnení si základných povinností u mlynárov v Šarišských Michaľanoch, Bohdanovciach a v Košiciach najväčšiu pozornosť venoval svojmu vzdelávaniu čítaním krásnej i odbornej literatúry, zameranej najmä na slovenské národné dejiny, národopis, literatúru, jazykové otázky a ďalšie vlastivedné disciplíny. Spočiatku pracoval v Košiciach ako mlynársky pomocník v rokoch 1880 – 1885, potom sa až do roku 1909 venoval tesárstvu. V tom roku sa presťahoval do Prešova, kde dostal zamestnanie v novozaloženej filiálke Tatra banky v Prešove, ktorú pomáhal zakladať. Tu pracoval až do roku 1919, keď odišiel do dôchodku a vrátil sa do Košíc.

Ján Straka – človek bez vyššieho profesionálneho vzdelania, ani politik, či kňaz alebo učiteľ, ale jednoduchý syn močidlanskeho mlynára sa rozhodol bojovať proti maďarizácii, slovjakizmu, kultúrnej, spoločenskej a duchovnej zaostalosti východoslovenského ľudu. Celý svoj život prežil na východe Slovenska. Národné aktivity vyvíjal v krajne nepriaznivom prostredí. Patrila k tunajším organizátorom slovenského katolíckeho ľudu a k agilným národným pracovníkom v tomto regióne. Vystupoval proti maďarizačnej politike uhorskej vlády ako šíritel slovenských kníh a časopisov v Šariši a Above.

V rokoch 1897 – 1899 ráznym vystupovaním znemožnil chystané zavedenie maďarských kázni v kostoloch košickej diecézy. Písal a zbieral podpisy za slovenské cirkevné spevy, za slovenskú bohoslužobnú reč a biskup Žigmund Karol Oskar Bubič (Bubics), s ktorým viedol polemiky prostredníctvom novín, ho označil za „zlomyseľného slovenského extrémistu“. Na podporu svojich snáh získal Straka 5 000 podpisov veriacich košickej diecézy. Bojoval za udržanie slovenského charakteru cirkevných spolkov, osobitnú pozornosť venoval rozširovaniu katolíckej slovenskej literatúry po celom slovenskom východe, najmä vydaní Spolku sv. Vojtecha, s ktorým spolupracoval tiež pri zakladaní jednatelstiev na východnom Slovensku (založil ich 74). Organizoval mariánske pute, na ktorých predával a propagoval slovenské knihy a časopisy. Propagoval najmä pútnické miesto na Mariánskej hore v Levoči. V roku 1898 vydal knihu *Mariánske milostivé miesto Hora levočská* a výnos

1 Príspevok vznikol v rámci projektu APVV-15-0036 *Východné Slovensko v 19. a 20. storočí vo vzťahu centra a periférie*.

z jej predaja použil na výstavbu kaplnky a pútnického kostola na tomto mieste. Organizoval zbierkovú akciu na podporu sakrálnych stavieb.

Ako publicista samouk od roku 1884 písal články historického, vlastivedného, národného a náboženského charakteru. Oboznamoval v nich verejnosť s postavením Slovákov na východnom Slovensku, v biografiách predstavoval aktivistov katolíckych spolkov. Ako samouk si osvojil slovenčinu a postupne od roku 1884 začal pravidelne písať aj do Katolíckych novín, kde sa zoznámil s Martinom Kollárom. Propagoval slovenčinu ako jednotný jazyk všetkých Slovákov a bol proti šarištine. Bol jedným z málo národovcov na východe Slovenska, ktorý sa stal dopisovateľom Národných novín a Slovenského týždenníka.

Nadväzoval kontakty s osobnosťami národného života v regióne i mimo neho. Jedným z nich bol Jozef Gregor Tajovský, ktorý o jeho aktivitách napísal: „*Pod vytrvalým úsilím Jána Straku a jeho dôverníkov láme sa ľad na polovici priestranstva východného Slovenska, ale potrvá to ešte roky, kým tlačené slovenské slovo, hoci aj cirkevné, bude mať voľný prístup do Zemplína, Užhorodu, Abaujskej stolice, všade, kde Slováci bývajú.*“² V písomnom kontakte bol i so slovenskými národnými činiteľmi v Turčianskom Sv. Martine, čo dokladuje okrem iného dôvera predsedu Slovenskej národnej strany Pavla Mudroňa, ktorý mu zo zbierky amerických Slovákov pod názvom Sbíerky z Ameriky pre núdzných a pohorelcov zaslal koncom roka 1905 prostredníctvom Štefana Mišíka do Košíc 100 korún a 20 halierov.

Ján Straka rozvíjal aj agitačnú činnosť za slovenských kandidátov vo voľbách do uhorského snemu. V roku 1906 sa podieľal na predvolebnej kampani Ivana Pivku, ktorý sa usiloval získať mandát do uhorského snemu za volebný okres Giraltovce. Ivan Pivko už v druhej polovici apríla 1906 podnikol niekoľko vystúpení po obciach v giraltovskom okrese a sondoval možnosti, či v prípade kandidatúry by mohol mať úspech. Na tejto ceste ho sprevádzal Ján Straka.

Pre svoju angažovanosť v prospech kandidatúry Ivana Pivku bol spolu s ďalšími slovenskými rečníkmi v Šariši napadnutý časopisom Kresťan. Napokon bol pre „poburovanie ľudu v Šariši“ trikrát postavený pred súd v Prešove. Prvý raz ho predvolali na 5. augusta 1906, ale sa na pojednávanie nedostavil, pred súdom svedčil v nasledujúci deň 6. augusta, ale nebol odsúdený, v pozornosti úradníkov však naďalej ostal. Nasledovalo tretie predvolanie na 21. septembra 1906, kde už boli na pojednávaní prítomní svedkovia, ktorí vypovedali proti nemu a tak bol odsúdený na štyri dni väzenia v štátnom väzení a 20 korún pokuty, ktorú musel uhradiť do 15 dní. O súdnom procese s ním sa dozvedáme z listu adresovanom Andrejovi Halašovi do Turčianskeho Sv. Martina, ktorému sa posťažoval, že šesť týždňov bol pod policajným dozorom, pri prehliadke jeho domu mu boli skonfiškované dve brožúrky Hora Levočská a Malá Veska s tým, že si ich nechajú, prečítajú a posúdia, či nie sú panslávske. Ján Straka na margo toho optimisticky poznamenal: „*Ale všetko je pozde, Šariš je zobudený.*“³

2 GREGOR TAJOVSKÝ, Jozef. List zo Šariša. In *Dielo v šiestich zväzkoch. Dielo VI.* Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 458.

3 LA SNK Martin, sign. 37 J 19. List Jána Straku (Košice) Andrejovi Halašovi z 15. 7. 1906.

V zložitých a mimoriadne pre slovenský národ nepriaznivých podmienkach sa nedal odradiť od svojho hlavného poslania – šíriť dobré slovenské slovo medzi širokými vrstvami východoslovenského ľudu, rešpektujúc pritom historickú, národno-politickú, kultúrnu a jazykovú celistvosť slovenského národného etnika a východného Slovenska ako neodmysliteľnej integrálnej súčasti celého Slovenska. Avšak v maďarizačnom, separatistickom a promaďarskom prostredí sa dostával do protirečenia, obviňovania, prenasledovania i väznenia, ale nedal sa odradiť.

Ján Straka ako stúpenec česko-slovenskej vzájomnosti a Československej republiky sa stal obeťou iredenty. Po boľševickom vpáde v roku 1919 ho deväť týždňov väznili v Košiciach, Miškovci a Hatvane, čím sa natrvalo podlomilo jeho zdravie. Boľševici sa chceli od neho dozvedieť, kde skrývala Tatra banka svoje peniaze. Ich hrozbám ani sľubom však nepodľahol. Zomrel 9. januára 1934 v Košiciach.

Použitá literatúra:

SEDLÁK, Imrich. *V čierťaziach búrok*. Martin: Matica slovenská, 2001, s. 362-364.

SEDLÁK, Imrich. *Svitanie na východe*. Martin: Matica slovenská, 2008, s. 48-51.

Zabúdaný národovec z východu Slovenska. (Ján Straka) In *Národný kalendár*, 2009, s. 89-92.

Slovenský biografický slovník, V. zväzok. Martin: Matica slovenská, 1992, s. 361. Heslo Ján Straka.

GREGOR TAJOVSKÝ, Jozef. List zo Šariša. In *Dielo v šiestich zväzkoch. Dielo VI*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958, s. 458.

OD OSLOBODENIA BIELORUSKA UPLYNULO 75 ROKOV

Luciána HOPTOVÁ

Druhá svetová vojna, jeden z najväčších a najkrvavejších vojenských konfliktov v dejinách ľudstva, zasiahla do životov miliónov ľudí z viac ako 60 krajín sveta. Jednou z týchto krajín bolo aj Bielorusko. Pre bieloruský národ sa druhá svetová vojna stala vojnou vlasteneckou. Vojna sa dotkla každej bielorúskej rodiny a vkročila do každého domu. Počas okupácie nacistickým Nemeckom prišlo Bielorusko o tretinu svojho obyvateľstva.

Dlhé tri roky (1941 – 1944) sa Bielorusko nachádzalo pod nemeckým nacistickým jarmom. „Nový poriadok“ zavádzaný Nemcami na okupovanom bieloruskom území, charakteristický svojím masovým krvavým terorom, nemal zľutovania s bieloruským národom. Nacisti páchali na bieloruskom ľude neslýchané zverstvá, pričom nešetřili ženy, ba ani deti. Koncentračné tábory, väzenia a getá sa nachádzali takmer vo všetkých oblastiach Bieloruska. Najhroznejším táborom na okupovanom bieloruskom území bol Trostenecký tábor smrti a najkrvavejším getom bolo Minské geto.

Predstavitelia nacistickej okupačnej politiky a jej domáci prisluhovači však nedokázali zlomiť duch bieloruského národa a jeho vôľu po slobode. K porážke nacistických okupantov zásadnou mierou prispelo partizánske hnutie. Právom dostalo Bielorusko počas rokov vojny názov „Partizánska republika“. Partizánske skupiny a oddiely sa začali živelné vytvárať už v prvých dňoch okupácie a v roku 1944 už v radoch partizánov bojovalo viac ako 374 tisíc ľudí.

Cesta k oslobodeniu Bieloruska sa začala v roku 1943, keď boli oslobodené prvé mestá a obce. Dňa 3. júla 1944, počas jednej z najväčších oslobodzovacích operácií druhej svetovej vojny – Bagration, Červená armáda v spolupráci s partizánskym hnutím oslobodila hlavné mesto Bieloruska – Minsk. Posledné bieloruské mesto – Brest bolo oslobodené 28. júla 1944.

Bielorusko utrpelo počas rokov druhej svetovej vojny obrovské ľudské a materiálne straty. Vojna zanechala hlbokú stopu v histórii a mentalite bieloruského národa. Ako už bolo vyššie uvedené, v priebehu rokov 1941 – 1944 zahynul každý tretí obyvateľ Bieloruska z celkového počtu 9,2 milióna obyvateľov predvojnového Bieloruska. Zničených bolo 209 z celkového počtu 270 bieloruských miest a viac ako 9 200 obcí. Bieloruský národ si nielen po skončení druhej svetovej vojny, ale ešte aj v súčasnej dobe preto vysoko ctí ľudí, ktorí obetovali svoj život na záchranu svojej vlasti.

Tento rok oslávilo Bielorusko významné výročie. Uplynulo 75 rokov od oslobodenia Bieloruska od nacistických okupantov. Hlavné oslavy na počesť tohto výročia sa konali po celom štáte v dňoch 9. mája a 3. júla. Najprv 9. mája si v krajine pripomenuli Deň víťazstva nad fašizmom. Najväčším sviatkom je však 3. júl. Pôvodne niesol názov Deň oslobodenia Minska, od roku 1996 sa nazýva Deň nezávislosti. Súčasťou júlových osláv bola už tradične vojenská prehliadka, koncerty a bohatý kultúrny program, a to nielen v Minsku, ale na celom území Bieloruska.

Uvedené výročie sme si pripomenuli aj na území Slovenska. Veľkú zásluhu na tom malo predovšetkým Veľvyslanectvo Bieloruskej republiky v Slovenskej re-

publike. Na podnet I. A. Lečšeňa, mimoriadneho a splnomocneného Veľvyslanca Bieloruskej republiky v Slovenskej republike, pripravil Národný archív Bieloruskej republiky v spolupráci s Vojenským historickým ústavom v Bratislave výstavu pod názvom *Slováci v partizánskom hnutí na území Bieloruska: 1941 – 1944*. Jej slávnostné otvorenie sa uskutočnilo 10. apríla 2019 v Univerzitnej knižnici v Bratislave a okrem výročia oslobodenia Bieloruska bola venovaná aj 75. výročiu Slovenského národného povstania. Na výstave bolo možné pozrieť si unikátne archívne dokumenty – osobné spisy, životopisy slovenských partizánov, príkazy, záznamy z bojových akcií, atď. Samostatná časť výstavy bola venovaná Jánovi Nálepkevi, ktorý bojoval na strane partizánov na okupovanom území Bieloruska, ako aj Ukrajiny.

Veľvyslanec Bieloruska na Slovensku I. A. Lečšeňa sa k výstave vyjadril takto: „*Tou výstavou sme chceli poukázať na jeden z medzníkov spoločného hrdinstva oboch národov. Opakujem: druhá svetová vojna zasiahla prakticky všetky krajiny v Európe, predstavuje spoločný ból, spoločnú tragédiu. Ide o to, čo má, čo musí spájať všetky národy v Európe – pamätať na obeť tej vojny. A už sme o tom hovorili, že v tomto roku Bielorusko a Slovensko slávia dve spolu súvisiace výročia: 75. výročie oslobodenia Bieloruska spod nemeckých nacistických okupantov a 75. výročie Slovenského národného povstania. Tieto výročia hovoria o historických osudoch našich národov.*“¹

Odvaha a hrdinstvo bieloruského národa v rokoch druhej svetovej vojny, jeho obrovský prínos k víťazstvu nad fašizmom a nacizmom, si získali po skončení vojny celosvetové uznanie. To bolo pretavené aj do skutočnosti, keď sa Bielorusko v roku 1945 stalo zakladajúcim členom Organizácie spojených národov.

Použitá literatúra:

- АБАТУРОВ В. В. – ЛИТВИН А. М. – АЗЯССКИЙ Н. Ф. и др. *Освобождение Беларуси, 1943 – 1944*. Минск: Беларуская навука, 2014. 943 с.
- ИОФФЕ, Эммануил. Плечом к плечу с народами СССР. In *Беларуская думка*, 2010, № 4, с. 84-91.
- ЛИЦКЕВИЧ, Олег. Геноцид белорусского народа. In *Беларуская думка*, 2009, № 4, с. 88-94.
- TERAZ.SK. Lečšeňa: *Národy v Európe má spájať pamäť na obeť II. svetovej vojny*. Dostupné na internete: <<https://www7.teraz.sk/kultura/lescena-narody-v-europe-ma-spaja/405049-clanok.html>>
- VELVYSLANECTVO BIELORUSKEJ REPUBLIKY V SLOVENSKEJ REPUBLIKE. *Otvorenie výstavy Slováci v partizánskom hnutí na území Bieloruska: 1941 – 1944*. Dostupné na internete: <<http://slovakia.mfa.gov.by/sk/embassy/news/dfc9c-b4655a4e301.html>>
- VELVYSLANECTVO BIELORUSKEJ REPUBLIKY V SLOVENSKEJ REPUBLIKE. *Posolstvo prezidenta Bieloruskej republiky adresované členským štátom Organizácie spojených národov*. Dostupné na internete: <<http://slovakia.mfa.gov.by/sk/embassy/news/b9fd09aebeac90d5.html>>

1 TERAZ.SK. Lečšeňa: *Národy v Európe má spájať pamäť na obeť II. svetovej vojny*. Dostupné na internete: <<https://www7.teraz.sk/kultura/lescena-narody-v-europe-ma-spaja/405049-clanok.html>>

RECENZIE ANOTÁCIE

Rímskokatolícka konkatedrála sv. Jana Krstiteľa, bazilika s kryptou veľmajstrov maltézskeho rádu; založená v 16. storočí, v hlavnom meste ostrovného štátu Malta – Valetta, vyhlásenom ako celok za pamiatku UNESCO. Foto: Nadežda Jurčišinová

CHŁOSTA-SIKORSKA, Agnieszka. *Kraków i jego mieszkańcy w latach 1945 – 1947*. Kraków: Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner, 2016. 376 s. ISBN 978-83-65148-94-0.

Krakov, hlavné centrum Malopoľského vojvodstva, patrí v súčasnosti k jedným z najkrajších historických európskych miest. Mesto, ktoré bolo až do 16. storočia sídlom poľských kráľov, si prešlo počas svojho vývoja rôznymi etapami, pozitívnymi, no, bohužiaľ, aj tragickými. Za najtragickejšiu etapu môžeme jednoznačne označiť obdobie druhej svetovej vojny. Tá zanechala na obyvateľoch Krakova, ale aj celého Poľska, hlboké stopy.

S hrôzami vojny sa obyvatelia mesta, pochopiteľne, veľmi ťažko vyrovnávali a od prvých dní od oslobodenia Krakova úpenlivo očakávali zmeny a mali nádej v lepšiu budúcnosť. A práve vývoju Krakova v prvých troch rokoch slobody sa venuje vo svojej publikácii poľská historička Agnieszka Chłosta-Sikorska, ktorá pôsobí od roku 2009 na Inštitúte histórie a archívnictva Pedagogickej univerzity v Krakove. Agnieszka Chłosta-Sikorska, členka viacerých popredných poľských historických organizácií, v úvode svojej monografie s názvom *Kraków i jego mieszkańcy w latach 1945 – 1947* (Krakov a jeho obyvatelia v rokoch 1945 – 1947), uviedla, že jej cieľom bolo v práci poukázať na kladné i negatívne zmeny, ktoré nastali v meste po skončení druhej svetovej vojny.

Monografia *Kraków i jego mieszkańcy w latach 1945 – 1947* je rozčlenená na sedem kapitol, ďalej členených na menšie podkapitoly. V práci autorka charakterizuje každodenný život obyvateľov Krakova v rokoch 1945 – 1947, pričom jej pozornosť sa sústredila na také oblasti ako demografia, sociálna starostlivosť, samospráva, doprava, školstvo, kultúra, šport, ale aj napríklad otázky elektrifikácie i hygieny, a iné.

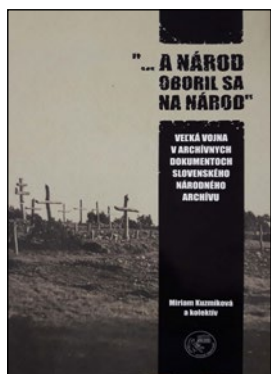
Z chronologického hľadiska monografia pojednáva o prvých troch povojnových rokoch, pričom ide o významné medzníky vývoja Krakova. Prvý, rok 1945, je rokom ukončenia nacistickej okupácie, oslobodenia Krakova a následného sformovania nového slobodného Poľska. Rok 1947, podľa slov autorky, zase symbolizuje koniec nádejí ďalšieho slobodného vývoja Krakova a upevnenie moci komunistami.

Medzinárodne uznávaná poľská historička Agnieszka Chłosta-Sikorska pri spracovaní tejto témy do podoby monografickej práce vychádzala predovšetkým z archívnych materiálov uložených v rôznych archívoch v Krakove, ako aj hlavnom meste Poľska – Varšave, dobovej tlače a odborných prác venujúcich sa histórii Krakova i celého Poľska. Obraz skúmanej problematiky dotvorila autorka tiež tým, že v monografii publikovala aj výpovede priamych účastníkov jednotlivých historických udalostí odohrávajúcich sa v meste, ktorého historické centrum je zapísané v zozname svetového dedičstva UNESCO.

Práca Agnieszky Chłosta-Sikorskej – *Kraków i jego mieszkańcy w latach 1945 – 1947* je určená nielen odbornej, ale aj širokej verejnosti, ktorá sa zaujíma o povojnovú históriu či regionálne dejiny.

Luciána Hoptová

KUZMÍKOVÁ, Miriam a kol. „...a národ oboril sa na národ“. *Veľká vojna v archívnych dokumentoch Slovenského národného archívu*. Bratislava: Slovenský národný archív, 2017. 214 s. ISBN 978-80-972850-0-3.

Prvá svetová vojna priniesla nesporne zásadný prelom nielen vo vývoji európskeho kontinentu. Skúmaniu jej príčin, priebehu i výsledkom sa už venovalo veľa pozornosti. Napriek tomu však stále zostáva mnoho nezodpovedaných otázok a problémov čakajúcich na uspokojivé riešenie. Slovenský národný archív v Bratislave predstavuje pre bádateľov v tomto smere mimoriadne dôležitú inštitúciu. Disponuje totiž množstvom pozoruhodných dokumentov, podávajúcich často unikátne svedectvo o tejto dobe. Vďaka jeho pracovníkom, zapojeným do riešenia úlohy „Prvá svetová vojna v archívnych dokumentoch“, sa podarilo pripraviť aj samostatnú publikáciu. Ide v prvom rade o archívnu pomôcku, ktorá

bádateľom do značnej miery môže uľahčiť výskum i prácu týkajúcu sa problematiky prvej svetovej vojny. Predstavený súbor dokumentov totiž vybrali z viac ako desiatky fondov osobností pochádzajúcich z prostredia slovenskej kultúry a politiky. Sčasti, i keď len v menšej miere, bol doplnený materiálmi tiež zo zbierok a fondov niektorých šľachtických rodín. Osobitný význam však pre autorov pri prezentovaní otázok prvej svetovej vojny mali najmä dva archívne celky. Konkrétne Osobný fond Milana Rastislava Štefánika a Zbierky dokumentov o československých légiách. Napriek tomu, že svojimi materiálmi sú oba tieto fondy kľúčové pre poznanie aj tých zatiaľ menej známych udalostí spojených s prvou svetovou vojnou, nie sú jediné. Autori našli množstvo zaujímavých informácií a dokumentov aj v ďalších, možno menej známych súboroch. Spomedzi nich možno spomenúť napríklad Osobný fond Pavol Blaho, Osobný fond Dušan Jurkovič, Osobný fond Mikuláš Gacek, Osobný fond Anton Štefánek atď. Z nich vybrali materiály, ktoré s podrobnejším popisom výsledne prezentujú v samostatnej archívnej pomôcke. Okrem rôznych oficiálnych dokumentov tu nachádzame tiež korešpondenciu osobnej povahy, spomienky, mapy, plány, brožúrky, fotografie a celý rad ďalších niekedy dosť špecifických materiálov. Pri orientácii medzi 1068 inventárnymi jednotkami, ktoré autori vybrali z jednotlivých fondov, čitateľovi, resp. užívateľovi pomáhajú v osobitnej časti zaradené „Praktické pokyny k používaniu súboru prameňov“ (s. 36).

K dôležitým súčasťam anotovanej publikácie je možné zaradiť aj úvodnú stať. Tá aspoň stručne, v hlavných rysoch približuje sledovanú problematiku, najmä v spojení s jednotlivými osobnosťami, napríklad už spomínaným Milanom Rastislavom Štefánikom. Osobný i zemepisný register, celková esteticky vydarená úprava, rovnako ako bohatá obrazová príloha, predstavujú dôležitý doplnok celej archívnej pomôcky. V tomto prípade možno predpokladať, že sa nepochybne a celkom zaslúžene stane dôležitou pomôckou pri ďalšom skúmaní stále populárnejších otázok prvej svetovej vojny. Celkovo ide o vydarený projekt a zostáva iba veriť, že v budúcnosti sa objaví ešte viac podobných, „tematicky“ orientovaných pomôcok, navyše prístupných nielen odbornej verejnosti, ale i laickým záujemcom o rôzne oblasti našej minulosti.

Patrik Derfiňák

STOLARCZYK, Marian – LECHOWICZ, Ludwik. 125 lat Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Brzesku 1892–2017. Brzesko: Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Brzesku, 2017. 280 s. ISBN 978-83-941878-2-8.

Posledná štvrtina 19. storočia priniesla v rámci celej strednej Európy rýchly rozvoj športu, rôznych športových disciplín i vznik organizácií, združujúcich záujemcov o tieto aktivity. S týmto fenoménom sa stretávame predovšetkým v mestskom prostredí, postupne sa však objavuje v menších mestečkách či väčších obciach. Jednou z tých najbežnejších, nevyžadujúcich si nákladné vybavenie ani špeciálne plochy či budovy, sa stala gymnastika, resp. spoločne organizované cvičenia. Tieto aktivity sa opierali jednak o oficiálne hodiny telesnej výchovy tvoriace súčasť vyučovacieho procesu na základných a stredných školách.

Súčasne však naplňali záujem verejnosti o nový „módny” zdravší životný štýl. Predstavovali tiež stále dôležitejšiu súčasť voľnočasových aktivít mládeže a tvorili rovnako dôležitú súčasť spoločenského života viacerých vrstiev najmä mestského obyvateľstva.

Mapovanie činnosti spolkov a organizácií, venujúcich sa rozvoju konkrétnych športových či všeobecne telovýchovných aktivít, je často pomerne komplikovanou záležitosťou. O pôsobení niektorých sa napriek ich významu i početnej členskej základni zachovalo iba veľmi málo informácií. Iné, a takýchto prípadov by sme v priestore strednej Európy našli veľké množstvo, neprežili politické, národnostné či náboženské perzekúcie. Autori M. Stolarczyk a L. Lechowicz sa rozhodli venovať pozornosť jednému z mnohých gymnastických a telocvičných spolkov, ktoré v priebehu osemdesiatych rokov 19. storočia vznikli v etnicky poľskom prostredí, konkrétne v meste Brzesko. Napriek tomu, alebo možno práve preto, že samostatný poľský štát bol v tomto období už iba ideou a samotné Brzesko patrilo k habsburskej monarchii, možnosť pôsobiť v rôznych, predovšetkým národnostne a konfesionálne orientovaných, spolkoch sa rýchle rozvíjala.

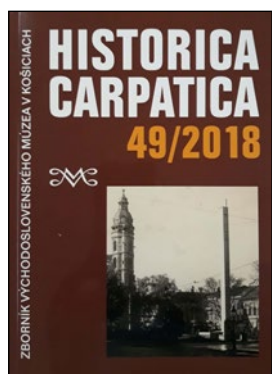
Publikáciu autori rozdelili do troch základných chronologicky radených častí. Prvá z nich, mapujúca podmienky vzniku a činnosti gymnastického spolku „Sokół” počas rokov 1892 – 1922 je najrozsiahlejšia. Vzhľadom na náročnosť vývoja v sledovanom období pôsobí celkom prirodzene aj stručná analýza politického či spoločenského života. Druhá časť venovali medzivojnovému obdobiu, resp. rokom 1922 - 1939. Tu sa už naplno mohli prejavíť zmenené pomery v novom poľskom štáte. Napriek tomu, že z časového hľadiska išlo o pomerne krátke obdobie, zoznam aktivít i jednotlivých členov jasne dokazuje rozsiahlu a veľmi pestrú činnosť gymnastického spolku v Brzesku. Komplikované a z hľadiska poľského národa veľmi smutné obdobie druhej svetovej vojny rýchlo ukončilo nádejne sa rozvíjajúcu činnosť spolku. Zásadnejšiu zmenu neprinieslo ani ukončenie bojov a nastolenie mieru. Nový komunistický režim, ktorý sa ujal moci, už nemal reálny záujem na obnove podobných spolkov. Tri roky po skončení druhej svetovej vojny definitívne zhasla nádej na jeho nové oficiálne zaregistrovanie. Až zmena režimu a celkovej politickej situácie v regióne strednej Európy opäťovne umožnili obnovenie aktivít tohto športového spolku. Rok 1994 sa

tak stal novým začiatkom. Celkový zoznam členov pritom dokazuje, že o športovú aktivitu je aj v súčasnosti medzi ľuďmi a najmä mládežou stále záujem.

Logické usporiadanie publikácie, množstvo informácií dokumentujúcich dlhoročnú bohatú činnosť a v konečnom dôsledku i zložitý vývoj poľských dejín, to všetko patrí k pozitívam tejto pamätnice. Bohato to vyvažuje možno v niektorých momentoch u autorov až príliš úprimné zaujatie témou. Kvalitná grafická úprava spolu s celkovo pozoruhodnou témou tak robia z tejto publikácie zaujímavé a v mnohých ohľadoch inšpiratívne čítanie. V tomto smere sa vynára otázka potreby spracovania podobných tém aj v prípade viacerých oblastí športových či telovýchovných aktivít na území Slovenska.

Patrik Derfiňák

Historica Carpatica. Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach, 49/2018. Eds. Dáriuš Gašaj, Martin Jarinkovič. Košice: Východoslovenské múzeum v Košiciach, 2018. 166 s. ISBN 978-80-89093-52-6.

Východoslovenské múzeum v Košiciach pripravilo v roku 2018 ďalší zo svojich zborníkov venujúcich sa historickým témam. Zostavovatelia a zároveň zamestnanci tejto pamäťovej inštitúcie D. Gašaj a M. Jarinkovič rozdelili texty do piatich rubriek.

Prvá rubrika zahrňuje tri štúdie. K. Harsányiová Szcsuka v rozsahovo nevelkom príspevku predstavuje rodinu Pála Szathmáry Királyho, známeho politika, podžupana Užskej, neskôr aj Boršodskej župy a hlavného župana Turnianskej župy pôsobiaceho v politických funkciách v 19. storočí. Autorka venuje niekoľko informácií aj jeho manželke Ide Platthy a ich deťom. J. Kovačič, pracovník Východoslovenskej galérie v Košiciach, sa vo svojej štúdii zamerail na oblasť kultúrnych dejín. Približuje čitateľom dve úspešné výstavy zamerané na prezentáciu tvorby podkarpatskoruských umelcov, ktoré zorganizovala Východoslovenská galéria v Košiciach v rokoch 1921 a 1934 zásluhou jej riaditeľa Josefa Poláka. Štúdia J. Kovačiča poukazuje na snahy kultúrnych predstaviteľov Podkarpatskej Rusi o aktívne zapájanie sa do celorepublikového diania. Tomáš Garrigue Masaryk patril medzi najvýraznejšie osobnosti medzivojnovnej Československej republiky. Jeho popularita bola nespochybniteľná a zvyšoval si ju aj prostredníctvom častých stretnutí so svojimi sympatizantmi. Prvý prezident bol mimoriadne obľúbeným politikom aj na východe krajiny a jeho návštevu mesta Košice v septembri 1921 podrobne popísal V. Karpáty v tretej štúdii zborníka *Historica Carpatica*. Autor sa takmer výlučne opiera o informácie z dobovej tlače (periodikum *Slovenský východ*), ktorá popisovala ako prípravy, tak aj samotný priebeh návštevy do detailov.

Z materiálových textov je v zborníku ako prvý uverejnený príspevok G. Szeghyho nadväzujúci na autorove predchádzajúce výskumy venované produkciám hodnoverných miest. Tentoraz sa zamerail na listiny (patenty, privilégia, relácie) do roku 1526 z produkcie hodnoverného mesta Leles, ktoré sa nachádzajú v Archíve mesta Košice. V. Žeňuch predstavil vo svojom článku sondu do problematiky patrocínií

uniatských chrámov nachádzajúcich sa v Užskej stolici. Poznamenáva, že patrocíniá uniatských chrámov majú svoje špecifiká a na ich základe je možné sledovať socio-kultúrny vzťah úcty k svätému v konkrétnej lokalite (s. 52). Je možno vyzdvihnúť snahu autora sprehľadniť materiál aj pomocou tabuliek, máp a grafov. Je však na škodu, že práve grafické zobrazenia sú len v čiernobielych prevedení. R. Palenčárová predstavuje vo svojej materiálovej štúdii analýzu historických písomných prameňov uložených vo fondoch Verejnej knižnice Jána Bocatia v Košiciach. Autorka zdôrazňuje predovšetkým fakt, že aj vo vtedajšej spoločnosti a situácii sa našli jednotlivci, ktorým záležalo na prevencii a rôznych spôsoboch liečenia. Uvedené pramene môžu byť zaujímavým zdrojom výskumu pre všetkých bádateľov zaoberajúcich sa dejinami liečiteľstva. Zaujímavý materiál ponúkla do zborníka K. Harsányiová Szcsuka. Ide o album fotografií, ktorý je súčasťou bohatej zbierky Zemplínskeho múzea v Michalovciach. Album obsahuje 91 portrétov významných osobností 19. storočia. Medzi nimi nájdeme fotografie politikov – poslancov uhorského snemu, alebo tiež portréty významných uhorských fotografů, ktorých profily autorka predstavila podrobnejšie. Súčasťou príspevku je aj obrazová príloha, vybrané časti albumu. Posledným textom z rubriky Materiály je prehľad nálezov keramiky doby rímskej, na ktorom sa podieľali traja autori – K. Švaňa, A. Karabinoš a M. Vizdal. Článok je výsledkom analýzy nálezov z archeologického výskumu realizovaného počas piatich sezón (v r. 2009, 2011-2015) na polohe Farské v Ražňanoch a prezentuje opis, charakteristiku, vyhodnotenie vybraných artefaktov a hlavne katalóg nálezov. Posledným rozsiahlejším článkom zborníka je v rámci rubriky Rozhľady text Š. Eliáša venovaný príspevku k životu blahoslavennej Sary Salkaházi. Osudy rehoľnej sestry sú späté s mestom Košice, kde sa narodila v roku 1899 a prežila tam aj väčšiu časť svojho života. Na svoju sociálno-charitatívnu činnosť a nezištnú pomoc židovskému obyvateľstvu počas druhej svetovej vojny doplatila násilnou martýrskou smrťou v roku 1944.

Zborník *Historica Carpatica* je doplnený o štyri správy informujúce o zaujímavých aktuálnych akciách konaných v Košiciach a jednu recenziu. Jeho texty sú zaujímavým ponorom do rôznych otázok aktuálneho historického výskumu a predstavujú ďalší počin Východoslovenského múzea v popularizácii historickej vedy.

Peter Koval'

Вишеградская Европа. Центральноевропейский журнал, № 1-2/2019. 204 с. ISSN 2686-9756.

V uplynulom roku sa skupina vedcov zaoberajúcich sa stredoeurópskym priestorom rozhodla založiť recenzovaný časopis pod názvom „Вишеградская Европа. Центральноевропейский журнал“ („Vyšehradská Európa. Stredoeurópsky časopis“). Za zrodom časopisu stojí Centrum vyšehradských štúdií Inštitútu Európy Ruskej akadémie vied v Moskve pod vedením medzinárodne uznávanej odborníčky, expertky Ruskej akadémie vied a Ruskej rady pre medzinárodné záležitosti na stredoeurópsku a vyšehradskú problematiku, doktorky historických vied a profesorky L. N. Shisheliny. Tá svoju vedeckú kariéru zasvätila

strednej Európe, výsledkom čoho je nielen viac ako desiatka monografií a kníh, viac ako 300 odborných štúdií i analýz zaoberajúcich sa vývojom strednej Európy, Vyšehradskej skupiny, vzájomných vzťahov medzi krajinami V4 a Ruskom, ale najnovším počinom L. N. Shisheliny v tejto oblasti je už aj vyššie spomínaný časopis „*Вишеградская Европа. Центральноевропейский журнал*“.

Prvé vydanie časopisu „*Вишеградская Европа. Центральноевропейский журнал*“ bolo publikované v roku 2019 a vyšlo ako dvojčíslo. Jeho obsahom sú predovšetkým odborné štúdie a analýzy, ktoré predstavujú výsledok rokovaní i diskusií na dvoch medzinárodných konferenciách. Tá prvá sa uskutočnila v októbri 2018 v Budapešti a venovaná bola 100. výročiu založenia strednej Európy a geopolitickým dôsledkom tejto udalosti. Druhá medzinárodná konferencia sa konala v máji 2019 v Moskve a jej predmetom sa stala analýza výsledkov 15. výročia vstupu krajín Vyšehradskej skupiny a pobaltských štátov do Európskej únie. Okrem toho, obsahom prvého dvojčísla sú aj dve štúdie, ktoré sa venujú problémom i dôsledkom programu Východného partnerstva Európskej únie, pričom týmto štúdiám predchádza príhovor J. Hofmoka, riaditeľa Východného departmentu Ministerstva zahraničných vecí Poľskej republiky, ktorý predniesol pri príležitosti 10. výročia realizácie tohto programu na pôde Inštitútu Európy Ruskej akadémie vied v máji 2019. Celkovo sú odborné štúdie a analýzy v časopise rozdelené do štyroch sekcií, a to *Центральная Европа сегодня* (Dnešná stredná Európa), *15 лет в Европейском союзе* (15 rokov v Európskej únii), *О Восточном партнерстве ЕС* (O Východnom partnerstve EÚ), *Территория истории* (Teritória histórie). Osobitnú kategóriu v časopise predstavuje sekcia *Рецензии* (Recenzie).

To, že časopis „*Вишеградская Европа. Центральноевропейский журнал*“, ktorého cieľom je publikovať vedecké články o histórii, politike, ekonómii a kultúre stredoeurópskych krajín, ako aj iné materiály týkajúce sa otázok spoločensko-kultúrneho života krajín v srdci Európy, predstavuje odborné vedecké periodikum, deklaruje aj zoznam členov redakčného kolégia a medzinárodnej redakčnej rady. K nim patria predstavitelia takých vedeckých inštitúcií a univerzít ako Inštitút Európy Ruskej akadémie vied, Moskovský štátny inštitút medzinárodných vzťahov (MGIMO), Moskovská štátna univerzita M. V. Lomonosova, Vysoká škola ekonomická (HSE), Ruská štátna humanitárna univerzita, Ústav vedeckých informácií pre spoločenské vedy Ruskej akadémie vied, Moskovské centrum Carnegie, Ústav medzinárodných vzťahov v Prahe, Krakovská ekonomická univerzita, Ústav politických vied Slovenskej akadémie vied, Prešovská univerzita v Prešove či Historický ústav Výskumného centra pre humanitné vedy Maďarskej akadémie vied.

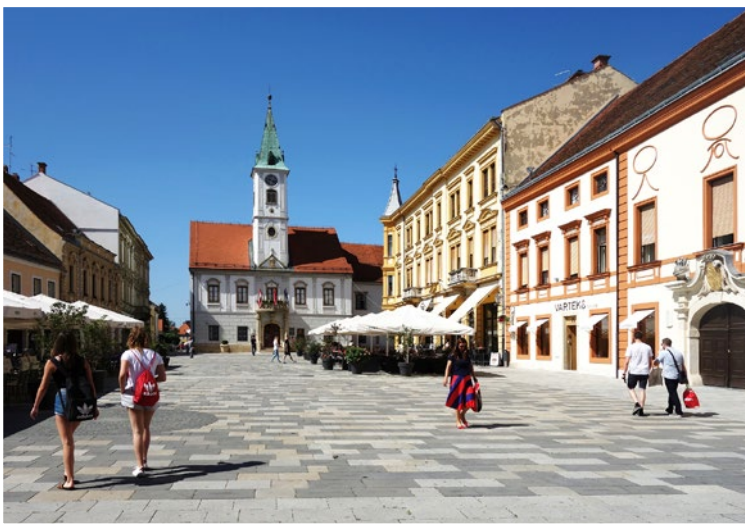
Členovia redakčného kolégia a medzinárodnej redakčnej rady veria, že časopis si nájde nielen svojich čitateľov v Ruskej federácii, krajinách Vyšehradskej skupiny či v iných krajinách starého kontinentu, ale aj nových spolupracovníkov. Ako konštatovala hlavná redaktorka časopisu, L. N. Shishelina, časopis je otvorený pre spoluprácu s historikmi, politológmi, kulturológmi, ekonómami, diplomatmi, ktorých predmetom záujmu je stredná Európa. Okrem toho, L. N. Shishelina v tejto súvislosti v úvode prvého vydania časopisu ďalej uviedla: „*Budeme radi, keď uvidíme našich stredoeurópskych kolegov, ktorí sa s nami podelia o vedomosti o svojich krajinách, o regióne, o svojich vzťahoch a o vzťahoch ich krajín s ostatnými časťami sveta. Osobitnú časť venujeme susedom Vyšehradskej štvorky – Balkánskej, Baltickej a východnej Európe – a su-*

sedom vyšehradských obyvateľov na západe, t.j. celému stredoeurópskemu regiónu. Dúfame, že náš nový časopis bude pre vás zaujímavý, a spôsobí, že sa budete chcieť zapojiť do diskusie na jeho stránkach.”¹

Luciána Hoptová

1 ШИШЕЛИНА, Любовь. Введение. In Вишеградская Европа. Центральноевропейский журнал, № 1-2 / 2019, с. 4.

KRONIKA

Centrum severochorvátskeho mesta Varaždín s radnicou (pri hraniciach s Maďarskom), prvá správa o meste je z roku 1181, o necelých 30 rokov sa stal kráľovským mestom. Foto: Nadežda Jurčišinová

Výjazdové zasadnutie výboru Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV

Prešov, 17. – 18. október 2019

Peter ŠVORC

Na prvom pracovnom stretnutí novozvoleného výboru Slovenskej historickej spoločnosti (SHS) pri SAV, krátko po skončení jej 15. zjazdu, ktorý sa konal v Skalici 11. až 13. mája 2016, sa členovia výboru dohodli, že časť svojich zasadnutí uskutočnia mimo Historického ústavu SAV v Bratislave, kde sa tradične realizovali a realizujú pravidelné zasadnutia výboru. Inšpirovaní boli skúsenosťami Česko-slovenskej / Slovensko-českej komisie historikov, ktorá svoje zasadnutia realizuje vždy v inom univerzitnom meste na Slovensku (jarný termín) či v Čechách (jesenný termín) a spája ich s vedeckým podujatím venovaným zvolenej téme spoločných dejín. Takto sa komisia stretáva nielen s kolegami historikmi jednotlivých univerzitných pracovísk, ale aj so študentmi, ktorí na tej či onej univerzite študujú históriu.

Nový výbor SHS do plánu svojich zasadnutí zakomponoval dve výjazdové zasadnutia v každom kalendárnom roku svojho volebného obdobia, ktoré by sa mali realizovať na niektorej zo slovenských vysokých škôl. Súčasťou zasadnutí je stretnutie so študentmi histórie, predstavenie SHS a prednášky vybraných odborníkov na tie témy, o ktoré hostiteľské historické pracovisko prejaví záujem. Tie sú otvorené pre záujemcov nielen danej univerzity, ale aj ľudí mimo nej. Od roku 2016 mal výbor SHS viacero výjazdových zasadnutí. Spomeniem aspoň Katedru histórie na Filozofickej fakulte (FF) Katolíckej univerzity v Ružomberku, Katedru histórie na FF Uni-

Riaditeľ Inštitútu histórie doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD., víta na pôde FF PU výbor Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV v Bratislave. Zľava: PhDr. Rastislav Kožiak, PhD., predseda výboru SHS a prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., podpredseda výboru SHS

Predseda výboru SHS Rastislav Kožiak predstavuje Slovenskú historickú spoločnosť, jej históriu i aktuálnu činnosť

verzity Konštantína Filozofa v Nitre, Katedru histórie na FF Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Katedru slovenských dejín na FF Komenského univerzity v Bratislave.

V dňoch 17. a 18. októbra 2019 sa uskutočnilo zasadnutie výboru SHS na pôde Inštitútu histórie FF Prešovskej univerzity v Prešove. Začalo sa 17. októbra v odpoľudňajších hodinách, a to najskôr stretnutím výboru s poslucháčmi histórie. Na ňom SHS, jej dejiny, poslanie a činnosť študentom predstavil predseda výboru PhDr. Rastislav Kožiak, PhD., a informáciami o Slovenskom národnom komitáte pri SHS ho doplnil prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., člen SNKH a podpredseda výboru SHS. Činnosť SHS poslucháčov zaujala, o čom svedčila aj bohatá diskusia, ktorá sa po prezentácii spoločnosti rozprúdila v priestoroch posluchárne. Prešovských študentov zaujalo nielen poslanie SHS, ale

PhDr. Eva Kowalská, DrSc., predsedníčka komisie pre udeľovanie Ceny SHS, vyhlasuje víťazov za rok 2018

Mgr. Jozef Meliš, PhD., a Mgr. Mária Feješová, PhD., preberajú cenu za kolektív autorov v kategórii Edícia za knihu Od Uhorského kráľovstva k ČSR. Dokumenty z fondov slovenských regionálnych archívov k udalostiam v rokoch 1918 – 1919

Doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD., predstavuje členom výboru SHS Inštitút histórie FF PU a jeho činnosť

aj jej postoje k niektorým aktuálnym problémom, ktoré sa týkali slovenskej spoločnosti vo vzťahu k jej dejinám a k prítomnosti, ako napr. otázka migrácie, jej reálnej alebo len pomyslenej hrozby pre slovenskú spoločnosť a kresťanské spoločenstvo Európskej únie, čo sa stalo agendou mnohých politických strán na Slovensku najmä v tomto predvolebnom období. Dejiny ukazujú, že Európa, a stredná Európa tiež, boli v minulosti miestom, na ktoré prichádzali ľudia z iných krajín i kontinentov a na druhej strane aj miestom, odkiaľ Európania i Stredoeurópania odchádzali za prácou a lepšími životnými podmienkami.

V druhej časti stretnutia výbor SHS odovzdal **Cenu SHS pri SAV** autorom troch ocenených vedeckých, vedecko-popularizačných a edičných prác za rok 2018. Oceňovanie najlepších historických publikácií sa už stalo tradíciou. SHS ich udeľuje od roku 2011 a prvými nositeľmi tejto ceny sa stali *Martina Orosová a Henrieta Žažová* za prácu *Košická Citadela* (Bratislava 2011) v kategórii vedecká práca a *Daniel Hupko – Ivana Janáčková – Jozef Tihányi* za prácu *Koniec starých čias. Poslední Pálfiovci na hrade Červený Kameň 1848 – 1948* (Bratislava 2011) v kategórii populárno-vedecká práca.

Cenu SHS za rok 2018 si v Prešove prevzali v kategórii Vedecká monografia: **Daniel Hupko** (ed.). *Vo víre dejín. Dejiny Bratislavského múzea* (Bratislava: Múzeum mesta Bratislavy, 2018); v kategórii Vedecko-popularizačná literatúra dvojica autorov **Miloslav Čaplovič a Jana Zafková** za prácu *Slovensko a Slováci vo víre prvej svetovej vojny* (Bratislava: Pro militaria historica, 2018) a v kategórii Edícia **kolektív autorov** za edíciu *Od Uhorského kráľovstva k ČSR. Dokumenty z fondov slovenských regionálnych archívov k udalostiam v rokoch 1918 – 1919* (Bratislava: Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, 2018).

Cenu im odovzdali predseda výboru SHS Rastislav Kožiak a Peter Švorc. Predsedníčka hodnotiacej komisie SHS PhDr. Eva Kowalská, DrSc., vo svojom vystúpení vyzdvihla jednak všetky ocenené práce a jednak aj ostatné práce, ktoré boli nominované na udelenie Ceny SHS. Konštatovala rastúcu úroveň vedeckých i popularizačných výstupov, rovnako aj ich polygrafické spracovanie, ktoré dáva slovenským vedeckým i popularizačným prácam punc čitateľsky príťažlivých kníh. Na margo tretej kategórie – Edície, sa kriticky vyjadrila k prístupu kompetentných hodnotiacich miest Ministerstva školstva, tie taký typ publikácií, ako sú edície, označili ako najmenej bonitné publikácie, ktoré pri finančných dotáciách pre pracovisko majú takmer nulovú hodnotu. Pre kritické poznanie dejín majú práve edície veľký význam, keďže čitateľovi sprostredkujú originálne archívne dokumenty a nielen ich interpretáciu.

Tretia časť štvrtkového verejného zasadnutia výboru SHS mala charakter vedeckého seminára s názvom *Štatistika a demografia ako historický prameň*. Venovaná bola dvom prednáškam týkajúcim sa demografie, štatistiky, ale aj matrik a ich významu pre poznanie slovenských dejín. **Prof. PhDr. Mária Kohútová, CSc.**, mala prednášku s názvom *Demografia a štatistika. Pojmy a definície*, a **PhDr. Ján Golian, PhD.**, *Matriky ako historický prameň (a ich výpovedná hodnota)*.

V piatok 18. októbra sa v dopoludňajších hodinách uskutočnilo pracovné zasadnutie výboru SHS. Na úvod riaditeľ Inštitútu histórie FF PU **doc. PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD.**, predstavil hostiteľské pracovisko, jeho štruktúru, vedecko-výskumné zameranie, pedagogickú i publikačnú činnosť členov prešovského historického pracoviska. Na výjazdových zasadnutiach výboru SHS sa stalo tradíciou, že sa hostiteľské pracoviská prezentujú pred kolegami z ostatných historických pracovísk, ktorí sú zastúpení vo výbore SHS. Vytvára sa tak priestor pre lepšie spoznanie činnosti jednotlivých historických katedier a inštitútov a tiež možnosť pre hľadanie styčných bodov pre spoluprácu vo vede, výskume i pedagogickej práci.

Výbor na svojom prešovskom zasadnutí venoval veľkú pozornosť príprave slovenskej účasti na *Svetovom kongrese historických vied*, ktorý sa uskutoční v roku 2020 v poľskej Poznani a na ktorý sa pripravuje informatívny *Sprievodca súčasnou slovenskou historiografiou*. Prerokoval aj prípravu prvého čísla elektronickej ročenky SHS s pracovným názvom *Fórum historikov* a tiež myšlienku pripraviť *Slovník osobností slovenskej historiografie*. Slovník takéhoto charakteru pripravujú slovenskí archivári, do ktorého postupne zahrňajú osobnosti slovenskej archivistiky. Myšlienka *Slovníka osobností slovenskej historiografie* nie je nová. Už na začiatku 21. storočia začal na problematike dejín slovenskej historiografie, a to aj s knižným výstupom v podobe biografického slovníka slovenských historikov, pracovať tím vedený prof. PhDr. Michalom Otčenášom, CSc., z prešovskej katedry dejín. Projekt sa neukončil, lebo v roku 2009 jeho vedúci náhle zomrel.

Výjazdové zasadnutie výboru SHS v Prešove potvrdilo opodstatnenosť takéhoto typu zasadnutí, prispelo k propagácii SHS medzi vysokoškolskými študentmi odboru histórie, ale aj k poznaniu práce i postavenia prešovského historického pracoviska v slovenskej historickej obci.

Medzinárodná vedecká konferencia Granice i pogranicza

Krakov, 23. – 24. október 2019

Mária KALETOVÁ

V dňoch 23. a 24. októbra sa deväť členov Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove zúčastnilo medzinárodnej vedeckej konferencie v Krakove. Tradícia tohto vedeckého podujatia sa začala už v roku 2016, keď náš inštitút spolu s Instytutom Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie usporiadal prvý ročník. Rámcovou témou v poradí tretieho ročníka boli hranice a pohraničie.

Podujatie bolo naozaj medzinárodné, keďže na ňom vystúpili prednášatelia zo Slovenska, Česka, Poľska, Maďarska a Nemecka.

Prvý deň rokovania, ktorý začal až popoludní, otvorila svojím príspevkom *Reflexia kultúrneho vývoja Poľska v medzivojnovom období v Československu* Ľubica Harbulová. V tomto bloku odznali ešte dve prednášky, a to: *Turystyka polska w Karpatach Wschodnich do 1939 r.* (Jerzy Kaplon) a *Das nationale, ethnische und religiöse Erbe im Spiegel der UNESCO – Welterbens Ungarn* (Zoltán Huszár). Po príjemnej kávovej prestávke, ktorá bola spojená s nadväzovaním nových a oprašovaním starých kontaktov, pokračovalo podujatie druhým blokom prednášok. V ňom odznali prednášky *Český etnograf Ján Húsek a jeho výskumná cesta po slovensko-rusínskom pomedzí v 20. rokoch 20. storočia* (Peter Švorc), *Mining region Krušnohoří / Erzgebirge on the way to UNESCO World Heritage Site and education activities* (Josef Marc), *Terytorium „Ludemmer“*. *Gryfici i cystersi na polsko-słowackim pograniczu w pierwszej połowie XIII w.* (Jerzy Rajman) a *Stolica Apostolska wobec misji na Morawach i w Bulgarii. Przyczynek do polityki papieżstwa wobec krajów słowiańskich w Europie Środkowej i na Bałkanach w IX wieku* (Krzysztof Polek). Diskusia k predneseným príspevkom sa niesla v priateľskej atmosfére a pokračovala neformálne aj počas spoločnej večere.

Príspevky, ktoré mali odznieť v druhý deň rokovania boli rozdelené do dvoch súbežne prebiehajúcich sekcií. Prvú z nich otvorila Jana Dziaková s príspevkom *Morové stĺpy ako kultúrne dedičstvo v mestách Košice a Prešov*. Ďalšie prednášky, ktoré odznali v tejto sekcii boli venované prevažne slovenskému pohraničiu – *Poloniká v Prešove – staré tlače s dôrazom na krakovskú provenienciu* (Lucia Němcová), *Odras kultúrneho dedičstva Podkarpatskej Rusi v dielach vybraných slovenských a českých autorov v medzivojnovom období* (Michal Falat), *Nakléřov / Nollendorf – zanikajúci ves na hranici jako kulturně-historický fenomen* (Jakub Pátek), *Kultúrne dedičstvo na pohraničí – Červený kláštor* (Mária Kaletová), *Kultúrne dedičstvo na Cypre po vojenskom konflikte v roku 1974 a rozdelení ostrova na dve časti* (Erik Ondria) a *Kultúrne dedičstvo súvisiace s vinohradníctvom a vinárstvom na území Horného Zemplína* (Matúš Vojna). Na záver zaznela prednáška *Natalie Gabrys-Klus Edukacja o dziedzictwie kulturowym na Śląsku Cieszyńskim w latach 1999 – 2019*. Súbežne boli v druhej sekcii prezentované príspevky prevažne v anglickom, prípadne nemeckom jazyku. Z dôvodu neúčasti niektorých nahlásených hostí sa popoludní spojilo rokovanie do jedného bloku, kde boli prezentované

ešte posledné štyri príspevky. Prvým z nich bol *Ochrana uhorsko (slovensko)-poľského pohraničia v stredoveku* (Miloš Marek), *Późnośrednowieczny Zgorzelec (Görlitz). Miasto na pograniczu w kontekście komunikacji miejskiej* (Tomáš Velička), *Andrej Budiš (1824 – 1890), človek na hranici* (Martin Javor), a *Brestská pevnosť – minulosť a súčasnosť* (Luciána Hoptová). Aj druhý rokovací deň bol ukončený diskusiou k príspevkom, ktorej úlohou bolo nastoliť ďalšie možnosti bádania pre každého autora.

Témy, ktorým sa jednotliví účastníci venovali, mali, ako už je z názvov jednotlivých príspevkov zrejmé, spoločného menovateľa – kultúrne dedičstvo. To bolo aj ústrednou témou tohto ročníka konferencie, ktorá je každým rokom zaujímavejšia nielen pre slovenských a poľských historikov, ale aj kolegov z ďalších európskych krajín.

Odkaz T. G. Masaryka

Prešov, 24. október 2019

Ján DŽUJKO

Referenti na vedeckom podujatí venovanom T. G. Masarykovi a zástupca veľvyslanca ČR na Slovensku P. Sladký

Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (IH FF PU) v Prešove a Veľvyslanectvo Českej republiky v Bratislave zorganizovali na pôde FF PU vedecké podujatie s názvom *Odkaz T. G. Masaryka*. Na začiatku podujatia prítomných účastníkov privítal zástupca veľvyslanca ČR v Bratislave JUDr. Pavel Sladký, PhD., a člen IH FF PU v Prešove PhDr. Ján Džujko, PhD. JUDr. Pavel Sladký, PhD., poukázal na význam vzniku Československej republiky 28. októbra 1918, ako aj na osobnosť T. G. Masaryka a jeho význam pre slovenský i český národ v 20. storočí.

Následne so svojimi príspevkami vystúpili traja aktívni účastníci tejto konferencie. Ako prvá PhDr. Dagmar Hájková, PhD., z Masarykovho ústavu a Archívu Akadémie vied ČR v prednáške s názvom *Od 28. októbra 1918 k 17. novembru 1989* priblížila poslucháčom význam a odkaz 28. októbra 1918 v československých dejinách pri

príležitosti dôležitých medzníkov v dejinách republiky v 20. storočí. PhDr. Jakub Štofánik, PhD., z Masarykovho ústavu a Archívu Akadémie vied ČR vo svojom referáte *Odkaz T. G. Masaryka v Nežnej revolúcii* priblížil ako sa jednotliví aktéri revolúcie snažili vyťažiť z myšlienkového odkazu prezidenta ideový základ pre obhajobu svojich postojov a záujmov v tomto období. Predstavil tiež projekt webového portálu Masarykovho ústavu a Archívu Akadémie vied ČR s názvom *Po stopách T. G. Masaryka*. Nakoniec so svojím príspevkom, *Obraz T. G. Masaryka na stránkach východoslovenskej tlače*, vystúpil PhDr. Ján Džujko, PhD., z IH FF PU v Prešove. Priblížil ako slovenská dobová tlač vnímala osobnosť T. G. Masaryka na svojich stránkach. Celú konferenciu moderovala moderátorka a reportérka Českej televízie Ing. Daniela Písařovicová.

Stretnutie ukončila bohatá diskusia a poďakovanie organizátorom tohto podujatia.

Cena Milana Hodžu docentke N. Jurčišinovej

Prešov, 28. október 2019

Peter KOVAL

Medzi významné vedecké, kultúrne a vzdelávacie podujatia konané v Martine od roku 2005 nesporne patria *Dni Milana Hodžu* pod záštitou predsedu vlády SR alebo predsedu Národnej rady SR. Táto akcia má už svoju tradíciu a koná sa v posledný júnový týždeň. Jej sprievodným znakom je rad podujatí a akcií spojených s menom Milana Hodžu. Dôležitou súčasťou sú vedecké konferencie s medzinárodnou účasťou k osobnostiam slovenskej politiky. K pravidelným účastníkom Dni Milana Hodžu sa radí aj doc. PhDr. Nadežda Jurčišinová, PhD., z Inštitútu histórie FF PU v Prešove. Ako „dôsledok“ každoročných dní vychádza zborník štúdií, publikovaných na základe referátov, ktoré na dvojdnovom podujatí odznejú. Tak N. Jurčišinová má na svojom konte „účasť“ v kolektívnych dielach, ako napr. *Milan Hodža politik a žurnalista* (Veda, 2008), *Ferdinand Juriga ľudový smer slovenskej politiky* (Veda, 2009), *Dr. Ivan Déer politik, právnik a publicista* (Veda, 2010), *Dr. Vavro Šrobár politik, publicista a národnoosvetový pracovník* (Veda, 2012) a iné.

Po dlhých rokoch aktívnej prítomnosti v podobe vystúpení a diskusií N. Jurčišinovej na Dňoch Milana Hodžu sa jej v roku 2019 z rodinných dôvodov nepošťastilo byť v kruhu viac či menej známych účastníkov tohto podujatia. A tak sa stalo, že 22. júna nemohla prevziať ocenenie, čo by bolo pre ňu určite prekvapenie (na obrázku).

Ocenenie, o ktorom je reč je – *Cena Milana Hodžu*. V odôvodnení na diplome, podpísanom terajším predsedom vlády SR Petrom Pellegrinim a Miroslavom Pekníkom, predsedom organizačného výboru, dlhoročným riaditeľom Ústavu politických vied Slovenskej akadémie vied v Bratislave má takúto dedikáciu – „za výskum života a diela Dr. Milana Hodžu a ďalších osobností slovenskej politiky a prínos k bádaniu o česko-slovenských vzťahoch“. M. Pekník ocenenie laureátke odovzdal 28. októbra 2019 (symbolicky v deň vzniku Československa) v úvode seminára organizovanom pre učiteľov dejepisu z Prešovského kraja v Metodickom centre v Prešove (k fašizmu a nacizmu, rôznym formám extrémizmu a k trom politickým osobnostiam Slovenska – Ivanovi Dérerovi, Vavrovi Šrobárovi a Alexandrovi Dubčekovi). V roku 2019 bol XV. ročník dní na tému Dr. Emil Stodola politik, právnik a politický mysliteľ a napriek spomínanej neprítomnosti N. Jurčíšínová sa prezentovala opäť prednáškou, ktorá bude zaradená aj do publikačného výstupu z podujatia.

Na spomínanom seminári v metodickom centre M. Pekník odovzdal N. Jurčíšínovej ešte aj Pamätný list pri príležitosti XV. ročníka týchto dní od primátora Martina a starostu obce Sučany (tu sa Hodža ako prvý Slovák na poste predsedu československej vlády, a to v rokoch 1935 až 1938, narodil roku 1878, zomrel v USA roku 1944, jeho pozostatky boli v júni 2002 prevezené na Slovensko a uložené na Národnom cintoríne v Martine).

Pri príležitosti životného jubilea doc. Miloslavy Bodnárovej sa uskutočnila konferencia venovaná mestám a mestečkám

Prešov, 20. – 21. november 2019

Vavrínek ŽEŇUCH

V dňoch 20. a 21. novembra 2019 sa v Prešove konala konferencia, ktorá bola zorganizovaná pri príležitosti životného jubilea doc. Miloslavy Bodnárovej, CSc. Témou podujatia boli mestá, o čom vypovedá aj názov *Premeny zemepanských miest a mestečiek v priebehu stáročí*. Organizáciu zastrešoval Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (IH FF PU) v Prešove v spolupráci s Centrom excelentnosti sociohistorického výskumu PU, kde aj pani docentka dlhodobo pracuje, resp. participuje na výskume.

Konferenciu otvorila Annamária Kónyová, ktorá za organizátorov privítala účastníkov konferencie. V úvode predniesla slávnostné laudácie dlhoročná priateľka docentky Bodnárovej Ľubica Harbulová, ktorá prítomným predstavila životnú, ako aj vedeckú dráhu jubilantky. Zúčastnených pozdravil aj rektor PU Peter Kónya, ktorý vyznamenal jubilantku bronzovou medailou PU. Vo svojom príhovore pripomenul, že aj on bol diplomant pani docentky a vo svojich pedagogických začiatkoch viedol semináre k predmetom, ktoré vyučovala.

Prvú sekciu moderovala Marcela Domenová, ako prvý vystúpil P. Kónya s príspevkom *Spoločnosť zemepanských miest a mestečiek v Zemplínskej a Užskej stolici v ranom novoveku*. Autor sa venoval mestám a mestečkám Humenné, Michalovce, Kráľovský Chlmec, Veľké Kapušany a Sobrance. Sledoval ich vývoj v 18. storočí s dôrazom na obnovu po povstaní a epidémii, ktoré ich zastihli v prvom decénií storočia. Následne vystúpila jubilantka M. Bodnárová s príspevkom *Mestečká Zemplínskej stolice v období raného novoveku*. Zamerala sa na slovenskú časť zemplínskej stolice. Venovala sa mestám vo všeobecnosti, ale aj zdôraznila rôzne špecifiká či veľkosť jednotlivých miest Zemplína. Po nej vystúpil Leon Sokolovský s príspevkom *Rimavská Sobota v čase a priestore*. Autor predstavil svoje rodné mesto, jeho históriu od prvej písomnej zmienky až po obdobie 20. storočia. Blok uzatvorila Mária Fedorčáková s referátom *Interakcie medzi mestom a mestečkom v stredoveku a ranom novoveku: Bardejov a Kurima do 16. storočia*. Tieto vzťahy predstavila ako aj vzájomné ovplyvňovanie dvoch miest šarišskej stolice, zamerala sa na cirkevné a súdne vzťahy medzi obyvateľmi miest, ako aj migráciu z Kurimy do Bardejova.

Druhý blok viedol Ján Adam, ako prvá sa predstavila Tünde Lengyelová s príspevkom *Postavenie žien v zemepanských mestách v 16. – 17. storočí*. Priblížila špecifiká, ktoré sa týkali žien vo vzťahu k jednotlivým mestám a mestečkám. Následne vystúpila Júlia Kotrusová s príspevkom *Zemepanské mestečko Jasov v 16. storočí*, v ktorom sa venovala osudom mesta a vplyvom naň zo strany zemepánov a neskoršieho kolégia. Ďalšou prednášajúcou bola Mária Marečková s príspevkom na tému *Zemepanské obce mesta Bardejova na prahu novoveku*, prezentovala jednotlivé špecifiká dedín, ktoré spravovalo mesto Bardejov. Blok uzavrela Mariana Čentéšová, ktorá predniesla príspevok *Šľachtické sídla na Makovickom panstve na prelome 17. a 18. storočia*. Priblížila

stavebnú činnosť v Zborove ako centre panstva, ktorú následne ukázala aj v dobovej obrazovej prílohe.

Tretí blok sprevádzala Monika Bizoňová. Ako prvá vystúpila Marta Dobrotková s príspevkom *Zemepanské mestiečko Sarvaš a Samuel Tešedík*. Autorka predstavila vzťah Samuela Tešedíka k mestu Sarvaš. Ďalšou vystupujúcou bola Marcela Domenová v príspevku *Nižná Šebastová a františkánsky konvent (k misijnej a rekatolizačnej činnosti františkánov v 18. storočí)* sa sústredila na rekatolizačnú činnosť, ale aj na fungovanie františkánov v okolí Prešova, resp. Nižnej Šebastovej. Následne Lucia Šteflová predniesla príspevok na tému *Obraz zemepanských miest a mestečiek zachytený v zápisniciach kanonických vizitácií evanjelickej cirkvi a. v.* Sústredila sa na popis reliktov viažucich sa k mestám, ktoré si zaznačili vizitátori pri ich návštevách. Blok uzatváral Gabriel Szeghy, ktorý sa zameriaval na doteraz nepreskúmaný prameň. V príspevku s názvom *Nevyužitý prameň pre dejiny mestečiek a obcí Abovskej stolice – Notície Mateja Bela* sa zameriaval na rukopis Mateja Bela a jeho obsah.

Posledný blok prvého rokovacieho dňa viedla Lucia Šteflová. Ako prvý vystúpil Ivan Mrva s príspevkom *Premeny Handlovej (Dedina, mestiečko, priemyselné centrum)*. Predstavil banícke mesto s dôrazom na jeho vývoj a prerod z dediny až k na mesto. Ďalšou prednášajúcou bola Alena Mišíková, ktorá sa v príspevku *Mestiečko Vinné v 18. a prvej polovici 19. storočia* zameriaval na vývoj a obrodu Vinného, na obchodnú, ako aj renovačnú činnosť, jeho zemepánov. Následne vystúpila Monika Bizoňová s príspevkom *Náboženské pomery vybraných zemepanských miest a mestečiek na Spiši v 17. – 18. storočí*, v ktorom predstavila konfesijnú obmenu vybraných miest s dôrazom na rekatolizačnú činnosť. Ako predposledný sa predstavil Matúš Vojna s príspevkom *Vinohradníctvo v zemplínskych zemepanských mestečkách Michalovce, Staré, Humenné a Snina v 18. storočí*. Zameriaval sa na vinohradnícku činnosť v uvedených mestečkách, ako aj na obnovu a výstavbu jednotlivých viníc v ich chotároch. Autor priblížil cenové relácie vína z vinohradov mestečiek a dobové komentáre ku kvalite vína. Blok a prvý deň uzavrel Ján Džujko s príspevkom *Týždenník Slovo (1933 – 1934) a jeho pohľad na mestá a mestecká na periférii krajiny*. Uviedol špecifické poznámky vo vzťahu k vybraným mestám východného Slovenska, ktoré ich aj trefne charakterizovali. Na večernej recepcii pre vybraných hostí pokračovala odborná i súkromná diskusia.

Druhý deň konferencie sa niesol vo výbornej atmosfére a pokojnom duchu. Prvý blok moderovala Annamária Kónyová, ktorá uviedla ako prvú Libušu Frankovú s príspevkom *Mestá a mestecká Gemersko-malohontskej stolice v slovenskom národnokultúrnom živote (prvá polovica 19. storočia)*. Autorka sa venovala špecifikám uvedenej stolice a osobnostiam, ktoré písali v slovenčine a svojou činnosťou sa snažili o obrodu slovenského elementu v Uhorsku. Ako druhý vystúpil Ján Adam, ktorý predniesol príspevok na tému *Zborov v rákociovskom období*. Autor priblížil jednak dôležité momenty vo vývoji Zborova v novoveku, ako aj remeselnú činnosť, ktorá sa vykonávala v jeho okolí. Následne autor tohto textu vystúpil príspevkom s názvom *Konfesijný obraz vybraných zemepanských mestečiek v Užskej stolici v polovici 18. storočia*. Sústredil sa na mestá Užhorod, Seredné, Veľké Kapušany, Pavlovce nad Uhom a Sobrance a na konfesijný vývoj v nich od roku 1734 po rok 1747. Nasledovala Jana Dziaková, ktorá predniesla príspevok s názvom *Zdravotná starostlivosť vo vybraných zemplínskych mestečkách počas cholerovej epidémie v roku 1831*. Svoju po-

zornosť sústredila nielen na pomery v mestách, ale priblížila nariadenia, ktoré súviseli s cholerovou epidémiou, ako aj predstavila návod ako sa vo vybraných mestách postupovalo pri boji s epidémiou. Blok uzavrela Nadežda Jurčišinová, v referáte s názvom *Peripetie a prosperita – Bardejovské Kúpele v 19. storočí* predstavila prvé obdobie prosperity a úpadku, budovateľskú činnosť, ako aj postoj mesta Bardejov k výstavbe. Priblížila dôvody úpadku, ale aj prosperity, ktorá nastala na sklonku 19. storočia.

Posledný blok konferencie moderovala Monika Bizoňová, ktorá uviedla ako prvého referujúceho Martina Javora. Autor predniesol príspevok s názvom *Andrej Budiš st. a jeho pôsobenie v Užhorode v druhej polovici 19. storočia*, ktorým mapoval politickú, stavitelskú, ale aj duchovnú činnosť svojho významného predka. Ako druhý vystúpil Patrik Derfiňák, príspevok niesol názov *Veľký Šariš v dlhom 19. storočí* a bol venovaný vývoju mestečka, ako aj stavebnej činnosti a hospodárskej prosperite. Ako predposledná vystúpila Veronika Drábová, ktorá si pripravila príspevok s názvom *Židia v Lipanoch v 2. polovici 19. storočia*, v ktorom sledovala početnosť židovskej komunity na základe sčítania obyvateľstva a tým poukázala na význam tejto miestnej komunity pre širšie okolie. Blok, ako aj celú konferenciu uzatváral príspevok Annymárie Kónyovej, s názvom *Genius loci – zemepanské mestá a mestečká a osobnosti reformovanej cirkvi v ranom novoveku*. Autorka predstavila špecifickú časť zo svojho autorského bádania – vzťah osobností kalvínskej reformácie v Uhorsku k miestam ich pôsobenia. V závere konferencie vyjadrili organizátori poďakovanie účastníkom konferencie.

Záverom by sme aj my chceli popriať jubilatke všetko dobré, pevné zdravie a vyjadriť svoj obdiv voči jej životnému dielu, ktoré v mnohom napomohlo budovať z Prešova jedno z centier výskumu cirkevných dejín v strednej Európe.

V tomto čísle časopisu predstavujeme slovenského výtvarníka

Jána Vasilka

Ján Vasilko sa narodil 1. novembra 1979 v Humennom. Po navštevovaní Základnej školy v Slovenskej Kajni a Školy úžitkového výtvarníctva v Košiciach, študoval v rokoch 1999 – 2005 na Fakulte umenia Technickej univerzity v Košiciach (Ateliér súčasného obrazu doc. A. Szentpétery, akad. mal. prof. R. Sikora). Počas štúdia absolvoval štipendijné pobyty: v roku 2003 na VŠVU Bratislava (Ateliér maľby prof.

Horizontal-and-Vertical-Lines, 220 x 190cm, 2019, akryl na plátne

D. Fischer) a v roku 2004 na AVU Praha (Ateliér maľby doc. V. Skrepl). Realizoval aj niekoľko zahraničných rezidenčných pobytov: v roku 2005 – ISCP Studios, New York (USA), v roku 2009 – Strabag Art Studios, Viedeň (Rakúsko), v roku 2009 – FKSE Studios, Budapešť (Maďarsko) a v roku 2016 – Maltator – Stadtturmalerie Gmünd in (Rakúsko).

Jeho tvorba sa dlhodobo drží vyhraneného výtvarného programu, vychádzajúceho z „romantického“ nadšenia pre výrobné a úžitkové stroje, rôzne mechanizmy, výrobné haly a roboty. „Stroje“ v obrazoch plnia funkciu hrdinov príbehov, nositeľov ideologických či filozofických odkazov a symbolov. Jeho osobný vzťah k „starým či novým strojom a poľnomechanizmom“ svojho času vyústil aj do založenia Strany železných spolu s Petrom Králikom. Väčšina malieb, ktoré vytvoril Ján Vasilko v poslednom období, nesú názov Untitled. Sú abstraktné a neviažu sa k ničomu konkrétnemu ani určitému. Výjavy, štruktúry či kompozície sú absolútne očistené od reality.

Ocenenia:

- 2012 – 2. miesto v súťaži Maľba Nadácie VÚB
- 2009 – Víťaz Strabag International Artaward
- 2008 – 2. miesto v súťaži Maľba Nadácie VÚB
- 2005 – Víťaz ceny Oskára Čepana

Samostatné výstavy (výber):

- 2019 – Geometria, J&T banka, Praha (Česká republika)
- 2018 – Narrative Grenzen des Konstruktiven, Bellart Galerie, Viedeň (Rakúska republika)
- 2016 – Strict Machine, Kabinet, Bratislava (Slovenská republika)
- 2015 – Všetko môže byť lepšie, Aukčná spoločnosť Soga, Bratislava (Slovenská republika)
- 2012 – Code of the Geometry, with A. Szentpétery, Galéria Slovenského inštitútu Berlín (Nemecká spolková republika)
- 2012 – Mesto/City, Gallery Antepima Contemporary, Rím (Talianska republika)
- 2010 – Visions, Suppan Contemporary, Viedeň (Rakúska republika)
- 2010 – Selection, Space Gallery, Bratislava (Slovenská republika)
- 2009 – Utopia and Visions from Eastern Europe, Strabg Haus, Viedeň (Rakúska republika)
- 2009 – Podivuhodné maľby z exotického východu Slovenska/Remarkable Paintings Of Exotic Eastern Slovakia, Gallery AM 180, Praha (Česká republika)
- 2008 – Ideal City, Galéria Subteren Gallery, Michalovce (Slovenská republika)
- 2007 – Potulky Porúrim/Wander over the Ruhr Area, City Gallery, Miškovec (Maďarská republika)
- 2007 – Replace, Siemens ArtLab, withs T. Džadoňom a B. Klimovou, Viedeň (Rakúska republika)
- 2006 – Štúdia pre utopické veže/Study for the Utopian Towers, Mirbachov palác, Galéria mesta Bratislavy Bratislava (Slovenská republika)
- 2005 – Strana železných/Party of the Iron, AM 180 Gallery, Praha (Česká republika)

Skupinové výstavy (výber):

- 2017 – Vyšegrad V4 Group Painting bienále, Muzeum Narodowe, Przemysl (Poľská republika)
- 2016 – (New Generation), Gallerie d'Italia– Piazza di Scala, Miláno (Talianská republika)
- 2015 – Soft Codes (Concept. tendencies in Slovak art), Muzeum Współczesne Wrocław (Poľská republika)
- 2014 – Maľba 2014 Nadácia VÚB, Galéria Nedbalka, Bratislava (Slovenská republika)
- 2013 – Zero Years/Nuller Jahre In Slowakische Kunst, Freies Museum, Berlín (Nemecká spolková republika)
- 2012 – Oltáre súčasnosti – súčasné oltáre/Altars Today – Current Altars, Turčianska galéria v Martine, Martin (Slovenská republika)
- 2011 – Sejfbuk, Galeria Sztuki BWA, Krosno (Poľská republika)
- 2010 – VÚB maľba/VÚB Painting, Slovenská národná galéria, Bratislava (Slovenská republika)
- 2009 – Zlínský salon mladých 5/Zlín Youth Salon 5, Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně, Zlín (Česká republika)
- 2009 – Erased Walls, Freies Museum, Berlín (Nemecká spolková republika)
- 2009 – Strabag International Artaward 2009, Strabag Haus, Viedeň (Rakúska republika)
- 2008 – Zo západu na východ/From the West to the East, Východoslovenská galéria, Košice (Slovenská republika)
- 2007 – Pitoreska – Contemporary Slovak Painting, Galerie Vaňkovka, Brno (Česká republika)
- 2006 – Chlap – Hrdina – Duch – Stroj / Man – Hero – Spirit – Machine, Galéria Medium, Bratislava (Slovenská republika)
- 2005 – Finalisti Ceny J. Chalupického + Mladí umelci z východnej Európy / Finalists J. Chalupický Award + Young Artists from Eastern Europe, Galerie hlavního města Prahy, Praha (Česká republika)

O AUTOROCH

DADAJOVÁ, Veronika, Mgr. (veronika.dadajova@gmail.com)

Interná doktorandka Inštitútu ukrajinistiky.

DERFIŇÁK, Patrik, doc., PaedDr., PhD. (patrik.derfinak@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín, riaditeľ Inštitútu histórie

ĎZUJKO, Ján, PhDr., PhD. (jan.dzujko@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

FALAT, Michal, Mgr. (MichalFalat@hotmail.com)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

FRANKOVÁ, Libuša, doc., PhDr., CSc. (libusa.frankova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

GILAROVÁ Lucie, Mgr. (Luc.Gilarova@gmail.com)

Slezská univerzita v Opave, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historických věd

HARBULOVÁ, Ľubica, doc., PhDr., CSc. (Lubica.harbulova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

HOPTOVÁ, Luciána, Mgr.& Mgr., PhD. (luciana.hoptova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

HRONČEK, Pavel, doc. PaedDr., PhD. (phroncek@gmail.com)

Technická univerzita v Košiciach, Fakulta baníctva, ekológie, riadenia a geotechnológií

JURČIŠINOVÁ, Nadežda, doc., PhDr., PhD. (nadezda.jurcisinova@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

KALETOVÁ, Mária, Mgr. (kaletova.m@gmail.com)

Interná doktorandka, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín

KRÁĽOVÁ, Ľuba, PhDr., PhD. (luba.kralova@snm.sk)

Riaditeľka SNM – Múzea rusínskej kultúry v Prešove

KOVAĽ, Peter, PhDr., PhD. (peter.koval@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

LIŠKA, Anton, PaedDr., ThLic., PhD. (anton.liska@pamiatky.gov.sk)

Odborný radca – pamiatkar, Krajský pamiatkový úrad Prešov

PRIBULOVÁ, Livia (sl.pribulova@gmail.com)

Študentka odboru história Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove

ŠVORC, Peter, prof., PhDr., CSc. (peter.svorc@unipo.sk)

Vysokoškolský pedagóg, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín

VOJNA Matúš, Mgr. (Matus.Vojna@smail.unipo.sk)

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín

ŽEŇUCH, Vavrinec, Mgr.

Interný doktorand, Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Katedra najstarších, stredovekých a ranonovovekých dejín

Informácie pre autorov

Časopis *Dejiny. Internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity Prešove* vychádza od roku 2006 dvakrát ročne. Je evidovaný v najväčšej špeciálnej elektronickej databáze EZB OPAC riadenej **Staatsbibliothek Berlin**, na serveri **Deutsche Nationalbibliothek** a stránkach **Universitätsbibliothek Regensburg**, ako aj v databáze **Dalhousie Libraries** v jednej z popredných kanadských univerzít **Dalhousie University v Halifaxe** (Nové Škótsko, Kanada) a v celom rade ďalších univerzitných databáz na celom svete; má ISSN.

Príspevky v rubrikách *Štúdie, Ludia a doba, Študijné materiály* sú recenzované, pre knižnice na Slovensku uvádzané v kategórii ADF – Vedecké práce v domácich nekarentovaných časopisoch.

V prípade záujmu publikovať v jednom z čísel časopisu, v niektorej z uvedených rubriík, Vás prosíme poslať príspevky predsedovi redakčnej rady periodika prof. PhDr. Petrovi Švorcovi, CSc. (psvorc@unipo.sk), vždy do **20. 3.**, resp. **20. 9.** v uvedenom roku s dvadsaťriadkovým resumé v slovenskom, resp. v anglickom jazyku.

Pri spracovaní príspevkov žiadame uvádzať **poznámkový aparát pod čiarou** a poznámky spracovať podľa platnej bibliografickej normy, zodpovedajúcej medzinárodnému štandardu pre publikovanie dokumentov STN ISO 690 (priezvisko, plné meno, miesto vydania, vydavateľstvo, rok, strany; pri zborníku aj zostavovateľov; pri časopise ročník, rok, číslo, strany). Príspevok poslať v elektronickej podobe, prípadné fotografie, mapy, ilustrácie a pod. materiály preskenované (formát jpg; 300 dpi).

Information for contributors

Dejiny, an e-journal of the Institute of History of the Faculty of Arts of the University of Prešov in Prešov is issued twice per a year since 2006. It is registered in the biggest special electronic database EZB OPAC managed by **Staatsbibliothek Berlin**, on server of **Deutsche Nationalbibliothek** and on pages of **Universitätsbibliothek Regensburg**, as well as in database of **Dalhousie Libraries** in one of the most significant Canadian universities **Dalhousie University in Halifax** (Now Scotia, Canada); has ISSN.

The papers in sections *Scientific articles, People and time, Study materials* are reviewed; for libraries in Slovakia are in category ADF – Scientific papers in the Slovak non– current contents journals.

If you are interested in publication in our journal, in one of the above mentioned sections, please send your contributions to the chairman of the Editorial board, prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), until **March, 20**, or **September, 20** of the current year, with the 20-line resume in Slovak or English language.

At elaboration of the contributions, **the footnotes** and notes shall be specified in accordance with a valid bibliographic standard, corresponding with the international standard for documents publication STN ISO 690 (surname, full name, place of publication, publisher, year of publication, pages; while quoting the proceedings, the name of editor has to be given; in case of the journal, specify volume, year, number, pages). The contribution shall be sent in e-form; eventual photos, maps and illustrations and other materials shall be scanned (jpg format; 300 dpi).

Informationen für die Autoren

Die Zeitschrift *Dejiny. Internetzeitschrift des Instituts für Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Universität Prešov* erscheint seit dem Jahre 2006 zweimal jährlich. Sie wird in der grössten speziellen elektronischen Databasis **EZB OPAC** evidiert, die von der **Staatsbibliothek Berlin** geleitet wird, am Server **Deutsche Nationalbibliothek** und auf den Seiten der **Universitätsbibliothek Regensburg**, sowie auch in der Databasis **Dalhousie Libraries** in einer der führenden Universitäten in Kanada **Dalhousie University in Halifax** (Neues Schottland, Kanada); sie besitzt ISSN.

Die Beiträge in den Rubriken *Studien, Leute und Zeit, Studienmaterialien* werden rezensiert, für die Bibliotheken in der Slowakei in der Kategorie ADF-Wissenschaftliche Aufsätze in den einheimischen nichtcurrentierten Zeitschriften..

Im Falle des Interesses für die Veröffentlichung in einer der Nummern der Zeitschrift, in einer der angeführten Rubriken bitten wir Sie, die Beiträge dem Vorsitzenden des Redaktionsrats des Periodikums Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. (psvorc@unipo.sk), immer bis zum **20. März**, bzw. **20. September** in dem angeführten Jahre mit der Zusammenfassung von 20 Zeilen in der slowakischen bzw. in der englischen Sprache zu versenden.

Bei der Verarbeitung der Beiträge verlangen wir **die Fussnoten** anzuführen und die Verarbeitung der Bemerkungen laut der gültigen bibliographischen Norm, entsprechend dem internationalen Standard fürs Publizieren der Dokumente STN ISO 690 (Vorname, vollständiger Name, Ort der Herausgabe, Verlag, Jahr, Seiten, beim Sammelband auch die Editoren, bei der Zeitschrift Jahrgang, Jahr, Nummer, Seiten). Der Beitrag ist in der elektronischen Form zu versenden, eventuell die Photographien, Karten, Illustrationen und ähnliche scannende Materialien (Format jpg, 300 dpi).

DEJINY

2/2019

Ročník / Volume XIV

internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove
e-Journal of Institute of History, Faculty of Arts,
University of Prešov in Prešov
[http://dejiny.unipo.sk/Blog Posts/dejiny-22019.html](http://dejiny.unipo.sk/Blog%20Posts/dejiny-22019.html)

Sadzba / Typesetting
Ing. Stanislav Kurimai

Grafická úprava / Graphical layout
UNIVERSUM-EU, spol. s r. o.

© Vydáva
Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove,
vydavateľstvo UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
a Historická spoločnosť kráľovského mesta Prešov

© Issued by
Institute of History, Faculty of Arts, University of Prešov in Prešov,
publishing house UNIVERSUM-EU, spol. s r. o. (www.universum-eu.sk)
and Historical society of royal town Prešov

ISSN 1337-0707

